MOLDOVENII

România, Rusia și politica culturală

Charles King

CEU

EDITURA ARC

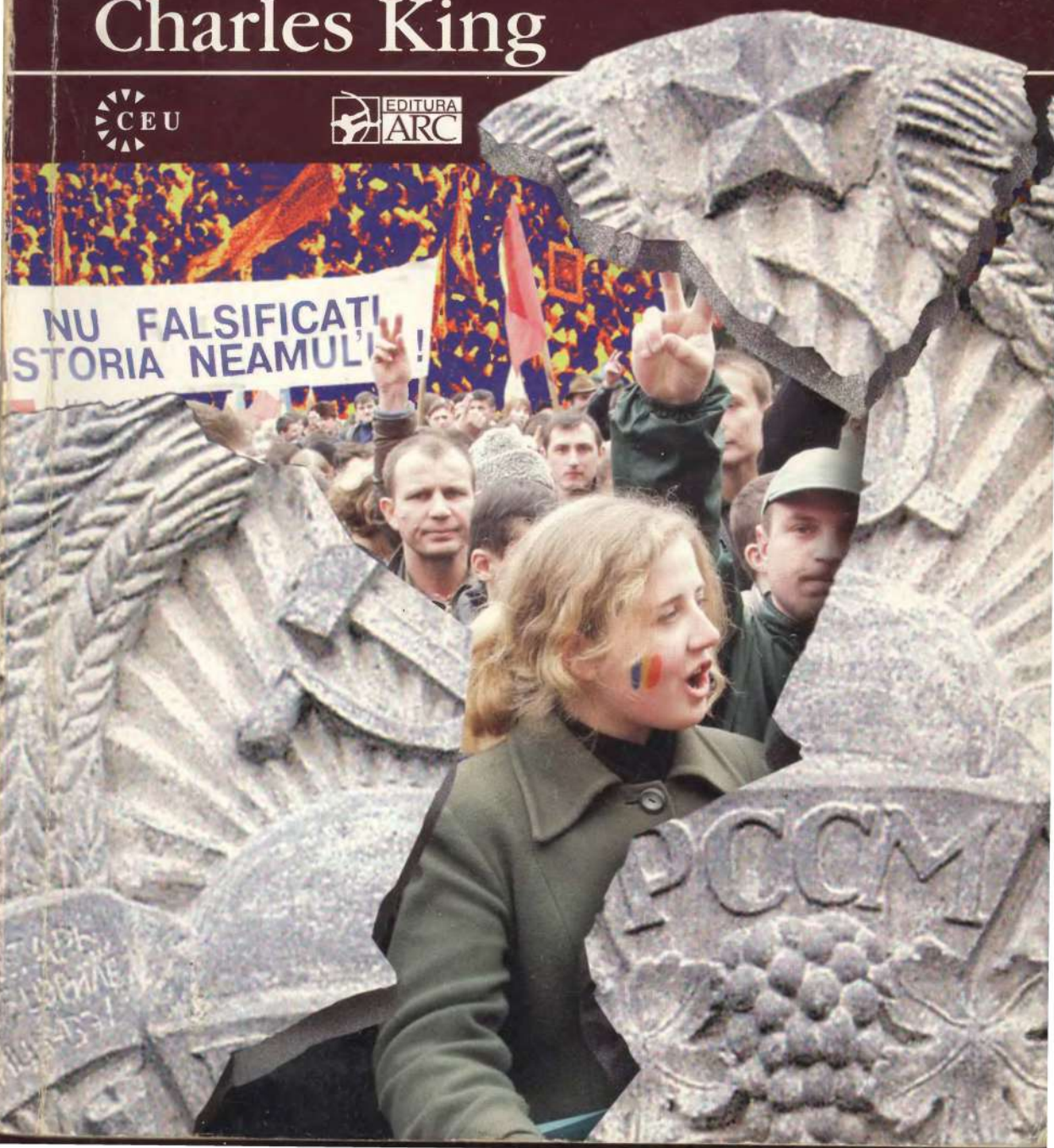

Charles King

MOLDOVENII

România, Rusia și politica culturală

Traducere: *Diana Stanciu*

Editura Arc

CZU 323/324(478+498+470)+008
K 44

Lectori: *Gheorghe Chiriță, Eugen Lungu*
Coperta: *Mihai Bacinschi*
Tehnoredactor: *Natalia Dolghi*
Corector: *Elena Istrati*

First published in 2000 as „The Moldovans" by the Hoover Institution Press, Stanford University, Stanford, California, U.S.A.

Prima ediție cu titlul „Moldovenii" a fost publicată în 2000 de Hoover Institution Press, Stanford University, Stanford, California, SUA.

© Copyright by the Board of Trustees of the Leland Stanford Junior University.

Editura Arc mulțumește dlui Vasile Nedelciuc pentru contribuția sa la apariția acestei cărți.

© Fotografii (inclusiv imaginea de pe copertă): *Tudor Iovu*
© Fotografii de epocă din colecția dlui *Aurel Marinciuc*
© Editura Arc, 2002, 2005 pentru prezenta versiune românească

ISBN 9975-61-213-X

Pentru părinţii mei şi pentru domnişoara Pearlie

Cuprins

Ilustrații IX

Tabele XI

Abrevieri XIII

Prefață la versiunea românească de Alexandru Zub XV

Cuvînt înainte XVII

Prefață XIX

Mulțumiri XXI

Introducere: cadrul fizico-geografic XXIII

1. Teritorii disputate, identități controversate 1

PARTEA ÎNTÎI –
BASARABIA ÎNTRE ROMÂNIA ŞI RUSIA

2. De la principat la provincie 11

3. România Mare şi problema Basarabiei 35

4. Contrafacerea unei națiuni moldovene sovietice 62

PARTEA A DOUA –
MOLDOVA CA REPUBLICĂ SOVIETICĂ

5. O națiune creată printr-un pact 91

6. Limba şi mobilizarea etnică sub *perestroika* 124

PARTEA A TREIA –
INDEPENDENȚĂ ŞI CONFLICT

7. Politică, identitate şi reformă după destrămarea Uniunii Sovietice 149

8. Republica multietnică 172

9. Criza din Transnistria 183

10. Găgăuzii.....211

11. Un naţionalism negociabil.....226

Basarabia în căutarea identităţii: excurs istoriografic de Alexandru Zub..256

Glosar.....233

Bibliografie.....236

Indice.....256

Ilustraţii

Dimitrie Cantemir.

Caricatură germană de la sf. sec. al XVIII-lea.

Sediul „Sfatului Ţării"

Studenţi basarabeni la Bucureşti.

Teatru de amatori.

Elevii Şcolii Normale din Soroca.

Mişcarea scauţilor.

Liceul de Băieţi „A.D. Xenopol"

Şcoala de vară pentru învăţători.

Pavel Chior.

Ivan (Ion) Ocinschi.

Lecţie de gimnastică.

Nicolae Titulescu.

Dmitri (Dumitru) Milev.

Liceul de Băieţi „A.D. Xenopol"

Fanfara Liceului Tehnic.

Tractoare pe ogorul satului Ţaul.

Examen de absolvire la Universitatea de Stat.

Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM.

Miting de protest în faţa Comitetului Central al PCM.

Vladimir Ţurcanu, prim-secretar al comitetului orăşenesc de partid Tiraspol.

Actorul Mihai Volontir ia cuvîntul la Sesiunea a XIII-a a Sovietului Suprem al RSSM.

Scuarul de lîngă monumentul lui Ştefan cel Mare.

31 august 1989.

Moment dramatic în fața Teatrului de Operă.

Mircea Snegur.

31 august 1989.

După adoptarea Legii cu privire la limbă și alfabet.

Stepan Topal.

Primul batalion „Tiras-Tighina"

Armament destinat insurgenților găgăuzi și interceptat de organele de drept moldovenești.

Proclamarea independenței. 27 august 1991.

Primul Parlament al republicii în ședință.

Podul de la Dubăsari.

Mircea Snegur, Președintele Republicii Moldova, Valeriu Muravschi, șeful executivului, și Alexandru Moșanu, Președintele Parlamentului, într-o situație-limită: conflictul transnistrean s-a declanșat.

James Baker, Secretar de Stat al SUA, Chișinău.

Refugiați din zona conflictului.

Funeraliile unor combatanți căzuți în luptele pentru integritatea țării.

În primăvara conflictului.

Prima Comisie Internațională în problemele Transnistriei.

Combatanți răniți aflați la tratament în spitalul din Anenii Noi.

Generalul Aleksandr Lebed'.

Forțe cazace în taberele lor de la Dubăsari.

Trupele de blindate ale Armatei Naționale în marș spre zona conflictului.

Calvarul de la Coșnița.

După luptele de stradă din Tighina.

Igor Smirnov.

Petru Lucinschi.

Ilie Ilașcu.

Hărți

1. Teritoriile românești înainte de 1812.

2. România Mare, Moldova Sovietică și ceea ce a urmat.

3. Republica Moldova.

Tabele

1. Populaţia Basarabiei în secolul al XIX-lea 23

2. Etnici români în România Mare, 1930 46

3. Populaţia RASSM, 1926 şi 1936 53

4. Exemple de neologisme moldoveneşti, 1929 67

5. Populaţia RSSM în perioada 1941-1989 99

6. Compoziţia naţională a Partidului Comunist din Moldova 100

7. Primi-secretari ai Partidului Comunist din Moldova, 1941-1991 101

8. Limbă şi etnicitate în RSSM, 1989 123

9. Alegerile din Moldova, 1991-1998 162

10. Populaţia Transnistriei, 1897-1989 189

11. Transnistria în economia moldovenească, 1991 190

12. Cronologia conflictului transnistrean, 1989-1998 194

Abrevieri

CSI	Comunitatea Statelor Independente
CMU	Comitetul pentru Moldovenizare şi Ucrainizare
PCM	Partidul Comunist Moldovenesc
PCUS	Partidul Comunist din Uniunea Sovietică
CDM	Convenţia Democrată din Moldova
RMN	Republica Moldovenească Nistreană
RASSM	Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească
MMDP	Mişcarea pentru o Moldovă Democratică şi Prosperă
CŞM	Comitetul Ştiinţific Moldovenesc
RSSM	Republica Sovietică Socialistă Moldovenească
GOFR	Grupul Operaţional al Forţelor Ruse
OSCE	Organizaţia pentru Securitate şi Cooperare în Europa
CUCM	Consiliul Unit al Colectivelor de Muncă
RSS	Republica Sovietică Socialistă
ATCD	Agenţia Turcă pentru Cooperare şi Dezvoltare

Următoarele abrevieri sînt folosite în note:

ANR-DAIC	Arhiva Naţională a României, Direcţia Arhiva Istorică Centrală
ANRM	Arhiva Naţională a Republicii Moldova
AOSPRM	Arhiva Organizaţiilor Social-Politice ale Republicii Moldova
d.	*dosar*
f.	*fond*
f.d.	fără dată (numai în referinţele de arhivă româneşti)
STE-EE	*Serviciul de Transmisie Extern – Europa de Est*

STE-US	*Serviciul de Transmisie Extern – Uniunea Sovietică*
p.	*pagina* (f. şi ff. în documentele româneşti)
n/c	surse de arhivă moldoveneşti necatalogate încă
inv.	*inventar*
RSI-EE	*Rezumatul Ştirilor Internaţionale BBC – Europa de Est*
RSI-US	*Rezumatul Ştirilor Internaţionale BBC – Uniunea Sovietică*

Prefață la versiunea românească

Sînt bucuros că am ocazia să adaug cîteva rînduri de însoțire la noua carte subscrisă de Charles King, *The Moldovans, Romania, Russia, and the Politics of Culture* (1999), carte scoasă acum și în limba română la Editura Arc din Chișinău. Prestația anterioară a distinsului autor și nevoia ca românii să profite de noul demers pentru a se cunoaște mai bine motivează din plin inițiativa.

Ochiul și mintea *celuilalt* sporesc (nu doar istoriografic) *cunoașterea-de-sine*, în sensul acelei obiectivări spre care omul a năzuit mereu fără să o poată atinge. Studiul identitar cîștigă, neîndoielnic, din provocările alterității. Dacă acestea nu vin din afara științei preocupate de adevăr, se pot aștepta rezultate notabile, după cum s-a și întîmplat, mai ales în ultimul deceniu, grație unor specialiști mai bine pregătiți să abordeze chestiuni așa de complexe.

Autorul acestei cărți nu e un novice în domeniu. Profesor de studii românești la *Universitatea Georgetown* din Washington și la *School of Foreign Service*, expert în „probleme postsovietice", Charles King a lucrat inițial la *New College* din Oxford, publicînd numeroase contribuții în *The World Today, Slavic Review, Romanian Civilization* etc. Cîteva din ele au fost adunate în volumul *Post-Soviet Moldova: a bonderland in transition*, scos în 1995 la *Royal Institute of International Affairs*, iar în versiune anglo-română peste doi ani la *The Center for Romanian Studies* (Iași). Era o analiză a situației social-politice și economice din Republica Moldova după dezintegrarea Uniunii Sovietice, analiză primită cu interes de lumea savantă, ca și de cei sensibili la evoluțiile curente din zonă. Cu date minime, însă bine puse în valoare, autorul căuta să definească problemele noului stat, după independența proclamată la 27 august 1991 : declin economic, agitații de tot felul, conflicte interetnice, raporturi nesigure cu Federația Rusă etc. Chestiunea identității politice și culturale a rămas deschisă, cu toate eforturile depuse de guvernanți pentru rezolvarea ei, în sensul unui *moldovenism* fundamentat istoricește însă contracarat practic de separatismul transnistrean, adică de politica imperială a Rusiei în zonă. În asemenea condiții, persistînd și „un puternic sentiment de singularitate etnonațională", autorul nu vedea posibilă o reîntregire, cu atît mai mult cu cît dubla statalitate românească era privită pozitiv de comunitatea internațională.

Desigur, problema în discuție a mai evoluat de atunci, în contextul eforturilor de integrare europeană și al relativei consolidări a statalității în Republica Moldova, ceea ce l-a facut pe Charles King să aprofundeze întreaga chestiune, de astă dată în cadrul unei serii, *Studies of nationalities*, unde au mai apărut monografii despre tătarii din Crimeea și de pe Volga, georgieni, uzbeci, estonieni, azerbaidjani, cazaci, letoni. Intitulîndu-și noua carte *Moldovenii, România, Rusia și politica culturii*, autorul optează din capul locului pentru recu-

noașterea unei realități etnoculturale, definind în același timp contextul geopolitic în care ea trebuie plasată spre a fi circumscrisă cum se cuvine. *Nations Abroad: Diaspora Politics and International Relations in the Former Soviet Union,* volum coeditat de Charles King la începutul carierei sale științifice, indica destul de limpede direcția studiilor întreprinse, orizontul tentativei de a lămuri, pe cît posibil, o chestiune infinit de complexă.

Între România și Rusia, drama moldovenilor din republica pruto-nistreană, examinată acum cu precădere sub unghiul politicii culturale, continuă să se consume. Tema identității, cu avatarurile ei mai vechi sau mai noi, l-a pasionat mereu pe autor, iar demersul făcut acum constituie, neîndoielnic, un efort considerabil pe linia înțelegerii cît mai depline a problemei. Deși s-au mai facut studii pe această temă, unele chiar importante (M. Bruchis, G. Ciorănescu, Dennis Deletant, N. Dima, D.L. Dyer, Klaus Heitmann, W.P. van Meurs etc.), nici unul n-a mers atît de departe cu analiza, reexaminînd cu minuție dosarul unui contencios multisecular și căutînd limpeziri pentru momentul actual. Un lung șir de interogații se degajă din lucrare, cum e și firesc, dat fiind că orice tentativă de limpezire conduce spre noi întrebări, iar loc destul pentru nuanțe, ca și pentru alte răspunsuri, rămîne mereu.

Miza e considerabilă, căci tema cărții e, în definitiv, „maleabilitatea identității naționale", cum ne previne însuși autorul, într-un pasaj despre teritorii în dispută și identități controversate. Nimic mai labil decît identitatea unei populații de margine, cu o istorie atît de convulsivă și un destin așa de tragic. Problematica ei se alimentează deopotrivă din istorie și din realitățile curente. La un deceniu după proclamarea independenței, elitele din Republica Moldova continuă să fie în dezacord pe tema identității naționale, ceea ce pune din nou chestiunea coerenței programului adoptat. „Povestea Moldovei, insistă autorul, se concentrează mai ales în jurul relației controversate dintre elitele politice și masele populare pe care pretind că le reprezintă, dintre arhitecții națiunii și națiunile pe care ei pretind să le construiască. În trecut, era o prăpastie adîncă între aceste grupuri. Creatorii de cultură, fie ei ruși, români sau sovietici, și-au îndeplinit sarcina fără să țină cont prea mult de practicile culturale existente sau de voința politică a populațiilor spre care se orientau. Poporul era atît sursa, cît și obiectul unor idei opuse despre națiune."

În felul său, poporul a penalizat mereu inadecvația elitelor la realitatea din jur. Ultimele alegeri au fost o tristă ilustrare a confuziei în care trăiește o bună parte a populației, ca și a lipsei de solidaritate în spațiul elitar. Fidel angajamentului său științific, autorul rămîne în sfera datelor controlabile, nu fară un anume regret că aceste date sînt adesea contradictorii, iar realitățile la care se referă atît de complexe.

Cartea pe care Charles King ne-o dă acum, în versiune românească, zugrăvește un tablou etno-cultural foarte dinamic, sinuos și schimbător, unul fără analogii clare în spațiul ex-sovietic. Ea pune pe gînduri și îndeamnă la aprofundarea unei teme care, prin ea însăși, se anunță inepuizabilă. Se cuvine a-i fi recunoscători distinsului istoric pentru stăruința cu care a studiat-o și pentru larga comprehensiune a interpretării. Istoricii nu sînt singurii săi beneficiari. Problematica identității pasionează acum un public destul de larg și este de presupus că nu-și va epuiza prea curînd resursele cognitive.

Alexandru Zub

Cuvînt înainte

Moldovenii reprezintă probabil cea mai puţin cunoscută naţionalitate dintre cele existente în republicile fostei Uniuni Sovietice. Această carte este unicul studiu complet pe această temă. Asupra Moldovei s-a îndreptat atenţia tuturor în scurta perioadă a luptei sale pentru independenţă şi a războiului cu separatiştii transnistreni, în 1991 şi 1992, iar după aceea Moldova a dispărut cu totul din primele pagini ale ziarelor. Ca şi în cazul altor state mici de la periferia Rusiei, odată încheiat războiul, interesul occidentalilor a dispărut, chiar dacă acele conflicte care au generat violenţele de la începutul anilor '90 nu s-au stins.

Autorul plasează destinul Moldovei în contextul său istoric, urmărind istoria teritoriilor actualului stat moldovenesc – în principal, regiunea Basarabiei, controlată de-a lungul celei mai mari părţi a istoriei moderne – de la mijlocul secolului al XIV-lea pînă la sfîrşitul celui de-al XX-lea – fie de către Rusia, fie de către România. Acest volum studiază mai întîi originile principatului medieval al Moldovei, locul Basarabiei în Imperiul Rus din 1812 pînă în 1918, perioada în care s-a aflat sub conducere românească, din 1918 pînă în 1940, şi crearea republicii sovietice moldoveneşti după cel de-al doilea război mondial. Capitolele ulterioare se concentrează asupra Moldovei după obţinerea independenţei şi mai ales asupra problemelor controversate ale unor minorităţi ca cea găgăuză turcească sau transnistreană slavă. Nici un alt specialist occidental nu a reuşit să întreprindă cercetări de o asemenea amploare în istoria regiunii. Secţiunile referitoare la evenimente mai recente sînt rezultatul unui deceniu de observare atentă a problemelor româneşti şi moldoveneşti. Autorul a folosit, de asemenea, numeroase interviuri şi discuţii cu personalităţi politice şi culturale importante din regiune.

Tema centrală a cărţii este politica culturală şi impulsul căutării identităţii naţionale la graniţele Europei. În cea mai mare parte a acestui secol, ideea că moldovenii sînt o naţiune istorică distinctă a servit evident interesele politicii externe sovietice. Deşi înrudiţi cu românii prin limbă şi cultură, moldovenii au fost totuşi consideraţi o naţiune separată, care evolua între graniţele Uniunii Sovietice. La Bucureşti şi Chişinău se vorbea aceeaşi limbă, dar pretenţia că cele două popoare sînt diferite devenise o adevărată dogmă a istoriografiei şi etnografiei sovietice. O dată ce moldovenii locuiau un teritoriu românesc care fusese anexat în mod forţat în 1940, politica culturală sovietică făcea tot posibilul pentru a susţine achiziţiile teritoriale ulterioare celui de-al doilea război mondial. Cu toate acestea, deşi mulţi observatori prevedeau că moldovenii se vor arunca în braţele românilor o dată ce ficţiunea diferenţelor culturale

dispăruse o dată cu Uniunea Sovietică, nu s-a întîmplat nimic de genul acesta. Îndemnurile la unire ale intelectualilor moldoveni şi români au rămas fără ecou, majoritatea moldovenilor recunoscîndu-şi originile româneşti, dar în acelaşi timp apărîndu-şi cu hotărîre noua existenţă ca stat independent.

Această carte ridică şi probleme mai generale cum ar fi identitatea naţională şi capacitatea elitelor politice de a manipula cultura. În ce măsură pot fi create naţiunile în mod artificial – se întreabă autorul – fără ca falsul să devină evident? De ce unele încercări de creare a naţiunilor reuşesc în timp ce altele nu? Pînă unde pot istoricii, etnografii, scriitorii şi alţii modela şi folosi cultura în scopuri politice? Autorul sugerează că răspunsurile la aceste întrebări se află nu atît în conţinutul formării culturale – măsura în care formele culturale sînt autentice sau potrivite în mod obiectiv – cît la formatorii culturali înşişi. Capacitatea elitelor politice şi culturale de a-şi lua sarcina în serios, de a adopta noi alfabete, limbi literare, simboluri naţionale şi alte accesorii ale naţiunii este o componentă critică a formării unei culturi. Cînd elitele însele au îndoieli cu privire la culturile pe care le creează – ca în cazul moldovenesc – succesul schimbării culturale plănuite este foarte puţin probabil.

Lucrarea de faţă este extrem de binevenită. Autorul este un cercetător de mare valoare, cu o vastă educaţie şi cu o abordare interdisciplinară. Cunoaşte un număr mare de limbi mai mult sau mai puţin răspîndite, unele vorbite de puţini europeni. De asemenea, un volum de o astfel de substanţă şi calitate merită atenţia celor mai importanţi cercetători din domeniu şi poate servi foarte bine ca punct de plecare pentru un seminar dedicat problemei naţionalismului şi identităţii naţionale.

Wayne S. Vucinich

Prefață

Faptul că Moldova și-ar fi schimbat numele care era, de fapt, *Moldavia*, e un mit. În 1990, noi cei din Occident am devenit doar mai bine informați cu privire la modul în care localnicii înșiși au numit-o dintotdeauna. Regiunea a fost mereu cunoscută de majoritatea localnicilor sub numele de Moldova sau Basarabia, chiar dacă a fost uneori numită *Moldavia* de către vorbitorii de engleză sau rusă. Eu voi folosi termenii *Moldova* sau *moldovenesc* în tot textul meu o dată ce chiar și în perioada sovietică republica a fost numită de majoritatea populației *Republica Sovietică Socialistă Moldovenească*.

Date fiind frecventele schimbări de pronunție, în Moldova sovietică nu a fost făcut nici un efort de standardizare a pronunției în documente originale sau publicații. Fragmente românești scrise inițial în alfabet chirilic (moldovenesc) au fost transliterate folosind convențiile românei moderne, ce alcătuiesc un sistem mai simplu de citit decît complicata variantă slavă. Cu cîteva excepții, toponimele curente românești sînt preferate variantelor lor ucrainene sau rusești. Pentru regiunea de la est de Nistru se folosește numele românesc, *Transnistria*. Hibrizi latino-slavi ca *Trans-Dniester* sau *Trans-dniestria* s-au impus în engleză, dar *Transnistria* este o denumire mai corectă și mai ușor de pronunțat. Mă voi referi la statul separatist nerecunoscut din estul Moldovei sub denumirea de Republica Moldovenească Nistreană, căci aceasta este denumirea folosită atît în română, cît și în rusă.

Termenul de *limbă moldovenească* este adeseori folosit în text, chiar dacă după 1989 nu mai există nimic care să diferențieze limba moldovenească în forma ei standard de ceea ce majoritatea oamenilor cunosc drept limba română. În acele părți ale cărții care se referă la evenimente petrecute după 1989 este folosit în general termenul *românesc*. Cum a devenit această problemă aparent minoră o importantă problemă politică este unul din principalele subiecte ale acestui studiu.

Pronunția limbii române este regulată și simplă. Echivalentele sunetelor românești sînt următoarele:

a ca în *tată*;
e ca în *elev*;
i ca în *inimă*;
o ca în *ochi*;
u ca în *ușă*;
ă ca în *pătrat*;
â (acest sunet nu există în limba engleză și este produs ca un *i* pronunțat velar; este sunetul din cuvinte ca *România* și variantele sale);
î la fel ca *â*.

În combinație, vocalele își păstrează valorile lor obișnuite. De exemplu, *ea* este pur și simplu *e* urmat de *a*, pronunțate separat, dar mai repede, devenind astfel aproape *ia*. La fel se întîmplă și în cazul altor diftongi sau triftongi ca *ai*, *oa*, *oi*, *eau*. Consoanele au de obicei aceleași valori ca și în limba engleză, cu următoarele excepții:

c înainte de *e* sau *i* se pronunță *ce*, *ci*, ca în *cercel* sau *cireașă*; altfel, se pronunță *c*, ca în *copac*;

ch se pronunță întotdeauna *c*, la fel ca în *chemare* sau *chibrit*;

g înainte de *e* sau *i* se pronunță *ge*, *gi*, ca în *german* sau *gimnastică*; altfel, se pronunță *g*, ca în *gură*;

gh se pronunță întotdeauna *g*, ca în *Gheorghe* sau *aghiotant*;

ș se pronunță ca în *șarpe*;

ț se pronunță ca în *țară*.

Transliterarea corectă a limbii găgăuze în alfabet latin este încă o problemă disputată, dar cititorul nu va greși prea mult dacă va folosi următoarele echivalente:

a ca în *tată*;
ä aproximativ ca în *iac*;
e ca în *elev*;
ê aproximativ ca în *elev*;
ý aproximativ ca în *inimă*;
i ca în *viitor*;
o ca în *ochi*;
ö ca în germanul *Köln*;
u ca în *uşă*;
ü ca în francezul *tu*
c ca în *geam*;
ç ca în *cercel*;
ş ca în *şarpe*;
ţ ca în *ţară*

Cuvintele rusești, ucrainene și bulgărești au fost transliterate pe baza convențiilor stabilite de Biblioteca Congresului American.

Mulţumiri

Studierea unor teme controversate ca identitatea şi comunitatea, teme asupra cărora politicienii şi populaţia intră uneori în conflict, e o întreprindere destul de dificilă. E şi mai dificil cînd faptele cele mai elementare – cine, ce, cui şi cînd a făcut – nu sînt cunoscute în afara unui mic grup de specialişti şi arhivişti străini. Le sînt deci profund recunoscător numeroşilor specialişti din România şi Moldova care m-au ajutat în descifrarea istoriei teritoriilor de la graniţa României cu Rusia şi în încercarea mea de a plasa studiul acestei fascinante regiuni europene într-un context politic, cultural şi conceptual mai larg. Există întotdeauna o anumită tensiune între prezentarea faptelor în mod corect şi formularea unor concluzii interesante pentru nespecialişti şi dacă am reuşit să folosesc această tensiune în mod creativ aceasta se datorează ajutorului multor cercetători talentaţi din Europa de Est, care continuă să lucreze doar în schimbul unor recompense pur intelectuale. Fără îndoială că mulţi dintre cei care au participat la acest proiect nu vor fi de acord cu concluziile la care am ajuns eu aici, dar ajutorul lor rămîne la fel de important pentru mine.

Le datorez toată recunoştinţa mea unor oameni care mi-au oferit sprijin constant şi îndrumare în România, Moldova şi alte regiuni încă de cînd am început acest proiect: Igor Boţan, Ioan Chiper, Viorel Cibotaru, Ion Ciobanu, Dimitrie Ciubaşenco, Elena Bivol, Hülya Demirdirek, Valeri Demideţki, Emilian Drăgulescu şi familia, Bogdan Dumitrică şi familia, Anatol Golea, Mihai şi Argentina Gribincea, Iurie Leancă, Mihai şi Angela Michicina, Sonia şi Albert Misak, Vladimir şi Svetlana Mischevca, Anton Moraru, răposatul Nicolae Movileanu, Igor Munteanu şi familia, Oazu Nantoi, Vasile Nedelciuc şi familia, Valeriu Opincă, Igor Pădure şi familia, Cătălin şi Ioana Partenie, Costel şi Constanţa Partenie, Adrian Pop, Branimir Radev, domnul Ion Raţiu, Iurie Reniţă, Nicolae Sali, Aurel şi Voichiţa Sasu, Konstantin Sîrf, Alla Skvorţova, Vladimir Socor, Ion Şişcanu, Radu Tocan şi familia, Jan Arveds Trapans, Dorin Tudoran, Nicolae Turtureanu, răposatul Ion Vatamanu, Trevor Waters, personalul de la Ambasadele României şi Moldovei din Londra, Washington, Bruxelles, Sofia, Bucureşti şi Chişinău, personalul misiunii OSCE în Moldova, precum şi mulţi alţii al căror ajutor nu e mai puţin apreciat chiar dacă numele lor nu e menţionat aici.

Următoarele persoane au citit părţi din manuscris în diferite variante şi mau ajutat, din fericire, să evit scăpări sau erori jenante, cele eventual rămase fiind pe deplin responsabilitatea mea. Este vorba de William Crowther, Dennis Deletant, Donald L. Dyer, Jonathan Eyal, Kyril Haramiev, Irina Livezeanu, Mary McAuley, Iver Neumann, Susan Gross Solomon, ambasadorul John

Todd Stewart și Wim van Meurs. Archie Brown a fost un îndrumător excelent pentru teza de doctorat la Oxford din care s-a dezvoltat ulterior această carte. Jeff Chinn și Steve Roper m-au ajutat cu sfaturi importante și mi-au împrumutat numeroase fotografii. Felicia Roșu m-a ajutat în ultimele mele cercetări.

Aș dori, de asemenea, să-mi exprim recunoștința față de personalul a numeroase biblioteci și arhive. Cei din Europa de Est m-au ajutat pur și simplu să tai paginile unor cărți ce nu mai fuseseră nicicînd deschise și să citesc documente prăfuite care, de n-ar fi fost predecesorii lor extrem de atenți, ar fi putut fi distruse de cei pe care Boris Pilniak îi numea „oameni de piele în haine de piele" Mă gîndesc deci la personalul de la Biblioteca Națională din București, Biblioteca Academiei Române din București, Biblioteca Națională din Chișinău, Biblioteca Academiei de Științe a Republicii Moldova din Chișinău, Arhiva Organizaților Social-Politice ale Republicii Moldova din Chișinău, Arhiva Națională a Republicii Moldova din Chișinău, Arhiva Națională a României, Direcția Arhiva Istorică Centrală din București, Radio „Europa Liberă"/ Radio „Libertatea" – „Arhiva Roșie" din München, Biblioteca Bodleiană din Oxford, Biblioteca Britanică din Londra, Biblioteca Școlii de Studii Slavone și est-europene din Londra, Colecția Seton-Watson, Biblioteca New College din Oxford, Biblioteca Congresului American din Washington și Biblioteca Bavareză de Stat din München.

Acest proiect a fost finanțat în diferite stadii de Comisia Britanică Comemorativă Marshall, sub forma unei burse britanice Marshall, de St Anthony's College și New College, Oxford, de Consiliul pentru Cercetări în Științele Sociale, printr-o bursă de cercetare pentru absolvenți, și de Universitatea Georgetown, prin intermediul Catedrei de Studii Românești „Ion Rațiu", al cărei titular am devenit în 1996.

O parte a cercetărilor întreprinse pentru această carte au apărut într-o formă complet diferită în articole și capitole de carte și le mulțumesc redactorilor de la *Revista slavă*, *Publicațiile naționalităților*, *Studii etnice și rasiale*, precum și *Civilizație Românească* pentru șansa de a testa idei și concluzii în paginile publicațiilor lor.

Profesorul Wayne Vucinich, redactorul seriei *Studii ale naționalităților*, precum și Pat Baker și ceilalți redactori de la *Hoover Institution Press* au făcut manuscrisul să devină carte în modul cel mai plăcut cu putință.

Cartea e dedicată părinților mei, care, deși uimiți adeseori de fascinația pe care Europa de Est o exercită asupra mea, nu au încetat niciodată să mă susțină moral, precum și răposatei domnișoare Pearlie Acheson, în a cărei căsuță dărăpănată din Munții Ozark am descoperit pentru prima dată o fereastră către o altă lume.

Introducere: cadrul fizico-geografic

Dintre republicile fostei Uniuni Sovietice, doar Armenia este mai mică decît Moldova, aceasta din urmă fiind uneori cunoscută sub numele ei rus şi latin, *Moldavia*. Majoritatea populaţiei a folosit însă întotdeauna numele *Moldova*, chiar şi sub sovietici. Probabil cel mai puţin cunoscut dintre statele care au apărut după scindarea federaţiei sovietice, după 1991, Republica Moldova are o suprafaţă de 33 700 km², aproape o treime din suprafaţa statului Indiana sau a Portugaliei. Are numai graniţe terestre cu România şi Ucraina, dar printr-un tratat din 1999 cu Ucraina se recunoaşte accesul Moldovei la Dunăre, deşi e vorba doar de cîteva sute de metri de-a lungul malului. Ţara are două regiuni principale: la vest, Basarabia, regiunea dintre Prut şi Nistru, iar la est Transnistria, fîşia subţire de pămînt de dincolo de Nistru care a funcţionat efectiv ca un stat autonom după conflictul din 1991 şi 1992. De asemenea, regiunea aridă, de stepă din sudul Basarabiei este cunoscută sub numele de Bugeac.

În 1989, populaţia republicii era, conform recensămîntului sovietic din 1989, de 4 335 360 de locuitori, dar din cauza migraţiei şi a scăderii ratei creşterii, populaţia a fost estimată la 4,32 milioane în 1997, aproximativ la fel ca Norvegia.* Moldova este statul cel mai puţin urbanizat dintre toate statele foste sovietice, cu excepţia celor din Asia Centrală, şi are cea mai mare densitate a populaţiei. Conform recensămîntului din 1989, considerat încă cel mai credibil, majoritatea populaţiei vorbitoare de limbă română se ridică la 64,5% din totalul populaţiei, urmată fiind de ucraineni (13,8%), ruşi (13%), găgăuzi (3,5%), bulgari (2%), precum şi alte minorităţi mai slab reprezentate. Aproximativ 83% din populaţie locuieşte în Basarabia şi 17% în Transnistria. Moldovenii reprezintă cel mai mare grup etnic în ambele regiuni, aproximativ 67% în Basarabia şi 40% în Transnistria. Peste 70% din toţi ucrainenii şi ruşii din Moldova locuiesc la vest de Nistru, în Basarabia.

În anii 1990, ţara s-a confruntat cu o descreştere a ratei natalităţii, o rată destul de mare a mortalităţii infantile şi a tinerelor mame, o creştere a ratei mortalităţii în general şi un declin în rata creşterii naturale a populaţiei. Rata mortalităţii s-a ridicat de la 9,7 la 1000 în 1990 la 11,9 în 1997. Mortalitatea infantilă s-a ridicat şi ea de la 19,0 la 20,0, în timp ce rata natalităţii a scăzut

* Datele demografice şi economice sînt preluate din diferite ediţii ale publicaţiei *Oxford Analytica East Daily Brief* şi *Moldovan Economic Trends*, publicate de Ministerul Economiei şi Reformei al Republicii Moldova în cooperare cu Comisia Europeană.

de la 17,7 la 11,9 în aceeaşi perioadă. Durata medie de viaţă a scăzut şi ea ajungînd la 62,9 de ani pentru bărbaţi şi la 70,4 de ani pentru femei în 1996.

Economia suferă din cauza problemelor bine cunoscute cu care se confruntă majoritatea statelor postsovietice. Agricultura, în care lucrează aproape 40% din populaţie, a avut de suferit din cauza secetelor periodice, a problemelor cu transportul şi a pierderii pieţelor de export în celelalte state postsovietice. Producţia totală a scăzut continuu, ajungînd la sfîrşitul deceniului la mai puţin de 40% din valorile înregistrate în 1990, declinul dovedindu-se mult mai dramatic decît în celelalte republici. Salariul mediu lunar al angajaţilor din sectorul de stat a ajuns doar la 437 de lei moldoveneşti (aproximativ $90) pe la mijlocul lui 1998, sumă care acoperea mai puţin de 60% din consumul estimativ lunar. În plus, angajaţii lucrau adeseori luni în şir fără să-şi primească salariile, care veneau cu mare întîrziere.

În termeni macroeconomici, totuşi Moldova a avut iniţial mult mai mult succes decît vecinii săi. Inflaţia anuală era în 1997 doar 12%, în comparaţie cu 20% în Ucraina, 55% în Belarus şi 100% în România. Leul moldovenesc, care nu are legătură cu moneda românească cu acelaşi nume, a fost introdus în 1993 la paritatea 3,85 lei/dolar şi a scăzut doar la 4,7 lei/dolar pînă la sfîrşitul lui 1998, devenind astfel una dintre cele mai stabile monede din regiune. Această politică monetară stabilă a Băncii Naţionale a apelat însă constant la rezerva de valută a ţării. Avînd în vedere că economia era greu lovită de criza financiară din Rusia, la sfîrşitul anului 1998 banca a decis să înceteze susţinerea leului şi moneda a căzut masiv, ajungînd la 11 lei/ dolar pe la mijlocul lui 1999.

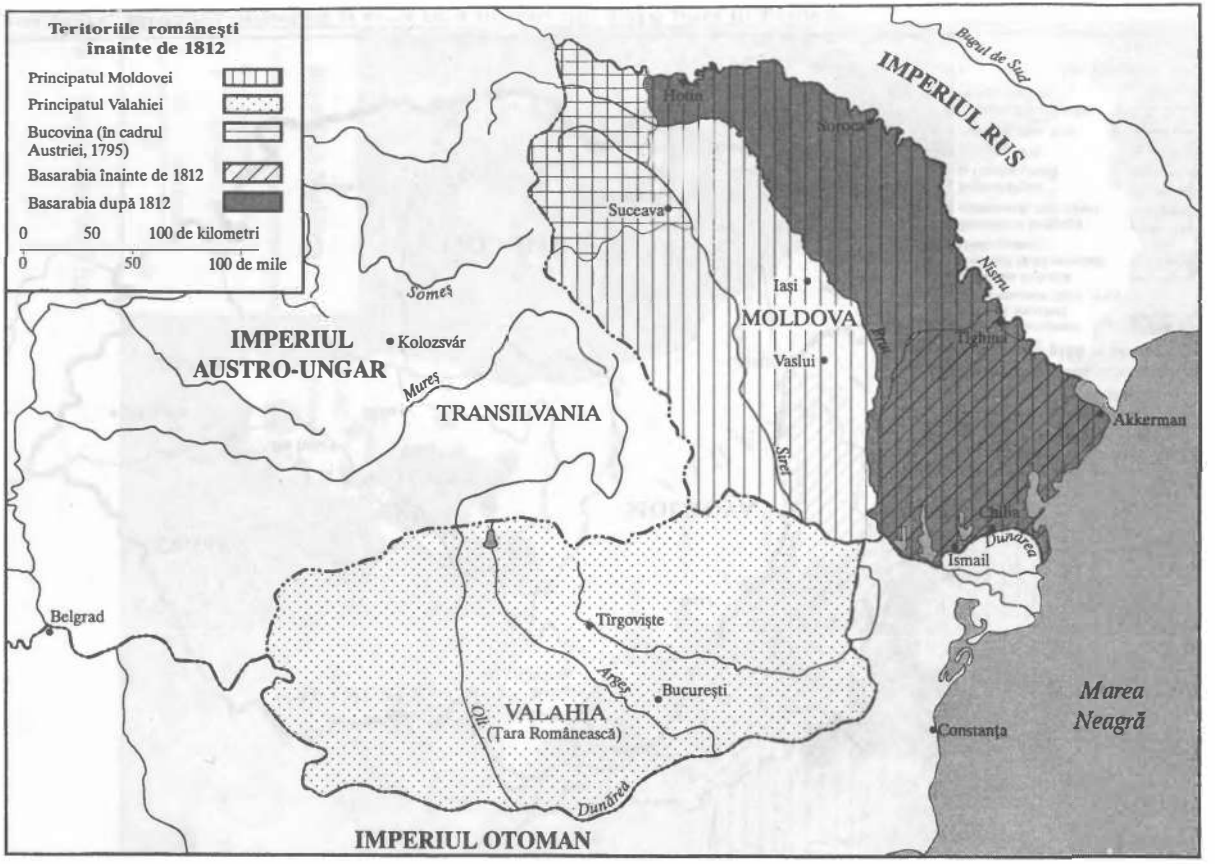

Harta 1. Teritoriile românești înainte de 1812.

Harta 2. România Mare, Moldova Sovietică şi ceea ce a urmat, din 1918 pînă în prezent.

Harta 3. Republica Moldova

Teritorii disputate, identităţi controversate

1

Această carte studiază maleabilitatea identităţii naţionale – gradul în care concepţiile individuale despre sine şi comunitate pot fi schimbate prin educaţie, politică culturală şi alte forme de intervenţie a statului. Întrebarea este: de ce anumite încercări ale elitelor politice de a construi identităţi reuşesc şi de ce altele rămîn doar simple note de subsol în istoria naţională a unui anumit popor? E vorba aici despre pericolul de a construi o naţiune în mod artificial şi despre imposibilitatea de a modifica naţiunea însăşi, despre ceea ce se întîmplă cu creatorii naţiunilor atunci cînd naţiunile pe care le construiesc se dovedesc a fi diferite de ceea ce aşteptau ei.

În ciuda unei venerabile tradiţii a scrierilor despre naţiune şi naţionalism publicate de istorici, antropologi şi specialişti în ştiinţă politică, nu ştim prea multe lucruri despre ceea ce numim „naţionalisme eşuate" Spunem adeseori că grupurile etnice şi naţiunile sînt „construite" de elitele politice şi culturale, dar nu prea ştim să explicăm de ce, în universul identităţilor posibile pe care politicienii şi conducătorii politici le pot construi, numai unele par să reziste. Cu alte cuvinte, pentru a împrumuta ideea lui Marx, dacă naţionaliştii îşi construiesc, de fapt, istoria, o fac cu adevărat aşa cum şi-ar dori?

Faptul că identităţile etnice sînt mutabile, multiple, se suprapun şi adeseori se contrazic este unul din puţinele lucruri pe care considerăm că le înţelegem în privinţa etnicităţii şi naţionalismului. Volumul publicaţiilor referitoare la inventarea sau construirea a orice, de la simboluri sau costume naţionale pînă la istorii naţionale, este astăzi de necuprins. O scurtă privire în orice catalog al unei biblioteci va scoate la iveală o mulţime de titluri aparţinînd acestui gen, de la *Inventarea lui George Washington* la *Inventarea sodomiei*. A devenit deja un clişeu să afirmi că identităţile etnonaţionale sînt „imaginate", iar conţinutul lor specific este în egală măsură produsul unei construiri conştiente a naţiunii de către stat, cvasistat şi instituţii de elită ca şi al proceselor naturale operînd la nivel elementar în cadrul unor comunităţi preexistente, cultural delimitate. Lingviştii creează limbi naţionale standardizate din tiparele lingvistice necontrolate şi eterogene ale unor grupuri date. Etnografii formalizează apartenenţa la

anumite comunități etnice. Istoricii sînt artizanii istoriilor naționale și cronicarii faptelor Panteonului de eroi naționali. Sistemele educaționale finanțate de stat, mediile de informare și ideologiile politice formulate de elite comunică toate aceste accesorii formale ale națiunii oamenilor înșiși. Astfel, tradiții sînt inventate și comunități imaginate de un grup de antreprenori culturali și politici – creatori ai națiunii a căror sarcină e să omogenizeze practica culturală și să creeze o cultură națională unificată și standardizată din multitudinea de legături perene și primordiale cu clanul, casta sau structura comunitară.[1] În formula memorabilă a lui Ernest Gellner, naționalismul creează națiuni și nu invers.[2]

De fapt, dacă națiunile sînt cu adevărat inventate, atunci membrii oricărui grup uman pot fi determinați să îmbrățișeze orice identitate etnică sau națională și, în acest caz, ar trebui aflate acele condiții particulare care le permit elitelor politice, economice, culturale sau altui tip de elite să-i oblige să facă acest lucru. Privind lucrurile dintr-un unghi ușor diferit, e bine de văzut în ce măsură pot fi create artificial grupuri etnice, națiuni și limbi din practici culturale eterogene. De ce oare pe „piața" identităților numai cîteva viziuni ale națiunii atrag „cumpărători"? De ce unele naționalisme eșuează?

Această carte urmărește un proiect sovietic de construire a națiunii care a eșuat, dar care a făcut-o într-un mod ciudat și ambiguu. Înainte de 1920, puțini specialiști considerau că moldovenii pot fi și altceva decît o prelungire estică a românilor, al căror dialect a fost puternic influențat de-a lungul secolelor de limbile slavilor vecini. Vorbit în anumite părți din Ucraina și în provinciile din estul României, dialectul avea aceleași origini ca și româna, în latina vulgară a Imperiului Roman de Răsărit, structura sa fiind în mare aceeași și, cu excepția unui număr mai mare de cuvinte împrumutate din limbile slave decît în română, nu se distingea prea mult de numeroasele variante ale limbii române standard vorbite în toate celelalte regiuni

[1] Pentru cele mai importante și subtile lucrări din domeniu, vezi Benedict Anderson, *Imagined Communities*, ed. rev. (Londra: Verso, 1991); Eric Hobsbawm și Terence Ranger, ed., *The Invention of Tradition* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983); Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870-1914* (Londra: Chatto and Windus, 1977); Linda Colley, *Britons: Forging the Nation, 1707-1837* (New Haven, Conn., Yale University Press, 1992); Werner Sollors, ed., *The Invention of Ethnicity* (New York: Oxford University Press, 1989); Anthony V. Marx, *Making Race and Nation: A Comparison of the United States, South Africa and Brazil* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998); pentru rolul forțelor externe în „imaginarea" națiunii, vezi Maria Todorova, *Imagining the Balkans* (New York: Oxford University Press, 1997) și Larry Wolff, *Inventing Eastern Europe* (Stanford: Stanford University Press, 1994).

[2] Ernest Gellner, *Thought and Change*, Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1964, p. 174.

ale teritoriilor istoric româneşti. Din acest motiv românii şi moldovenii au fost consideraţi, în general, ca aparţinînd unei singure naţiuni panromâneşti.

În anii '20 totuşi, un nou popor şi o nouă limbă păreau să apară deodată pe scena mondială. În mica Republică Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească (RASSM), înfiinţată în 1924 la graniţa vestică a Ucrainei Sovietice, istoriile, manualele, gramaticile, ziarele moldoveneşti precum şi alte publicaţii erau salutate de autorităţile ruse ca primele realizări ale naţiunii moldovene în formare. Persoane a căror limbă şi etnie fuseseră pînă atunci considerate „româneşti" păreau să devină peste noapte „moldoveni", iar propagandiştii sovietici au început să se agite pentru unificarea tuturor moldovenilor, care locuiau mai ales în anumite părţi ale Ucrainei şi în provincia românească Basarabia, într-un singur stat sovietic moldovenesc. Mai ales după 1940, cînd părţi ale provinciilor româneşti Bucovina şi Basarabia au fost anexate de Uniunea Sovietică şi absorbite într-o Republică Sovietică Socialistă Moldovenească (RSSM) mai mare, au apărut deodată două popoare „romanice estice" independente acolo unde fusese înainte numai unul.

La fel de brusc însă poporul nou-apărut a şi dispărut. Ca într-o confesiune publică, în august 1989, moldovenii au respins trăsătura-cheie care îi diferenţiase pînă atunci de români: folosirea alfabetului rus. Mulţi au început să afirme public că popoarele României şi Moldovei Sovietice împărtăşeau o singură identitate naţională, panromânească. Limba moldovenească, scrisă acum ca limba română, în alfabet latin, a fost declarată singura limbă oficială a republicii. Identitatea ei cu limba română a fost recunoscută prin lege. În timp ce mulţimile din Tallinn, Vilnius, Riga şi alte capitale sovietice sărbătoreau renaşterea culturilor şi identităţilor indigene, la sfîrşitul anilor '80, mulţimile din capitala Moldovei, Chişinău, păreau să facă exact opusul, respingînd existenţa unei naţiuni moldoveneşti separate şi adoptînd tricolorul, imnul naţional şi limba oficială a unei alte ţări, România. Naţionalismul moldovenesc s-a dovedit a fi o entitate destul de ciudată: un naţionalism care a reuşit să creeze un stat independent, dar care părea să nu reuşească să creeze o naţiune independentă.

În Republica Moldova, care a părăsit Uniunea Sovietică în august 1991, demascarea falsurilor politicii culturale sovietice a devenit curînd o adevărată industrie. Nenumărate cărţi, pamflete, eseuri şi articole academice au fost publicate pentru a denunţa cultivarea unei identităţi moldoveneşti independente în perioada sovietică precum un exerciţiu constant de deznaţionalizare stalinistă. Pentru generaţia mai tînără de scriitori, artişti şi cercetători moldoveni – intelectualii care au condus mişcarea naţională în ultima perioadă de perestroika

și au grăbit despărțirea republicii de Uniunea Sovietică – era sovietică reprezenta un caz de fraudă culturală fără precedent. Lucrările de lingvistică moldovenească, etnografie și istoriografie publicate în Uniunea Sovietică, susțineau ei, erau destinate doar justificării anexării ilegale a teritoriilor românești în 1940 și inducerii unei amnezii colective printre moldoveni în legătură cu adevărata lor cultură și identitate națională. Pentru acești intelectuali ce reprezentau panromânismul, adoptarea alfabetului latin și recunoașterea unității culturale româno-moldovenești, în 1989, erau acte de dreptate istorică, primii pași spre recucerirea unei identități românești ascunse de șaptezeci de ani de propagandă sovietică.

Cu toate acestea, după declarația de independență din 1991, guvernul și populația Moldovei au fost mult mai puțin insistenți în privința identității lor românești decît își imaginau susținătorii panromânismului sau majoritatea analiștilor occidentali (care prevedeau o rapidă unificare politică a Moldovei cu România). În anii '90, relațiile dintre Chișinău și București s-au răcit considerabil, începînd să apară tot mai des învinovățiri reciproce în locul caldelor sentimente de frăție panromânească exprimate după revoluția românească anticomunistă din decembrie 1989 și după declarația de independență a Moldovei, survenită la un an și jumătate după aceea. Un adevărat război, în 1992, între guvernul central moldovenesc și grupurile separatiste ce urmăreau reintegrarea în Federația Rusă, a polarizat populația și a intensificat dezbaterile asupra identității culturale și a relațiilor Moldovei atît cu Bucureștiul, cît și cu Moscova. Ca o reacție față de susținătorii panromânismului, a apărut o mică grupare națională moldovenească, ce susținea că moldovenii erau, de fapt, o națiune distinctă, cu un trecut imemorial, înrudită cu românii, dar și separată de ei. La începutul anului 1994, președintele Moldovei, Mircea Snegur, începuse deja să-i îndemne pe istorici și lingviști să se concentreze asupra cercetării științifice a originilor identității independente a Moldovei și nu asupra culturii comune româno-moldovene. Parlamentul a adoptat o nouă constituție care nu menționa deloc identitatea românească a poporului și limbii moldovenești. Majoritatea cetățenilor republicii, copleșiți de o criză economică persistentă, au părut mulțumiți să accentueze diferențele dintre cele două tabere, susținînd că moldovenii și românii, ca și britanicii și americanii, erau două popoare, despărțite de o limbă comună. Astfel, în Moldova post-sovietică, ca și în perioada sovietică, întrebarea „Cine sînt moldovenii?" continuă să-i preocupe și pe politicieni și pe oamenii de cultură. Răspunsul nu e ușor. Politica identității aici, la granițele Europei, e mult mai complicată decît sînt dispuse să admită părțile implicate în dezbatere. Istoria mai specială a moldovenilor nu are ca subiect deznaționalizarea stalinistă urmată de o renaștere na-

ţională şi nici lupta vechii naţiuni moldovene pentru a-şi cîştiga dreptul la autodeterminare. Este mai degrabă istoria unor proiecte febrile şi uneori chiar violente de a defini graniţele naţiunii române, dezideratele unei culturi naţionale autentice precum şi sensul naţiunii însăşi. În tot acest secol, naţionalitatea a fost printre moldoveni o propunere întotdeauna negociabilă, o concepţie proteică şi totuşi extrem de puternică despre comunitate într-o regiune în care mutabilitatea graniţelor culturale a fost însoţită de fluiditatea celor politice. Teritoriul Moldovei de astăzi a fost dintotdeauna o regiune de graniţă, disputată şi divizată de puteri externe mereu doritoare să-i remodeleze pe moldoveni după propriul lor chip. De unde au venit moldovenii, de ce mulţi le-au negat originea românească şi, mai ales, pînă unde pot fi contrafăcute identităţile etnice fără ca acest lucru să devină evident formează subiectele principale ale acestui studiu.

Evoluţia politicii culturale redată în acest volum precum şi traumele reconstruirii unei identităţi postsovietice după căderea regimului comunist sînt probabil subiecte familiare cercetătorilor evenimentelor din zona sovietică, postsovietică şi est-europeană. Ceea ce se evidenţiază totuşi în cazul moldovenilor este natura instabilă a caracteristicilor naţionale. Belorusii, kazahii şi letonii continuă şi ei dezbaterile cu privire la anumite interpretări ale istoriei lor naţionale, la tradiţiile populare mai mult sau mai puţin autentice care se află la baza acestor istorii, precum şi la relaţiile culturale şi politice corespunzătoare cu popoarele şi statele vecine, dar în nici una din republicile postsovietice, cu excepţia Moldovei, localnicii nu mai dezbat existenţa însăşi a naţiunii. De ce nu a existat niciodată un acord general cu privire la originea moldovenilor şi la evoluţia viitoare a republicii multietnice moldoveneşti urmează să dezbatem în capitolele care urmează.

Această carte se va concentra mai ales asupra secolului al XX-lea pentru că doar în această perioadă problema controversată a unei naţiuni moldoveneşti distincte – şi mai puţin posibilitatea existenţei unui stat moldovenesc modern – a devenit una din temele politicii internaţionale în Europa Sud-Estică. Începînd cu secolul al XIV-lea, au existat state, cvasistate şi regiuni administrative care au emis pretenţii, cu justificări diferite, la numele de *Moldova*. Dar abia în secolul al XX-lea, o dată cu schimbările majore produse de cele două războaie mondiale, proiectele de construcţie a naţiunilor lansate de bolşevici şi apariţia unor popoare şi state noi din ruinele comunismului sovietic, au început să se impună problemele dificile ale identităţii etnice a moldovenilor şi a dreptului lor la autodeterminare.

Ideea că moldovenii sînt o naţiune distinctă, în sensul obişnuit al cuvîntului, e problematică astăzi. Limba pe care o vorbesc ei este româna, chiar dacă a fost numită mult timp *moldovenească* de locuitorii

din zonele rurale și este în continuare numită astfel în constituția republicii postsovietice. Istoria Moldovei moderne este o parte ce nu poate fi ignorată a istoriei mai largi a latinității răsăritene, regiune ce se întinde de la pădurile Transilvaniei și dealurile Bucovinei, în nord, pînă la Cîmpia Dunării și Marea Neagră, în sud, și pînă la dealurile rotunde și stepele ce se întind de-a lungul Nistrului, în est. Toate aceste regiuni, incluzînd teritoriul de astăzi al Republicii Moldova, au aparținut României Mari apărute după primul război mondial și distruse de cel de-al doilea. Moldovenii de astăzi nu au reușit să se afle în același stat cu românii mai mult de cîteva decenii, dar cultura, limba și tradițiile lor folclorice provin incontestabil din aceleași rădăcini. Eroii naționali și marile personalități culturale dintr-o regiune sînt, cu siguranță, recunoscute și în cealaltă. În acest sens, din punct de vedere cultural, sînt astăzi două state „românești" în Europa de Est, chiar dacă ambele adăpostesc și multe alte minorități etnice – unguri, ucraineni, ruși, romi și turci.

Există totuși sentimentul unei identități specifice printre moldoveni. Cu excepția celor trei decenii în care au făcut parte din România Mare, din 1918 pînă în 1940, locuitorii României postcomuniste și Moldovei postsovietice și-au petrecut cea mai mare parte a ultimelor două decenii separați unii de alții. Românii și rudele lor de la est de Prut au trăit sub sisteme legale, administrative, politice și religioase diferite, toate acestea fiind destinate a-i separa cît mai mult posibil. Atît istoria, cît și cei ce fac istoria le-au creat moldovenilor de astăzi un sentiment nesigur de diferențiere. Majoritatea recunosc fără reținere că vorbesc o limbă asemănătoare cu româna (formele literare ale celor două limbi nu se deosebesc deloc astăzi), dar ei refuză, în același timp, să se definească, în ce privește naționalitatea, „doar" ca români.

Povestea moldovenilor este astfel una neconvențională. Spre deosebire de celelalte republici ale Uniunii Sovietice, Moldova a fost singura în care majoritatea populației era legată cultural de un stat național de dincolo de graniță și, astfel, potențial marcată de iredentism, situație ce repeta în cadrul lagărului socialist o confruntare mai veche între regatul românesc și Imperiul Rus. Din acest motiv, moldovenii au fost multă vreme ținta unor proiecte intense de construire a națiunii, destinate fie să-i convingă de faptul că sînt o națiune separată față de români, fie, sub control românesc, de faptul că așa-zisa națiune separată e doar o ficțiune a propagandei rusești. Ca în cea mai mare parte a Europei de Est, schimbarea granițelor însemna și schimbarea politicii culturale, și straniul sentiment al identității specific moldovenilor de astăzi care se datorează în egală măsură ambelor tipuri de schimbări. Este deci imposibil să oferim o relatare lineară a evoluției națiunii moldovene, pentru că nici nu e clar încă

dacă ei constituie într-adevăr o naţiune din punct de vedere cultural. Nu există o literatură separată, o limbă separată sau o istorie separată de aceea a statelor şi imperiilor din care au făcut parte. Şi totuşi majoritatea moldovenilor se consideră ceva mai mult decît simpli români, iar din 1991, au şi un stat propriu prin care demonstrează acest lucru. Prezenta carte încearcă să arate cum, într-o zonă de frontieră plină de identităţi situaţionale şi confuze, a apărut acest caz extrem de interesant.

PARTEA INTÎI

Basarabia între România și Rusia

De la principat la provincie 2

În 1919 Emmanuel de Martonne, profesor la Sorbona, şi-a început călătoria în Regatul României. Spre deosebire de statele vecine, regatul ieşise din primul război mondial cu mai mult teritoriu, o populaţie mai mare şi mai multe naţionalităţi decît avusese cînd intrase în război, iar Martonne era nerăbdător să exploreze nou creata Românie Mare. Provincia numită Basarabia, de curînd obţinută de Bucureşti după căderea Imperiului Rus, constituia destinaţia lui finală.

În drumul său cu maşina dinspre portul dunărean Galaţi spre nord-est, peste Prut, spre stepele Basarabiei, Martonne nota că, dincolo de toate pretenţiile de a fi o provincie românească separată, Basarabia părea „locuită de o populaţie pestriţă, unde căsătoriile mixte erau probabil foarte obişnuite iar noţiunea de rasă destul de neclară" Cînd mulţimile de privitori curioşi s-au adunat în jurul maşinii sale lîngă Cahul, un tîrg de pe malul Prutului, Martonne a profitat de ocazie pentru a-i examina mai de aproape pe cei care-l însoţeau:

> Unii par de altă naţionalitate decît te-ai aştepta. Acest om cu faţă lată şi fără barbă, tipică pentru unul care vine din Ucraina, spune că e găgăuz. Celălalt spune că e bulgar, dar faţa lui blîndă, cu mustăţi cărunte, căciula de blană ca şi vorba vioaie românească îmi aminteşte de oltenii din Carpaţii Valahiei. Evreul acela putea fi un arian pur, rusul arată ca un bulgar... Unul dintre ei, care se pretinde rus, recunoaşte calm că tatăl său e moldovean şi mama de naţionalitate bulgară.[1]

În toată Europa Sud-Estică, etnicitatea a fost întotdeauna o noţiune cam neclară, modificîndu-se şi adaptîndu-se într-o regiune în care o schimbare de politică poate încă să însemne o schimbare de frontiere politice. Însă observaţiile lui Martonne sînt extrem de pertinente mai ales cu privire la popoarele Basarabiei. De la începutul secolului al XIX-lea dezbaterile asupra statutului politic al regiunii – „problema Basarabiei" – a devenit o constantă a diplomaţiei euro-

[1] Em. de Martonne, *Ce am văzut în Basarabia*, Paris, Imprimerie des Arts et des Sports, 1919, p. 9-10.

pene, o dată ce turcii, ruşii şi, pe urmă, românii îşi disputau drepturile asupra regiunii dintre Prut şi Nistru.

La baza acestor pretenţii teritoriale aflate în conflict se află adeseori problema identităţii etnonaţionale a majorităţii populaţiei Basarabiei. Aşa cum observa Martonne în 1919, problema identităţii a fost chiar mai dificilă decît cea teritorială. Pe lîngă faptul că nu mai puţin de patruzeci de limbi separate erau vorbite în Basarabia la sfîrşitul secolului al XIX-lea, identitatea celui mai mare grup etnic din regiune – moldovenii sau românii basarabeni – era ea însăşi oarecum neclară. Erau ei doar români îndelung separaţi de patria lor sau înglobarea lor în teritoriul rusesc îi făcuse să devină mai degrabă slavi decît latini? Sau, aşa cum se întreba Martonne, reprezintă ei o populaţie distinctă care s-a dezvoltat ca urmare a secolelor de migraţie şi căsătorii mixte şi astfel „par de o naţionalitate diferită decît te-ai aştepta"?

Această istorie a graniţelor şi alianţelor politice mereu diferite s-a reflectat dintotdeauna în identităţile suprapuse şi situaţionale ale locuitorilor Basarabiei şi ale descendenţilor lor din Moldova de astăzi. Deşi puterile învecinate, Rusia, România şi apoi Uniunea Sovietică au încercat de obicei să-i considere pe basarabeni ca pe exemplare pure ale unei singure moşteniri culturale, imaginea întîlnită de vizitatori la faţa locului s-a dovedit a fi, de fapt, destul de diferită. E dificil, astfel, pentru moldovenii de astăzi să-şi găsească originile într-o entitate politică distinctă sau să-şi redescopere în istorie o identitate culturală omogenă. Sînt puţine lucruri în istorie la care moldovenii pot să ridice pretenţii exclusive. Cele mai proeminente personalităţi istorice ale Moldovei sînt româneşti, iar teritoriul republicii de astăzi nu a mai fost cuprins într-un stat moldovenesc independent din 1538. Chiar şi termenul Moldova a fost atribuit, începînd din secolul al XIV-lea, unei varietăţi de entităţi politice, dintre care nici una nu şi-a păstrat cu exactitate graniţele teritoriale.

APARIŢIA PRINCIPATULUI MOLDOVEI, 1359-1538

După Dimitrie Cantemir,[2] a cărui *Descriptio Moldavie* (cca 1714) constituie una dintre descrierile cele mai complete ale vechilor teritorii moldoveneşti, înfiinţarea statului medieval moldovenesc a avut

[2] Lucrarea cea mai valoroasă a lui Cantemir este monumentala *Istoria creşterii şi descreşterii Imperiului Otoman*, trad. Nicholas Tindal, Londra, tipărită pentru James, John şi Paul Knapton, 1734-1735).

loc ca urmare a unei întîmplări nefericite la vînătoare. La începutul anilor 1300, Dragoş, un voievod român, venit de la vest de Carpaţi, a pornit la vînătoare prin păduri. Într-un anumit moment al călătoriei sale, aventurîndu-se mult spre est, el şi însoţitorii săi au întîlnit un bour sălbatic lîngă un rîu de munte. Dragoş şi-a asmuţit ogarii asupra sălbăticiunii şi în încleştarea care a urmat cîinele său favorit, Molda, a fost rănit de bour şi apoi s-a înecat. Întristat de această pierdere, Dragoş a hotărît să dea apei respective numele cătelei ucise, să ia capul bourului ca pe un trofeu şi să întemeieze un principat pe teritoriul botezat de atunci Moldova.[3] Capul de bour este un simbol ce se găseşte astăzi atît în stema României, cît şi în cea a Republicii Moldova.

Povestea lui Dragoş este desigur o legendă, dar ea a fost folosită de cronicarii moldoveni pentru a stabili drepturile vorbitorilor limbii române asupra teritoriilor de la est de Carpaţi. Conform legendei, Dragoş şi însoţitorii săi nu au întîlnit decît un singur om în călătoria lor. Astfel, atunci cînd voievodul a descălecat, el a păşit pe teren virgin, nelocuit. Această idee se reflectă şi în numele pe care cronicarii şi, mai tîrziu, istoricii români l-au dat actului întemeierii primului stat moldovean: *descălecare*. În perioada respectivă, regiunea nu era însă deloc un deşert, avînd în vedere că în secolul al XIV-lea ea era deja locuită de un amestec de mai multe popoare: maghiari, tătari, cumani şi valahi, vorbitori ai limbii române, acesta fiind termenul generic folosit pentru populaţiile latine la nord şi la sud de Dunăre, care rămăseseră aici după încetarea autorităţii imperiale romane în secolul al III-lea d.Hr.[4] Mici cnezate valahe au început să apară treptat pe pămînturile dintre Carpaţi şi Dunăre încă din secolul al X-lea, cel puţin, dar abia în secolul al XIII-lea cronicarii străini ajunseseră să se refere la aceste teritorii ca fiind „ţara valahilor" Pînă atunci, dominaţia triburilor turce – pecenegi şi cumani – îi determinase pe cartografi şi cronicari să folosească nume ca *Patsinakia* sau *Cumania*, după denumirile grupurilor care au controlat succesiv teritoriile de la Dunărea de Jos.[5]

Dincolo de circumstanţele apariţiei legendei lui Dragoş, statul moldovean a fost întemeiat cu adevărat la începutul secolului al XIV-lea, probabil de către un principe valah din Maramureş, aflat în nordul Transilvaniei, pe atunci sub suzeranitatea regelui maghiar Ludovic I de Anjou. Expediţia originară spre est ar fi putut fi o în-

[3] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Chişinău, Hyperion, 1992, p. 13.

[4] Gheorghe I. Brătianu, „Tradiţia istorică a descălecatului Moldovei în lumina noilor cercetări", în *Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Istorice* 27, nr. 1, 1944-1945: 24.

[5] Victor Spinei, *Moldova în secolele al XI-lea - al XIV-lea*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1986, p. 25-28.

cercare de a pune capăt unei serii de războaie fratricide dintre principii valahi locali din regiunea aflată de-a lungul Siretului sau o parte a campaniilor lui Ludovic împotriva tătarilor, care controlau largi porţiuni de teritoriu dincolo de Carpaţi.[6] Cronicile maghiare, poloneze şi româneşti menţionează deopotrivă ajutorul oferit de conducătorii locali „valahi" sau „olahi" în luptele contra tătarilor.[7] La începutul anilor 1340 totuşi, valahii din Maramureş începuseră deja să-şi afirme independenţa faţă de conducerea lui Ludovic şi, pe la sfîrşitul anilor 1350, sub conducerea *voievodului* valah Bogdan, un stat moldovean distinct a început să-şi extindă puterea la est de Carpaţi.[8] Din această perioadă, izvoarele istorice încep să folosească atît termenul de *valah*, cît şi pe cel de *moldovean* pentru a-i numi pe locuitorii acestui pămînt.

Consolidarea autorităţii lui Bogdan la est de Carpaţi a fost dublată de un proces similar în sud, între munţi şi Dunăre. În prima jumătate a secolului al XIV-lea, Basarab I a reuşit să unifice micile cnezate valahe aflate de-a lungul Oltului într-un singur principat. La sfîrşitul anilor 1350, existau două principate mari în teritoriile de dincolo de arcul Carpaţilor: la est, principatul Moldovei şi la sud, Ţara Românească, de asemenea cunoscută sub numele de *Valahia*. Atît Moldova, cît şi Valahia au devenit curînd forţe importante în sud-estul Europei. Ele se aflau pe traseul comercial legînd, de la nord la sud, statele Ligii Hanseatice cu aşezările genoveze şi bizantine de pe Nistru şi de la Marea Neagră – Hotin, Bender (Tighina), Akkerman (Maurocastro) şi Chilia (Lycostomium).[9] Cele două principate s-au aflat, de asemenea, în centrul conflictelor dintre polonezi, maghiari şi otomani, începînd cu secolul al XV-lea, uneori colaborînd cu invadatorii străini, alteori luptînd împotriva lor.

A vorbi totuşi de o naţiune moldoveană – sau chiar română – în această perioadă ar fi totuşi nepotrivit. Documentele oficiale de la curte şi cronicile medievale foloseau adeseori termenul *moldovean* pentru a-i descrie pe locuitorii principatului Moldovei, dar există şi cazuri în care apar şi alţi termeni ca *vlah* sau *român*, primul folosit în general de cronicarii vest-europeni (pornind de la aceeaşi rădăcină germanică destinată a-i desemna pe romani sau pe alţi străini, în-

---

[6] Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Bucureşti, Humanitas, 1991, p. 25-26.

[7] C. Kogălniceanu, *Dragoş şi Bogdan seu întemeierea Principatului Moldova: cercetare istorică*, Bucureşti, Stabilimentul grafic Socecu şi Teclu, 1886, p. 8.

[8] Dennis Deletant, „Moldavia between Hungary and Poland, 1347-1412", în *Slavonic and East European Review* 64, nr. 2, 1986, p. 187-211.

[9] Dennis Deletant, „Genoese, Tatars and Rumanians at the Mouth of the Danube in the Fourteenth Century", în *Slavonic and East European Review* 62, nr. 4, 1981, p. 511-530.

tîlnită în cuvinte ca „Welsh" (galez) sau „Walloon" (valon), al doilea folosit de către scriitorii indigeni.[10] De fapt, ceea ce erau moldovenii în acest stadiu depindea în general de ceea ce credea scriitorul că ei nu sînt. Comparaţi cu valahii din Ţara Românească, ei erau moldoveni, comparaţi cu polonezii sau maghiarii, ei erau români, comparaţi cu turcii, ei erau creştini. Abia în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, o dată cu apariţia definiţiilor contemporane ale naţiunii, aceste etichete schimbătoare au ajuns să capete semnificaţie politică.

Moldova a devenit mai puternică sub doi voievozi importanţi, Alexandru cel Bun şi Ştefan cel Mare. Alexandru (1400-1432) şi-a dedicat o mare parte a timpului domniei sale dezvoltării instituţiilor principatului şi apărării graniţelor sale împotriva atacurilor tot mai frecvente ale turcilor otomani şi ale maghiarilor, ajutîndu-i pe polonezi, cărora le jurase loialitate în 1402, împotriva Cavalerilor Teutoni. Abia sub Ştefan totuşi principatul a ajuns la apogeul dezvoltării sale, tot atunci începînd însă şi declinul său rapid. Printr-o serie de alianţe, Ştefan (1457-1504) a reuşit să-şi menţină puterea în Moldova în ciuda atacurilor otomanilor din sud, ale maghiarilor din vest, ale tătarilor din est şi ale polonezilor din nord. În bătălia de la Vaslui (1475), 40 000 de oşteni moldoveni, maghiari şi polonezi, sub comanda lui Ştefan, au învins 100 000 de oşteni turci şi valahi. Campaniile otomanilor au continuat totuşi, iar moartea lui Ştefan în 1504 a lăsat principatul în mîinile unor urmaşi mai puţin capabili să domnească. În 1538, oastea otomană a lui Soliman Magnificul a învins oastea voievodului moldovean Petru Rareş şi a ocupat capitala principatului, Suceava.

Moldova, ca şi Valahia, a devenit un stat vasal al Porţii Otomane, dar nici unul dintre cele două principate nu a fost vreodată total încorporat în Imperiul Otoman. Deja sub fiul lui Ştefan, Bogdan al III-lea, Moldova a început să plătească un tribut anual de 4000 de galbeni, 40 de cai şi 24 de şoimi sultanului, cifrele crescînd şi scăzînd în funcţie de capacitatea boierilor moldoveni de a rezista puterii turceşti.[11] Spre deosebire de regiunile din sudul Dunării, nici Moldova, nici Valahia nu au fost direct conduse de turci sau obligate să trimită un număr de copii drept tribut (*devşirme*), asemeni populaţiilor din sudul Balcanilor. În majoritatea timpului, după 1530, Principatele Române au continuat să fie conduse de domni autohtoni, recunoscuţi de sultan în schimbul unui tribut anual şi al altor taxe. Revoltele periodice ale conducătorilor moldoveni, adeseori aliaţi cu forţele maghiare sau ruse, ameninţau continuu autoritatea Înaltei Porţi, men-

[10] T.J. Winnifrith, *The Vlachs: The History of a Balkan People*, Londra, Duckworth, 1987, p. 1.

[11] Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 110.

ţinînd astfel o relaţie de suzeranitate şi nu una de dominaţie absolută, aceasta realizîndu-se în egală măsură prin lupte contra turcilor, cît şi prin supunere la plata tributului.

MOLDOVA SUB OTOMANI, 1538-1812

Deşi Moldova era un important principat creştin în secolul al XV-lea şi la începutul celui de-al XVI-lea, sub otomani ea a devenit o parte adeseori ignorată a „Turciei europene", o zonă de frontieră unde doar cei mai îndrăzneţi călători străini se mai aventurau. Cei care o făceau totuşi se bucurau de o primire cu mult sub aşteptările lor. William Lithgow, vestitul aventurier scoţian, a rătăcit prin zonă în drumul său spre Constantinopol, pe la începutul secolului al XVII-lea, şi a ajuns să fie lăsat gol puşcă, legat de un copac şi jefuit de şaizeci de ducaţi de aur ungureşti, de către banditii din zonă.[12] Altor călători, principatul li s-a părut mai degrabă turcesc decît creştin. În timpul lui Ştefan cel Mare, principatul Moldovei se aflase în centrul tumultuoasei politici din sud-estul Europei, stabilind şi rupînd alianţe cu maghiarii şi polonezii în lupta împotriva otomanilor ce înaintau continuu. La un secol de la moartea lui Ştefan totuşi, conducătorii Moldovei deveniseră de nerecunoscut pentru călătorii europeni. Veşmintele şi obiceiurile divanului Moldovei le imitau pe cele de la curtea sultanului, cu o serie nesfîrşită de ranguri şi privilegii pentru curteni – de la logofătul cel mare pînă la paharnicul (ceaşnicul) cel mare – extinzîndu-se asupra familiilor importante de boieri. Schimbările masive din Moldova, survenite din secolul al XVI-lea pînă în secolul al XVIII-lea, sînt evidente mai ales printr-un detaliu izbitor: portretele lui Ştefan cel Mare reprezintă un cavaler medieval tipic, asemeni contemporanilor săi din Anglia sau Franţa, dar portretele urmaşilor săi, două secole mai tîrziu, reprezintă conducători îmbrăcaţi în straie lungi şi cu turbane asemenea unor paşale turceşti.

Înglobarea Moldovei în Imperiul Otoman părea iminentă spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Turcia fiind în declin şi conştientă de ascensiunea Austriei şi Rusiei, întărirea controlului în regiunile de graniţă aflate de-a lungul Dunării şi Nistrului a devenit unul din principalele obiective strategice ale Înaltei Porţi.[13] După un război antiotoman pornit de principele moldovean Dimitrie Cantemir, sul-

[12] William Lithgow, *The Totall Discourse of the Rare Adventures and Painefull Peregrinations of Long Nineteene Yeares Travayles from Scotland to the Most Famous Kingdomes in Europe, Asia and Affrica*, Glasgow, James MacLehose and Sons, 1906 (1623), p. 365.

[13] R.W. Seton-Watson, *A History of the Roumanians from Roman Times to the Completion of Unity*, Cambridge, Cambridge University Press, 1934, p. 126.

tanul i-a retras Moldovei statutul de stat vasal în 1711 şi a numit nobili greci din cartierul Constantinopolului numit Fanar pentru a administra principatul, schimbare care a avut loc şi în Valahia, în 1716. Cunoscuţi sub numele de „fanarioţi", domnitorii greci au pus capăt autonomiei de care se bucurase principatul, tratînd întreaga regiune ca pe o sursă de venit personal, situaţie care le-a adus principatelor numele de „Peru al Grecilor"[14]. Greaca a devenit limba oficială la curte, iar Biserica Ortodoxă a fost marcată şi ea de influenţa elenă. Intrigile politice şi proasta guvernare au devenit semnele distinctive ale sistemului fanariot. Un observator francez, contele d'Hauterive, a fost impresionat de autoritatea absolută a fanarioţilor: „Deşi domnul Moldovei plăteşte tribut Înaltei Porţi şi nu domneşte pentru totdeauna în provincia sa, pe timpul perioadei cînd domneşte, el este totuşi stăpîn absolut."[15] Diplomatul francez François de Tott, călătorind prin Moldova în anii 1760, a fost şi el uimit de corupţia curţii fanariote şi de mizeria în care se zbătea populaţia:

> Aş compara Moldova cu Burgundia, dacă acest principat grecesc s-ar putea bucura de inestimabilele avantaje ce rezultă dintr-o guvernare moderată... Taxele anuale, ce ajung la nişte sume exorbitante din cauza împrumuturilor, cu dobîndă de 25%, făcute de conducător pentru a-şi cumpăra învestitura, alte sume de bani folosite pentru a-şi asigura tronul împotriva eventualilor pretendenţi, toată pompa acestor parveniţi şi avariţia acestor creaturi efemere sînt deopotrivă cauzele dezastrului a două dintre cele mai frumoase provincii ale Imperiului Otoman... se pare că despotul, preocupat numai să distrugă, crede că el poate obţine anumite avantaje numai în măsura în care scade populaţia şi pămîntul e secătuit.[16]

Aşa cum observă aceşti călători, pămîntul Moldovei sub marile familii fanariote – Mavrocordat, Ghica, Calimachi – nu mai semăna deloc cu principatul independent al lui Ştefan cel Mare, în care conducătorul urca pe tron fie prin drept dinastic de succesiune, fie prin alegerea sa de către nobilime. Unii principi fanarioţi au introdus reforme progresiste, dar în general clasa politică era măcinată de lupte interne avînd ca scop obţinerea unor venituri mai mari din taxe sau posibilitatea de a se muta în mult mai prospera Valahie. Instabilitatea domniilor fanariote era atît de mare încît durata medie a unei domnii, de-a lungul unui secol de guvernare fanariotă, era mai mică

---

[14] William Wilkinson, *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia,* Londra, Longman, Hurst, Rees, Orme şi Brown, 1820, p. 71.

[15] Le Comte d'Hauterive, *Mémoire sur l'état ancien et actuel de la Moldavie en 1787,* Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl", 1902, p. 340.

[16] François de Tott, *Mémoires du Baron de Tott sur les Turcs et les Tatares,* Amsterdam, 1784, 1, p. 39-41.

de trei ani.[17] Mai degrabă interesaţi de intrigile politice din Constantinopol decît de dezvoltarea principatelor, fanarioţii au continuat să-şi menţină statutul în capitala otomană, plătind sume uriaşe pentru a întreţine palate princiare. Din păcate însă, pe locul unde se înălţa Bogdan Sarai, cîndva măreţul palat moldovenesc din vîrful celui de-al VI-lea deal, nu mai este astăzi decît un atelier de vulcanizare din Istanbul.

Pe lîngă sistemul fanariot, secolul al XVIII-lea a reprezentat şi perioada creşterii importanţei Rusiei şi Austriei în viaţa Moldovei avînd în vedere faptul că principatele române au devenit simpli pioni în luptele dintre Imperiul Otoman, în plină decădere, şi Romanovii şi Habsburgii din nord. Pe parcursul celor două secole anterioare, ambele puteri se aflaseră cumva la periferia politicii moldoveneşti, adevărata putere în regiune fiind exercitată de polonezi şi maghiari. Ştefan cel Mare începuse să întărească relaţiile Moldovei cu casele princiare ruseşti atunci cînd a dat-o pe fiica sa, Ileana, de soţie fiului ţarului Ivan al III-lea la începutul secolului al XVI-lea, iar mai tîrziu, Ion Vodă cel Viteaz (1572-1574) i-a chemat în ajutor pe cazacii zaporojeni în bătăliile sale cu turcii. În secolul al XVIII-lea însă, Principatul Moldovei a devenit o regiune de graniţă într-o serie de războaie între cele trei mari imperii ale Europei. Sub Petru cel Mare, ruşii au intervenit în sprijinul revoltei conduse de Dimitrie Cantemir. Deşi forţele ruso-moldovene au fost învinse la Stănileşti în 1711, Petru cel Mare a reuşit totuşi să-şi asigure controlul asupra teritoriului ce se întindea pînă la Nipru.[18] Pe parcursul întregului secol, teritoriile ruseşti au continuat să se extindă în detrimentul Înaltei Porţi. Sub Ecaterina cea Mare, teritoriul rus a ajuns să cuprindă şi pămînturile dintre Nipru şi Bug, Crimeea şi Kuban şi teritoriul dintre Bug şi Nistru. În 1774, în urma Tratatului de la Kuciuk-Kainargi, Rusia a obţinut dreptul de a reprezenta principatele înaintea Înaltei Porţi şi a început să-şi aroge dreptul de intercesor al creştinilor din Imperiul Otoman, incluzîndu-i şi pe cei din Moldova şi Valahia. Un an mai tîrziu, Austria a anexat porţiunea nordică a Moldovei, Bucovina, care cuprindea Suceava şi multe alte regiuni istorice ale principatului medieval. De-a lungul acestei perioade, ambele principate româneşti s-au

[17] Seton-Watson, *History of the Roumanians*, p. 128.

[18] Cantemir a domnit pentru scurtă vreme în Moldova, dar el a rămas, după Ştefan cel Mare, cea mai importantă personalitate culturală şi politică din istoria provinciei. Descendent al unei familii nobiliare tătare, el a emigrat în Rusia şi a devenit unul din cei mai mari orientalişti ai imperiului. Fiul său, Antioh, a avut funcţia de reprezentant rus la Londra şi Paris, dar e probabil mai bine cunoscut ca unul dintre primii scriitori satirici de limbă rusă. Vezi *Satyres de Monsieur le Prince Cantemir, avec l'histoire de sa vie,* Londra, Jean Nourse, 1749.

aflat sub ocupaţie militară străină timp de mai bine de douăzeci de ani, o dată ce conflictele între otomani, austrieci şi ruşi continuau să izbucnească, de-a lungul Dunării, într-o serie de războaie devastatoare: 1711, 1736-1739, 1769-1774 şi 1787-1792.[19] În timpul următorului conflict major – războiul ruso-turc din 1806-1812 – principatul Moldovei a ajuns sub control rusesc.

PRIMA ANEXARE A BASARABIEI ŞI CONDUCEREA RUSEASCĂ (1812-1918)

Convinsă de slăbiciunea otomanilor şi înfricoşată de planurile lui Napoleon în Balcani, Rusia a ocupat partea estică a Moldovei în 1806. După şase ani de război, ţarul Alexandru I a anexat formal partea estică a principatului – regiunea Basarabiei – aflată între Prut şi Nistru. În acea perioadă regiunea avea între 240 000 şi 350 000 de locuitori, majoritatea acestora fiind moldoveni vorbitori de limbă română.[20] Suprafaţa totală a teritoriului anexat de Rusia era în jurul a 45 630 km, cu 7400 km mai mult decît rămăsese sub controlul principilor fanarioţi în restul principatului.[21] Boierii localnici din principatul astfel secţionat s-au opus iniţial anexării şi au susţinut că, o dată ce Moldova era încă vasal al Turciei şi nu provincie turcească, sultanul nu avea nici un drept să accepte această cedare de teritoriu fără consimţămîntul lor. Cu toate acestea, schimbările teritoriale au fost consemnate în Tratatul de la Bucureşti, încheiat între Alexandru şi sultanul Mahomed al II-lea, în mai 1812.

Romancierul român Paul Goma îşi amintea amuzat cum bunicul său pretindea că numele *Basarabia* venea de la expresia rusească *bez arabov* (fără arabi), care se referea la fuga otomanilor musulmani aflaţi în sudul stepei basarabene din faţa armatei ţarului Alexandru.[22] Bunicul lui Goma se înşela, desigur, dar numele are totuşi o origine complexă. Regiunea dintre Prut şi Nistru nu a fost niciodată considerată un teritoriu distinct, ci doar partea estică a principatului Moldovei. Moldova istorică era delimitată de trei rîuri, de la nord la sud: Siret, Prut şi Nistru, iar adevărata împărţire geografică a regiunii se făcea între partea nordică, muntoasă (*Moldova de Sus*) şi cîm-

[19] Seton-Watson, *History of the Roumanians*, n. 1, p. 134.

[20] Istoricii încă mai discută problema numărului real de locuitori la momentul anexării, dar acestea sînt probabil cifrele minime şi maxime. Nistor, *Istoria Basarabiei*, p. 197; Andrei Popovici, *The Political Status of Bessarabia*, Washington, Ransdell, 1931, p. 80; Zamfir C. Arbore, *Basarabia în secolul al XIX-lea*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice, 1898, p. 91-92.

[21] Nistor, *Istoria Basarabiei*, p. 178.

[22] Paul Goma, *Din calidor: o copilărie basarabeană*, Bucureşti, Albatros, 1990, p. 44.

piile şi dealurile ce se întindeau de-a lungul Mării Negre (*Moldova de Jos*). Înainte de 1812, jumătatea estică a principatului nu avea nici un nume special – nicidecum *Basarabia*. Regiunea iniţial cunoscută sub acel nume nu era, de fapt, în Moldova, ci în celălalt principat românesc, în Valahia. Era fîşia de teritoriu dintre Dunăre şi Nistru, scăldată de apele Mării Negre. Principele Valahiei Mircea cel Bătrîn (1386-1418) cucerise regiunea de la tătari şi o înglobase în teritoriul Ţării Româneşti.[23] Regiunea a ajuns astfel să fie cunoscută ca teritoriul dinastiei Basarabilor, din care Mircea făcea parte. Aceeaşi practică de a numi teritoriile de curînd cucerite după numele caselor domnitoare i-a determinat pe turci să numească Moldova *Bogdan* sau *Kara Bogdan*, după numele principelui fondator.

Cu toate acestea, în contextul unor graniţe mereu mişcătoare ca cele din Europa de Sud-Est, Basarabia s-a mutat spre nord în 1812. În negocierile de la sfîrşitul războiului din 1806-1812, reprezentanţii ruşi au reuşit să obţină acordul turcilor pentru evacuarea Basarabiei şi cedarea ei către ţar, deşi nu se specifica în nici un document la ce arie se refereau cu adevărat. Comandanţii ruşi au interpretat acest acord ca şi cînd Basarabia ar fi fost întreaga regiune dintre Prut şi Nistru, pînă la cetatea Hotinului, în nord, şi nu doar regiunea sudică de la malul Mării Negre. Din acel moment s-a născut o nouă Basarabie.[24]

Anexarea de către ruşi a regiunii dintre Prut şi Nistru promitea iniţial să pună capăt stăpînirii fanariote şi să introducă forme europene de administraţie şi renaştere culturală a regiunii, la fel cum se întîmplase după anexarea Bucovinei de către Austria, în 1775.[25] În primii ani după anexare, boierii moldoveni au reuşit să separe o mică regiune autonomă în cadrul imperiului. Condusă de Gavril Bănulescu-Bodoni, mitropolitul ortodox al Chişinăului şi Hotinului, nobilimea basarabeană i-a solicitat ţarului Alexandru dreptul de a stabili o guvernare civilă bazată pe legile tradiţionale ale Principatului Moldovei în regiune. Conform unui statut special din 1818, basarabenilor li s-a garantat o participare semnificativă la guvernare, limba moldovenească fiind, alături de limba rusă, limba oficială a administraţiei locale.[26] Bodoni a reuşit, de asemenea, să înfiinţeze un seminar şi tiparniţe, care au produs cărţi şi lucrări liturgice în limba mol-

[23] Nistor, *Istoria Basarabiei*, p. 22.

[24] Ion I. Nistor, „Localizarea numelui Basarabiei în Moldova transpruteană", în *Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Istorice* 24, nr. 1, 1943-1944, p. 1-27.

[25] Vezi Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, Bucureşti, Humanitas, 1991.

[26] Ştefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpînirea rusă*, Chişinău, Editura Enciclopedică „Gheorghe Asachi", 1992, p. 18-20. Pentru descrieri detaliate ale vechiului sistem administrativ al Basarabiei, vezi Ion G. Pelivan, *La Bessarabie sous le régime russe (1812-1918)*, Paris, Imprimerie Générale Lahure, 1919.

dovenească între 1815 şi 1820, păstrînd autonomia Bisericii printr-o eparhie basarabeană distinctă, loială Moscovei.[27]

Acest experiment în ce priveşte autonomia Basarabiei s-a dovedit însă de scurtă durată. Moartea lui Bănulescu-Bodoni în 1821 i-a lipsit pe basarabeni de un conducător puternic, iar pretenţiile naţionale ale nobililor de dincolo de graniţă, în principatul moldovean rămas României, precum şi în Valahia, au îngrijorat autorităţile ţariste, care au retras multe din libertăţile permise în primii ani de după anexare. Boierii din Valahia şi Moldova au pornit o insurecţie împotriva administraţiei fanariote în 1821 şi, deşi ţarul Alexandru nu era deloc de partea turcilor, acţiunile revoluţionare ale românilor îl deranjau şi mai tare.[28] În plus, la începutul anilor 1820, mulţi administratori ai Basarabiei au înţeles că statutul autonom al regiunii servea mai ales pentru a acoperi rapacitatea nobililor autohtoni.[29] Aceşti factori au contribuit la sfîrşitul treptat al perioadei în care Basarabia avusese un loc special în imperiu.

Încoronarea lui Nicolae I în 1825 a dus la o şi mai mare diminuare a autonomiei Basarabiei, căci noul ţar a iniţiat o serie de reforme destinate să extindă controlul central asupra nou-stabilitelor graniţe vestice. Constituţia Basarabiei din 1818 a fost anulată şi în 1829 ea a fost înlocuită de un nou cod schiţat de M.S. Voronţov, guvernatorul Noii Rusii şi al Basarabiei. Articolul 63 al acestui cod anula folosirea obligatorie a limbii moldoveneşti în afacerile publice şi un nou act din 1854 a acordat limbii ruse statutul de limbă oficială a regiunii.[30] Folosirea limbii moldoveneşti în şcoli a fost interzisă de la jumătatea secolului, iar cărţile româneşti de dincolo de Prut au fost şi ele interzise. Un călător din 1899 nu a găsit nici o carte românească în biblioteca publică din Chişinău.[31]

De la sfîrşitul Războiului Crimeii pînă la Congresul de la Berlin (1856-1878), trei districte sudice ale Basarabiei au fost redate Principatelor Române, iar autorităţile române au făcut tot posibilul pentru a contracara multe din reformele culturale ale epocii ţariste, printre care stabilirea de şcoli româneşti şi aducerea Bisericii locale sub autoritatea Patriarhiei de la Bucureşti. Dar retrocedarea către Rusia a districtelor Cahul, Bolgrad şi Ismail a readus întreaga Basarabie sub autoritatea imperiului. Cu excepţia acestor două decade, tot teritoriul Basarabiei a rămas în cadrul Imperiului Rus şi în afara mişcării

---

[27] Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, p. 228-231.

[28] Seton-Watson, *History of the Roumanians*, p. 202-203.

[29] George F. Jewsbury, *The Russian Annexation of Bessarabia: 1774-1828*, Boulder, Colo., East European Quarterly, 1976, p. 142-154.

[30] Nistor, *Istoria Basarabiei*, p. 189.

[31] *Ibidem*, p. 260.

pentru unificarea panromânească, ce apăruse în Valahia şi în vestul Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Retrocedarea sudului Basarabiei către Rusia în 1878 şi atitudinea în general conservatoare a politicii interne ruse după 1881 au contribuit la pierderea relativei autonomii politice şi culturale de care s-a bucurat regiunea în prima jumătate a secolului. Statutul Basarabiei s-a schimbat de la cel de regiune imperială (*oblast'*) la cel de provincie rusească (*gubernie*) în 1871, aceasta indicînd că ea era acum o parte inseparabilă nu numai a Imperiului Rus, ci şi a teritoriilor ruseşti.

Basarabia nu a fost niciodată o regiune cu adevărat prosperă, nici măcar atunci cînd făcea parte din Principatul Moldovei, iar sub ruşi ea a rămas cea mai înapoiată regiune de la graniţele vestice ale imperiului. Cînd ţarul Alexandru a mers acolo în vizită, în 1818, a fost surprins să-i găsească pe boierii creştini locali îmbrăcaţi în bogate veşminte turceşti şi nu în haine occidentale.[32] În momentul anexării, Chişinăul nu era cu mult mai mult decît un sat prin care trecea un rîu mlăştinos, iar imigraţia rapidă ce a urmat după ce el a devenit capitală a provinciei i-a împiedicat pe guvernanţi să îmbunătăţească starea serviciilor din oraş.[33] Alfabetizarea era redusă în rîndurile populaţiei Basarabiei – doar puţin peste 15,6% în 1897, iar pentru etnicii moldoveni cifra era de 6%.[34] Aflată la marginea imperiului, provincia a devenit un refugiu pentru contrabandişti şi alţi bandiţi ce operau de-a lungul Dunării şi pe malurile Mării Negre.[35] Era atît de departe de orice traseu important încît ziarul clandestin al lui Lenin, *Iskra*, a fost tipărit la Chişinău în 1901 şi 1902, acest fapt constituind o mică legătură cu mişcarea socialistă mondială de care istoricii comunişti de mai tîrziu vor fi extrem de mîndri. Basarabia sub stăpînire rusească a fost adeseori caracterizată drept Siberia vestului, un loc care îi inspirase lui Puşkin, exilat acolo din 1820 pînă în 1823, un pasaj în care scria fără menajamente că „limba însăşi oboseşte să tot critice" „blestematul oraş Chişinău".[36]

La sfîrşitul secolului, moldovenii reprezentau cel puţin 47,6% din populaţie, dar provincia adăpostea o mare varietate de alte gru-

---

[32] A.S. Weinberg, *Chişinăul în trecut şi prezent: schiţă istorică*, Chişinău, Tipografia Carmen Silva, 1936, p. 23.

[33] Z.C. Arbore, *Basarabia în secolul al XIX-lea*, p. 250-251.

[34] *Pervaia vseobşceaia perepis' naselenia Rosiiskoi imperii, 1897 g.*, St. Petersburg, Izdanie Ţentral'nago Statisticeskago Komiteta Ministerstva Vnutrennih Del, 1905, 3:1. Chiar şi această cifră era probabil destul de mare, o dată ce standardul pentru alfabetizare presupune ceva mai mult decît semnarea propriului nume.

[35] A. Zaşciuk, *Materialî dlea gheografii i statistiki Rossii: Bessarabskaia oblast'*, St. Petersburg, 1862, p. 357-358.

[36] Citat în D.S. Mirski, *Pushkin*, Londra, George Routledge and Sons, Ltd., 1926, p. 49.

puri etnice.[37] Migraţiile bulgarilor, turcilor, germanilor şi ale coloniştilor elveţieni, vorbitori de limbă franceză, în urma anexării din 1812, au accentuat şi mai mult aspectul multietnic al regiunii. La mijlocul secolului, provincia avea şaptesprezece sinagogi, şase biserici luterane şi patru biserici romano-catolice, precum şi sute de biserici ortodoxe şi mănăstiri, în care se adunaseră ruşi, moldoveni şi secte ortodoxe disidente.[38] Viaţa orăşenească era dominată de evrei şi ruşi. Peste 50 000 de evrei locuiau în Chişinău în 1897, reprezentînd aproape jumătate din populaţie; aproape toate fabricile din oraş erau deţinute de evrei şi, la sfîrşitul secolului, funcţionau în oraş şaisprezece şcoli evreieşti.[39] Capitala basarabeană a fost, de asemenea, unul din principalele centre ale antisemitismului. Mulţi dintre cei mai infami pamfletişti antisemiţi din Imperiul Rus erau de origine basarabeană şi

Tabelul 1

Populaţia Basarabiei în secolul al XIX-lea

	1858		1871		1897	
Moldoveni	600 000	66,4%	692 000	67,4%	920 919	47,6
Ucraineni (a)	120 000	13,1			379 698	19,6
Evrei	78 750	8,6	93 590	9,1	228 168	11,8
Bulgari	48 216	5,2	25 684	2,5	103 225	5,3
Germani	24 160	2,6	33 501	3,5	60 206	3,1
Etnici ai Rusiei Mari (b)	20 000	2,1	162 252[b]	15,0	155 774	8,0
Romi (Ţigani)	11 490	1,0	18 983	1,5	8636	0,4
Armeni	2 725	0,2			2080	0,1
Turci (c)					55 790	2,9
Polonezi					11 696	0,6
Alţii					9220	0,5
Total	–	–	–	–	1 935 412	100,0

a) În unele statistici, apar ca ruteni. Cifrele nu-i includ pe cei 6000 de etnici din „Rusia Mică" ce trăiau în 1858 în satele de pescari din sudul Basarabiei.

b) Cifrele îi includ pe toţi slavii estici.

c) „Turcii otomani", printre care se numărau probabil turcii musulmani şi romii musulmani, găgăuzii creştini şi bulgarii ce vorbeau dialecte turceşti.

Notă: liniile indică lipsa oricăror date.

Sursă: A. Zaşciuc, *Materialî dlea gheografii i statistiki Rossii: Bessarabskaia oblast'*, St. Petersburg, 1862, p. 186; Zamfir C. Arbore, *Basarabia în secolul al XIX-lea*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice, 1898, p. 118; recensămîntul rusesc din 1897.

[37] E posibil ca cifra să fi fost mai mare, o dată ce recensămîntul din 1897 tindea să considere toate persoanele cu o oarecare cunoaştere a limbii ruse drept ruşi.

[38] Zaşciuk, *Materialî*, p. 260, 287.

[39] „Kishinev", *Encyclopaedia Judaica*, Ierusalim, Encyclopaedia Judaica, 1971, 10: col. 1064.

organizaţiile antievreieşti locale erau folosite pentru propagarea *Protocoalelor Înţelepţilor din Sion*. Pogromurile din Chişinău, din 1903 şi 1905, în care au fost ucişi 68 de evrei şi sute de afaceri au fost distruse, au atras atenţia întregii lumi asupra a ceea ce aveau de pătimit *evreii* din Rusia.[40]

Libertatea guvernului local s-a manifestat într-o oarecare măsură prin hotărîrea emancipării şerbilor din 1861 şi introducerea sistemului *zemstvei* în consiliile locale din 1869, dar mai mult control în Basarabia însemna de obicei mai multă putere pentru majoritatea elementelor reacţionare aflate printre ruşi sau moldoveni rusificaţi.[41] Un grup mic de nobili, mai ales cei din familia Krupenski, controlau îndeaproape o regiune aflată la mare distanţă de capitalele imperiale şi de vigilenţa oficialităţilor centrale. Principele Serghei Urussov, trimis în Basarabia ca guvernator al provinciei în 1903, a găsit aici o *gubernie* în general liniştită, cu excepţia agitaţiei create de cercurile antisemite, dar administraţia locală de aici părea coborîtă din paginile scrise de Gogol:

> Pe cînd făceam inspecţia închisorii, cîţiva oameni m-au implorat să intervin pentru ei, insistînd că fuseseră ţinuţi în închisoare cu vreo cîteva luni mai mult decît prevedeau sentinţele lor. Cînd l-am întrebat pe supraintendentul închisorii de ce aceşti oameni nu sînt lăsaţi să plece... răspunsul lui mi s-a părut absolut ininteligibil: „Sînt nişte ticăloşi de străini, Excelenţa voastră!" La întoarcerea mea acasă am descoperit că, la recomandarea autorităţilor provinciei, ministerul de interne avea dreptul să-i expulzeze din Rusia pe toţi străinii găsiţi vinovaţi de diferite delicte de către curţile de justiţie. Era ceva obişnuit deci ca străinii trimişi la închisoare să fie ţinuţi acolo şi după executarea sentinţei, pînă cînd era primit ordinul ministrului. Cînd am întrebat ce obiecţie se poate ridica eliberării străinilor la momentul potrivit, mi s-a spus că aceştia puteau pleca din ţară şi atunci ar fi fost imposibil să se mai pună în aplicare ordinul ministrului de expulzare a lor.[42]

Perioada de după 1812 a ridicat de asemenea problema identităţii etnonaţionale a moldovenilor înşişi. În secolul al XIX-lea, punctul de vedere ţarist asupra identităţii Moldovei s-a schimbat adeseori în funcţie de modul în care înclina balanţa puterii în sud-estul

---

[40] *Ibidem*, col. 1065.

[41] Seton-Watson, *History of the Roumanians*, p. 563. În plus, ţăranii basarabeni, chiar dacă lucrau pentru nobili, nu erau legaţi de pămînt ca în alte regiuni ale Rusiei. O altă clasă de ţărani liberi (răzeşi) din vechiul principat al Moldovei au reuşit şi ei să-şi menţină privilegiile chiar şi sub ţarism.

[42] Principele Serghei Dimitrievici Urussov, *Memoirs of a Russian Governor*, Londra, Harper and Brothers, 1908, p. 36-37. Pentru aceste teme, vezi şi jurnalul de călătorie al lui Shirley Brooks, *The Russians of the South*, Londra, Longman, Brown, Green şi Longmans, 1854.

Europei. După o perioadă inițială de liberalism cultural, după anexarea din 1812, oficialitățile țariste au devenit din ce în ce mai mult preocupate de naționalismul de inspirație grecească ce se răspîndea de-a lungul Dunării de Jos. De la sfîrșitul anilor 1820, politica culturală a Basarabiei s-a concentrat deci asupra rusificării sistemului administrativ și a integrării progresive a regiunii în structuri imperiale mai largi. Introducerea rusei ca limbă oficială a provinciei, dependența Bisericii basarabene de Patriarhia Moscovei și eliminarea dreptului cutumier moldovean erau măsuri destinate să asigure locul Basarabiei în imperiu și să asigure poziția sa de bastion al ortodoxiei la granița cu otomanii. Politicile oficiale de rusificare au fost cînd mai intense, cînd mai slabe pe parcursul secolului de guvernare rusă, dar ele se pare că au avut mare succes în administrația provinciei și a Bisericii, care după moartea lui Bodoni a devenit principalul instrument al rusificării conduse de către stat. Arhiepiscopul Pavel Lebedev a obligat bisericile și mănăstirile moldovenești să slujească în limba rusă, dar la sfîrșitul conducerii sale (1871-1882), mai rămăseseră încă 417 biserici care foloseau limba moldovenească la liturghie, pe lîngă cele 608 care slujeau numai în rusă.[43]

Mai tîrziu, propaganda românească va denunța rusificarea țăranilor basarabeni din perioada țaristă, dar politica culturală a implicat adeseori mai mult ruralizare decît rusificare. Cultura moldovenească indigenă se desfășura mai ales în zonele rurale, centrele urbane fiind dominate de ruși, evrei și moldoveni rusificați. Ca și în alte zone ale frontierei de vest a imperiului, rusa juca rolul dublu de limbă oficială și de limbă a societății civilizate, în timp ce moldovenească era considerată limba necizelată a țăranilor simpli. Administratorii provinciei, atît localnici, cît și imigranți, trăiau într-o lume complet diferită cultural de cea a satelor și de obiceiurile ei. „Ei vorbeau în aproximativ zece limbi diferite, dintre care eu nu cunoșteam decît două" scria guvernatorul Urussov despre cei care veneau cu petiții în biroul său din Chișinău. „Moldovenii stăteau în genunchi, ținîndu-și petițiile pe cap și murmurîndu-și cererile în timp ce priveau în pămînt... Eu le dădeam voie să vorbească, de obicei, după care puteau să plece; de aceea și învățasem cîteva cuvinte moldovenești. Cînd problema mi se părea extrem de importantă, foloseam traducători, care se descurcau minunat."[44]

Totuși rușii nu au pretins niciodată că moldovenii și vecinii lor din Principatele Române formau cumva națiuni separate. Intenția lor era, mai degrabă, de a pune capăt oricărei manifestări de naționalism, dacă acesta nu era rusesc, și de a întări în schimb loialitatea față

[43] Șt. Ciobanu, *Cultura românească*, p. 118.
[44] Urussov, *Memoirs*, p. 24-25.

de ţar şi de imperiu. Recensămintele imperiale foloseau termenul *moldovean* pentru a descrie majoritatea populaţiei Basarabiei, dar acest termen era folosit şi de populaţia însăşi, nu era o invenţie a ruşilor. Studiile etnografice ale regiunii basarabene nu negau faptul că existau importante legături culturale între populaţiile de pe cele două maluri ale Prutului şi nici chiar slavofilii locali cei mai hotărîţi nu simţeau nevoia să ascundă identitatea românească a moldovenilor din Basarabia. „Locuitorii Basarabiei de Sus", scria un observator în jurnalul Ministerului de Externe Rus, în 1846, „sînt în esenţă români, adică un amestec de slavi şi romani, şi fii ai Bisericii Ortodoxe."[45] La fel, membrii mişcării slavofile din Rusia, din anii 1840, deşi convinşi probabil că românii erau slavi deghizaţi în latini, nu se refereau niciodată la posibile diferenţe între basarabeni şi vecinii lor de la vest. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, scriitorii ruşi susţineau că Basarabia aparţinea Rusiei nu pentru că era locuită de o naţiune distinctă, ci pentru că aria fusese mai întîi locuită de slavi şi abia după aceea cucerită de românii valahi.[46] Chiar şi după 1905, cînd autorităţile ţariste încercau să înăbuşe mişcarea naţională basarabeană tot mai puternică, se publicau încă la St. Petersburg lucrări etnografice în care moldovenii şi românii erau consideraţi două părţi ale unei singure naţiuni.[47] Aniversarea în 1912 a o sută de ani de la anexarea Basarabiei a fost însoţită de publicaţii şi demonstraţii speciale la Chişinău, dar uniunea continua să fie justificată, în mare parte, la fel ca în 1812, prin eliberarea creştinilor basarabeni de sub jugul otoman şi recucerirea unui vechi pămînt slav şi nu prin eliberarea unei naţiuni moldovene distincte.[48]

De-a lungul secolului, evenimentele din jumătatea vestică a vechiului principat au evoluat complet diferit de cele din Basarabia. După anexarea Basarabiei, Moldova Vestică a rămas formal în Imperiul Otoman şi sub controlul fanarioţilor. Revoluţia din 1821 a fost

---

[45] A.A. Skalikovski, „Istoriceskoe vedenie v statisticeskoe opisanie Bessarabskoi oblasti", în *Jurnal Ministerstva vnutrennih del 1846*, nr. 13, p. 171.

[46] Vezi A. Zaşciuk, *Materialî*; Alexei Nakko, *Istoria Bessarabii s drevneişih vremen*, 2 vol., Odessa, tipografia Ulriha i Şulţe, 1875; I.P. Doncev, *Russko-rumînskie spravoc'nîe razgovori*, St. Petersburg, Tipografia V. Kandaurova, 1877; R.N. Batiuşkov, *Bessarabia: Istoriceskoe opisanie*, St. Petersburg, Obşcestvennaia Pol'za, 1892; P.A. Kruşevan, *Bessarabia: Gheograficeskii, istoriceskii, statisticeskii, ekonomiceskii, etnograficeskii, literaturnîi i spravoc'nîi sbornik*, Moscova, Bessarabţa, 1903.

[47] Vezi Polihronii Sircu, *Iz bîta bessarabskih rumîn*, Petrograd, Tipografia V.D. Smirnova, 1914. Pentru o trecere în revistă a etnografiei ţariste referitoare la Basarabia, vezi O.S. Lukianeţ, *Russkie issledovateli i moldavskaia etnograficeskaia nauka v XIX-naceale XX v.*, Chişinău, Ştiinţa, 1986.

[48] N.V. Laşkov, *Stoletie prisoedinenia Bessarabii k Rossii, 1812-1912*, Chişinău, Tipografia Bessarabskago Gubernskago Pravlenia, 1912.

învinsă de fanarioți, dar pe termen lung ea s-a dovedit un mare cîștig pentru moldoveni și valahi. Sistemul fanariot a luat sfîrșit și boierii locali și-au recăpătat dreptul de a-și alege propriul domnitor. O perioadă de ocupație militară rusă, între 1828 și 1834, a dus la raționalizarea administrației locale, administrația rusă a lui Pavel Kiseleff marcînd sfîrșitul erei instituțiilor otomane. Pe parcursul secolului, au apărut în cele două provincii germenii unei identități comune, panromânești. Istoricii au început să studieze originile comune ale valahilor și moldovenilor, iar scriitorii au început să promoveze latinitatea limbii celor două provincii, care devenise un amestec de caracteristici latine și slave. Reformele politice care au urmat au adus un anumit grad de uniformitate instituțiilor celor două principate. În 1859, adunările nobililor din capitalele principatelor, Iași și București, au ales același domnitor, Alexandru Ioan Cuza, creînd astfel un singur stat românesc.

După unirea Principatelor, aflată la baza viitorului stat România, personalitățile politice au început să ceară integrarea tuturor regiunilor locuite de vorbitori ai limbii române – printre care și Basarabia – într-un stat-națiune unitar. Valahia și Moldova Vestică au constituit multă vreme locul de refugiu al scriitorilor basarabeni nemulțumiți de guvernarea rusească, iar acești intelectuali insistau ca guvernul României de curînd unificate să ridice problema fraților lor de dincolo de Prut. O dată cu cîștigarea independenței României de sub dominația Porții Otomane, în 1878, și transformarea țării într-o monarhie dinastică, în 1881, problema identității românești a Basarabiei și a populației sale a căpătat o și mai mare semnificație.

CURENTE POLITICE ÎN BASARABIA RUSEASCĂ

Începutul secolului al XX-lea a fost martorul dezvoltării cîtorva curente politice antagoniste în provincia basarabeană. Tinerii intelectuali basarabeni, influențați de radicalismul intelectualilor din marile capitale imperiale, au încercat să răspîndească ideile reformei agrare, ale votului universal și ale dreptății sociale în *gubernia* lor atît de înapoiată. Alți tineri basarabeni, susținuți de cercurile artistice și filantropice din București și Iași, considerau naționalismul panromânesc drept principalul instrument al transformării vieții politice și culturale a regiunii. Vechii boieri moldoveni sperau să-și folosească puterea pentru a obține mici concesii culturale din partea autorităților țariste, încercînd astfel să-i liniștească pe tinerii naționaliști și să-i folosească pentru a-i manipula pe radicali. Proprietarii nonmoldoveni, intelectualii rusificați și reacționarii locali, în fața dublului pe-

ricol al radicalismului socialist şi al naţionalismului panromânesc, insistau ca autorităţile imperiale să fie vigilente pentru a împiedica orice manifestare a lipsei de loialitate faţă de ţar.

Revoluţia din 1905 a mărit avîntul grupurilor radicale şi al cercurilor literare care începuseră să se formeze printre intelectualii basarabeni în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Deja la începutul secolului, basarabenii ce studiau la Universitatea din Dorpat (Tartu), în Estonia, dintre care mulţi au devenit ulterior figuri importante ale mişcării de eliberare, puseseră bazele unei organizaţii studenţeşti secrete, *Pămîntenia Basarabeană*. Grupul coresponda cu intelectualii români şi organiza seri literare festive, unde vorbeau româneşte şi mîncau *mămăligă cu brînză*, fel de mîncare considerat tradiţional românesc.[49]

Deşi iniţiatorul principal al organizaţiei, Ion Pelivan, a fost arestat de autorităţile ţariste în 1902, el s-a întors la Chişinău după revoluţia din 1905 şi în octombrie, alături de Pantelimon Halippa (un alt fost student la Dorpat), a pus bazele Societăţii pentru Cultura Naţională Moldovenească. Cînd cîţiva moldoveni au reuşit să-şi asigure alegerea în prima dumă de stat rusească, în 1906, Pelivan şi Halippa i-au încurajat pe cîţiva nobili basarabeni simpatizanţi să finanţeze un ziar pentru a răspîndi mesajul de redeşteptare naţională printre ţăranii din regiune. În mai 1906, a fost publicat în provincie primul ziar în limba română (tipărit însă în alfabet chirilic). Articolele din „gazeta naţional-democratică" *Basarabia*, ce apărea de două ori pe săptămînă, susţineau necesitatea reformei agrare, a autonomiei şi autoguvernării Basarabiei, precum şi introducerea limbii moldoveneşti în şcoli şi organizaţii administrative. Aceste articole erau semnate de personalităţi importante ca Halippa, Pelivan, avocatul şi editorul Emanuil Gavriliţă şi eminentul profesor universitar de la Iaşi Constantin Stere.

Cercul din jurul ziarului *Basarabia* a căzut însă victimă reacţiunii conservatoare care a cuprins tot imperiul în 1907. Zvonurile că ziarul ar fi fost finanţat de un grup de iredentişti români conduşi de Stere au ajuns la urechile guvernatorului Basarabiei, A.N. Karuzin. După ce ziarul a publicat poemul incendiar *Deşteaptă-te, române!*, în numărul din 1 martie 1907, Karuzin a ordonat închiderea editurii.[50] Noul arhiepiscop numit al Chişinăului, Serafim Ciceagov, a colaborat cu familia Krupenski şi cu alţi nobili pentru a ajuta la curăţarea Bisericii şi a tuturor instituţiilor culturale de moldovenii naţionalişti. Mulţi dintre susţinătorii ziarului au fost obligaţi să fugă la Iaşi, unde, cu

[49] Ioan Pelivan, „Mişcarea naţională în Basarabia pînă la unire", manuscris, ANR-DAIC, f. Ioan Pelivan, d. 292/1940, f. 13.

[50] Alexandru Bobeică, *Sfatul Ţării: stindard al renaşterii naţionale*, Chişinău, Universitas, 1993, p. 8-11.

ajutorul lui Stere, au putut să se înscrie la Universitate. O publicaţie mai moderată, *Viaţa Basarabiei*, a apărut imediat, pentru a continua munca celor de la *Basarabia*, sub două forme separate, una în limba română literară, cu caractere latine, iar cealaltă scrisă în dialectul moldovenesc al ţăranilor basarabeni, folosind alfabetul chirilic.[51] Pe la mijlocul lui 1907, după numai şase numere apărute, *Viaţa Basarabiei* a dispărut şi ea.

Pe lîngă dezvoltarea sentimentelor naţionaliste la tinerii intelectuali basarabeni, anii de după 1905 au fost, de asemenea, martorii apariţiei altor grupuri, rivale celor panromâneşti. Unul dintre ele a apărut iniţial în jurul săptămînalului „naţional independent" *Moldoveanul* şi a reprezentat naţionalismul basarabean mai moderat. Redactat de Gheorghe Madan, ziarul îndemna la redeşteptare naţională şi la emanciparea economică a provinciei dar, avînd în vedere că el reprezenta interesele nobililor loiali autorităţilor de la St. Petersburg, susţinătorii săi nu doreau să pună la îndoială legitimitatea guvernării ţariste. Ziarul *Moldoveanul* nu a rezistat nici el decît din ianuarie 1907 pînă în octombrie 1908, dar interesele pe care le reprezenta s-au dovedit o provocare semnificativă pentru naţionaliştii panromânismului. De fapt, în urma unei polemici dintre Gavriliţă şi Madan, comitetul editorial al *Basarabiei* a hotărît să publice poemul naţionalist *Deşteaptă-te, române!*, motivul evident al interzicerii ulterioare a ziarului.[52]

O altă grupare politică majoră opusă panromânismului era constituită de forţele întru totul loiale Rusiei şi ţarului. Concentrîndu-se în jurul membrilor locali ai uniunii octombriste, facţiunea de dreapta care s-a separat de democraţii constituţionali ruşi în 1906, acest grup îngloba şi dreapta extremă basarabeană, reprezentată de organizaţii asemenea Ligii Ruşilor Adevăraţi şi Uniunii Poporului Rus, ai căror membri erau în mare parte răspunzători pentru instigările la pogromul din Chişinău, din 1903. Activişti de extremă dreapta ca publicistul antisemit Pavalache Kruşevan, conducătorul complotului pentru asasinarea lui Rasputin V.M. Purişkevici, ca şi alţi membri mai moderaţi ai elitei ruseşti şi moldoveneşti din Basarabia au reuşit să-şi asigure alegerea în toate cele patru stări ale Dumei, contribuind la o şi mai mare radicalizare a acelor grupuri ce susţineau autonomia culturală şi politică a provinciei basarabene.

Forţele de dreapta au eclipsat influenţa politică a panromânismului după închiderea graniţelor Basarabiei. Cu toate acestea, avînd centrul la Iaşi şi fiind finanţaţi de filantropul român Vasile Stroescu, naţionaliştii au lansat o nouă publicaţie în 1913. Din nou opera lui

[51] Şt. Ciobanu, *Cultura românească*, p. 228.
[52] A. Bobeică, *Sfatul Ţării*, p. 9.

Pantelimon Halippa şi a altor foşti membri ai Societăţii pentru Cultură Naţională Moldovenească, *Cuvîntul moldovenesc* – „un jurnal bilunar al vieţii literare, rurale, al cooperării şi cunoaşterii practice" – a apărut în mai 1913 atît în alfabet latin, cît şi chirilic, iar după ianuarie 1914 ca săptămînal separat, sub acelaşi nume. Primele ediţii conţineau subiecte literare şi practice: poezie, fabule, ghicitori, cîntece, informaţii sanitare sau despre mersul războiului, ştiri din Rusia şi alte teme de interes public destinate informării poporului moldovenesc şi apărării intereselor sale.

Haosul creat de război şi revoluţie după 1914 a oferit posibilitatea tratării subiectelor cu tentă politică într-un mod mai deschis. În aprilie 1917, Societatea pentru Cultură Naţională Moldovenească se transformase deja în mod deschis într-o organizaţie politică, Partidul Naţional Moldovenesc. Programul partidului a prezentat iniţial cerinţe asemănătoare celor înaintate de guvernul provizoriu din Petrograd: vot universal, egal, direct şi secret, libertatea cuvîntului, a presei, a asocierii şi a religiei, adunare legislativă basarabeană separată, folosirea limbii moldoveneşti în educaţie şi o biserică moldovenească autocefală, toate acestea în cadrul unei Federaţii Ruse reconstituite.[53] Cu toate acestea, o dată cu cucerirea puterii de către bolşevici, cu dezvoltarea unor mişcări politice mai radicale de-a lungul imperiului şi cu înmulţirea protestelor soldaţilor pe frontul românesc, independenţa completă a Basarabiei a devenit unul din obiectivele centrale ale partidului.

Evenimentele petrecute în Chişinău după 1905 au atras atenţia multor români, care încercau să transmită acum basarabenilor acelaşi mesaj de redeşteptare naţională pe care îl cunoscuseră celelalte teritorii româneşti istorice în secolul trecut. Mai ales la sfîrşitul lui 1917, cînd înfrîngerile românilor pe cîmpul de luptă au impus un tratat de pace nefavorabil cu Puterile Centrale, refugiaţii din Transilvania, Banat şi alte regiuni au început să privească Basarabia ca pe un „minunat pămînt virgin" pentru continuarea luptei naţionale ce părea definitiv pierdută în regiunile de unde veneau ei.[54] Stroescu şi Stere, amîndoi originari din Basarabia, au avut o contribuţie importantă la finanţarea mişcării naţionaliste şi la protecţia acordată tinerilor scriitori basarabeni atunci cînd aceştia au fugit peste Prut, la Iaşi, înainte de revoluţia din februarie. Alţi români s-au

---

[53] Ştefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei*, Chişinău, Universitas, 1993, p. 86-88.

[54] Cassian R. Munteanu, *Prin Basarabia românească: însemnări de călătorie*, Lugoj, Tipografia Iosif Sidon, 1919, p. 43. Tratatul de la Bucureşti, semnat cu Puterile Centrale în aprilie 1918, forţa România să cedeze teritoriu Austro-Ungariei şi să accepte controlul german asupra economiei şi transportului pe Dunăre. Totuşi victoria aliaţilor pe frontul de vest şi ofensiva de la Tesalonic prin Balcani, în vara şi toamna lui 1918, au dus la înfrîngerea Puterilor Centrale şi la anularea tratatului.

mutat în Basarabia, contribuind, în Chişinău şi la sate, la înfiinţarea de şcoli şi biblioteci, la formarea profesorilor şi la trezirea sentimentului identităţii româneşti în întreaga provincie. Nu era o sarcină uşoară. „Românii din Basarabia", îşi amintea un vizitator din Banat în 1918, „au pierdut orice sentiment naţional ca urmare a idioţeniei sistematice a rusificării. Chiar şi astăzi oamenii se numesc „moldoveni" dar se consideră mai degrabă fraţi cu ruşii... decît cu românii, pe care politica de deznaţionalizare îi înfăţişează ca pe o naţiune inferioară chiar şi ţiganilor".[55]

Onisifor Ghibu, scriitor şi profesor transilvănean, a înfiinţat şcoli şi a iniţiat cursuri de limbă română, colaborînd cu Halippa şi cu alţi naţionalişti. Jurnalele lui Ghibu scot la iveală însă aceeaşi frustrare pe care mulţi exponenţi ai panromânismului au simţit-o atunci cînd s-au confruntat cu dificultăţile aprinderii acelei scîntei a renaşterii româneşti. Nu numai că ruşii localnici opuneau rezistenţă eforturilor de a transforma revoluţia socială tot mai puternică din Basarabia într-una naţională românească, dar principalele ţinte ale eforturilor lui Ghibu - moldovenii – erau, la rîndul lor, destul de puţin entuziasmaţi de această perspectivă. Referindu-se la primul lui curs destinat profesorilor basarabeni, Ghibu scria:

> Majoritatea profesorilor nu erau deloc familiarizaţi cu cultura română – ei nici nu ştiau măcar alfabetul latin – şi nu manifestau nici un fel de conştiinţă naţională. Educaţia lor rusă ştersese deja cel puţin 95% din tot ceea ce fusese cîndva românesc... În prima săptămînă, de cîte ori intram în clasă, găseam undeva în spate un mic grup de profesori ruşi, murmurînd şi protestînd că „Nu avem nevoie de ore de limbă moldovenească", „Asta nu e România, ci Rusia" şi „Avem lucruri mai bune de făcut" În general, profesorii moldoveni nu participau la aceste proteste, dar nici nu se simţeau obligaţi să protesteze.[56]

În 1912, istoricul Nicolae Iorga denunţa „anexarea Basarabiei" petrecută cu un secol înainte şi încuraja România să ajute la trezirea sentimentului naţional în teritoriile pierdute.[57] Dar cum Ghibu şi alţii aveau să descopere mai tîrziu, era mai puţin o problemă de redeşteptare a unei identităţi pierdute şi mai mult o încercare de a construi o identitate pornind de la zero.

---

[55] *Ibidem.*

[56] Onisifor Ghibu, *Pe baricadele vieţii: în Basarabia revoluţionară* (1917-1918), *Amintiri*, Chişinău, Universitas, 1992, p. 244-245. Vezi şi lucrările sale *În vîltoarea revoluţiei ruseşti*, Bucureşti, Fundaţia Culturală Română, 1996; *De la Basarabia rusească la Basarabia românească*, Bucureşti, Semne, 1997.

[57] Nicolae Iorga, *Basarabia noastră: scrisă după 100 de ani de la răpirea ei de către ruşi*, Vălenii de Munte, Neamul Românesc, 1912.

SFATUL ŢĂRII ŞI UNIREA CU ROMÂNIA

În cele din urmă, conducătorii redeşteptării naţionale a basarabenilor, Partidul Naţional şi intelectualii din jurul *Cuvîntului moldovenesc*, au fost depăşiţi de evenimente. Haosul războiului, căderea ţarului şi ridicarea stîngii bolşevice au lăsat provincia basarabeană într-o stare nesigură. În urma dorinţei exprimate în vara anului 1917 de cîteva organizaţii militare şi sociale de a avea o adunare naţională aleasă, reprezentanţi ai unităţilor militare moldoveneşti din fosta armată ţaristă s-au reunit la Chişinău în octombrie 1917. La congres, cei mai mult de nouă sute de delegaţi au declarat autonomia Basarabiei şi au cerut convocarea Consiliului Naţional sau Sfatului Ţării pentru a ratifica declaraţia şi a îndeplini funcţia de guvern al noii republici autonome.

Ales indirect prin consiliile militare, asociaţiile ţărăneşti şi alte organizaţii sociale, Sfatul Ţării, format din 138 de membri, se întrunea la 21 noiembrie, 1917 şi cuprindea în majoritate moldoveni, dar şi membri ai minorităţilor etnice din regiune. Ion Inculeţ fusese ales preşedinte, iar Pantelimon Halippa vicepreşedinte. Inculeţ şi Halippa reprezentau două tipuri de interese diferite în cadrul adunării. Deşi fost membru al cercului *Basarabia*, Inculeţ era un revoluţionar socialist mai mult interesat de schimbările politice şi de reforma agrară. El fusese deja reprezentant al guvernului provizoriu al lui Kerenski în Basarabia. Halippa, care a devenit unul dintre conducătorii aşa-numitului Bloc Moldovenesc din adunare era şi el un reformist, dar zelul său era temperat de idealul unirii cu românii de pretutindeni.[58] Cele două grupuri erau unite de frica de anarhie şi de tendinţele militarizante tot mai puternice ale Ucrainei, care părea gata să ocupe Basarabia şi să o declare parte a noii Republici Populare Ucrainene. La 2 decembrie, adunarea a declarat crearea unei republici autonome în cadrul Rusiei. Aşa cum susţineau conducătorii locali în acel moment, Basarabia avea să rămînă în cadrul Rusiei, dar statutul ei avea să fie asemănător celui deţinut de Finlanda în Imperiul Ţarist sau de oricare canton elveţian în Elveţia.[59] Adunarea a început imediat să formeze un consiliu de miniştri, să organizeze unităţi de apărare a republicii şi să schiţeze proiectul reformei agrare.

România a determinat însă, în cele din urmă, soarta guvernului basarabean. Haosul din Rusia a oferit regatului României ocazia de

[58] Halippa era convins totuşi că un anumit tip de unire cu România era şi dorinţa lui Lenin sau a lui Troţki, cu care s-a întîlnit în iunie 1917. Pantelimon Halippa, *Basarabia noastră*, Bucureşti, Universul, 1941, p. 10.

[59] Ioniţă Pelivanu, *Adunaria întemeetoare*, Chişinău, Tipografia Ocîrmuirei Guberniale, 1917, p. 11.

a-şi recăpăta teritoriul pierdut în 1812 şi din nou în 1878. Sub pretextul apărării liniilor de aprovizionare de raidurile bolşevicilor şi ale tîlharilor înarmaţi, trupele româneşti au ajuns la Chişinău la mijlocul lui ianuarie 1918 şi pînă la sfîrşitul lunii au reuşit să-i împingă pe bolşevici dincolo de Nistru. La 24 ianuarie 1918, după fuga bolşevicilor şi în urma ameninţărilor Ucrainei că va anexa regiunea, Sfatul Ţării a proclamat Republica Democratică Moldovenească a Basarabiei, republică independentă.

Intrarea românilor în Basarabia, deşi a avut loc în urma apelului lansat de Sfatul Ţării şi de alte organizaţii moldoveneşti, nu a fost binevenită pretutindeni.[60] Unii ofiţeri români păreau să creadă că menirea lor era aceea de a le reda nobililor basarabeni fostele proprietăţi, obţinute ulterior de ţărani. Comandanţii armatei au fost obligaţi să emită ordine speciale ameninţînd cu curtea marţială orice ofiţer care încerca să intervină în sprijinul foştilor proprietari.[61] Mulţi membri ai Sfatului Ţării erau ei înşişi prea puţin în favoarea prezenţei româneşti. Un apel la cetăţenii Chişinăului, semnat de membrii guvernului basarabean, nega faptul că trupele româneşti fuseseră invitate să ocupe republica şi susţinea că unicul lor scop era acela de a prelua controlul căilor ferate de la bolşevici.[62]

Fără a mai ţine cont de detaliile sosirii lor, prezenţa trupelor româneşti a sporit fără îndoială puterea acelor grupuri care priveau spre România cu speranţa de a scăpa de triplul pericol al bolşevismului, expansionismului ucrainean şi anarhiei politice. Un vot al Sfatului Ţării de la 27 martie 1918 a declarat unirea Basarabiei cu România. Unirea s-a bucurat de sprijin din mai multe părţi. Nu s-a votat exact în funcţie de apartenenţa etnică, dar cu trupele româneşti deja în Chişinău, cu avioanele româneşti deasupra capetelor şi cu primul-ministru român aşteptînd în foaier, mulţi deputaţi ai minorităţilor au hotărît, pur şi simplu, să nu voteze.[63] Optzeci şi şase de membri au votat pentru unire şi doar trei s-au opus, dar patruzeci şi nouă de reprezentanţi fie s-au abţinut, fie au decis să nu participe la adunare.[64] Votul va fi considerat ulterior expresia „cvasiunanimă" a voinţei poporului basarabean[65], dar moţiunea a reuşit să treacă nu-

[60] General Broşteanu, „Oştirea României şi Basarabia", în *România nouă*, 3 martie 1918, p. 1.

[61] Şt. Ciobanu, *Unirea*, p. 224-225, 233.

[62] *Ibidem*, p. 228-231.

[63] O. Ghibu, *Pe baricadele vieţii*, p. 568.

[64] „Isvodul deputaţilor Sfatului Ţării care au glăsuit Unirea", f. Preşedinţia Consiliului de Miniştri, d. 40/1918, ff. 1-5.

[65] Termenul „cvasiunanimă" a fost folosit de primul ministru Alexandru Marghiloman în momentul votului. Vezi lucrarea sa *Reintrarea Basarabiei în sînul patriei-mume*, Bucureşti, Institut de Arte Grafice, 1924.

mai datorită unui compromis cu grupurile ezitante în ce privea unirea. Declaraţia Sfatului Ţării enumera paisprezece privilegii speciale pe care Basarabia avea să le aibă în cadrul României Mari, printre care existenţa în continuare a unui corp legislativ liber ales, controlul asupra bugetelor locale şi asupra organelor administrative, respectul pentru drepturile minorităţilor etnice, amnistia generală pentru delictele comise în timpul războiului şi, cel mai important, ducerea la bun sfîrşit a redistribuirii pămînturilor.[66]

În toamnă însă, conducerea basarabeană a fost din nou depăşită de evenimente. Ca urmare a faptului că adunările din Transilvania, Bucovina şi alte teritorii româneşti votaseră pentru unirea imediată cu România, Blocul Moldovenesc al lui Halippa i-a îndemnat pe basarabeni să facă la fel. Deşi în lipsă de cvorum şi votînd la miezul nopţii[67], la 27 noiembrie 1918 deputaţii au renunţat la condiţiile anterioare, au declarat unirea cu România şi au votat dizolvarea adunării, punînd capăt astfel scurtei perioade de independenţă a Basarabiei. Obţinerea recunoaşterii internaţionale a schimbării graniţelor s-a dovedit însă mai dificilă decît simpla declarare a unirii şi a rămas unul din principalele ţeluri ale diplomaţiei româneşti dintre cele două războaie. Ca şi în trecut însă, cultura mixtă şi identitatea problematică a locuitorilor Basarabiei – de la minorităţile etnice la moldovenii înşişi – aveau să devină principalele motive de dispută.

[66] „Declaraţia Sfatului Ţării Republicii Democratice Moldoveneşti din 27 martie anul 1918", ANR-DAIC, f. Preşedinţia Consiliului de Miniştri, d. 35/1918, f. 1.

[67] Hamilton Fish Armstrong, „The Bessarabian Dispute", în *Foreign Affairs* 2, nr. 4, 1924, p. 666.

România Mare și problema Basarabiei 3

Imediat după primul război mondial, observatorii occidentali erau extrem de optimiști în legătură cu viitorul noii Românii. După prognozele lui R.W. Seton-Watson, unul din principalii susținători ai României la Paris, „Două generații de pace și guvernare corectă ar putea transforma România într-un adevărat paradis."[1] După cum s-a dovedit însă, România nu a avut parte de nici una dintre cele două. Politica a continuat să fie la fel de coruptă ca și pe vremuri în Regat, după cum era cunoscut „vechiul regat" al Valahiei și Moldovei vestice. Anii „20 au fost relativ stabili, conform standardelor românești, viața politică fiind dominată de Partidul Liberal și de conducătorul acestuia, Ionel Brătianu. Însă moartea lui Brătianu și a regelui României, Ferdinand, în 1927, anunța o perioadă de rapide schimbări guvernamentale și intrigi de palat. În cei douăzeci de ani care au urmat Marii Uniri, au fost numiți douăzeci de primi-miniștri și au fost schimbate douăzeci și nouă de cabinete, dintre care numai două și-au dus mandatul pînă la capăt.[2] Instabilitatea politică era atît de mare încît, în februarie 1938, succesorul lui Ferdinand, Carol al II-lea, a urmat exemplul Albaniei, Iugoslaviei și Bulgariei, declarînd instituirea dictaturii regale, acesta constituind primul pas făcut de România pe drumul politicii autoritariste ce avea să cuprindă cea mai mare parte a Europei pînă la sfîrșitul respectivei decade. Germenii democrației, pe care comentatorii occidentali favorabili României sperau să-i vadă materializîndu-se în perioada interbelică, reali sau doar imaginați, au fost curînd distruși de forța corupției, a intrigilor de curte și a reacțiunii dreptei. Totuși optimismul inițial al lui Seton-Watson și al celorlalți era lesne de înțeles. Rolul jucat de România în război a scos în evidență importanța ei strategică pentru aliații occidentali. Bogatele rezerve de petrol ale țării, accesul la Dunăre și la Marea Neagră, precum și poziția sa de avanpost al latinității într-o regiune îndeobște slavă sau germanică a Europei au făcut din Bucu-

[1] R.W. Seton-Watson, *A History of the Roumanians: From Roman Times to the Completion of Unity*, Cambridge, Cambridge University Press, 1934, p. 554.

[2] Marin Nedelea, *Prim-miniștrii României Mari*, București, Viața Românească, 1991, p. 3.

reşti aliatul logic al strategilor de la Paris şi Londra. Mai ales după 1917, revoluţia rusă din octombrie constituind o lecţie grea pentru conducătorii politici ai Europei Occidentale, Franţa şi Marea Britanie erau dispuse să menţină legături puternice cu România, aceasta fiind privită ca un stat-tampon împotriva ameninţării bolşevice dinspre est.

În plus, ţara reuşise să iasă din război cu structura guvernamentală şi monarhică intacte. Revoluţiile, loviturile de stat şi de palat, cu care se confruntau politicienii din alte părţi ale Europei Estice şi Centrale după 1918, erau total inexistente în România Mare. Deşi războiul generase disensiuni grave în interiorul Partidului Conservator, cîndva puternic, două dintre constantele politicii româneşti dinainte de război – liberalii şi familia Brătianu – aveau mai multă putere ca oricînd. Alegerile din noiembrie 1919 (primele în care s-a garantat votul universal pentru bărbaţi) şi evoluţia unor grupări politice noi, reformiste, pornind din noile provincii – Transilvania, Bucovina şi Basarabia – păreau să indice, de asemenea, dezvoltarea unui sistem politic mai receptiv la nevoile populaţiei în mare parte agrare a României şi mai puţin bazat pe politica de culise a politicienilor de la Bucureşti. România părea să fi ieşit, de asemenea, învingătoare din redistribuirea postbelică a teritoriilor. Aproape toate teritoriile habsburgice promise în secret României, în august 1916, ca stimulent pentru a o convinge să intre în război de partea aliaţilor, fuseseră incluse în noile graniţe ale statului. Bucovina, Maramureş, Crişana, Transilvania şi o parte a Banatului, pe lîngă Basarabia, ce aparţinuse anterior Rusiei, şi Dobrogea, regiune deţinută mai înainte de bulgari, s-au unit cu Regatul, graniţele ţării fiind garantate de Tratatul de la Trianon, din iunie 1920. La sfîrşitul războiului, populaţia şi teritoriul României erau mai mult decît duble faţă de cifrele din 1913. Copleşit de emoţie, regele Ferdinand le spunea delegaţilor transilvăneni din 1918 că „puteţi simţi pulsul patriei mame bătînd în acelaşi ritm cu al vostru... După Basarabia, după Bucovina, nu ne mai lipsea decît una din cele mai preţioase nestemate: Transilvania şi regiunile ungureşti locuite de români. Astăzi ne-aţi adus această ultimă piatră de temelie ce încununează marea operă a unirii. Putem privi cu încredere spre viitor, pentru că temeliile sînt puternice."[3]

Pietrele de temelie ale României Mari s-au dovedit însă a fi pietre de poticnire. Creşterea suprafeţei României a diluat mult componenta etnică românească. În timp ce înainte de război în Regat locuiau mai puţin de 10% minorităţi, în 1919 acestea reprezentau aproape 28% din populaţia României Mari. Maghiarii, germanii, evreii şi alte grupuri etnice erau uneori priviţi de politicienii români ca musafiri,

[3] Citat în Ioan Scurtu, *Monarhia în România, 1866-1947*, Bucureşti, Danubius, 1991, p. 70.

străini, prezenți acolo în mod total nelegitim, în cel mai bun caz o problemă tolerabilă și în cel mai rău o coloană a cincea extrem de primejdioasă, ce susținea pretențiile revizioniste ale statelor vecine. Tratamentul aplicat minorităților de către România și mai ales refuzul de a îngloba drepturile minorităților, consfințite prin Tratatul Ligii Națiunilor, în constituția din 1923 au contribuit la alterarea imaginii internaționale a țării.[4] Schimbările demografice generate de extinderea teritorială au impulsionat, de asemenea, radicalismul studențesc și naționalismul populist care și-au găsit ulterior expresia în mișcarea fascistă Garda de Fier.

O importantă sursă de instabilitate provenită din cîștigul teritorial era statutul Basarabiei – singura achiziție teritorială a cărei poziție în cadrul României Mari nu a fost niciodată asigurată printr-un tratat internațional. Înfuriați de încercarea „oligarhiei bucureștene" să obțină teritorii de la o Rusie slăbită, bolșevicii au întrerupt relațiile diplomatice cu România în ianuarie 1918, au confiscat tezaurul românesc, care fusese păstrat la Moscova în timpul războiului, iar din mai pînă în septembrie 1919 au susținut o „Republică Sovietică Socialistă Basarabeană" nerecunoscută, proclamată de comuniștii basarabeni.[5] La Conferința de Pace de la Paris au fost prezentate numeroase contestații în legătură cu anexarea Basarabiei și într-un anumit moment, în anii '20, sovieticii chiar au întocmit un plan secret de a recîștiga Basarabia prin forță, proiect descoperit de agenții britanici din Istanbul.[6]

Rezolvarea disputei cu privire la statutul internațional al Basarabiei a rămas una din principalele preocupări ale Ministerului de Externe Român din perioada interbelică și de asemenea o adevărată cruciadă personală a celui mai talentat diplomat al țării, Nicolae Titulescu. Nu numai că Uniunea Sovietică nu a recunoscut niciodată unirea Basarabiei cu România, dar, spre deosebire de cazul fostelor teritorii habsburgice, unirea nu a fost recunoscută nici de puterile occidentale. Granița cu Basarabia a fost ultima și cea mai conflictuală problemă discutată de diplomații prezenți la Conferința de Pace de la Paris. Pe americani și mai ales pe Woodrow Wilson îi deranja faptul că nu avusese loc nici un plebiscit în respectiva provincie.[7] Britanicii și francezii nu erau nici ei înclinați să accepte schimbări teritoriale care puneau în primejdie interesele forțelor țariste încă luptînd îm-

[4] Jonathan Eyal, „International Protection of Ethnic Minorities: The Case of Romania between the Wars" (teză de doctorat, Universitatea Oxford, 1987).

[5] „Sobîtie istoriceskoi vajnosti", în *Sovetskaia Moldavia*, 12 octombrie 1989, p. 2.

[6] Louis Fischer, *Men and Politics: An Autobiography*, Londra, Jonathan Cape, 1941, p. 131.

[7] Ion Pelivan, *Ion Inculeț și Conferința de Pace de la Paris (1919-1920)*, București, Tipografia ziarului „Universul", 1920, p. 9.

potriva bolşevicilor în războiul civil rusesc.[8] Cu toate acestea, după insistenţe repetate la Paris, în octombrie 1920, primul-ministru al României, Take Ionescu, a reuşit să obţină semnarea unui tratat care să recunoască pretenţiile României asupra Basarabiei şi să-i stabilească obligaţiile faţă de populaţia rusească.[9] Cu toate acestea, o dată ce Japonia nu a semnat niciodată acest tratat, iar Statele Unite şi Rusia nici nu au fost invitate să-l semneze, el a rămas un instrument fără mare valoare juridică.[10] Principala problemă, se plîngea primul-ministru român Statelor Unite, nu era că puterile aliate se opuneau unirii cu Basarabia, ci că acestea rareori puteau fi convinse să se gîndească la această posibilitate cu mai multă atenţie. „Aceiaşi oameni cumsecade care credeau că Ucraina e un instrument muzical importat din Hawaii... au crezut cînd au văzut numele de Basarabia pe hîrtie că aceasta face parte din Arabia."[11]

Runde succesive de negocieri au avut loc în anii 1920 şi 1930, dar nici una nu a reuşit să rezolve problema basarabeană. În 1923, România a încercat să restabilească relaţii normale cu Uniunea Sovietică, dar negocierile de la Viena au eşuat imediat ce s-a ridicat problema Basarabiei. În 1929, atît România, cît şi Uniunea Sovietică au semnat Pactul Kellogg-Briand, care excludea posibilitatea unui război, dar problema Basarabiei a fost din nou ridicată la ceremonia semnării pactului la Moscova. În 1932 au avut loc discuţii la Riga în legătură cu semnarea unui pact de neagresiune româno-sovietic, dar Moscova încă nu accepta pierderea Basarabiei. Un an mai tîrziu, în timpul discuţiilor de la Londra pentru definirea unui act de agresiune, sovieticii au declarat că ei ar putea accepta controlul *de facto* al României asupra Basarabiei, dar chiar şi după completa normalizare a relaţiilor dintre Bucureşti şi Moscova, în 1934, nu a fost semnat nici un document legal valabil care să garanteze statutul provinciei.[12]

---

[8] Sherman David Spector, *Romania la Conferinţa de Pace de la Paris*, Iaşi, Centrul pentru Studii Româneşti, 1995, p. 273.

[9] Andrei Popovici, *The Political Status of Bessarabia*, Washington, Ransdell, 1931, p. 251-255.

[10] Tratatul a fost mai întîi ratificat de Marea Britanie, în ianuarie 1921, urmată de România, în aprilie 1922, Franţa, în martie 1924, şi Italia, în martie 1927. Vezi Philip E. Mosley, „Is Bessarabia Next ?", în *Foreign Affairs* 18, nr. 3, 1940, p. 559.

[11] Principele Antoine Bibesco, *Redeeming Bessarabia*, New York, Society of the Friends of Roumania, 1921, p. 1-2. E, de asemenea, posibil ca sovieticii să fi descurajat intenţiile Japoniei de a ratifica tratatul în 1920, prevenind astfel intrarea sa în vigoare. Vezi Bruce A. Elleman, „The 1925 Soviet-Japanese Secret Agreement on Bessarabia", în *Diplomacy and Statecraft* 5, nr. 2, 1994, p. 287-325.

[12] Pentru detalii cu privire la negocierile asupra Basarabiei între cele două războaie, vezi Walter M. Bacon, Jr., *Behind Closed Doors: Secret Papers on the Failure of Romanian-Soviet Negotiations, 1931-1932*, Stanford, Hoover Institution Press, 1979; Dov B. Lungu, *Romania and the Great Powers, 1933-1940*, Durham, N.C., Duke University Press, 1989; Valeriu Florin Dobrinescu, *Luptele diplomatice asupra Basarabiei*, Iaşi, Centrul pentru Studii Româneşti, 1996.

Doi factori politici importanți au împiedicat efortul de a asigura granița estică a României. În primul rînd, relațiile Regatului cu Polonia și Franța au restrîns uneori libertatea de manevră a Regatului în relațiile cu sovieticii. România era legată de Polonia printr-o alianță militară defensivă semnată în 1921 și de Franța printr-un tratat de cooperare și prietenie încheiat în 1926. Cele trei țări se angajaseră să-și coordoneze politica externă în problemele importante de securitate europeană și mai ales în ce privea relațiile cu statul bolșevic. Ceea ce fusese conceput ca o relație de securitate mutuală, a ajuns totuși să-i plaseze uneori pe români, din punct de vedere diplomatic, într-o adevărată cămașă de forță. Din cauza acestei obligații de a-și coordona politica externă cu a celorlalți, România a fost obligată să renunțe la ideea unei negocieri cu sovieticii în momente în care rezolvarea problemei Basarabiei ar fi putut fi profitabilă și posibilă (la începutul anilor 1920, de exemplu) și a trebuit să-și normalizeze mai tîrziu relațiile cu Moscova, într-un moment politic mai puțin favorabil (la mijlocul anilor 1930).[13]

Acesta a fost, de fapt, și argumentul repetat de multe ori de Alexandru Cretzeanu, ministrul de externe român din perioada 1939-1941. Cretzeanu susținea că încercarea francezilor de a-i izola pe bolșevici la începutul anilor 1920 – așa-numita politică franceză a sîrmei ghimpate față de noul stat sovietic – a fost principalul impediment în clarificarea statutului Basarabiei. Zece ani mai tîrziu, deși toți aliații României aveau acum o poziție mai blîndă față de Moscova, România a menținut aceeași politică a neacceptării nici unui compromis și a ajuns astfel singurul stat vecin Uniunii Sovietice fără reprezentant la Moscova.[14]

În al doilea rînd, poziția regelui în sistemul politic românesc i-a plasat adeseori pe Titulescu și pe alți diplomați români într-o poziție destul de incertă. De la instalarea dinastiei Hohenzollern-Sigmaringen în 1866, regele fusese întotdeauna un adevărat arbitru al politicii românești. Susținerea din partea regelui era condiția *sine qua non* a viabilității oricărui partid. Avînd acordul regelui, conducătorul partidului aflat la putere putea avea oricînd un cuvînt de spus în formarea oricărui nou guvern. Așa cum Carol I (1866-1914) fusese regele conservatorilor, tot astfel Ferdinand (1914-1927) a devenit susținătorul lui Ionel Brătianu și al liberalilor. Moartea lui Ferdinand și a patriarhului familiei Brătianu în 1927 părea să constituie o deschidere și pentru alte partide, dintre care unele își trăgeau forțele din noile provincii. Aceste grupuri sperau să-l cîștige pe Carol al II-lea (1930-1940) de partea lor și să găsească în el susținătorul pe care

[13] Dov B. Lungu, „Soviet-Romanian Relations and the Bessarabian Question in the 1920s", în *Southeastern Europe/L'Europe du sud-est* 6, nr. 1, 1979, p. 29-45.

[14] Alexandre Cretzianu, *The Lost Opportunity*, Londra, Jonathan Cape, 1957, p. 24.

conservatorii şi liberalii îl găsiseră în unchiul tatălui său, Carol I, şi în tatăl său, Ferdinand. Cu toate acestea, instabilitatea anilor 1930 făcea ca politica din România să fie mai puţin una a partidelor şi mai mult una a personalităţilor. Nici o grupare politică nu putea pretinde că ocupă o poziţie specială pe lîngă regele Carol al II-lea, a cărui instabilitate comportamentală era bine cunoscută. Simpla afinitate a regelui pentru o personalitate politică sau alta determina adeseori conducerea noului cabinet. Acest lucru era evident mai ales în cazul lui Titulescu, cînd regele revenea asupra unor poziţii pe care Titulescu le considera deja stabile şi le acorda sprijinul rivalilor săi din Ministerul de Externe.[15] Poziţia regelui introducea mereu un element de incertitudine în negocieri, care îi îndepărta adeseori pe sovietici de la masa tratativelor. O astfel de instabilitate instituţională era oricum dificilă, indiferent de persoana aflată pe tron, dar ea era şi mai dificilă în măsura în care decizia ultimă îi aparţinea lui Carol, pe care însuşi tatăl său îl descrisese cîndva ca fiind un om cu un creier ca brînza Gruyère – cu cîteva părţi extrem de bune, dar şi o mulţime de goluri.[16] Chiar şi după normalizarea relaţiilor sovieto-române, după 1934, statutul Basarabiei a rămas o problemă mereu disputată.

BASARABENII ÎN ROMÂNIA MARE

În anii 1920 şi 1930, cercetătorii români au folosit extrem de multe date pentru a demonstra condiţiile de viaţă mult mai bune ale basarabenilor sub conducerea română şi era, de fapt, adevărat că viaţa acestora se îmbunătăţise mult în perioada interbelică pentru că românii încercaseră să integreze fosta provincie ţaristă în noul regat. Reforma agrară, mai întîi votată de Sfatul Ţării în 1918 şi apoi ratificată de Parlamentul României în 1920, redistribuise aproximativ 1,8 milioane de hectare de teren agricol (mai mult de jumătate din total) la 357 000 de ţărani.[17] O instituţie de stat specială, Casa Noastră, fusese înfiinţată la Chişinău pentru a le oferi ţăranilor de curînd împroprietăriţi titlurile legale de proprietate, reforma agrară încheindu-se în 1923. Proiectele obşteşti fuseseră toate accelerate. Străzile principale din Chişinău fuseseră pavate, iar mlaştinile aflate de-a lungul rîului Bâc, din partea de jos a oraşului, fuseseră asanate

[15] Lungu, *Romania and the Great Powers*, p. 83-96.

[16] Citat în Cretzianu, *The Lost Opportunity*, p. 21.

[17] Ioan Scurtu et al., *Istoria Basarabiei: De la începuturi pînă în 1998*, ed. a doua, Bucureşti, Semne, 1998, p. 146; Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Bucureşti, Humanitas, 1991, p. 317, 322. Situaţia din Basarabia era totuşi diferită de aceea din alte provincii ale României o dată ce mare parte a pămîntului fusese deja obţinut de ţăranii dornici de pămînt în 1917 şi 1918.

pentru a combate malaria.[18] Fuseseră introduse trenuri noi care legau Chișinăul de București și alte orașe românești, produsele basarabene putînd fi astfel comercializate pe pieţele din vest, în vechea Moldovă și în întregul Regat. În anii 1930 fuseseră construite sau înființate drumuri noi, poduri peste Prut, aeroporturi, linii telefonice și stații radio în Basarabia. Fuseseră, de asemenea, înființate școli, cursuri de educație pentru adulți și cămine culturale de către Ministerul Învățămîntului din România, armată și organizații filantropice particulare, adeseori cu dublul scop de a mări gradul de alfabetizare (în limba română) și de a cultiva sentimentul patriotic românesc în provincia de la graniță.[19] Pînă în 1930, gradul de alfabetizare se ridicase la 30%.[20]

Totuși Basarabia nu a reușit niciodată să se ridice la nivelul Transilvaniei sau al Regatului. Basarabia avea cea mai numeroasă populație rurală dintre toate provinciile românești. Aproximativ 87% din populație trăia în afara orașelor (dintre care 93% erau vorbitori de limbă română), rușii și evreii formînd jumătate din populația orășenească.[21] La sfîrșitul anilor 1930, unul din patru cetățeni români aveau curent electric în locuință, dar în Basarabia cifrele indicau unul din șapte. În aceeași perioadă, basarabenii au avut de suferit de pe urma unora dintre cele mai puternice epidemii, boli infecțioase ca febra tifoidă, scarlatina, difteria, encefalita fiind printre cele mai frecvente și rata mortalității fiind printre cele mai înalte din cauza acestor boli.[22] Sistemul *zemstvei*, care permitea un oarecare grad de autonomie locală în educație, sănătate și alte sfere, a fost eliminat în 1918, accesul basarabenilor la serviciile sociale fiind drastic redus, în consecință.[23] Un observator american a fost atît de îngrozit de condițiile lor de viață încît nu a putut găsi un termen de comparație american decît în statul Arkansas, lovit de sărăcie.[24]

Dificultățile economice și de infrastructură mențineau și ele Basarabia într-o stare deplorabilă. Multe dintre aceste probleme au fost moștenite de la Imperiul Rus. Înainte de unirea cu România, nu existau mai mult de 180 de km de șosea asfaltată în Basarabia și dru-

[18] A.S. Weinberg, *Chișinăul în trecut și prezent: schiță istorică*, Chișinău, Tipografia Carmen Silva, 1936, p. 39.

[19] Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania*, Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 1995, p. 103.

[20] Nistor, *Istoria Basarabiei*, p. 309.

[21] Sabin Mănuilă, *Studiu etnografic asupra populației României*, București, Editura Institutului Central de Statistică, 1940, p. 34-36.

[22] *Anuarul Statistic al României, 1937 și 1938*, București, Editura Institutului Central de Statistică, 1939, p. 486-487, 150-153.

[23] Teofil Ioncu, „Ce sunt zemstvele în Basarabia?" în *Basarabia economică* 1, nr. 4, 1919, p. 35-44.

[24] Charles Upson Clark, *United Romania*, New York, Dodd Mead, 1932, p. 341.

murile noroioase care străbăteau provincia deveneau impracticabile pe vreme ploioasă.[25] Rușii construiseră aproximativ 1200 de km de cale ferată în *gubernii* înainte de 1917, dar căile ferate aveau mai degrabă o importanţă strategică decît economică şi făceau legătura între oraşele basarabene şi Rusia sau Ucraina, dar nu făceau legătura între oraşele respective. De asemenea, materialul rulant primitiv precum şi calea ferată rusă, cu distanţă mai mare între şine se dovedeau şi ele probleme majore.[26] Veniturile din producţia de vinuri, domeniu extrem de important al economiei înainte, au scăzut din cauza pierderii pieţei din Rusia Sovietică şi preferinţei pentru vinurile franţuzeşti pe piaţa românească. Războiul comercial cu Polonia, după 1926, a distrus şi el una dintre principalele căi de export ale vinului basarabean şi a continuat să submineze producţia şi în anii 1930.[27] Secetele grele din 1921, 1924 şi 1925 au constituit şi ele o lovitură puternică pentru o agricultură deja în declin.

Administraţia română, puternică şi coruptă, prezentă şi în alte părţi ale regatului, părea să fie şi mai puternică şi mai coruptă în Basarabia. Refugiaţii din Transnistria, care emigraseră masiv în Basarabia în timpul războiului, erau consideraţi de poliţia secretă română potenţiali agenţi bolşevici, aşa cum basarabenii din alte părţi ale României erau acuzaţi că formează „cuiburi" comuniste în universităţi.[28] Agenţii de la Siguranţă şi poliţia locală se străduiau să demaşte astfel de grupuri, supraveghindu-i îndeaproape mai ales pe ruşi şi pe evrei, în primul rînd bănuiţi de încercări de propagandă sovietică.[29] Drept rezultat, a apărut printre basarabeni sentimentul că Basarabia fusese mai degrabă ocupată de România decît unită cu ea.[30] Chiar cei mai fervenţi susţinători ai unirii din 1918 observau duritatea admi-

---

[25] Charles Upson Clark, *Bessarabia: Russia and Roumania on the Black Sea*, New York, Dodd Mead, 1927, p. 18-19; Em. de Martonne, *Ce am văzut în Basarabia*, Paris, Imprimerie des Arts et des Sports, 1919, p. 11.

[26] Clark, *Bessarabia*, p. 22.

[27] România a impus taxe la importul de cărbune din Polonia; Varşovia a răspuns cu taxe asupra importurilor de vin din România. Ioan Scurtu, *Istoria Basarabiei*, p. 146.

[28] Raport al inspectorului general adjunct al Siguranţei în Basarabia către directorul general, n.d., ANR-DAIC, f. Ministerul Instrucţiunii, d. 273/1921, f. 12; Scrisoare a ministrului învăţământului către rectorul Universităţii din Cernauţi, 26 aprilie 1921, ANR-DAIC, f. Ministerul Instrucţiunii, d. 273/1921, f. 5.

[29] Scrisoare a directorului general al Poliţiei din Chişinău către ministrul de interne, 20 octombrie 1921, ANR-DAIC, f. Ministerul Instrucţiunii, d. 273/1921, f. 17; Raportul lui Gh. Theodorescu, inspector în judeţul Suceava, 11 martie 1920, ANR-DAIC, f. Ministerul Instrucţiunii, d. 305/1920, ff. 4-5. Vezi şi rapoartele poliţiei din ANR-DAIC, f. Pantelimon Halippa, d. 70/1931, d. 73/1933, d. 77/1934.

[30] T. Vicol, „Constatări triste", în *Basarabia, Ziar săptămînal independent*, 18 decembrie 1924, p. 1; D.R., „Cum se compromite autoritatea de stat în Basarabia", în *Viaţa Basarabiei* [ziar], 6 august 1933, p. 1.

nistrației române. Ținînd cont de puterea bolșevismului în provincie, ei insistau totuși că anumite „sacrificii umane" erau justificate cînd erau făcute „pe altarul păcii și ordinii".[31]

Pentru localnici, alte aspecte ale prezenței românești evidențiau pur și simplu lipsa de respect pentru Basarabia ca partener egal în noua Românie. Vechilor membri ai Sfatului Țării li se oferise cincizeci de hectare de pămînt drept recunoaștere a serviciilor aduse națiunii, dar ofițerii armatei române care se căsătoreau cu femei din Basarabia primeau o sută de hectare.[32] Una din cele mai ilustrative povestiri pentru comportamentul românesc notoriu mai putea fi încă auzită în anii 1990 în Moldova, personajul principal fiind comandantul român din Edineț, un oraș din nordul Basarabiei. Pentru a-i învăța pe basarabeni să-i salute pe ofițerii români, comandantul se pare că i-ar fi ordonat locotenentului său să treacă prin oraș cu cascheta sa în vîrful unui băț, cerîndu-le oamenilor să salute cascheta pentru a exersa.[33] Astfel de incidente, fie ele reale sau imaginare, au intrat rapid în memoria colectivă basarabeană. „Era vorba să ne unim cu românii", se plîngea un scriitor basarabean în 1930, „nu să fim cuceriți de ei".[34]

O dată cu influxul de personal adminstrativ și de colonișți români din Regat precum și cu statutul de teritoriu disputat al regiunii, orice abuz al funcționarilor militari și civili a fost în mod necesar amplificat.[35] După cum nota redactorul-șef al *Afacerilor Externe* în călătoriile sale prin Basarabia în anii 1920, administrația provinciei constituia cea mai serioasă amenințare pentru securitatea României:

> Administrația civilă românească, deja recunoscută pentru lipsa ei de eficiență, s-a îndepărtat și mai mult de standardele de civilizație în Basarabia, în comparație cu alte zone ale României. Aceasta este o mare problemă cu atît mai mult cu cît Basarabia este expusă propagandei bolșevice... Noua Românie ar trebui să demonstreze aici tot ce are mai bun... Pînă cînd administrația română nu reușește să îmbunătățească vizibil viața provinciei, agitatorii de peste graniță vor găsi întotdeauna teren favorabil pentru ideile comuniste.[36]

---

[31] Paul Cazacu, *Zece ani de la unire: Moldova dintre Prut și Nistru: 1918-1928*, București, Tipografia ziarului „Universul", 1928, p. 283.

[32] Scrisoare a lui Daniel Ciugureanu către ministrul pentru Basarabia, n.d., ANR-DAIC, f. Ioan Pelivan, d. 793/f.d., ff. 1-2.

[33] M.A. Baluh, *Cu ce vine URSS: către animia Octeabriului a 15-a și RASSM în vețuirea de 8 ani*, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1932, p. 33.

[34] A. Trei Schini, *De la regimul teocratic spre regimul democratic: Amintirile unui basarabean: 1870-1930*, Chișinău, Cartea Românească, 1930, p. 60.

[35] Scrisoare a generalului Râșcanu, comisar șef al guvernului în Basarabia și Bucovina, către primul ministru Averescu, 7 mai 1927, ANR-DAIC, f.. Președinția Consiliului de Miniștri, d.10/1927, ff.. 88-89.

[36] Hamilton Fish Armstrong, *The New Balkans*, Londra, Harper and Brothers, 1926, p. 158, 160.

Agenţii comunişti infiltraţi prin sate, aventurierii de tot felul şi administratorii români din provincie ofereau propagandei bolşevice exemple perfecte ale „capitalismului funciar" românesc. Dincolo de aceste probleme totuşi, însuşi poporul basarabean s-a dovedit a fi cel mai mare obstacol în calea completei integrări a regiunii în cadrul României Mari. Basarabia era una dintre regiunile cu cea mai mare diversitate etnică ale Regatului, în care prezenţa românilor în oraşe era cel mai puţin vizibilă. În 1930, în Basarabia trăiau 352 000 de ruşi, 314 000 de ucraineni şi 205 000 de evrei; evreii singuri constituiau 26,6 din populaţia urbană.[37] Toate aceste grupuri etnice aveau propriile lor nemulţumiri la adresa puterii centrale româneşti şi deveneau, în schimb, ţinta grupurilor naţionaliste şi antisemite.[38]

Ruşii erau în primul rînd o problemă pentru că, aşa cum se plîngea conducătorul comunităţii lor, faptul că erau trataţi ca „bolşevici deghizaţi" de către români nu făcea decît să servească planurilor organizatorilor comunişti.[39] Mulţi profesori şi funcţionari ruşi fuseseră înlăturaţi din administraţia locală şi puţinii rămaşi erau obligaţi să vorbească românește sau altfel erau ei înşişi concediaţi.[40] Şcolile particulare pentru minorităţile etnice au primit aviz de funcţionare după 1925, dar chiar şi în acestea limba de predare era româna. Pînă în 1938, nu mai rămăsese nici o şcoală de stat rusească sau ucrainenă şi numai cîte una particulară.[41] Bisericile şi bibliotecile ruse au fost şi ele închise şi românizate. Sub conducerea lui Gurie, mitropolitul român ortodox al Chişinăului, a fost lansată o campanie pentru impunerea calendarului religios român şi a serviciului în limba română în rîndul congregaţiilor ruseşti. Cînd cîţiva ruşi au preferat să-şi îngroape morţii fără preot mai degrabă decît să accepte un preot român, procesiunile de acest tip au fost interzise în timpul zilei pe străzile principale.[42]

În 1939, mai ales după atacurile sovietice şi germane din septembrie asupra Poloniei, guvernul român a început să ia măsuri de rezolvare a acestor cazuri. Au fost date directive pentru permiterea im-

---

[37] Mănuilă, *Studiu etnografic*, p. 34-35, 38-39.

[38] Livezeanu, *Cultural Politics*, p. 120-127.

[39] Gheorghe M. Tzamutali, „Memorandum asupra situaţiei minorităţii ruse în România şi a dreptului său de a-şi atinge ţelurile", 30 octombrie 1930, ANR-DAIC, f. Pantelimon Halippa, d. 577/1930, ff. 12-15.

[40] A. Iu. Skvorţova, „Russkie v Bessarabii posle eio prisoedinenia k Rumînii (1918 nacealo 20-h gg.)", în *Vne Rossii: Sbornik nauc'nîh statei o russkih i russkoi kul'ture Moldavii*, Chişinău, Institutul Minorităţilor Naţionale, Academia de Ştiinţe a Moldovei, 1997, p. 40-48.

[41] Scurtu, *Istoria Basarabiei*, p. 164; Nistor, *Istoria Basarabiei*, p. 308-309.

[42] Scrisoare a Inspectoratului de Poliţie din Chişinău către ministrul pentru Basarabia, Pantelimon Halippa, 16 februarie 1931, ANR-DAIC, f. Pantelimon Halippa, d. 70/1931, f. 3.

portului de cărți rusești, pentru introducerea de clase cu predare în limba rusă și ucraineană în școlile de stat, pentru redeschiderea bibliotecilor rusești, pentru permiterea serviciului religios în limba rusă precum și alte măsuri de cooptare a conducătorilor comunităților slave.[43] Însă resentimentele față de politica Bucureștiului erau deja mult prea adînci.

Dincolo de minoritățile etnice, moldovenii înșiși s-au dovedit a fi o problemă. După ce Sfatul Țării a votat pentru unificare, regele Ferdinand i-a întîmpinat pe moldovenii din Basarabia ca pe „frații reîntorși în patria-mamă".[44] Sarcina integrării acestor frați s-a dovedit însă mult mai dificilă decît își imaginaseră unioniștii. Charles Upson Clark, un important comentator american al politicii românești dintre cele două războaie, nota dificultățile administrației românești în impunerea unor reforme simple cum ar fi introducerea calendarului gregorian și a noului program al magazinelor. Prima s-a izbit de opoziția clerului basarabean, care-și încuraja enoriașii să continue să se orienteze după calendarul ortodox iulian, iar cealaltă, care încerca să stabilească un program unitar în tot regatul, de a deschide magazinele la ora opt dimineața, se opunea tradiției moldovenești de a deschide mai tîrziu dimineața.[45] Chiar și limba era o problemă. Basarabenii mai vîrstnici, obișnuiți cu alfabetul chirilic, aveau dificultăți în citirea limbii române moderne.[46] Conducătorii bisericii basarabene se opuneau și ei oarecum introducerii alfabetului latin, care era privit ca o inovație laică, neortodoxă; alfabetul chirilic era încă folosit în anii 1930 pentru semnele rutiere din Chișinău.[47]

Propaganda culturală din Basarabia a avut totuși unele rezultate. După reticența inițială, profesorii locali au început să agreeze ideea învățării românei și mulți dintre ei au făcut cereri pentru burse oferite de stat pentru a se perfecționa și a-și continua studiile la Chișinău.[48] Practica lingvistică autohtonă asociată cu intensa propagandă culturală a guvernului român au avut ca rezultat învățarea limbii române de către majoritatea moldovenilor; în 1903 mai rămăseseră

[43] „Raport asupra acordurilor încheiate cu reprezentanții minorității ruse", ANR-DAIC, f. Președinția Consiliului de Miniștri, d. 145/1939, ff. 7-11; „Raport asupra rezolvării revendicărilor reprezentanților minorității ucrainene din 29 septembrie 1939", ANR-DAIC, f. Președinția Consiliului de Miniștri, d. 144/1939, ff. 1-6. Vezi și ANR-DAIC, f. Președinția Consiliului de Miniștri, d. 144/1939, ff. 6-11, 34-35.

[44] Citat în Ștefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei*, Chișinău, Universitas, 1993, p. 274.

[45] Clark, *Bessarabia*, p. 287-290.

[46] „Frați moldoveni, învățați slova latină!" în *Viața Basarabiei* [ziar], 1 februarie 1925, p. 1.

[47] D.J. Hall, *Romanian Furrow*, Londra, George G. Harrap and Co., Ltd., 1939, p. 207.

[48] Vezi scrisorile și aplicațiile din ANR-DAIC, f. Ministerul Instrucțiunii, d. 168/1925.

doar vreo 12 000 (mai puţin de 1%) care nu considerau româna limba lor natală, chiar dacă nu toţi vorbitorii de limbă română puteau citi în alfabet latin.[49] Programele de educaţie publică şi cursurile de alfabetizare pentru adulţi, bazate pe vechile programe culturale finanţate de armata română în timpul războiului, au continuat în timpul perioadei interbelice. Combinaţia de scopuri strategice şi activitate culturală a rămas prioritară pentru că dezvoltarea culturală servea atît la cimentarea poziţiei Basarabiei în cadrul României Mari, cît şi la contracararea ameninţării bolşevice de la est de Nistru. „Avem nevoie de biblioteci publice în Basarabia", scria un profesor local, „pentru ca fortăreaţa baionetelor româneşti aflate de-a lungul Nistrului să fie susţinută de fortăreaţa spiritului românesc."[50] Profesorii şi propagandiştii trimişi din regat se străduiau să trezească un sentiment al patriotismului românesc la ţăranii moldoveni. Pentru unii, faptul că provincia era atît de înapoiată constituia o *tabula rasa* pe care se puteau înscrie idealurile patriotismului românesc. Aşa cum raporta unul dintre activişti, „faptul că Basarabia este atît de înapoiată cultural este cel mai mare avantaj al nostru. Dacă ar fi existat o cultură în Basarabia, aceea ar fi fost rusească [dar] cărţile ruseşti nu au reuşit să şteargă sufletul curat şi pur al moldovenilor... Lucrăm într-un mediu în care trebuie să creăm totul de la început şi nu trebuie să distrugem prea mult."[51]

Tabelul 2

Etnici români în România Mare, 1930

	Total (procente)	Mediu urban (procente)
Oltenia	97,5	91,7
Muntenia	93,4	82,3
Dobrogea	44,2	52,4
Moldova (la vest de Prut)	89,8	70,8
Basarabia	56,2	31,5
Bucovina	44,5	33,0
Transilvania	57,6	35,9
Banat	54,4	35,0
Crişana-Maramureş	60,7	33,1
România – total	71,9	58,6

Sursă: adaptat după Sabin Mănuilă, *Studiu etnografic asupra populaţiei României*, Bucureşti, Editura Institutului Central de Statistică, 1940, p. 46, 48.

[49] Mănuilă, *Studiu etnografic*, p. 34-35, 54-55.

[50] Porfirie Fala, *Cugetările unui luptător moldovean în timpul revoluţiei ruseşti din 1917*, Bucureşti, Editura Casei Şcoalelor, 1927, p. 48.

[51] Scrisoare a propagandistului C. Stan către ministrul învăţămîntului, 26 aprilie 1920, ANR-DAIC, f. Ministerul Instrucţiunii, d. 118/1920, f. 53.

După succesele inițiale de la începutul anilor 1920, au început să apară problemele. Periodicele în limba română precum și alte publicații au fost rare pînă în anii 1930. Deși publicațiile românești cunoscuseră un moment de vîrf în timpul primului război mondial, în 1930 Chișinăul se putea lăuda cu cinci cotidiene în limba rusă și doar două săptămînale în limba română, situație pe care Asociația Jurnaliștilor Basarabeni a atribuit-o faptului că provincia fusese tratată ca o „colonie africană" de către oficialitățile de la București.[52] Lipsa ziarelor românești a fost totuși în egală măsură rezultatul preferinței lingvistice și al neglijenței celor din capitală. Publicul cititor a continuat să prefere rusa românei, situație denunțată ca „nenaturală", „antinațională" și „imorală" de militanții fervenți ai panromânismului.[53] Aceste practici păreau să confirme adeseori obișnuita batjocură a românilor cu privire la identitatea paradoxală a moldovenilor: *Tată rus, mamă rus, dar Ivan moldovean*.[54]

Politicienii basarabeni considerau și ei viața în România Mare mult mai puțin primitoare decît se așteptau. Multora le lipsea abilitatea politică necesară pentru a concura cu politicienii experimentați și cu membrii *Jockey Club*-ului de la marginile Bucureștiului, care controlau politica românească.[55] Cu tot sistemul *zemstvei* și al dumei de stat, conducătorii *guberniilor* basarabene cunoșteau foarte puțin politica electorală total neortodoxă a României Mari. Datorită obiceiului destul de ciudat ca regele să-l numească pe primul-ministru înainte de alegeri, succesul în politică necesita atît un mecanism politic puternic, care să poată determina rezultatul alegerilor, cît și legături puternice la curte, care să garanteze învestirea candidaților potriviți pentru sarcina de a forma guvernul. Basarabenii nu aveau nici mecanismul, nici accesul preferențial la putere necesar succesului electoral și s-au trezit în curînd copleșiți de corupția și bîrfele de curte ce caracterizau viața politică românească. După cîțiva ani de la unire ei au fost absorbiți de vechile partide politice, liberalii și național-țărăniștii, și orice idee a basarabenilor ca bloc regional distinct a dispărut cu desăvîrșire.[56] Ion Inculeț și Pantelimon Halippa au intrat în numeroase parlamente românești din anii 1920 și 1930, dar ei nu au mai ajuns niciodată la statutul pe care îl aveau atunci cînd se aflau în centrul mișcării naționale basarabene din 1918.

---

[52] Constantin Mâțu, *O necesitate desconsiderată: presa românească în Basarabia*, Chișinău, Cartea Românească, 1930, p. 5, 14.

[53] Ion Pelivan, *Să vorbim românește*, Chișinău, în *Gazeta Basarabiei*, 1938, p. 4-6.

[54] Cassian R. Munteanu, *Prin Basarabia românească: însemnări de călătorie*, Lugoj, Tipografia Iosif Sidon, 1919, p. 16.

[55] Dimitrii Bogoș, „Regionalism", în *Viața Basarabiei*, 27 septembrie 1931, p. 2.

[56] Constantin Stere, „Cele două căi", *ibidem*, 23 octombrie 1921, p. 1; Pantelimon Halippa, „Cuvinte de îndrumare despre administrație", *ibidem*, 31 ianuarie - 7 februarie 1932, p. 1.

Inculeţ, mai ales, fusese întotdeauna sceptic în privinţa unei uniri a republicii basarabene cu România. Ca reprezentant al guvernului provizoriu Kerenski din Basarabia şi ca membru al Partidului Socialist Revoluţionar, el avea prea puţine afinităţi cu regatul României şi cu guvernul conservator condus de Alexandru Marghiloman, aflat la putere în momentul unirii. Pentru Inculeţ şi pentru alţi membri doritori de reformă din Sfatul Ţării nu avea nici un sens să fugă de autocraţia rusă pentru a accepta oligarhia românească. Chiar şi atunci cînd haosul generat de revoluţie a făcut intrarea în România Mare necesară, Inculeţ şi colegii săi continuau să susţină că reformele agrare şi electorale iniţiate deja de Sfatul Ţării puteau servi drept model pentru restul regatului. „Consideram că în cazul în care puteam impune votul universal şi rezolvam problema agrară în acest colţişor al României", reflecta Inculeţ ulterior, „acestea vor constitui o garanţie a găsirii unor soluţii pentru aceste probleme în viitor şi în România."[57]

Inculeţ se va împăca însă oarecum cu unirea, ajungînd ministru în cîteva guverne liberale şi atrăgîndu-şi oprobriul colegilor săi basarabeni pentru schimbarea orientării politice. Dar în ciuda panegiricelor la adresa idealului unirii şi primirii călduroase a fraţilor de peste Prut, majoritatea basarabenilor şi a conducătorilor lor politici au rămas la periferia României Mari din punct de vedere social. Aşa cum se plîngea în 1922 cel mai important istoric basarabean al Bisericii, Nicolae Popovschi, o astfel de situaţie nu putea duce decît la slăbirea legăturilor dintre Basarabia şi Regat, la eşecul construirii naţiunii şi la triumful regretabil al *politicianismului* de la Bucureşti. „În ce priveşte politicianismul, ...am avut o pregătire excelentă. Îl ştim nu numai teoretic, ci şi practic. Ştim cum să-i folosim cu iscusinţă toate metodele şi pîrghiile, printre care chiar şi calomnia sau intrigile, împotriva adversarilor noştri... Şi cînd observăm că acesta a otrăvit atît de uşor şi atît de adînc sufletele intelectualilor noştri, ne întrebăm: Ce va deveni construirea naţiunii în Basarabia pe această cale? Este aceasta renaştere naţională?"[58]

Unirea a fost probabil o „mare dezamăgire", scria conducătorul Partidului Naţional Ţărănesc, Iuliu Maniu, dar aceasta s-a datorat problemelor din politica românească şi nu problemelor unirii istorice.[59] În anii 1930, chiar şi cei mai pasionaţi susţinători ai integrării

---

[57] Citat în Stelian Stoian, „Viaţa politică din Basarabia în perioada de autonomie provizorie (27 martie - 27 noiembrie 1918): Activitatea Sfatului Ţării", în *Revistă de istorie a Moldovei*, 1992, nr. 2, p. 49.

[58] Nicolae Popovschi, *Problema naţionalizării în Basarabia*, Chişinău, Tipografia Societăţii de Editură Naţională „Luceafărul", 1922, p. 24.

[59] Iuliu Maniu, „Zece ani de la unirea Basarabiei", în *Viaţa Basarabiei*, 15 aprilie 1928, p. 1.

începuseră să aibă îndoieli cu privire la capacitatea statului român de a se reforma și la dorința autorităților centrale, de a respecta identitatea regională specifică a Basarabiei. Intelectualii din provincie îi îndemnau mereu pe scriitori, etnografi și lingviști să cerceteze cultura populară autohtonă a țăranilor basarabeni, temîndu-se că politica de „culturalizare" a Bucureștiului ar putea duce eventual la dispariția dialectului moldovenesc și la înlocuirea lui cu limba „galicizată" a aristocrației de la București.[60]

Reticența basarabenilor de a îmbrățișa idealul panromânismului și deziluzia resimțită de unii conducători ai provinciei nu trebuie să ne surprindă. După 1812 Prutul a început să-i separe tot mai mult pe basarabeni de vecinii lor de la vest. Basarabenii nu fuseseră pezenți în momentele definitorii ale apariției conștiinței naționale românești în rîndurile elitelor politice din Valahia și Moldova. Ei fuseseră absenți de la toate momentele istorice importante: revoluția din 1821 îndreptată împotriva otomanilor, standardizarea și latinizarea limbii și alfabetului românesc în anii 1840 și 1850, crearea unui stat românesc unitar în 1859, crearea unei case dinastice românești în 1866 și 1881 și cucerirea independenței față de Înalta Poartă în 1878. Ideea țăranului basarabean cu privire la identitatea sa națională nu era astfel doar produsul politicii de asimilare rusești, ci rămăsese virtual neschimbată de la anexarea provinciei de către Rusia în 1812, din timpurile cînd ideea unei națiuni române ce se întindea de la Tisa la Nistru – chiar și ideea de „națiune" în sensul modern al cuvîntului – era încă extrem de nouă. „Basarabenii de azi", nota un ofițer de cavalerie român în 1918, „sînt fiii și nepoții moldovenilor din 1812. Doar pînă acolo ajunge ideea lor despre propriile origini."[61]

O situație similară se putea întîlni și în rîndurile elitelor basarabene. Depinzînd de Moscova pentru educație, slujbe și promovări după 1820, prea puțini citadini basarabeni au găsit vreun folos în legăturile cu Iașii, Bucureștii sau alte centre românești. Pînă la sfîrșitul secolului, politica imperială rusă nu numai că reușise să creeze o elită loială, vorbitoare de limbă rusă, care să guverneze provincia de la frontieră, dar se asigurase și că socialiștii și alte grupări radicale din provincie – cele care se opuneau cel mai puternic țarismului – priveau tot spre grupările ruseşti de același tip și nu spre cele românești – pentru îndrumare și inspirație. Atît conducătorii reacționari, cît și

[60] Vezi Al. David, „Culturalizarea maselor în Basarabia", *ibidem*, 30 noiembrie 1932, p. 1; Ștefan Ciobanu, „Basarabia care nu se vede", *ibidem*, 25 decembrie 1932, p. 1; I. Zaborovschi, „Basarabia: cîteva precizări istorice", *ibidem* 1, nr. 2 (1932): 25-28; T. Porunciuc, „Lexiconul terminilor entopici din limba română din Basarabia", în *Arhivele Basarabiei* 2, nr. 1, 1930, p. 1-33.

[61] M.C. Schina, *Pe marginea unirii: Basarabia, ianuarie 1918 – iunie 1919*, București, Institutul de Arte Grafice, 1938, p. 12-13.

cei revoluţionari din Basarabia, aduşi în prim-plan de evenimentele care au zguduit imperiul în 1914-1917, împărtăşeau scepticismul faţă de declaraţiile de frăţie şi bunăvoinţă ale românilor. Pentru primii, Bucureştiul constituia o ameninţare la fel de mare ca şi bolşevicii, o dată ce ambele tindeau spre distrugerea statului ţarist şi stabilirea unor structuri politice sau sociale noi pe ruinele sale. Pentru cei din urmă, nu prea existau motive să-l schimbe pe ţarul Nicolae al II-lea cu regele Ferdinand, să renunţe la angajamentul reformei agrare şi al votului universal în schimbul unui naţionalism panromânesc, ai cărui susţinători ardenţi erau încurajaţi de iredentiştii din Regat. După 1918, politica Bucureştiului părea să accentueze rezervele cu care mulţi basarabeni, oricare le-ar fi fost orientarea politică, veniseră în statul românesc.

POLITICA SOVIETICĂ LA GRANIŢA ROMÂNEASCĂ

Sovieticii şi-au manifestat întotdeauna dorinţa de a găsi o soluţie paşnică la problema Basarabiei, dar agitaţia excesivă şi eforturile propagandistice contraziceau declaraţiile lor de bună-credinţă. Aşa cum românii încercau să-i integreze pe basarabeni în România Mare, tot astfel şi sovieticii aveau planuri de a-i atrage în direcţia opusă. În anii 1920 şi la începutul anilor 1930 agenţii bolşevici erau extrem de activi în satele basarabene, avioanele sovietice răspîndeau manifeste în întreaga provincie şi schimburile de focuri între soldaţii sovietici şi români de pe cele două maluri ale Nistrului erau extrem de frecvente. Bandele de răufăcători, adeseori asociate cu agitatorii bolşevici, străbăteau satele jefuindu-i pe ţărani şi găsindu-şi adăpost printre cei nemulţumiţi de prezenţa românilor.[62] Conform cifrelor furnizate de români, nu mai puţin de 118 incursiuni bolşevice peste Nistru au fost înregistrate între 1921 şi 1925, iar între 1918 şi 1925 Ministerul Român de Externe a înregistrat mai mult de 3000 de incidente „teroriste" sponsorizate de bolşevici, de la spionaj şi agitaţie pînă la demonstraţii şi rebeliuni deschise.[63]

---

[62] Scrisoare a ministrului de război către ministrul instrucţiunii, 22 august 1921, f. Ministerul Instrucţiunii, d. 282/1921, f. 13.

[63] Antony Babel, *La Bessarabie: Étude historique, ethnographique et économique*, Paris, Librairie Félix Alcan, 1926, p. 212, n. 1; Gh. Tătărăscu, *Internaţionala a III-a şi Basarabia*, Bucureşti, Independenţa, 1925, p. 30-34. Vezi, de asemenea, tratarea detaliată a problemei de către inspectorul general pentru Basarabia al poliţiei secrete româneşti, Z.I. Husărescu, *Mişcarea subversivă în Basarabia*, Chişinău, Atelierele Imprimeriei Statului, 1925.

Eficacitatea acestor eforturi era totuși îndoielnică. Deși țăranii basarabeni nu erau prea entuziasmați de prezența jandarmilor și soldaților români, ei erau și mai puțin atrași de îndemnurile bolșevicilor de colectivizare și expropriere a bunurilor țărănești.[64] Refugiații au continuat să treacă Nistrul în număr mare pentru a ajunge în România de-a lungul anilor 1930, tendință pe care autoritățile sovietice au atribuit-o preeminenței „chiaburilor" și a altor elemente antisovietice din Ucraina.[65] Însă insistența sovieticilor asupra problemei teritoriale atît la masa tratativelor, cît și în satele basarabene a menținut relațiile dintre Moscova și București destul de tensionate. Românii îi considerau vinovați pe agenții provocatori sovietici pentru toate agitațiile din orașele Hotin (ianuarie, 1919), Bender (mai, 1919) și Tatar Bunar (septembrie, 1919), mici revolte care au fost înăbușite cu multă violență de armata română. Mai ales Tatar Bunarul era cuprins de propaganda sovietică, ce insista asupra politicii lipsite de lege și opresive a „capitaliștilor de la București" și a poliției lor secrete, Siguranța.

Societatea basarabenilor, cu centrul la Moscova, era principala organizație responsabilă pentru agitația și propaganda sovietică. Susținută fiind de Internaționala Comunistă și de Organizația Internațională pentru Ajutorarea Luptătorilor pentru Revoluție[66], numele complet al societății făcea evidente pretențiile ei: *Societatea unită a basarabenilor „Să-și ia invadatorii români mîinile de pe Basarabia!"* Publicațiile ei, printre care și bilunarul *Basarabia roșie,* deplîngeau asprimea regimului românesc și-i încurajau pe țăranii basarabeni să se ridice și să li se alăture muncitorilor din Uniunea Sovietică într-un singur stat proletar.[67] Alte grupări, ca Asociația Emigranților Basarabeni din Paris, erau finanțate indirect de sovietici și acționau pentru a convinge guvernele occidentale de injustețea pretențiilor teritoriale românești.[68]

Pe la mijlocul anilor 1920, eșecul repetat al negocierilor teritoriale, recepția slabă a propagandei comuniste la sate și incapaciatatea bolșevicilor de a determina o rebeliune la scară largă (demonstrată de

[64] Hall, *Romanian Furrow*, p. 206-207.

[65] Protocolul întrunirii Biroului Politic al Comitetului Moldovenesc CPbU, 2 februarie 1932, „Asupra încercării de trecere a frontierei în masă din raionul Slobozia", AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 2068, p. 1.

[66] Organizația, cunoscută sub numele de *Mejdunarodnaia organizația pomoșci bortam revoliuții* (MOPR), a existat între 1922 și 1947 și a fost implicată într-o serie de activități agitatorii și de propagandă și în afara Basarabiei.

[67] Pentru o istorie a societății și a activității MOPR precum și a altor organizații agitatorii și de propagandă, vezi Ia. M. Kopanski, *Obșcestvo Bessarabțev v SSSR i soiuz bessarabskih emigrantov (1924-1940)*, Chișinău, Știința, 1978.

[68] Vezi J. Ohotnikov și N. Bacinski, *La Bessarabie et la paix européenne*, Paris, Association des Emigrés Bessarabiens, 1927.

eşecul de la Tatar Bunar) au constituit deopotrivă impulsul pentru o nouă tactică în politica sovieticilor faţă de Basarabia: crearea unei republici sovietice autonome dincolo de Nistru, la graniţa răsăriteană a României. Noua „Republică Autonomă Socialistă Sovietică Moldovenească" (RASSM) a fost stabilită în interiorul Ucrainei Sovietice la 12 octombrie 1924. Alcătuită din porţiuni ale regiunilor ucrainene Odessa şi Podolia, RASSM se întindea pe 7516 km^2 de la regiunea din jurul rîului Olşanka, în nord, pînă la estuarul Nistrului, în sud, şi aproximativ 140 km spre est, aproape pînă la valea sudică a rîului Bug.[69] În timpul războiului civil zona şi-a schimbat conducătorii de nu mai puţin de douăsprezece ori, pe măsură ce Armata Roşie, cazacii, forţele independente ucrainene, ruşii albi şi bandiţii ce străbăteau ţinuturile s-au aflat în mod temporar la putere. După victoria bolşevicilor din toamna lui 1920, regiunea cunoscută în România sub numele de Transnistria a fost cuprinsă în graniţele Ucrainei şi astfel, după 1922, în graniţele Uniunii Sovietice. RASSM reprezenta mai puţin de 2% din totalul suprafeţei şi populaţiei Ucrainei şi, cu toate că nominal era o republică „moldovenească", ea era alcătuită mai ales din ucraineni. Etnicii ucraineni formau aproape 49% din populaţia de 572 114 de locuitori din 1926, în timp ce mai puţin de o treime din populaţie erau moldoveni. Ruşii (9%), evreii (8%) şi germanii (2%) erau şi ei reprezentaţi în număr semnificativ.[70] Chiar şi după crearea acestei „patrii" moldoveneşti, aproximativ 85 000 de persoane înregistrate ca moldovene au rămas în alte părţi ale Ucrainei, în afara RASSM.[71]

RASSM, aparent înfiinţată la cererea maselor de transnistreni, apăruse în urma unei intenţii evidente de a întări propaganda sovietică de dincolo de Nistru, de a exercita presiuni asupra Bucureştiului în negocierile privind viitorul Basarabiei şi de a servi ca magnet politic ce ar putea îndepărta Basarabia şi mai mult de Bucureşti. Aşa cum nota o publicaţie sovietică, referindu-se la noua republică, în 1926, „crearea RASSM este începutul eliberării Basarabiei. Odată începută dezvoltarea economică şi culturală a Moldovei, România cea condusă de aristocraţie nu va mai reuşi să-şi menţină controlul asupra Basarabiei."[72] Republica era, de asemenea, o modalitate de a influenţa politica românească în totalitatea ei, un prim pas spre aprinderea acelei scîntei a revoluţiei care să elibereze toată populaţia României de sub jugul burghezo-moşieresc.

---

[69] M.N. Boceacer, *Moldavia*, Moscova, Gosizdat, 1926, p. 5-7.

[70] *Vsesoiuznaia perepis' naselenia 1926 goda*, Moscova, Izdanie ŢSU Soiuza SSSR, 1929, 13:39.

[71] *Moldova: Materialile statistice*, Balta, Moldavskoe Statisticeskoe Upravlenie, 1928, p. 304.

[72] M.N. Boceacer, *Moldavia*, p. 46.

Tabelul 3

Populația RASSM în 1926 și 1936

	1926			1936	
	Populație	Procente	Procente rurale (numai în 1926)	Populație	Procente
Ucraineni	277 515	48,5	89,4	265 193	45,5
Moldoveni	172 419	30,1	96,4	184 046	31,6
Ruși	48 868	8,5	60,7	56 592	9,7
Evrei	48 564	8,5	48,3	45 620	7,8
Germani	10 739	1,9	98,3	12 711	2,2
Bulgari	6026	1,0	98,2		
Polonezi	4853	0,8	73,3	4450	0,8
Romi (țigani)	918	0,2	95,8		
Români	137	–	77,4		–
Alții	2055	0,4		13 526	2,4
TOTAL	572 114	100,0	85,6	582 138	100,0

NOTĂ: Liniile de pauză indică lipsa informației

SURSĂ: *Vsesoiuznaia perepis' naseleniia 1926 goda*, Moscova, Izdanie ȚSU Soiuza SSR, 1929, 13: 39-41 și AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 3997, p. 108.

RASSM făcea parte din politica sovietică la graniță în sens mai larg, aceea de a folosi logica eliberării naționale pentru a despărți regiunile de graniță de statele burgheze cărora le aparțineau. În anii 1920, pe lîngă RASSM, au mai fost înființate încă alte două republici autonome, extrem de controversate, în regiunile de graniță: Republica Autonomă Karelia, apărută la granița cu Finlanda în 1920 și ridicată la statutul de Republică Unională Karelo-Finlandeză între 1940 și 1956, și Republica Autonomă Bureat-Mongolă, apărută la granița cu Mongolia în 1923, dar a cărei suprafață a fost redusă considerabil și care a fost redenumită în 1937. Fiecare entitate teritorial-administrativă de acest fel a apărut ca urmare a izolării politice general acceptate a unei națiuni separate de granițe internaționale. Ele aveau rolul de a exercita presiuni asupra statelor vecine – Finlanda, România și Mongolia – pentru ca acestea să cedeze părți ale teritoriului lor sau chiar întregul lor teritoriu și erau înființate ca niște capete de pod ale influenței sovietice în nordul și centrul Europei ca și în întregul Orient Îndepărtat. În fiecare republică autonomă sovietică socialistă, conținutul politicii culturale a constat în anumite momente în insistența asupra diferențelor dintre populația locală și populațiile înrudite aflate de cealaltă parte a graniței internaționale și în alte momente a încercat să submineze legăturile elementare de limbă și cultură dintre cele două. Țelul era însă în mare parte același: efortul de

a folosi politica naţională şi de construire a naţiunii ca instrumente ale politicii externe, contracarînd astfel pretenţiile „naţionaliştilor burghezi" din statele vecine cu propriile lor mijloace.

Pentru a submina aceste pretenţii, Chişinăul a fost declarat capitala RASSM şi întreaga Basarabie a fost inclusă în graniţele oficiale ale republicii, oraşele transnistrene Balta şi Tiraspol fiind numite capitale provizorii pînă la eliberarea Basarabiei.[73] Mikola Skripnik, comisar popular al justiţiei în acea perioadă în Ucraina, evidenţia astfel problema regiunii de graniţă într-un discurs ţinut la scurtă vreme după înfiinţarea RASSM:

> Noi considerăm că graniţa nu este de-a lungul Nistrului, ci de-a lungul Prutului. Da, pentru o vreme, capitaliştii deţin încă Basarabia, dar aceasta este o chestiune de fapt, nu de drept. Dreptul este de partea noastră. Pe harta noastră, Basarabia este inclusă şi ea între graniţele roşii căci Basarabia trebuie să fie o parte inseparabilă a RASSM.[74]

Conform sovieticilor, Basarabia era o parte a Moldovei Sovietice în egală măsură cu regiunea de pe malul estic. Astfel de epitete ca „leagăn al Moldovei Roşii" sau „Basarabia mică" folosite pentru RASSM erau utilizate pentru a accentua pretenţiile Moscovei că Basarabia rămăsese o regiune ilegal ocupată a Moldovei Sovietice. Malurile Nistrului au fost puternic fortificate, se auzeau frecvent împuşcături de o parte şi de alta a rîului, iar raidurile republicii sovietice în Basarabia erau ceva absolut obişnuit. Autorităţile RASSM ordonau ca lumini puternice să ardă continuu în Tiraspol, aflat de cealaltă parte a Nistrului, în faţa oraşului românesc Bender, pentru a le demonstra ţăranilor basarabeni avantajele vieţii în republica sovietică, unde progresul tehnologic se făcea deja simţit.[75]

O dată cu apariţia RASSM, Uniunea Sovietică a început să-şi justifice într-un mod cu totul nou pretenţiile faţă de Basarabia, acestea bazîndu-se acum mai mult pe naţionalitate şi mai puţin pe dreptul internaţional. În primele sale dispute cu Bucureştiul, guvernul bolşevic a înaintat în mare parte argumente legale şi politice împotriva anexării Basarabiei de către România. Cristian Rakovski, adversarul cel mai hotărît al lui Titulescu în problema Basarabiei în anii 1920, îi condamna pe români pentru folosirea argumentelor etnice şi istorice pentru a justifica controlul asupra regiunii. Rakovski susţinea că o dată ce înglobarea regiunii în regat nu exprima dorinţa poporului

---

[73] A. Repida, *Obrazovanie Moldavskoi ASSR*, Chişinău, Ştiinţa, 1974, p. 112. Vezi şi harta din M.N. Boceacer, *Moldavia*, p. 58. Capitala provizorie a fost mutată la Tiraspol în 1929.

[74] Citat în A. Repida, *Obrazovanie*, p. 106-107.

[75] Hall, *Romanian Furrow*, p. 208.

basarabean, diplomații români erau obligați „să găsească în etnologie, antropologie și filologie teorii care să justifice astfel de expresii ca «dreptul suveran» al românilor în Basarabia." Pentru Rakovski, faptul că principalii locuitori ai României și Basarabiei vorbeau aceeași limbă era total irelevant:

> Noi nu negăm faptul că o mare parte a populației Basarabiei este moldovenească... Ceea ce este important nu este procentul unui element etnic sau al altuia, ci dorința populației... Noi știm că majoritatea populației Elveției vorbește limba germană și că o parte a ei vorbește franceza, dar nimeni nu sugerează de aici că acele cantoane care vorbesc germana ar trebui să se unească cu Germania, iar cele care vorbesc franceza să se unească cu Franța.[76]

Numeroase note de protest trimise guvernului român de sovietici, după ianuarie 1918, foloseau argumente similare: că muncitorilor și țăranilor basarabeni nu li se oferise niciodată șansa de a-și decide propria soartă și că ocupația românească a regiunii dintre Prut și Nistru reprezenta mai degrabă o încercare a capitaliștilor români de a submina revoluția bolșevică. Abia în martie 1924, cu șapte luni înainte de crearea RASSM, sovieticii au renunțat la ideea drepturilor istorice și etnice asupra Basarabiei într-un document pregătit pentru o nouă rundă de negocieri româno-sovietice la Viena:

> Guvernul Uniunii Sovietice crede că populația Basarabiei ar trebui să decidă ea însăși dacă dorește să facă parte în continuare din Uniunea Sovietică, dacă vrea să părăsească uniunea și să se unească cu România sau dacă, în cele din urmă, ar dori să existe ca stat independent și suveran.... Guvernul Uniunii Sovietice insistă că, în problema Basarabiei, el nu își construiește argumentația pornind de la punctul de vedere al drepturilor istorice asupra Basarabiei, pe care le-a moștenit de la fostul guvern țarist.[77]

Pe scurt, susțineau sovieticii, Sfatul Țării nu fusese o adunare pe deplin reprezentativă, votul favorabil unirii nu fusese nicidecum unanim, nu avusese loc nici un plebiscit în rîndurile basarabenilor, iar trupele de ocupație române comiseseră mari atrocități. Din toate aceste motive, exista o mare animozitate între moldoveni și români, pe care cei din urmă o alimentau tratînd pămîntul basarabean și oamenii ca și cum ar fi fost proprietatea lor de drept. Argumente similare fuseseră oferite și înainte de către aristocrația basarabeană la

[76] C.G. Rakovsky, *Roumania and Bessarabia*, Londra, W. Coates, 1925, p. 9, 12, 18.

[77] Citat în A. Antoseak, „Osvobojdenie Bessarabii i severnoi Bukovinî", în *Mejdunarodnaia jizn'*, 1991, nr. 8, p. 154.

Conferinţa de Pace de la Paris[78] şi Titulescu însuşi se temea că ele constituiau de fapt cele mai puternice argumente legale împotriva controlului românesc în Basarabia.[79]

Totuşi înfiinţarea RASSM a semnalat cristalizarea unui nou argument împotriva ocupaţiei româneşti a Basarabiei, care începuse să se dezvolte la scurtă vreme după încheierea războiului civil rusesc: noţiunea că majoritatea populaţiei din Basarabia constituia un grup etno-naţional separat de cel românesc şi că înglobarea lor într-un stat românesc unitar le uzurpase dreptul la autodeterminare naţională. Deşi Rakovski îi criticase mai înainte pe români pentru că apelaseră la argumente etnice în apărarea pretenţiilor lor asupra Basarabiei, pe la mijlocul anilor 1920, sovieticii înşişi renunţaseră să mai folosească contraargumente pur juridice şi începuseră să-şi elaboreze propria lor viziune în ce priveşte „moldovenitatea" Pentru ambele părţi implicate în conflict, etnografia a devenit astfel calul de bătaie al diplomaţiei avînd în vedere că atît românii, cît şi sovieticii priveau istoria şi noile discipline ca antropologia, etnolingvistica şi chiar etnobiologia ca posibile arme într-o luptă diplomatică din ce în ce mai aprinsă. O dată cu apariţia unei „naţiuni moldovene" şi cu crearea patriei provizorii care era RASSM, identitatea etno-naţională a moldovenilor înşişi a ajuns în centrul eforturilor propagandistice sovietice.

DEFINIREA MOLDOVENILOR PRINTRE ROMÂNI ŞI SOVIETICI

Pentru istoricii, publiciştii şi politicienii români din perioada interbelică, unirea din 1918 a Basarabiei cu România reprezenta punctul culminant al unei lupte de secole pentru unificarea pămînturilor populate de naţiunea română. Atît din perspectiva istorică, cît şi din cea etnică, dreptul românilor asupra Basarabiei era considerat indiscutabil.[80] Situaţia era desigur mult mai complexă însă. În ciuda celor mai susţinute eforturi ale intelectualilor de la Bucureşti de a-i trezi pe ţăranii basarabeni la „românitatea" lor, mulţi moldoveni au

---

[78] Vezi Paul Miliukov, *The Case for Bessarabia: A Collection of Documents*, ed. a II-a, Londra: Russian Liberation Committee, 1920; A.N. Krupenski şi A.C. Schmidt, *Ce este „problema Basarabiei"*, Paris, Imprimerie Lahure); *idem*, *„Parlamentul" basarabean (1917-1918)*, Paris, Imprimerie Lahure; Krupenski fusese anterior mareşal al curţii, iar Schmidt fost primar al Chişinăului.

[79] Nicolae Titulescu, *Basarabia pămînt românesc*, Bucureşti, Rum-Irina, 1992, p. 55-58.

[80] Vezi Ion G. Pelivan, *Drepturile românilor asupra Basarabiei*, Paris, Imprimerie des Arts et des Sports, 1920); idem, *Cronologia celor mai importante evenimente din viaţa Basarabiei* (idem); idem, *Unirea Basarabiei cu Patria-mamă, România* (idem).

rămas total neinteresați de identitatea lor românească subînțeleasă. Crearea RASSM a accentuat controversa asupra problemei identității oferind, în mod evident, națiunii moldovene o patrie. Dar ideea că locuitorii Regatului și majoritatea populației basarabene formau un singur grup etnic nu era nici de la sine înțeleasă și nici universal acceptată înainte de 1918 și nici chiar după unire.

Aceasta era o situație care-i înfuria pe naționaliștii panromânismului din România Mare. În broșura scrisă în 1920 și numită *Ce națiune suntem noi?* eseistul basarabean Porfirie Fala se plîngea de folosirea termenului *moldovean* în Basarabia, notînd că termenul e mai degrabă geografic decît etnic și că populația nativă nu ar trebui să se lase influențată de încercările „străinilor" de a-i convinge de contrariul.[81] Pînă în 1938, după douăzeci de ani de la marea unire, fostul membru al Sfatului Țării Ion Pelivan susținuse că o astfel de situație nu putea fi remediată niciodată atîta timp cît intelectualii basarabeni insistau să vorbească limba rusă, despărțindu-se astfel de cultura română și nereușind să-și facă datoria de a transmite mesajul panromânesc în satele basarabene.[82]

Naționaliștii contemporani, susținători ai panromânismului, îi priveau pe moldoveni în viziunea dublă caracteristică populismului. Pe de o parte, țăranul moldovean era apreciat ca depozitar al tradițiilor și valorilor culturale românești imemoriale. Cu toată rusificarea elitei basarabene, închiderea școlilor moldovenești și alte eforturi țariste de a înăbuși sentimentele naționale în provincie, țăranul moldovean își păstrase totuși portul caracteristic, tradițiile și limba pe toată perioada stăpînirii rusești. Basarabia, susținea Pantelimon Halippa, devenise astfel Piedmontul României, o regiune care privea dincolo de interesele sale regionale urmărind idealul unificării naționale.[83] Pe de altă parte, cînd țăranii moldoveni adoptau cu oarecare încetineală mesajul panromânesc – cînd nu reușeau să înțeleagă ecuația simplă dintre identitatea românească din Regat și limba și cultura pe care le știau din vechime ca fiind „moldovenești" – susținătorii panromânismului îi denunțau ca fiind slugile rușilor, victimele inculte ale înșelătoriilor țariste, care au rămas oarbe în fața adevăratei lor identități naționale.

Această poziție ambivalentă și situația economică și socială a basarabenilor în cadrul României Mari constituiau suficient material de măcinat în moara sovietică. Sentimentul românilor cu privire la *mi-*

---

[81] Porfirie Fala, *Ce neam suntem? O lămurire pentru moldovenii din Basarabia*, Chișinău, în *Glasul Țării*, 1920.

[82] Pelivan, *Să vorbim*, p. 6.

[83] Pantelimon Halippa, manuscris nedatat, ANR-DAIC, f. Pantelimon Halippa, d. 122/f.d., f. 11v.

siunea lor civilizatoare în Basarabia, susţinea unul din conducătorii RASSM în 1928, ilustra caracterul burghez şi esenţial rasist al ideii unităţii româno-moldovene:

> Mînuitorii peniţei din România au lansat sloganul „Latinitate înseamnă civilizaţie în timp ce slavismul înseamnă nostalgie şi distrugere" Aceasta este cea mai recentă invenţie, cel mai nou slogan inventat de ei pentru a cîştiga opinia publică burgheză de partea Basarabiei şi a necesităţii extinderii teritoriului României aristocratice pînă la rîul Bug.

Astfel de argumente şovine, susţinea autorul, nu făceau decît să furnizeze dovezi în plus pentru a susţine zicala că „A fi român nu este o naţiune, ci o profesie".[84]

Propagandiştii de la Moscova sau de la Balta nu erau totuşi pe deplin consecvenţi în vederile lor cu privire la identitatea Moldovei. Unii negociatori şi propagandişti sovietici au insistat la început asupra aspectelor mai degrabă politice decît etnice ale problemei basarabene. Rakovski şi alţi scriitori sovietici erau întru totul de acord cu ideea că românii şi moldovenii formau un grup etnonaţional unitar, dar în acelaşi timp ei negau relevanţa acestui fapt în stabilirea statutului internaţional al Basarabiei. În două opere definitorii asupra istoriei şi etnografiei Basarabiei, publicate după revoluţie,[85] etnograful rus L.S. Berg considera eticheta de *moldovean* ca pe ceva pur geografic şi nicidecum etnic:

> Moldovenii sunt români ce locuiesc în Moldova, Basarabia şi părţile învecinate ale guberniilor Podolia şi Herson; un număr mic locuiesc de asemenea în gubernia Ekaterinoslav... Elemente dialectale nesemnificative îi deosebesc de românii din Valahia, numiţi şi valahi.[86]

Cel mai prolific propagandist sovietic în problema Basarabiei, Vladimir Dembo, era în egală măsură convins de lipsa de importanţă a factorului etnic. Tratatul său din 1924, *Să nu uităm niciodată! Cronica însîngerată a Basarabiei*, denunţa încercările românilor de a folosi etnografia în politică.[87] Deşi speculaţiile lui Dembo încercau să demonstreze că erau de fapt prea puţine afinităţi între români şi mol-

---

[84] V. Holostenko, *3 goda naţional'nogo stroitel'stva v AMSSR, 10 let naţional'nogo ugnetenia v Bessarabii*, Balta, Gosizdat Moldavii, 1928, p. 36-37, 56.

[85] L.S. Berg, *Bessarabia: strana, liudi, hoziaistvo*, Petrograd, Ogni, 1918 şi idem, *Naselenie Besarabii: etnograficeskii sostav i cislenost'*, Petrograd, Rossiiskaia Akademia Nauk, 1923. Berg a fost, de fapt, un reputat etnograf ţarist, care, la fel ca mulţi foşti cercetători „burghezi", a continuat să lucreze şi în perioada bolşevică.

[86] L.S. Berg, *Naselenie Bessarabii*, p. 29.

[87] V. Dembo, *Nikogda ne zabît'! Krovavaia letopis' Bessarabii*, Moscova, Krasnaia Nov', 1924.

dovenii din Basarabia din cauza înglobării acestora din urmă în Imperiul Rus cu o sută de ani în urmă, el era totuși gata să admită, de dragul argumentului, că ambele grupuri făceau parte, în fond, din aceeași națiune panromânească. Cu toate acestea, identitatea etnică a moldovenilor nu era deloc semnificativă, căci oricum ei nu avuseseră posibilitatea să voteze liber pentru unire.

Deși publicațiile bolșevice se opuneau șovinismului etnic al românilor, după 1924 scriitorii sovietici au început să-și articuleze ei înșiși propriile argumente etnice pentru a-și susține pretențiile asupra Basarabiei. În cartea sa *Moldova Sovietică și problema Basarabiei*, publicată la numai un an după *Să nu uităm!*, Dembo a adus două argumente noi în favoarea cedării Basarabiei de către români Uniunii Sovietice. În primul rînd, Dembo susținea că moldovenii nu reprezentau atît o națiune aparte, cît o clasă socială aparte. Populația moldovenească din Basarabia era formată mai ales din țărani care scuturaseră jugul nobilimii din Valahia și Moldova vestică – refugiați din regat care se stabiliseră la est de Prut cu un secol în urmă. Descendenții acestor țărani liberi aveau astfel prea puține în comun cu foștii lor stăpîni de la vest de Prut.[88]

În al doilea rînd, Dembo susținea că țăranii refugiați care formau baza identitară a Moldovei moderne nu se opriseră la Nistru, ci se așezaseră, de fapt, și la est de acest rîu, în regiunea Transnistria, înglobată după 1924 în RASSM. Astfel, populația RASSM era „îndeaproape înrudită, prin legături de sînge, cu populația Basarabiei".[89] Regimul aspru impus basarabenilor după 1918 nu făcuse decît să întărească solidaritatea de clasă a popoarelor Basarabiei și Moldovei Sovietice. Dmitri Milev, contemporanul lui Dembo și unul dintre scriitorii cei mai importanți din RASSM, lăuda rădăcinile proletare ale moldovenilor în poemul său din 1926 *Norod moldovenesc:*

În lanțuri grele, chinuit,
Veac întreg ai petrecut...
Vrăjmașii tăi te-au pregonit,
Soare-n viață n-ai știut!...

La boieri și la ciocoi –
Ai robit din an în an,
Crescut în muncă și în nevoi
Sărac ai fost tu și sărman...

[88] V. Dembo, *Sovetskaia Moldavia i bessarabskii vopros*, Moscova, Izdatel'stvo Moskovskogo otdela Obșcestva bessarabțev, 1925.

[89] *Ibidem*, p. 15.

Subjugat şi fără nume,
Fără drepturi de omenie,
Pe veci uitat de toţi în lume
Condamnat ai fost tu la robie.[90]

Pentru Dembo, Milev şi ceilalţi, puterea de emancipare a revoluţiei bolşevice le oferise un viitor mai luminos moldovenilor, dar revoluţia nu putea fi încheiată atîta timp cît fraţii proletari din Basarabia continuau să trudească „sub călcîiul nobililor."[91] Spre aceşti fraţi ai lor de dincolo de Nistru, aparţinînd aceleiaşi clase sociale, trebuiau să se întoarcă basarabenii şi nu spre fraţii lor de dincolo de Prut.[92] Orice încercare de a ascunde această legătură de clasă prin retorică naţionalistă ar trebui să le reamintească basarabenilor că strămoşii lor fugiseră cîndva de „greutăţile de nesuportat la care-i supuseseră în Principatele danubiene strămoşii bancherilor, moşierilor şi industriaşilor români de astăzi, care acum pretind a le fi „fraţi" ţăranilor moldoveni."[93]

Totuşi, chiar dacă moldovenii erau separaţi de români, cultura lor prea puţin dezvoltată presupunea o activitate susţinută din partea celor ce planificau cultura sovietică. Acest punct de vedere era evident în broşura *Basarabia muncitorilor şi puterea sovietică*, parte a unei serii timpurii de discursuri şi dezbateri folosite de agenţii provocatori sovietici. Aşa cum susţinea autorul, puterea transformatoare a revoluţiei trebuia folosită pentru a crea o cultură independentă, sovietică şi autentic moldovenească şi pentru a-i ridica pe moldoveni la nivelul deja obţinut de alte popoare ale fostului imperiu.[94] Aşa cum nota un alt autor într-o trecere în revistă a politicii culturale din RASSM, limba moldovenească şi literatura ei erau încă în stadiul „acumulărilor primitive" de forţe culturale; datorită nivelului scăzut de dezvoltare în perioada ţaristă, cultura moldovenească a fost, mai mult decît în orice parte a uniunii, un adevărat „copil al revoluţiei din octombrie".[95]

Atîta timp cît Basarabia rămînea sub control românesc, reformarea revoluţionară a societăţii moldoveneşti nu putea decît să rămînă

---

[90] D. Milev, *Norod moldovenesc*, în *Plugarul roş*, 28 iulie 1926, p. 3.

[91] Pavel Chior, *Basarabia sub călcîiu boieresc*, Balta, Editura de Stat a Moldovei, 1928.

[92] A.G., „Pervaia godovşcina Sovetskoi Moldavii", în *Krasnaia Bessarabia* 1926, nr. 1, p. 26.

[93] V. Dembo, *Bessarabskoe krestianstvo pod vlastiu kulakov i pomeşcikov*, Moscova, Izdatel'stvo ŢK MOPR SSSR, 1931, p. 9.

94 Viktor Garski, *Trudovaia Bessarabia i sovestkaia vlast'*, Moscova, Gosizdat, 1921, p. 16.

[95] K.N. Derjavin, „Literaturnoe stroitel'stvo v soţialisticeskoi Moldavii", în *Trudî Instituta slavianovedenia Akademii Nauk SSSR* 1932, nr. 1, p. 239-296.

un plan îndepărtat. Crearea RASSM le oferea totuși politicienilor sovietici și planificatorilor culturali un laborator – „Basarabia mică", cum o descria adeseori Vladimir Dembo – în care să cultive semințele care vor rodi cîndva dincolo de Nistru, în Basarabia ocupată, și chiar mai departe. În „Basarabia mică", scria Dembo în 1925, „se organizează forțele care, fără puști și baionete, vor constitui nucleul, germenele din care se va dezvolta guvernul, administrația și cultura Basarabiei, întinzîndu-se pînă la Dunăre și la Prut."[96] Ideea că românii și moldovenii din Basarabia și din RASSM erau două grupuri etnonaționale complet separate, vorbind limbi diferite și cu trăsături istorice, culturale și chiar biologice separate va deveni un element standard al discursului sovietic în problema Basarabiei și principala justificare pentru pretențiile teritoriale ale Moscovei.

[96] Dembo, *Sovetskaia Moldavia*, p. 38.

4 Contrafacerea unei națiuni moldovene sovietice

Înființarea RASSM în 1924 a servit două țeluri importante în noua politică a Uniunii Sovietice. În primul rînd, noua republică facilita pătrunderea propagandei sovietice în regatul României, netezind astfel drumul revoluției socialiste românești. În al doilea rînd, a menținut problema Basarabiei în centrul politicii internaționale – ca un spin în coasta diplomaților români la Liga Națiunilor. Însă originile acestui efort de a construi o identitate moldovenească distinctă nu erau doar rezultatul necesităților politicii externe sovietice. Construirea unei noțiuni în RASSM nu a apărut doar ca rezultat al expansionismului sovietic, ci mai mult ca rezultat al combinației dintre țelurile politicii externe centrale, formele de identitate existente și acțiunile aflate pe agenda elitelor politice și culturale din interiorul republicii autonome însăși. Arhitecții culturii sovietice erau perfect conștienți de importanța politică a ceea ce avea să primească numele de „moldovenizare", dar ei nu erau doar simpli executanți ai politicii sovietice elaborate la centru. Disputele profesionale dintre lingviști și istorici precum și credința autentică a multora că ajută la eliberarea moldovenilor de opresiunea regimului burghezo-moșieresc de la București au jucat un rol important în ideologia diferențelor naționale din anii 1920.

Nu se poate spune însă același lucru despre anii 1930, perioadă în care linia oficială a autorităților sovietice cu privire la identitatea moldovenească a suferit schimbări importante. În două schimbări totale ale politicii sale, centrul sovietic a denunțat mai întîi propria sa linie cu privire la diferențele dintre moldoveni și români ca fiind o ficțiune creată de „rebuturi" ale politicii culturale sovietice pentru ca mai tîrziu să schimbe tactica încă o dată și să se întoarcă la noțiunea inițială a moldovenilor ca națiune independentă. Ceea ce în 1920 fusese o încercare a arhitecților locali ai națiunii de a contrafface o cultură națională distinctă bazată pe practici culturale indigene ale transnistrenilor și basarabenilor a devenit după zece ani un simplu capriciu al arhitecților culturii sovietice de la centru. Istoria acestor două decenii, incluzînd și controversele referitoare la granițe și identitate națională, aveau să lase urme de neșters asupra Republicii

Moldova chiar și după schimbările teritoriale ce au urmat celui de-al doilea război mondial.

CREAREA UNEI LIMBI MOLDOVENEȘTI

Prima problemă a elitelor locale din RASSM a fost crearea unei limbi literare moldovenești distincte. Specialiștii occidentali și mai ales etnograful german Gustav Weigand notaseră la începutul secolului că vorbitorii limbii române din Basarabia și Bucovina vorbeau un dialect distinct de cele vorbite în Regatul României, dar și că aceste diferențe nu erau cu nimic mai semnificative decît variantele regionale întîlnite în interiorul României înseși.[1] În RASSM însă aceste diferențe erau încărcate de semnificații politice și diferențele dialectale din Transnistria au fost salutate ca nucleul unei noi culturi naționale.

Pavel Chior, comisarul popular pentru educație din RASSM între 1928 și 1930, a făcut declarații clare despre importanța politică a standardizării lingvistice. Într-una din primele sale lucrări dedicate pronunției moldovenești, Chior susținea că limba română literară, controlată de burghezia aflată la conducere în România, se orienta din ce în ce mai mult spre Franța; amestecul rezultat – „nici română, nici franceză" – era considerat neinteligibil de majoritatea populației țărănești, atît în RASSM, cît și în marea parte a României. Basarabenii se plîngeau de „stricarea" limbii din cauza împrumuturilor de după unirea din 1918 și de impactul său asupra culturii locale.[2] Însă pentru Pavel Chior aceste diferențe lingvistice aveau o conotație politică. „Putem folosi aceste diferențe dintre limba clasei conducătoare și limba clasei exploatate dacă nu pierdem din vedere aspectele politice ale pronunției noastre."[3] Principala semnificație a RASSM era aceea de a furniza un tampon politic împotriva viitoarelor influențe românești asupra moldovenilor, așa cum politica culturală românească față de masele de basarabeni servea un scop politic similar al Bucureștiului. Primele sarcini aflate în fața cercetătorilor din RASSM erau acelea de a selecta un dialect care să servească drept bază pentru limba literară moldovenească și după aceea să alcătuiască o gramatică bazată pe specificitățile lingvistice ale dialectului. În timpul celor patru expediții ale sale în RASSM, între 1925 și 1930, lingvistul mos-

[1] Gustav Weigand, *Die Dialekte der Bukowina und Bessarabiens (mit einem Titelbilde und Musikbeilagen)*, Leipzig, Johann Ambrosius Barth, 1904.

[2] Vezi Al. David, „Scrisul românesc în Basarabia", în *Viața Basarabiei* [ziar], 17 noiembrie 1932, p. 1; V. Prisăcaru, „Să ne cinstim limba!" *ibidem*, 23 septembrie 1933, p. 11.

[3] P.I. Chior, *Dispri orfografia lingii moldovinești*, Bîrzula, Comitetu di Științi Moldovinesc, 1929, p. 11.

covit M.V. Serghievski a stabilit două regiuni dialectale în republică.[4] Selecţia unei baze dialectale era însă şi ea o problemă fundamental politică în ce privea relaţia dintre moldovenii „proletari" şi românii „burghezi" Aşa cum argumenta Chior, dialectul specific centrului Basarabiei nu reprezenta doar varianta cea mai larg vorbită a limbii moldovenilor atît în Basarabia, cît şi în RASSM, ci selectarea acestui dialect ca bază a limbii literare (şi nu a unei forme vorbite exclusiv în Transnistria) avea să creeze şi un pod lingvistic peste Nistru, netezind astfel drumul pentru eliberarea naţională a tuturor moldovenilor.[5]

Dezbaterile cu privire la selecţia unui dialect au fost în mare parte depăşite în importanţă de necesitatea practică a unei gramatici care să fie folosite în şcolile noii republici autonome. Prima gramatică moldovenească şi primul dicţionar, publicate în 1925 şi 1926, au apărut ca texte provizorii în intenţia autorului lor, predecesorul lui Pavel Chior în postul de comisar pentru educaţie, Gavril Buciuşcanu. Acesta din urmă fusese un deputat revoluţionar socialist în Sfatul Ţării – un coleg al lui Ion Inculeţ deci – dar fusese scos în afara legii de autorităţile române şi fugise în Uniunea Sovietică după ce se opusese unirii Basarabiei cu România. Totuşi, cu excepţia folosirii alfabetului chirilic, gramatica lui Buciuşcanu nu se deosebea prea mult de gramaticile româneşti publicate în aceeaşi perioadă.[6] Numeroasele ei erori tipografice precum şi sentimentul multora dintre conducătorii locali că era „prea românească" în ce privea orientarea, a determinat o rapidă scoatere a ei din circulaţie.

Alegerea alfabetului chirilic fusese o problemă dezbătută de specialiştii sovietici chiar înainte de formarea RASSM. Alfabetul nu le-a fost însă niciodată impus moldovenilor, aşa cum se susţine adeseori. Mai degrabă, folosirea alfabetului chirilic de către Buciuşcanu era oarecum în acord cu tradiţiile basarabene. Adoptarea alfabetului latin şi galicizarea progresivă a limbii române literare în secolul al XIX-lea nu avuseseră prea mare influenţă în Basarabia şi Transnistria. Cele mai cunoscute gramatici şi dicţionare moldoveneşti dinainte de revoluţie foloseau, de fapt, o versiune a alfabetului chirilic.[7] Lingviştii din

---

[4] M.V. Serghievski, *Moldavskie etiudî*, Moscova, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1936, p. 11.

[5] „Protocolul Plenarei a V-a a Obkom-ului şi a Comisiei de Control pentru *Oblast'* a Partidului Comunist din Moldova", AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 516, pp. 51, 95-97.

[6] Gavril Buciuşcanu, *Gramatica limbii moldoveneşti*, Balta, Editura de Stat a Moldovei, 1925; *Slovar ruso-moldovenesc*, Balta, Editura de Stat a Moldovei, 1926; *Slovar moldovo-rusesc*, Balta, Editura de Stat a Moldovei, 1926. *Cf.* August Scriban, *Gramatica limbii româneşti (morfologia) pentru folosinţa tuturor*, Iaşi, Institutul de Arte Grafice „Viaţa Românească", 1925.

[7] Vezi Stepan Martsell, *Rossiisko-rumînskaia gramatika*, St. Petersburg, Tipografia Departamenta Narodnogo Prosveşcenia, 1827; Ia. Ginkulov, *Nacertanie pravil valaho-moldavskoi gramatiki*, St. Petersburg, Tipografia Imperatorskoi Akademii Nauk, 1840; Mihail Ciachir, *Russko-moldavskii slovari*, Chişinău, Eparhialnaia Tipografia, 1907.

Moldova Sovietică se bazaseră în mare măsură pe aceste încercări prerevoluţionare de a codifica structurile vorbirii moldoveneşti, iar Buciuşcanu şi colegii săi recunoscuseră acest lucru. O dată cu eşecul textului lui Buciuşcanu, destul de prost primit, responsabilitatea elaborării gramaticii şi dicţionarului a fost preluată de noul creatul Comitet Ştiinţific Moldovenesc (CŞM), condus de Pavel Chior. Format în decembrie 1926, CŞM a fost primul corp de stat destinat cercetării ştiinţifice din RASSM şi precursorul Academiei de Ştiinţe din Moldova.[8] În statutul său original, funcţiile CŞM erau descrise ca „studiul comprehensiv al regiunii şi culturii poporului moldovean precum şi diseminarea cunoaşterii ştiinţifice şi aplicate despre ele".[9]

Pavel Chior provenea dintr-un mediu total diferit de cel al predecesorului său, Buciuşcanu, şi zelul său revoluţionar la conducerea CŞM va avea un impact puternic asupra politicii culturale a RASSM. Născut în Ismail, în sudul Basarabiei, în 1902, Chior era cu vreo treisprezece ani mai tînăr decît Buciuşcanu. Buciuşcanu părea să fi stat într-un fotoliu în Sfatul Ţării, dar Pavel Chior părea să stea călare pe un cal. Conştiinţa sa politică se născuse o dată cu statul sovietic şi experienţa sa de luptător în războiul civil pe frontul de sud-vest, între 1918 şi 1920, îi influenţase probabil foarte puternic conştiinţa politică.Tatăl lui, Ion Chior, fusese un membru activ al mişcării muncitoreşti din Ekaterinoslav şi Pavel Chior era cunoscut poliţiei secrete româneşti din Basarabia sub porecla „puiul de bolşevic".[10] Din iunie 1924 pînă în ianuarie 1925, cînd Buciuşcanu îşi asumase un important rol politic în noua republică autonomă, Chior se aflase din nou în rîndurile Armatei Roşii, în calitate de comisar politic într-un detaşament de cavalerie cazac. Viaţa sa de pînă atunci fusese una tipică pentru mulţi tineri bolşevici, care-şi dobîndiseră orientarea politică în plină violenţă a războiului civil şi care aduceau imaginea războiului şi elanul transformator al tinereţii lor în politica culturală sovietică a anilor 1920.[11]

O altă figură din cadrul CŞM care urma să devină crucială pentru dezvoltarea culturală era Leonid Madan, şeful secţiunii de lingvistică a comitetului. Născut în 1894, Madan era ferm convins că românii şi moldovenii erau două popoare diferite, cu propriile lor limbi, diferite una de alta. El începuse să lucreze la o gramatică mol-

[8] Academia de Ştiinţe din Moldova a fost înfiinţată în 1961. Vezi *Ocerki istorii organizaţii nauki v Sovetskoi Moldavii (1924-1961)*, Chişinău, Ştiinţa, 1980.

[9] „Statutul Comitetului Ştiinţific Moldovenesc al Narkompros din RASSM", AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 951, p. 35.

[10] Dosarul personal al lui Pavel Chior, AOSPRM, f. 49, inv. 4, d. 1351, p. 3-4.

[11] Sheila Fitzpatrick, „The Civil War as a Formative Experience", în Abbott Gleason, Peter Kenez şi Richard Stites, ed., *Bolshevick Culture: Experiment and Order in the Russian Revolution*, Bloomington, Indiana University Press, 1985, p. 57-76.

dovenească pe cînd era încă student, la începutul anilor 1920, la Institutul pentru Educaţie Publică din Kiev, cu mult înainte ca problema unei limbi moldoveneşti distincte să devină interesantă din punct de vedere politic. După completarea unei prime versiuni a unei gramatici standard pentru moldoveni, în 1924, la Kiev, Madan şi-a testat concluziile iniţiale mergînd pe teren în RASSM la sfîrşitul lui 1925. În iulie şi august 1926, o serie de cursuri de vară asupra „Diferenţelor dintre limba română şi cea moldovenească" au fost organizate de profesorii din Balta şi Zinovievsk. Drept rezultat al acestor cursuri, în noiembrie, comisariatul popular pentru educaţie al RASSM (Narkompros) a elaborat proiectul de „Schimbări ale gramaticii moldoveneşti" şi a încurajat dezbaterile pe baza acestui proiect în paginile ziarului republicii, *Plugarul roş*. În lunile ce au urmat, comitetul ştiinţific a revizuit proiectul şi a publicat o nouă versiune în iunie 1927, care a fost la rîndul ei dezbătută, în luna următoare, de mai mult de o sută de participanţi la cursurile de vară de la Balta. În cele din urmă, în iulie 1927, comitetul ştiinţific a produs un set de reguli gramaticale care să stea la baza noii gramatici. *Gramatica moldovenească* a lui Madan a fost publicată mai tîrziu, în 1929, de către Editura de Stat din Tiraspol, o a doua ediţie apărînd în anul următor.[12] Gramatica, ce-şi propunea să reprezinte idiomul vorbit de basarabeni şi transnistreni, folosea alfabetul chirilic şi reprezenta cea mai radicală încercare de creare a unei limbi moldoveneşti distincte, total diferite de limba română literară.

În introducerea la gramatica sa, Madan îşi prezenta propria teorie lingvistică şi principalele stadii în dezvoltarea naţiunii moldovene, ambele fiind în perfectă consonanţă cu teoriile propuse şi de alţi cercetători sovietici din perioada respectivă.[13] După Madan, de-a lungul secolelor, limba moldovenească evoluase ca un amestec între limba latină şi limbile triburilor băştinaşe din bazinul carpatic, dacii sau geţii. După căderea Imperiului Roman, goţii, hunii, bulgarii, avarii, pecenegii, polovţii, tătarii, polonezii, turcii, fanarioţii greci, ucrainenii, ruşii şi alţii îşi puseseră amprenta asupra limbii moldoveneşti. Aceste influenţe multiple au dus eventual la apariţia unui popor moldovenesc distinct ce vorbea o limbă moldovenească distinctă.

Acest fapt era aparent confirmat de cele mai recente investigaţii antropometrice. Aşa cum susţinea Madan în altă parte, aparent, cercetările demonstraseră că moldovenii aveau mai ales o „structură craniană alungită", în timp ce românii aveau „capete rotunde" Tipul brun (ochii, culoarea părului) era predominant printre români, în

[12] L.A. Madan, *Gramatica moldovniască*, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1929.

[13] Vezi Michael G. Smith, „Soviet Language Frontiers: the Structural Method in Early Language Reforms, 1917-1937", teză de doctorat, Universitatea Georgetown, 1991.

timp ce moldovenii erau „mai ales şateni, cumva în genul ruşilor din nord" Caracterul moldovenilor era şi el substanţial diferit de al românilor. „Valahii" (românii) erau mai mobili, mai expansivi", în timp ce moldovenii „aveau mişcări mai lente".[14]

În plus, susţinea Madan, revoluţia din octombrie şi înfiinţarea RASSM determinaseră o perioadă de diferenţieri accentuate între cele două limbi romanice estice. Înainte de apariţia RASSM, dezvoltarea naturală a limbii literare moldoveneşti fusese blocată de refuzul autorităţilor româneşti şi ruseşti de a acepta identitatea independentă a poporului moldovean. În cazul românesc, aşa cum nota Pavel Chior, predilecţia pentru galicismele burgheze poluase limba şi îndepărtase limba română literară de masele muncitoare aflate de-a lungul Nistrului. De aceea Madan susţinea necesitatea unei revoluţii în dezvoltarea limbii literare moldoveneşti. Cuvintele şi construcţiile gramaticale străine nu aveau să mai fie folosite pentru oprimarea maselor de truditori moldoveni, ci urma să se creeze o limbă literară nouă, sovietică, pe baza dialectului vorbit de majoritatea moldovenilor din RASSM şi Basarabia, dialect pe care Pavel Chior îl folosise

Tabelul 4

Exemple de neologisme moldoveneşti, 1929

Engleză	Română literară	Rusă	Moldovenească
self-administration	autoadministrare	samoupravlenie	sîngurcîrmuiri
contemporary	contemporan	sovremennîi	amuvremnic
necktie	cravată	galstuk	galstuh
chronicle	cronică	letopis'	anoscriiri
dictionary	dicţionar	slovar	slovari
English	englezesc	angliiskii	anglicesc
February	februarie	fevral"	făurari
January	ianuarie	ianvar"	jerariul
monotonous	monoton	odnoobraznîi	unofelnic
custom	obicei	obihod	zîlnictreburi
like-mindedness	unitate de idei	edinomîslie	unogîndiri

NOTĂ: Nici unul din aceşti termeni nu a fost vreodată folosit consecvent; inconsecvenţa folosirii lor a împiedicat, în egală măsură cu ceilalţi factori, acceptarea neologismelor. În contextul Transnistriei şi al Basarabiei din acea perioadă, unele dintre noile cuvinte nu păreau probabil atît de neobişnuite pe cît ne par ele astăzi. O dată ce vorbirea moldovenească era deja puternic influenţată de limbile slave şi conţinea şi multe forme româneşti arhaice, *galstuh*, *slovari* şi *amuvremnic* erau desigur mult mai uşor de înţeles de către ţăranii moldoveni decît cuvintele de inspiraţie franceză *cravată*, *dicţionar* sau *contemporan*.

SURSĂ: AOSPRM, f. 49, inv. 2, d. 44, p. 2-43; diferite ediţii ale *Plugarului roş.*

[14] „Protocolul întrunirii Comitetului Ştiinţific Moldovenesc din 14 februarie 1930", AOSPRM, f. 49, inv. 2, d. 42, p. 2-3.

deja în culegerile sale de proverbe şi cîntece populare moldoveneşti, publicate înainte de gramatica lui Madan.[15]

Pe lîngă reprezentarea graiului ţărănesc, se făceau eforturi şi pentru introducerea în limbă a noi cuvinte bazate pe graiul rural. Principala responsabilitate pentru acest efort aparţinea secţiei de lingvistică a CŞM şi mai cu seamă subsecţiunii de terminologie conduse de lingvistul şi profesorul I.A. Mălai. Din vara lui 1929 pînă în vara lui 1930, subsecţiunea condusă de Mălai a compilat liste de termeni noi în domeniul istoriei, politicii, geografiei, chimiei şi zoologiei – în total aproximativ 7500 de cuvinte – şi a prezentat lista propusă secţiunii de lingvistică pentru aprobare.[16] Rădăcinile populare folosite de subsecţiune erau, de fapt, mai ales împrumuturi sau calcuri din limba rusă, destinate în primul rînd să mărească diferenţa dintre limba moldovenească şi limba română literară. Multe dintre ele puteau fi înţelese totuşi cu uşurinţă de ţăranii moldoveni şi unele chiar mult mai uşor decît termenii de inspiraţie franceză introduşi în româna literară începînd cu anii 1960.

Chior, Madan, Mălai şi asociaţii lor erau angajaţi într-un proiect tipic de construire a naţiunii, urmat în multe părţi ale Uniunii Sovietice şi, mai de mult, în întreaga Europă: se luau forme din graiul ţărănesc, se formalizau, se construiau noi cuvinte pe baza lor, iar rezultatul era ridicat la rangul de nouă limbă literară. Procese similare aveau loc din Belarus pînă în Uzbekistan în acelaşi timp, dar fiecare era subsumat constrîngerilor politicii locale şi exigenţelor politicii externe sovietice.[17] În acest sens, experimentul moldovenesc nu era cu nimic diferit sau mai artificial decît alte proiecte de construcţie a naţiunii în Uniunea Sovietică şi în afara ei. Totuşi problemele practice de comunicare a acestor standarde culturale nou-realizate maselor de moldoveni s-au dovedit mult mai dificile decît îşi imaginaseră arhitecţii naţiunii din RASSM şi au contribuit la refuzul „moldovenizării" în anii 1930.

MOLDOVENIZAREA MASELOR

Primul pas în crearea unei naţiuni moldovene a fost stabilirea cu precizie a identităţii moldovenilor şi formalizarea elementelor culturii lor naţionale, mai ales limba. Pe lîngă nesfîrşitele dezbateri dintre

---

[15] P.I. Chior, *Zicătoarele moldoveneşti*, Balta, Editura de Stat a Moldovei, 1926; idem, *Cîntece moldoveneşti (norodnice)*, Balta, Editura de Stat a Moldovei, 1927-1928.

[16] Vezi listele de termeni noi în AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 1817, p. 2; inv. 2, d. 44, p. 1-22; d. 43, p. 2-43.

[17] Vezi Isabelle T. Kreindler, ed., *Sociolinguistic Perspectives on Soviet National Languages: Their Past, Present and Future*, Berlin, Mouton, 1985; Paul Wexler, *Purism and Language: A Study of Modern Ukrainian and Belorussian Nationalism (1840-1967)*, Bloo-

Dimitrie Cantemir, principele Moldovei (1710-1711) şi aliat al lui Petru cel Mare.

Capii celor trei imperii – Austriac, Rus şi Otoman – la un joc de noroc avînd ca miză Principatele Române (caricatură germană de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea).

Sediul „Sfatului Țării".

Studenți basarabeni la București. La stînga, Serghei C. Sibirschi (tatăl academicianului Constantin S. Sibirschi, împușcat în 1940 sau 1941), 1926.

Teatru de amatori, Soroca, 1923.

Elevii Şcolii Normale din Soroca, 1930.

Mişcarea scauţilor. Şcoala Eparhială din Soroca, 8 iunie 1936.

Liceul de Băieți „A.D. Xenopol“ din Soroca, promoția 1936.

Școala de vară pentru învățători, Soroca, 1936.

Pavel Chior (1902-1943), comisar pentru educaţie în republica autonomă moldovenească şi principalul arhitect al noii culturi moldoveneşti sovietice în perioada interbelică.

Ivan (Ion) Ocinschi (1888-1970), şef al Consiliului Ştiinţific Moldovenesc (1931-1933). Sub conducerea lui s-a introdus alfabetul latin în RASSM (1932).

Lecţie de gimnastică, Crişcăuţi, 1937.

Nicolae Titulescu (1882-1941), ministru de Externe român și președinte al Ligii Națiunilor. Titulescu s-a străduit în perioada interbelică să asigure recunoașterea de către sovietici a granițelor estice ale României.

Dmitri (Dumitru) Milev (1887-1944), prozator din RASSM, autorul poemului *Norodul moldovene.* publicat în ziarul *Plugarul roș.*

Liceul de Băieți „A.D. Xenopol" din Soroca, promoția 1937

Fanfara Liceului Tehnic din Soroca, 10 mai 1942.

Tractoare pe ogorul satului Țaul, 1938.

Examen de absolvire la Universitatea de Stat din Chișinău, 1950.

membrii CȘM, se făceau constante eforturi de a le transmite moldovenilor înșiși această viziune construită a identității lor naționale – adică se încerca să se transforme RASSM într-o republică moldovenească autentică prin educarea țăranilor și aducerea lor în structurile de stat și de partid. Deja în aprilie 1923 congresul al doisprezecelea al partidului promulgase politica de *korenizația*, de indigenizare, în republicile naționale, ce permitea ca statul și organizațiile de partid să instituie practici de angajare și promovare în beneficiul naționalităților nonruse. Indigenizarea aparatului sovietic și de partid urma să asigure, așa cum susținea Stalin, o situație în care instituțiile locale „reflectă întru totul nu numai necesitățile generale și cerințele tuturor naționalităților din Uniune, ci și necesitățile speciale și cerințele fiecărei naționalități în parte".[18]

Punerea în practică a diferitelor componente ale politicii culturale a rămas în seama Comitetului pentru moldovenizare și ucrainizare (CMU), format în septembrie 1925. Ca și în restul Uniunii Sovietice, *korenizația* din RASSM a cuprins o serie de țeluri politice divergente, uneori contradictorii. Printre acestea se aflau: 1) creșterea numărului de persoane de etnie moldovenească în instituțiile de partid și de stat; 2) acordarea unei atenții speciale rolului femeilor în republică, mai ales celor analfabete; 3) construirea de școli moldovenești și promovarea limbilor autohtone în educație; 4) crearea unei industrii a tipăriturilor în limba moldovenească și 5) răspîndirea revoluției și construirea socialismului prin programe de educație politică în limba nativilor din republică, campanii de alfabetizare în masă și folosirea, de asemenea, a altor domenii ale educației publice.[19] Aplicarea fiecăreia dintre aceste politici presupunea o strategie specifică din partea autorităților RASSM și, în același timp, genera o serie de obstacole neprevăzute pentru construcția identității etnice – mai ales într-o republică în care principalele ținte ale politicii, etnicii moldoveni, erau în minoritate.

Aparatul de partid și de stat

Indigenizarea aparatului sovietic a fost elementul urmărit cu cea mai mare atenție al *korenizației*. Cum susținuse Stalin la cel de-al doisprezecelea congres, șovinismul rus și naționalismul local nu vor fi

---

mington, Indiana University Pres, 1974; Michael Kirkwood, ed., *Language Planning in the Soviet Union*, Londra, Macmillan, 1989; William Fierman, *Language Planning and National Development: The Uzbek Experience*, Berlin, Mouton, 1991.

[18] I.V. Stalin, „Național'nîe momentî v partiinom i gosudarstvennom stroitel'stve", în *Socinenia*, Moscova, Gosudarstvennoe Izdatel'stvo Politiceskoi Literaturî, 1947, 5: 191.

[19] Pentru o introducere generală la politica sovietică în aceste domenii, vezi Peter Kenez, *The Birth of the Propaganda State: Soviet Methods of Mass Mobilization, 1917-1929*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985.

eliminate decît atunci cînd „puterea sovietică din republici va deveni înţeleasă şi autohtonă", scop ce putea fi atins doar prin posibilitatea oferită „naţionalităţilor respective de la periferie să-şi aibă conducători din propria etnie în consiliile [comisariatele poporului]".[20] În RASSM o astfel de politică era, de asemenea, destinată să-i convingă pe ţăranii basarabeni din România că în republica sovietică moldovenească ţăranii erau stăpîni pe propriile lor vieţi.

În 1926, Comitetul Central Executiv al RASSM şi Consiliul Comisarilor Poporului (Sovnarkom) au votat o rezoluţie cu privire la „moldovenizarea şi ucrainizarea aparatului sovietic" prin care se stipula ca pînă la 1 ianuarie 1927 toate instituţiile centrale şi districtuale (cu excepţia zonelor ce aveau majoritate locală ucraineană) aveau să lucreze doar în limba moldovenească.[21] Cursuri de limbă moldovenească erau ţinute la toate instituţiile şi organizaţiile, folosind diferite versiuni ale noii limbi literare (printre care şi gramatica lui Madan din 1929). După completarea perioadei necesare de studiu, cursanţii primeau un certificat prin care le era confirmat statutul lingvistic. În RASSM, Narkompros crease, de asemenea, în mod special, un „Inspectorat pentru moldovenizarea aparatului sovietic", condus de Leonid Madan.[22] Inspectoratul a organizat, la rîndul lui, *moldbrigăzi* pentru a ajuta autorităţile locale să controleze instituţiile care nu aplicau la timp noile directive culturale.

În ciuda acestei structuri administrative atît de elaborate, indigenizarea aparatului nu a ajuns niciodată să fie un adevărat succes. Deşi realizările moldovenizării erau lăudate la conferinţele de partid, Obkom-ul (instituţia centrală de partid din RASSM) îi critica frecvent pe funcţionarii oficiali moldoveni pentru că nu reuşiseră „să se moldovenizeze".[23] Intransigenţa directorilor şi indiferenţa muncitorilor ducea la cifre de participare destul de mici la cursurile de limbă; pe de altă parte, directorilor nu le convenea să promoveze moldoveni mai puţin calificaţi în posturi importante, dacă aveau ruşi sau ucraineni mai bine calificaţi deja disponibili. O dată cu trecerea timpului, numărul moldovenilor ce serveau în instituţiile centrale şi raionale a scăzut, de fapt – semn că diferitele cadre locale nu erau deloc interesate să angajeze şi să promoveze anumiţi indivizi numai datorită

---

[20] I.V. Stalin, „Doklad o nacional'nîh momentah v partiinoi i gosudarstvennom stroitel'stve", în *Socinenia*, vol. 5, p. 257-258.

[21] „Postanovlenie Ţentral'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta i Sovnarkoma RASSM o moldovanizaţii i ukrainizaţii sovetskogo aparata", în *Plugarul roş*, 30 iunie 1926, p. 6.

[22] Vezi instrucţiunile şi structura administrativă în AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 775, p. 2, 4, 5; f. 49, inv. 1, d. 3364, p. 19v.

[23] Vezi rezoluţiile şi rapoartele în AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 734, pp. 1-4; d. 935, p. 17-18; d. 939, p. 53-54; d. 1162, p. 4-6; d. 2017, p. 32-37, 48; d. 2181, p. 18-20; d. 2401, p. 5-7, 8-10, 55-58, 64-66; d. 3988, p. 27-28; f. 32, inv. 1, d. 522, p. 165.

naţionalităţii lor. Deja în 1936, la zece ani după începerea moldovenizării, secretarii de partid din cel puţin jumătate din raioanele RASSM, printre care şi cele patru raioane în care moldovenii constituiau majoritatea populaţiei, nu cunoşteau limba locală deloc.[24]

Singurele zone în care moldovenizarea a reuşit cu adevărat au fost cele expuse politic. O dată ce moldovenii controlau, în linii mari, instituţiile care serveau drept avangardă a moldovenizării – comisariatul pentru educaţie şi organele aflate în subordinea sa, aşezămintele educaţionale şi culturale, ziarele centrale şi raionale –, a lor era, desigur, vina pentru eşecul politicii de moldovenizare. Aceasta a fost, de fapt, marea ironie a indigenizării din RASSM. Moldoveni ca Pavel Chior, Leonid Madan şi alţi membri ai CŞM şi CMU au fost atacaţi în anii 1930 pentru eşecul lor de a urma linia partidului în politica de indigenizare. Criticîndu-i însă pe moldovenizanţi şi eliberîndu-i eventual din funcţiile pe care le deţineau în aparatul de stat, autorităţile din RASSM au anulat, în acelaşi timp, orice succes eventual obţinut în politica de moldovenizare. Deşi admonestările moldovenizanţilor la adresa directorilor pentru a promova limba moldovenească şi a le acorda permisiunea muncitorilor de a participa la cursurile de limbă treceau de obicei neobservate, eşecul politicii de indigenizare a fost totuşi pus pe seama lor.

Moldovenizarea organizaţiei de partid din RASSM a avut iniţial mai mult succes decît moldovenizarea aparatului de stat. În timp ce în 1925 doar puţin peste 6% din membrii de partid erau moldoveni, la sfîrşitul primului plan cincinal moldovenii ajunseseră la peste 25%. Ei erau singurul grup etnic majoritar în care numărul membrilor de partid crescuse constant între 1925 şi 1932. După această maximă creştere, totuşi ei au fost treptat excluşi din organizaţia de partid căci mulţi erau acuzaţi de „şovinism naţional" în exuberanţa moldovenizării. În 1940, moldovenii erau din nou foarte slab reprezentaţi în structurile de partid, în timp ce ucrainenii, ruşii şi mai ales evreii erau foarte puternic reprezentaţi în aceleaşi structuri în raport cu procentul lor din populaţia totală a RASSM. Postul de prim-secretar, cu excepţia perioadei 1931-1932, nu a fost niciodată ocupat de un moldovean, situaţie ce nu se va schimba mult timp, pînă în 1980.

Alfabetizarea şi problema femeilor

Situaţia femeilor din RASSM a fost de mare importanţă pentru instituţiile culturale ale republicii. Conform recensămîntului din 1926, femeile alcătuiau mai mult de 51% din populaţia totală a re-

[24] Raportul Biroului Politic „Asupra studiului limbii moldoveneşti de către secretarii de partid raionali", AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 3123, p. 3.

publicii de 572 114; ele reprezentau însă şi 61% din persoanele analfabete.[25] Dintre toate grupurile etnice importante din RASSM, femeile moldovene erau „cel mai puţin alfabetizate", doar una din zece fiind capabilă să citească.[26]

Această situaţie, mai ales la sate, le-a creat autorităţilor moldovene cîteva dificultăţi. Incapacitatea autorităţilor de a comunica eficient cu femeile le permitea misticilor să-şi menţină influenţa în zonele rurale şi să submineze educaţia ateistă. În anii 1920, discipolii unui conducător religios local, Inochentie, au constituit o problemă cu totul specială pentru propagandiştii moldoveni. Un călugăr de la o mănăstire de lîngă Balta, Inochentie, începuse să le predice ţăranilor locali în propria lor limbă cu mult înainte de revoluţia bolşevică. În 1911 Balta ajunsese deja un fel de Lourdes moldovenesc, iar Inochentie un bine cunoscut făcător de minuni. După ce fusese exilat din această regiune de autorităţile ţariste, el se întorsese la Balta în 1917; aici, împreună cu cîteva sute de adepţi, în majoritatea lor femei, stabilise un fel de comună în raionul Ananiev. Comuna, care includea un sistem complicat de chilii şi coridoare subterane, era cunoscută de adepţii lui Inochentie sub numele de „Rai", căci se presupunea că în fiecare seară Inochentie însuşi se înălţa la ceruri dintr-un loc anume.[27]

Deşi Inochentie fusese ucis înainte de înfiinţarea RASSM, „Raiul" a continuat să funcţioneze în anii 1920, iar membrele sale au reuşit să evite cîteva încercări ale autorităţilor RASSM de a le transforma într-o cooperativă agricolă numită „Din întuneric spre lumină".[28] Deşi adeptele lui Inochentie nu au constituit niciodată o ameninţare serioasă pentru puterea sovietică, existenţa lor le demonstra autorităţilor bolşevice puterea unei mişcări care folosea limba moldovenească drept mijloc de propagandă şi se adresa populaţiei moldoveneşti feminine. „Marea religiozitate, înapoierea şi analfabetismul" femeilor moldovene, după cum se specifica într-un raport oficial din 1925, erau cele mai bune explicaţii pentru succesul continuu al adepţilor lui Inochentie şi al altor mişcări mistice, care puteau fi eliminate doar printr-o activitate culturală susţinută printre femeile de la sate.[29]

---

[25] *Vsesoiuznaia perepis' naselenia 1926 goda*, Moscova, Izdanie ŢSU Soiuza SSR, 1929, vol. 13, p. 39-41.

[26] *Ibidem*. Aceste cifre nu se referă la romi (ţigani), care, dintre toate grupurile etnice, aveau cel mai mic număr de alfabetizaţi – bărbaţi sau femei. Doar aproximativ 900 de romi erau totuşi înregistraţi în recensămîntul din 1926. Cele mai „alfabetizate" dintre femei erau cele de naţionaliate germană, 67% dintre ele fiind capabile să citească.

[27] Cu privire la originile inochentismului, vezi Nicolae Popovschi, *Mişcarea de la Balta sau inochentismul în Basarabia*, Chişinău, Cartea Românească, 1926.

[28] Raportul lui I.I. Badeev, prim-secretar al Obkom-ului RASSM, AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 159, p. 15-16.

[29] *Ibidem*, iulie 1925, AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 84, p. 65.

Autorităţile sovietice se temeau, de asemenea, că analfabetismul accentuat al femeilor moldovene va fi o piedică în calea colectivizării. În primăvara lui 1930 se raportau în cîteva raioane revolte periodice ale femeilor împotriva colectivizării. Într-una dintre cele mai serioase, în satul Nezavertailovka, a fost implicat un grup de aproximativ 400 de femei care au dat drumul la 40-50 de cai „colectivizaţi" lăsîndu-i să se întoarcă la foştii „chiaburi", ajunşi acum din nou pe la casele lor. Protestele din alte localităţi au evoluat similar, femeile cerînd să fie dizolvate cooperativele, să se dea înapoi rezervele de grîu şi de porumb, să se interzică rechiziţionarea grîului, să fie schimbate autorităţile locale, reprezentanţilor puterii sovietice să li se aplice o bătaie bună şi să fie oprită expulzarea „chiaburilor".[30] Nu numai că grupurile de femei îi încurajau cu succes pe ţăranii colectivizaţi să iasă din cooperative (în unele raioane ajunseseră să iasă chiar 400 pe zi) ci, aşa cum se susţinea într-un raport al partidului comunist asupra respectivelor incidente, „ne aflăm la 250 de verste de graniţa cu România şi aceasta presupune eforturi şi mai mari din partea noastră" pentru a pune capăt unei astfel de instabilităţi.[31]

Poziţia oficială a partidului în problema femeilor insista continuu asupra nevoii de a le implica pe femeile moldovene mai mult în sarcinile construcţiei socialiste şi naţionale, dar rezultatele erau de obicei mai puţin impresionante decît retorica de partid. Activitatea secţiunilor de femei bolşevice (*jenotdelî*) era prejudiciată de lipsa femeilor educate care să vorbească limba moldovenească. Trebuia ca femeile moldovene să se bucure de un tratament special în programele de promovare şi pregătire, dar ascensiunea lor în ierarhia organizaţiilor de partid, stat şi sindicat era destul de lentă. Deşi proporţia femeilor în organizaţiile de partid se dublase la sfîrşitul primului plan cincinal (ajungînd la aproximativ 13% în 1931), puţine femei ajungeau în posturi de conducere. Doar 8% din delegaţii la prima conferinţă de partid RASSM din 1925 erau femei, cifră care a scăzut, de fapt, pînă la a zecea conferinţă din 1937.[32]

Femeile care reuşiseră să ajungă în posturi importante în RASSM - ca Ecaterina Voronovici, Niunea Bogopol'skaia şi Ecaterina Arbore - fie erau soţii ale unor personalităţi politice moldovene importante,

---

[30] Scrisoare de la Dumitriu, secretar adjunct al Obkom-ului RASSM către Comitetul Central, 7 martie 1930, AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 1648, p. 55-56.

[31] *Ibidem*, p. 55v. Protestele femeilor erau ceva obişnuit în această perioadă. Vezi Lynne Viola, *„Bal'i Bunty* and Peasant Women's Protest during Collectivization", în *Russian Review* 45, nr. 1, 1986, p. 23-42; şi Viola, *Peasant Rebels under Stalin*, Oxford, Oxford University Press, 1996.

[32] E.S. Lazo, *Moldavskaia partinaia organizaţia v godî stroitel'stva soţializma (1924-1940)*, Chişinău, Ştiinţa, 1981, p. 39; AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 9, pp. 1-261; d. 3623, p. 1-280.

fie lucraseră mai ales în procesul de construcţie culturală. Ambele căi, după cum s-a dovedit, au dus însă la eventuala lor eliminare. Voronovici (soţia lui E.P. Voronovici, preşedinte al Comitetului Central Executiv al RASSM) a fost exclusă din partid în 1937, o dată cu soţul ei, în timp ce Bogopol'skaia (şefă a secţiei culturale şi de propagandă Obkom) şi Arbore (avînd o funcţie didactică şi fiind membră a CŞM) au fost arestate în timpul atacurilor direcţionate împotriva naţionaliştilor locali de la sfîrşitul anilor 1930.

Şcolile şi educaţia naţională

Autorităţile au fost confruntate cu o serie de probleme speciale în încercarea lor de a introduce moldovenizarea pe scară largă în sistemul educaţional al republicii. Mai mult de 80% din copiii de vîrstă şcolară din RASSM proveneau din medii ţărăneşti şi lipsa profesorilor specializaţi din republică se adăuga la dificultăţile educării acestei populaţii în mare parte ţărăneşti.[33] Majoritatea şcolilor nonruseşti din teritoriul RASSM fuseseră ucrainizate în timpul campaniei de indigenizare a Ucrainei, înainte de crearea RASSM, şi profesorii din regiune erau astfel forţaţi să înceapă de la zero construirea sistemului educaţional moldovenesc. Într-adevăr, dat fiind numărul mare de ucraineni din republică – 48% din totalul populaţiei în 1926 – indigenizarea necesita o atenţie deosebită acordată şcolilor din zonele ucrainene în comparaţie cu aceea acordată şcolilor din zonele moldoveneşti. În anul şcolar 1926-1927, de exemplu, raportul dintre şcolarii ucraineni şi cei moldoveni era de patru la unu în oraşe şi de peste doi la unu la sate.[34] Era adeseori foarte greu să se folosească limba moldovenească drept limbă de predare din cauza lipsei de profesori care să o ştie îndeajuns de bine şi a manualelor şcolare în limba moldovenească, precum şi ucrainizării regiunii înainte de crearea RASSM.[35] Astfel, deşi politica educaţională din republică a permis creşterea populaţiei şcolare în rîndul moldovenilor în anii 1920, limba de predare era rareori cea moldovenească.

În şcolile din RASSM, inspectorii de stat identificaseră două seturi de probleme suplimentare. În primul rînd, calificarea insuficientă a personalului didactic făcea dificil procesul de învăţămînt

---

[33] „Raport asupra şcolarilor în funcţie de clasa lor socială, anul şcolar 1926-1927", AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 1022, p. 2; V.M. Mireniuk, „Podgotovka kadrov srednei i vîsşei kvalifikaţii v Moldavskoi ASSR (1926-1940)", în S.K. Brîsiakin, ed., *Kul'turnoe stroitel'stvo v Sovetskoi Moldavii*, Chişinău, Ştiinţa, 1974, p. 249.

[34] „Date cu privire la munca Narkompros-ului în RASSM în anul şcolar 1926-1927, AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 1082, p. 1.

[35] Raport al lui Gabriel Buciuşcanu, Narkompros RASSM, 1925, AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 84, p. 76.

propriu-zis. Pînă în 1927 doar 11% din profesorii din RASSM începuseră sau absolviseră o instituţie de învăţămînt superior şi aproape 30% nu-şi terminaseră liceul.[36] De asemenea, profesorii nu făceau nici un efort în a le explica elevilor importanţa învăţării limbii moldoveneşti şi, o dată ce mulţi dintre elevi aveau să-şi continue studiile superioare sau profesionale în instituţii cu predare în limba ucraineană, ei nu considerau necesară învăţarea limbii moldoveneşti. În al doilea rînd, preponderenţa „elementelor ce nu aparţineau clasei muncitoare" în majoritatea şcolilor însemna că descendenţii unor familii mai bogate puteau veni cu „ideologii ostile" de acasă şi exercita o influenţă negativă asupra copiilor de ţărani. Această influenţă „micburgheză" se reflecta în „individualism, filistinism şi o gîndire limitată" Cu ocazia sărbătorilor religioase şi mai ales de Paşti, tinerii organizau petreceri la care percepeau o taxă de intrare de una sau două ruble şi acolo „se ghicea norocul, se flirta, se bea vin şi alte băuturi, se sărutau, ascultau muzică şi aveau şi alte comportamente filistine şi huliganice" În unele aşezăminte inspectorii găsiseră chiar cărţi obscen ilustrate, iar antisemitismul şi practicile religioase (ambele încurajate de profesori) erau urmărite în şcolile profesionale.[37] Această dezordine generală şi lipsa de autoritate, au tras concluzia generală inspectorii, au dus la o interpretare incorectă a politicii de moldovenizare a partidului.

Publicaţiile în limba naţională

Publicaţiile moldoveneşti au avut mult de cîştigat în anii 1920 şi 1930. Pe lîngă *Plugarul roş*, care fusese înfiinţat în mai 1924, înainte de crearea RASSM, o versiune în limba ucraineană, *Cervoni orah*, a început să apară în septembrie 1925. Pe la sfîrşitul anilor 1930, ambele ziare îşi schimbaseră numele în *Moldova socialistă* şi *Soţialisticeskaia Moldavia*, fiecare ediţie fiind distribuită în cîte 8000 de exemplare.[38] În anii ce au urmat au apărut o serie de alte periodice în limbile moldovenească, rusă, germană şi în alte limbi, ele fiind sponsorizate de comitetele executive raionale, de comitetele de partid raionale şi de staţiunile de maşini şi tractoare. Un periodic pentru copii în limba moldovenească, *Scînteiu leninist*, şi o revistă artistică, *Moldova literarî*, au apărut şi ele începînd cu 1930. Editura de Stat a

[36] Raportul Narkompros-ului cu privire la personalul didactic, 1 ianuarie 1927, AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 1082, p. 63.

[37] Raport al comisiei de partid pentru inspecţia şcolilor din RASSM, AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 1082, p. 57, 58, 62.

[38] „Tabel cu distribuirea ziarelor moldoveneşti", AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 1890, p. 51.

Moldovei şi-a început activitatea în 1925 şi a tipărit o serie largă de cărţi în limbile moldovenească şi ucraineană.

Problema inteligibilităţii acestor publicaţii pentru masele de moldoveni era principala grijă a elitelor culturale. Pe la mijlocul anilor 1920, *Plugarul roş* fusese aspru criticat pentru că era „prea românesc" Deşi ziarul era tipărit în alfabet chirilic, gramatica şi vocabularul folosit de personalul editorial fuseseră denunţate ca străine ţăranilor. Totuşi, pînă la sfîrşitul anilor 1920, o dată cu adoptarea gramaticii lui Madan şi elaborarea noii terminologii bazate pe vorbirea tradiţională, *Plugarul roş* a devenit complet moldovenizat. Chiar şi această nouă versiune totuşi va fi atacată în anii 1930, fiind considerată artificială şi neinteligibilă, scrisă într-o limbă stranie, inventată de un personal editorial preocupat mai mult de diferenţierea limbii de cea românească decît de comunicarea cu ţăranii moldoveni.

Alfabetizarea şi educarea politică a maselor

Ca şi în alte părţi ale Uniunii Sovietice, campaniile de alfabetizare şi educaţie politică a maselor constituiau o trăsătură distinctivă a primului şi celui de-al doilea plan cincinal din RASSM. Serii speciale ca *Biblioteca colectivistului* şi *Biblioteca eftinî-literatura hudojnicî* (Biblioteca literaturii de divertisment), folosind versiuni diferite ale gramaticii lui Madan, au apărut în mod regulat la sfîrşitul anilor 1920 şi 1930 la edituri din Balta, Tiraspol şi Harkov.

Educaţia politică din RASSM a luat forme diferite. Cluburile săteşti, cenaclurile, colţurile roşii, biblioteca centrală din Balta, muzeul din Ananiev precum şi alte centre culturale funcţionau la sfîrşitul anilor 1920, cu un total de 265 de centre, în care erau înscrişi 200 000 de ţărani moldoveni în anul şcolar 1926-1927.[39] În toate aceste centre se predau lecţii cu privire la tehnicile agricole cele mai noi, istorie naturală, sănătate şi igienă, cooperative agricole şi despre situaţia internă din Uniunea Sovietică, aceste lecţii aflîndu-se sub auspiciile cercurilor de educaţie politică subordonate CMU.

La începuturile anilor 1930 totuşi, încercările de moldovenizare a satelor ajunseseră să eşueze datorită aceloraşi probleme care blocau moldovenizarea şi în alte zone. Intransigenţa instituţiilor locale, nivelul scăzut al educaţiei ţăranilor şi suspiciunile lor în legătură cu programele de educaţie politică, lipsa instructorilor specializaţi şi a materialelor educaţionale precum şi neologismele incomprehensibile folosite în *Plugarul roş* şi în alte publicaţii împiedicau deopotrivă acti-

[39] Raport al inspectorului cu educaţia politică, Nikolaev, AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 1082, p. 34.

vitatea CMU şi a organelor asociate. Chiar şi în materialele tipărite care ajungeau eventual la ţărani, greşeli gramaticale şi tipografice nevinovate atît în limba moldovenească, cît şi în cea rusă puteau să creeze serioase probleme de interpretare a politicii de partid. Lozinca „O vacă pentru fiecare membru cooperatist", de exemplu, a fost uneori tradusă „Orice membru cooperatist este o vacă".[40] Principala problemă rămînea totuşi ţăranul însuşi. „Cu tendinţe religioase, neîncrezător în orice este nou", după cum nota un raport CMU, el nu acordă prea multă importanţă nici unei instituţii în care i se dau lecţii fundamental contrare modului său de viaţă şi tipologiei sale spirituale".[41] Dificultăţile practice ale construirii culturii moldoveneşti ca şi schimbările scopurilor politice pe care cultura nou construită urma să le servească aveau să pună capăt moldovenizării.

ATACURILE LA ADRESA MOLDOVENIZANŢILOR

În anii 1920 şi 1930, perioade care au fost martorele unor puternice atacuri împotriva elitelor culturale care concepuseră *korenizaţia* după 1923, politica culturală a RASSM s-a concentrat în mare parte asupra unor atacuri împotriva scriitorilor, cercetătorilor şi figurilor politice din Ucraina şi din restul Uniunii Sovietice. În Belarus, efortul de a înlocui cuvintele împrumutate din rusă sau poloneză cu construcţii autohtone a fost denunţat ca o încercare de a separa Belarusul de restul Uniunii Sovietice. În Uzbekistan, primele succese ale cercurilor literare autohtone în domeniul construcţiei lingvistice şi al „uzbekizării" au fost de asemenea zădărnicite. Pe de altă parte, în Azerbaidjan, lungile controverse între otomanişti şi nativişti au fost rezolvate în favoarea celor din urmă, fiindcă politica sovietică încerca să creeze o identitate naţională azeră distinctă pentru a contracara politicile de otomanizare ale Turciei lui Kemal. La originea acestor mişcări împotriva elitelor culturale şi politice ale anilor 1920, atît la nivelul întregii uniuni, cît şi la nivelul republicilor naţionale, se aflau o serie de rivalităţi profesionale şi personale. Rezultatul general a fost totuşi acela că, pînă la sfîrşitul anilor 1920, în cercurile academice ca şi în instituţiile de partid şi de stat, o mulţime de „mici Stalin" au

[40] AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 2475, p. 168.

[41] Raport asupra educaţiei politice în 1926-1927, AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 1082, p. 11.

[42] James E. Mace, *Communism and the Dilemmas of National Liberation: National Communism in Soviet Ukraine, 1918-1933*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1983, p. 200.

exercitat în propriile lor domenii dominaţia fără scrupule pe care avea să o exercite mai tîrziu Stalin însuşi la Kremlin.[42]

Arhitecţii culturii moldoveneşti s-au temut întotdeauna că politicile locale vor depăşi graniţele impuse de centru, iar munca CŞM a fost adeseori subiectul unor discuţii importante în anii 1920. Criticile au început să fie tot mai frecvente începînd cu 1930. În februarie, un raport către Comitetul Central Ucrainean nota că există rămăşiţe ale „deviaţiei de dreapta" în RASSM şi critica ascensiunea naţionalismului local în cadrul campaniei de moldovenizare.[43] O hotărîre specială a Comitetului Central susţinea concluziile raportului şi cerea Obkom-ului moldovean să ducă o luptă mai hotărîtă împotriva şovinismului moldovenesc.[44] Deşi raportul nu menţiona nominal nici o instituţie sau individ, el reprezenta prima critică la nivel înalt a ideii fundamentale a construcţiei culturale moldoveneşti – adică acea credinţă că, o dată ce moldovenii nu-şi aveau propria cultură, orice alt ţel în republică trebuia să se subordoneze ţelurilor de bază ale construirii şi promovării unei identităţi moldovene cultural şi politic distincte. Din acest moment, Pavel Chior şi membrii CŞM au intrat deopotrivă într-o dilemă fără ieşire. Obligaţi să construiască o cultură moldoveană pentru a servi, în parte, interesele strategilor sovietici, ei au fost totuşi criticaţi atunci cînd respectiva cultură nu a acordat importanţa necesară influenţei ruşilor.

A urmat imediat, în septembrie 1930, prima condamnare publică a CŞM. O pagină întreagă de articol, nesemnată, apărută în *Plugarul roş*, condamna comitetul pentru că se distanţase de mase, pentru că se concentra asupra unor probleme ezoterice de lingvistică şi etnografie fără să ţină seama cu totul de natura politică a muncii sale şi pentru că insista asupra moldovenizării în detrimentul altor sarcini practice la fel de importante. Deşi articolul nota şi multele realizări ale comitetului, începînd din 1926, un desen alăturat îi înfăţişa pe membrii CŞM aşezaţi la o masă, mult deasupra capetelor muncitorilor, prea ocupaţi cu construcţia culturală pentru a mai catadicsi să consulte masele.[45]

Cea mai importantă indicaţie a acestei schimbări de politică a fost numirea lui Ivan Ocinschi ca şef al CŞM în 1931, Pavel Chior plecînd din RASSM pentru a studia la Moscova. Născut într-o familie de ţărani în 1888, lîngă Cernăuţi, Ocinschi lucrase aproape toată viaţa în afara Transnistriei. După ce intrase în partidul comunist în 1926, el

[43] F. Golub, „Om dizredecina clintiria dreptaşî la practicî", în *Plugarul roş*, 21 martie 1930, p. 2-3.

[44] „Hotărîria CŢ PC(b)U după docladu dispri lucru comobului moldovinesc", *ibidem*, p. 3.

[45] „Lucru Comitetului Ştiinţîinic – la slujba zîdirii soţîalizmului", *ibidem*, 6 septembrie 1930, p. 3.

ajunsese şef al departamentelor de leninism la numeroase institute pedagogice din Ucraina. Numirea lui Ocinschi la Tiraspol era o încercare clară de a contracara influenţa lui Madan şi a altor moldovenizanţi radicali în RASSM. Nu numai că Ocinschi îşi scrisese teza de doctorat pe tema „deviaţiei de dreapta" – etichetă folosită tot mai des pentru acei membri ai CŞM consideraţi prea slabi în faţa şovinismului moldovenesc – dar cariera sa anterioară în afara republicii era o garanţie că el nu fusese influenţat de numeroasele dezbateri în legătură cu moldovenizarea din anii 1920.[46]

Odată instalat la Tiraspol, Ocinschi a început să treacă în revistă munca CŞM şi aceasta a dus la un atac puternic la adresa lui Chior, Madan şi a asociaţilor lor. Singurul mod de a controla tendinţele deviaţioniste ale acestor lideri culturali, susţinea Ocinschi, era de a separa secţiunile individuale ale CŞM şi de a aduce comitetul sub controlul direct al guvernului local, schimbare efectuată curînd de Sovnarkom.[47] Atacul lui Ocinschi la adresa lui Madan şi a politicilor asociate cu conducerea CŞM a grăbit demiterea comitetului, care fusese cîndva un centru al construcţiei culturale moldoveneşti. În timpul celui de-al doilea plan cincinal, de fapt, termenii *madanist* şi *madanism* aveau să fie asociaţi cu totala artificialitate în politica culturală, dar şi cu încercarea de a separa cultura moldovenească de influenţa benefică a ruşilor şi ucrainenilor. Schimbarea totală a politicii culturale sub conducerea lui Ocinschi şi mai ales introducerea alfabetului latin în 1932 au pus capăt eforturilor de a construi o naţiune moldoveană complet separată.

RENUNŢAREA LA CONSTRUIREA NAŢIUNII: ALFABETUL LATIN

Trecerea la alfabetul latin a fost cu totul neaşteptată avînd în vedere că acesta fusese întotdeauna privit ca întruchipare a francofiliei româneşti. Pînă în 1932, conducătorii politici din RASSM şi Ucraina puneau adeseori în evidenţă marea diferenţă dintre culturile Moldovei sovietice şi ale României burgheze precum şi nevoia de a mări această diferenţă prin cultivarea unei identităţi moldoveneşti distincte. Într-o plenară a Obkom-ului moldovenesc, din mai 1931, comisarul ucrainean pentru educaţie, V.P. Zatonski, sublinia paralelismele dintre RASSM şi republica înrudită din nord, Karelia sovietică:

---

[46] Vez D.T. Ursul şi V.M. Topilina, *I.V. Ocinschi* (1888-1970), Chişinău, Ştiinţa, 1979.

[47] I.V. Ocinschi, „Nauku – na slujbu piatiletki", în *Krasnaia Bessarabia,* 1932, nr. 11, p. 26, 30.

> În nordul îndepărtat, există o republică asemănătoare cu a noastră. Acolo locuiesc 100 000 de karelieni în cadrul Uniunii Sovietice şi aproximativ 400 000 în Finlanda. Dar, întîmplător, numeroşi conducători „inteligenţi" au hotărît, din cauza subdezvoltării culturii kareliene, să adopte limba finlandeză şi să construiască republica karelaină pe această bază. Evident, limba finlandeză e înrudită cu cea kareliană, chiar dacă nu într-o măsură atît de mare ca limba română cu cea moldoveană, dar ea nu e cunoscută de karelieni. Cu toate acestea, dintr-un număr de motive, se pare că ei au încercat să construiască o cultură naţională kareliană pe baza limbii finlandeze.

Aceasta, după cum susţinea Zatonschi, fusese o greşeală. Era adevărat că finlandeza şi kareliana erau diferite doar sub cîteva aspecte, dar într-o anumită situaţie politică astfel de diferenţe pot avea o semnificaţie neobişnuită:

> În Rusia, de exemplu, avem *moloko,* iar în poloneză se spune *mlako.* La fel se întîmplă cu rusa şi ucraineana şi în general toate limbile slave au multe în comun. Însă nimeni nu-şi propune să le unifice. În plus [în cazul karelian], există o situaţie politică clar definită: de cealaltă parte, se dezvoltă cultura burgheză finlandeză, iar de partea noastră se dezvoltă o cultură mai apropiată de propria noastră cultură... şi complet opusă celeilalte.[48]

La fel cum fusese o greşeală să încerci să-i transformi pe karelieni în finlandezi, susţinea Zatonski, ar fi la fel de greşit să-i românizezi pe moldoveni.[49]

La începutul anului 1932 totuşi totul s-a schimbat. O rezoluţie locală de partid din 2 februarie 1932 anunţa trecerea la alfabetul latin pînă la sfîrşitul anului.[50] Hotărîrea descria în cîteva cuvinte această schimbare drept „oportună şi avantajoasă" şi le cerea cadrelor moldoveneşti din domeniul cultural să-şi bazeze activitatea pe nevoia îmbogăţirii limbii moldoveneşti cu cuvinte acceptate în general de toţi românii, printre care şi moldovenii din RASSM. Baza lingvistică a limbii moldoveneşti nu o mai constituiau ţăranii din centrul Basarabiei – cum susţinuseră Pavel Chior şi colegii săi – ci locuitorii regiunii ce se întindea de la Nistru spre vest pînă la Carpaţi. Cu alte cuvinte, o dată ce se folosea alfabetul latin la fel ca la Bucureşti, limba moldovenească nu se mai deosebea acum aproape deloc de limba română literară. Deşi anunţul nu explica în nici un fel raţiunea acestei

---

[48] „Transcriere a plenarei comune a Obkom-ului şi Oblast-ei a comisiei de control, 21 mai 1931", AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 1899, p. 39.

[49] Asupra cazului Kareliei, vezi Paul T. Austin, „Soviet Karelian: The Language that Failed", în *Slavic Review* 51, nr. 1, 1992, p. 16-35.

[50] „Rezoluţie cu privire la trecerea la alfabetul latin", AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 2401, p. 59.

tranziții, implicațiile erau foarte clare. Politica de diferențiere între cele două maluri ale Nistrului, accentul pus pe reprezentarea limbii vorbite a țăranului moldovean, vigilența împotriva poluării limbii moldovenești cu „galicisme burgheze" și construirea de cuvinte noi pornind de la rădăcini populare au încetat brusc și totul s-a schimbat radical din februarie 1932.

Sursa deciziei de latinizare este incertă. Ivan Ocinschi susținea ulterior că Stalin însuși ordonase schimbarea, dar nu există nici o dovadă în acest sens.[51] Totuși principala intenție a acestei politici era clară: aceea de a favoriza influența sovietică în România și de a apropia ziua în care puterea sovietică se va extinde nu numai asupra Basarabiei ocupate, ci și asupra pământurilor românești de dincolo de Prut. Eșecul tratativelor sovieto-române de la începutul anilor 1930 cu privire la normalizarea relațiilor dintre cele două state a mărit presiunile făcute asupra Basarabiei și a accentuat retorica sovietică cu privire la ocuparea provinciei de către români. Runda de convorbiri româno-sovietice de la Riga, soldată cu un eșec, s-a încheiat doar cu cîteva săptămîni înainte de decizia finală a Obkom-ului din RASSM de introducere a alfabetului latin și schimbările radicale în politica culturală din RASSM au fost evident legate de eșecul negociatorilor sovietici de a definitiva statutul Basarabiei la masa tratativelor.

În plus, dat fiind haosul politic din România la începutul anilor 1930, arhitecții politicii sovietice aveau mai multe șanse ca oricînd să ridice din nou problema Basarabiei. Pe la mijlocul anului 1930 principele Carol al României s-a întors de la Paris la București, încălcînd condițiile acordului în urma căruia el abdicase cu trei ani în urmă. Întoarcerea în țară, de asemenea, puțin mai tîrziu, și a amantei sale, Elena (Magda) Lupescu, a generat un scandal de proporții care a dus la demisia primului-ministru, Iuliu Maniu. Căderea guvernului Maniu precum și criza economică prin care trecea țara au dus la o adevărată criză și în viața politică românească. Văzută de la Moscova, situația era extrem de avantajoasă. Autoritățile române fiind ocupate cu scandaluri de palat și alte probleme urgente, schimbarea politicii culturale din RASSM putea constitui o cale de a crea legături politice dincolo de Nistru și de a spori activitatea agitatorilor sovietici în provincie.

Funcționalitatea politică a schimbării alfabetului a fost principala explicație *post factum* oferită de moldovenii înșiși. Prin folosirea alfa-

---

[51] Afirmația lui Ocinschi a fost făcută într-un interogatoriu KGB, parte a unei investigații cu privire la reabilitarea scriitorului RASSM Dumitru Milev. A fost publicată pentru prima dată în „Alfabetul latin în Transnistria – cap de pod pentru România", în *Sfatul Țării* 1992, decembrie, p. 19.

[52] 10 ani de construire socialistă a RASSM (în ajutorul raporturilor), Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1934, p. 18. Vezi și AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 2861, p. 42.

betului latin în Moldova Sovietică, după cum se argumenta într-o broşură din 1934 referitoare la această problemă, „se păstrează legătura dintre limba moldovenilor din RASSM şi aceea a moldovenilor de dincolo de Nistru şi aceasta măreşte influenţa Moldovei Sovietice Socialiste asupra celeilalte părţi."[52] În timp ce politica culturală de pînă atunci se concentrase asupra diferenţelor dintre moldovenii din RASSM şi vecinii lor din restul României, noua linie culturală urmărea să unească cele două regiuni prin evidenţierea „luptei comune a truditorilor din Basarabia şi România împotriva inamicului de clasă comun."[53] În plus, după cum scria Ivan Ocinschi într-un editorial din *Octiabriu* (*Octombrie*), publicaţie a Uniunii Scriitorilor din RASSM, noul alfabet avea anumite avantaje pentru viitoarea dezvoltare a poporului moldovean. Era „arma celor mai mari puteri internaţionale" şi favoriza studiul altor limbi, era alfabetul folosit de Esperanto, care „leagă acum muncitorii din URSS de muncitorii din întreaga lume"; în plus, avea mai puţine litere decît alfabetul chirilic şi era, în consecinţă, mai uşor de învăţat.[54]

CAMPANIA DE LATINIZARE

La fel ca în cazul moldovenizării în masă începute după 1926, introducerea alfabetului latin a fost însoţită de o campanie largă de mobilizare prevăzută să asigure acceptarea rapidă a noului alfabet. Însă planurile de „latinizare" a RASSM au avut curînd de întîmpinat multe din dificultăţile cu care se confruntase şi campania de moldovenizare. Fondurile erau reduse şi noile maşini de scris folosind alfabetul latin erau adeseori greu de găsit. Conform primelor observaţii ale noi createlor comitete de latinizare, acele instituţii care furnizaseră cîndva maşinile de scris necesare au devenit dintr-o dată nefolositoare prin folosirea alfabetului chirilic în locul celui latin. Clasele speciale înfiinţate pentru *kul'tarmeiţî* şi *latinizatori* – „soldaţii culturali" şi „latinizatorii" care aveau să conducă toată campania de schimbare a alfabetului la sate – nu erau frecventate într-un număr mulţumitor, resursele fiind limitate şi profesorii nepregătiţi. Cei care făceau totuşi efortul să vină, fie veneau beţi, fie ajungeau în altă clasă decît ar fi trebuit. Prea puţine dintre şcolile pentru latinizare ţineau ore în mod regulat, iar cele care o făceau nu aveau cretă, caiete sau

[53] M. Boceacer, „Ocerki moldavskoi literaturî", în *Krasnaia Bessarabia*, 1935, nr. 5, p. 24.

[54] „Latinizaria alfabetului moldovenesc – arma luptii di clas a proletariatului şî zîdirii soţîalizmului", în *Octiabriu*, 1932, nr. 5-6, p. 183.

[55] Raport al Obkom-ului din RASSM „Asupra situaţiei cursurilor de predare a alfabetului latin soldaţilor culturii", AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 2284, p. 63.

alte materiale didactice.[55] Deja pe la mijlocul lui 1933, conducerea moldovenească a fost aspru criticată de centrul din Ucraina pentru încetineala cu care „ducea la îndeplinire latinizarea alfabetului şi romanizarea limbii".[56]

Impactul campaniei de latinizare a fost poate destul de redus pe teren, dar au avut loc schimbări semnificative la nivelul culturii moldoveneşti oficiale. O dată cu introducerea alfabetului latin, limba folosită în şcoli, publicaţii, administraţie şi alte sfere a rămas moldovenească doar cu numele. Ediţia din 1932 a *Gramaticii limbii moldoveneşti* a lui Madan, reeditată de un grup din care făcea parte Madan însuşi, era în totalitate românească.[57] Alte lucrări, destinate atît şcolilor, cît şi publicului larg, fuseseră de asemenea curăţate de ceea ce nu se încadra în limba română literară, printre care neologismele şi inovaţiile gramaticale introduse de CŞM în anii 1920.[58] În modul cel mai spectaculos, pe lîngă exemplele luate de la Lenin, Stalin şi Gorki, gramaticile şcolare şi alte manuale conţineau şi texte aparţinînd unor scriitori români importanţi ca Mihai Eminescu şi Vasile Alecsandri, personalităţi care fuseseră denunţate cu puţin timp înainte ca purtătoare de cuvînt ale xenofobiei şi oligarhiei româneşti.[59] Reforma din 1932 a fost astfel mai mult decît o simplă schimbare de alfabet. Ea a fost, de asemenea, o respingere bruscă şi radicală a culturii moldoveneşti indigenizante create după 1924.

ÎNTOARCEREA LA ALFABETUL CHIRILIC

Experimentul latinizării a luat sfîrşit la fel de brusc cum începuse. O hotărîre a Comitetului Central Executiv al RASSM din 19 mai 1938 a restabilit folosirea alfabetului chirilic în republică şi a denunţat încercarea de latinizare ca pe o greşeală pe drumul construcţiei culturale: „Duşmanii poporului ce acţionează în Moldova au dus o politică ostilă pe frontul construcţiei naţional-culturale, au poluat limba moldovenească cu cuvinte şi terminologie românească burghe-

---

[56] Scrisoarea lui V.P. Zatonski către Bulat şi Starîi, 22 iunie 1933, *ibidem*, d. 2599, p. 21.

[57] L.A. Madan, *Gramatica limbii moldoveneşti: fonetica, morfologia şi sintaxa*, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1932.

[58] Vezi G.C. Gordinschi, *Dicţionarul terminologiei matematice*, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1932; P.I. Crăciun şi D.E. Grigorieva, *Abecedar*, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1936; A.P. Dîmbul, *Manual de limba moldovenească: Gramatica şi ortografia (clasa a III-a şi a IV-a)*, *ibidem*; N. Ploeşteanu, *Limba moldovenească: gramatica şi ortografia (manual pentru şcolile de adulţi cu puţină ştiinţă de carte)*, *ibidem*.

[59] A.P. Dîmbul, *Gramatica, morfologia: Manual pentru şcoala medie, anul al cincilea de învăţămînt*, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1933.

[60] „Despre treşeria scrisului moldovenesc de la alfavitu latin la alfavitu rus", în *Moldova socialistă*, 6 iunie 1938, p. 1.

ză, de salon, şi au introdus alfabetul latin, total neinteligibil pentru muncitorii moldoveni".[60] Un editorial din *Moldova socialistă* aprecia cu claritate semnificaţia politică a schimbării alfabetului: „Trecerea la alfabetul rus este o mare lovitură împotriva duşmanilor poporului – troţkişti, buharinişti, burghezi, naţionalişti, agenţi fascişti care au vrut să separe Moldova Sovietică de Uniunea Sovietică".[61] În cîteva săptămîni, au fost pregătite liste de cuvinte pentru a ilustra „poluarea limbii moldoveneşti cu cuvinte româneşti" şi au fost distribuite instituţiilor de partid şi de stat din republică pentru a elimina orice urmă de influenţă românească.[62] Totuşi noul alfabet chirilic era în mod decisiv folosit într-un context diferit de cel creat de Chior şi Madan în anii 1920. Nici una din formele gramaticale sau neologismele indigenizate nu au mai fost folosite după renunţarea la alfabetul latin în 1938. Noua limbă standard era aproape în totalitate o versiune în alfabet chirilic a românei literare – un compromis dintre construcţia culturală radicală din anii 1920 şi politica la fel de radicală proromânească din 1932.

Misiunea găsirii unei justificări academice pentru politica de compromis a căzut în sarcina lui I.D. Ceban, un tînăr lingvist care, la fel ca Ocinschi pentru campania latinizantă, avea să servească drept principal exponent al reîntoarcerii la alfabetul chirilic şi vocea cea mai puternică în condamnarea politicii din anii 1920. Într-un articol intitulat „Cîte ceva despre limbă", Cioban a condamnat artificialitatea „madaniştilor" şi i-a criticat pe cei care considerau că limba ar trebui să se dezvolte pe baza idiomului vorbit de ţăranii moldoveni:

> Cîteva cuvinte despre cei care spun că ar trebui să scriem aşa cum vorbesc ţăranii moldoveni, fără a lăsa deoparte nici un singur cuvînt... Acest punct de vedere este greşit. Moldovenii vorbesc în multe feluri diferite, folosind multe cuvinte care nu pot pătrunde în limba literară. Noi trebuie să încercăm să aducem limba literară cît mai aproape de limba maselor de muncitori, dar nu trebuie să o transformăm într-o prostie.[63]

Cuvintele lui Ceban reprezentau transformările masive din politica culturală moldovenească de la sfîrşitul anilor 1920. Atît Ceban, cît şi Pavel Chior, scriind în acelaşi ziar, la distanţă de zece ani, foloseau aceleaşi cuvinte pentru a descrie sarcina arhitecţilor locali ai naţiunii. Sensurile acestor cuvinte erau însă complet opuse. Într-un articol din 1926, Chior vorbea aprobator de caracterul simplu, lipsit de complicaţii (prost) al vorbirii ţăranilor; limba satelor transnistrene

---

[61] *Ibidem*, „Şerinţa norodului moldovenesc este împlinită"

[62] Raport al comitetului orăşenesc Tiraspol, „Asupra poluării limbii moldoveneşti cu cuvinte româneşti, 1938", AOSPRM, f. 32, inv. 1, d. 640, p. 48-49.

[63] I.D. Ceban, „Cîte şeva despre limbă", în *Moldova socialistă*, 6 iunie 1938, p. 2.

[64] P. Chior, „Pe drumul moldovenizării", în *Plugarul roş*, 8 decembrie 1926, p. 2.

şi basarabene era mai simplă, mai populară şi mai democratică decît limba burgheză a oraşelor româneşti.[64] Era exact aceeaşi limbă „simplă" pe care o condamna Ceban. Fundamentarea limbii moldovene literare pe limba satelor avea să ducă mai degrabă la *împrostirea limbii*. Pentru Ceban, limba moldovenească era într-adevăr o limbă distinctă, dar inovaţiile artificiale ale lui Chior şi Madan serveau doar la degradarea construcţiei unei noi naţiuni socialiste.

Raţiunile pentru schimbarea politicii în 1938 se aflau în afara RASSM. Campania de reintroducere a alfabetului chirilic cuprindea aproape întreaga Uniune Sovietică. Din 1935-1936 au început să se facă paşi în direcţia transformării alfabetelor latine ale popoarelor nonruseşti ale Federaţiei Ruse în alfabet chirilic. Pînă în 1939, în toate limbile se introdusese alfabetul chirilic, iar în septembrie 1939 prima republică a uniunii care adoptase scrierea latină – Azerbaidjanul – a devenit şi prima republică nonslavă care a adoptat alfabetul chirilic. În decurs de un an aproape toate limbile sovietice care fuseseră latinizate în anii 1920 şi 1930 adoptaseră alfabetul chirilic. În fiecare caz, campania de reintroducere a alfabetului chirilic a fost doar o componentă a politicii generale de respingere a intelectualilor „naţionalişti burghezi" din republicile sovietice. În cazul RASSM, temerile autorităţilor sovietice în legătură cu tendinţele de dreapta ale politicii interne româneşti au creat de asemenea necesitatea unei vigilenţe mărite la graniţa româno-sovietică, schimbare în climatul internaţional care părea să lucreze împotriva politicii de apropiere culturală introduse în 1932.

POLITICA ŞI SFÎRŞITUL CONSTRUIRII NAŢIUNII

În primii ani ai RASSM cultura şi politica lingvistică moldovenească au fost produsul unor dezbateri prelungite, uneori conflictuale, care implicau o serie de actori politici. Lingviştii locali şi alte cadre din sectorul cultural, specialiştii trimişi de la Moscova, conducerea moldovenească de partid şi de stat, autorităţile centrale ucrainene şi arhitecţii politicii străine de la Kremlin au influenţat cu toţii formalizarea unei culturi moldoveneşti sovietice distincte în anii ce au urmat creării RASSM. O astfel de pluralitate de opinii – care fusese oarecum tolerată, dacă nu şi respectată pînă la începutul anilor 1930 – s-a încheiat o dată cu introducerea alfabetului latin. Elitele locale au avut un rol nesemnificativ în decizia de a schimba total direcţia şi principiile fundamentale pe care se bazase politica culturală pînă în 1932. Schimbarea reprezenta o esenţială renunţare la vechile metode şi ţeluri ale construirii naţiunii şi oferea posibilitatea criticii, eventual denunţării celor care iniţiaseră politicile din anii 1920.

Tendinţa de latinizare a marcat şi o schimbare semnificativă în rolul specialiştilor locali în adoptarea politicii culturale. În anii 1920, Buciuşcanu, Chior, Madan şi alţi membri ai CŞM se aflaseră în centrul vieţii culturale şi politice moldoveneşti. În anii 1930, soarta acestor arhitecţi ai culturii moldoveneşti nu era deloc diferită de cea a omologilor lor ucraineni. O călătorie în Moldova, în vara lui 1932, a comisarului ucrainean pentru educaţie, Mikola Skripnik, a fost ocazia potrivită pentru a lansa un atac la adresa intelectualilor din RASSM.[65] Skripnik a fost atacat în iunie 1933, în timpul unui val de denunţări ale naţionaliştilor burghezi din Ucraina, dar s-a sinucis înainte ca respectiva campanie să ajungă în punctul culminant. La două săptămîni de la sinuciderea lui Skripnik la 6 iulie, CŞM a condamnat lipsa de vigilenţă a lui Ocinschi în combaterea naţionaliştilor locali, cărora se presupunea că le permisese să ia legătura cu naţionaliştii ucraineni, ce încercau să scoată Ucraina din Uniunea Sovietică.[66] Ocinschi a devenit „un escroc în partid, un fals specialist, un aventurier", a fost demis din postul său de preşedinte al CŞM şi exclus din partid în august.[67] Apoi, CŞM însuşi a fost denunţat ca un cuib de naţionalişti burghezi „skripnikişti" într-un articol din ziarul ucrainean *Komunist* în octombrie 1933.[68] Condamnări similare la Plenara Comitetului Central Ucrainean din noiembrie 1933 şi la cea de-a nouă Conferinţă a Partidului Moldovenesc din ianuarie 1934 au dus la lichidarea comitetului.

Cea mai mare parte a elitei culturale şi politice din RASSM mersese pe o cale asemănătoare. Madan, atacat mai întîi de Ocinschi şi apoi asociat cu acesta ca un „naţionalist ascuns", a fost acuzat de eşecul tendinţelor latinizante şi demis din funcţia sa de şef al secţiunii de lingvistică a CŞM în iulie 1933.[69] Cei care nu fuseseră vizaţi în primul val de atacuri de la începutul anilor 1930 fuseseră eliminaţi în cea de-a doua jumătate a respectivei decade. Pavel Chior fusese atacat la întoarcerea sa de la Moscova. Numit mai întîi secretar al comitetului de partid al raionului Rîbniţa, în 1934, Chior fusese

---

[65] C. Stratievschi, „Victime ale stalinismului", în *Tribuna* 1989, nr. 4, p. 33.

[66] „Rezoluţie a şedinţei deschise a organizaţiei de partid a Comitetului Ştiinţific Moldovenesc, 16-17 iulie 1933", AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 2309, p. 11-14.

[67] Raport al Biroului Politic al Obkom-ului „Asupra construcţiei culturale din RASSM", *ibidem*, d. 2225, p. 19; „Alfabetul latin în Transnistria", p. 19. Ocinschi a fost, de asemenea, arestat şi închis pentru cîteva săptămîni. Ulterior a fost eliberat şi, criticînd alţi naţionalişti locali, a reuşit să supravieţuiască epurărilor de la sfîrşitul anilor 1930. El a fost oficial reabilitat în februarie 1957 şi a murit la Chişinău în 1970.

[68] I. Stratievschi, „Victime", p. 34.

[69] AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 2225, p. 15, 19. Viaţa lui Madan după acest punct rămâne un mister. Există unele speculaţii printre istoricii moldoveni că el ar fi reuşit să reziste epurărilor părăsind RASSM înainte de mijlocul anilor 1930.

apoi denunţat pentru că nu reuşise să cureţe organizaţia de partid raională de naţionalişti burghezi şi că adăpostise troţkişti cunoscuţi. El a fost exclus din partid în aprilie 1937, arestat în iunie, condamnat la zece ani de închisoare şi a murit în 1943, înainte să-şi poată executa sentinţa.

Din cei nouă membri ai Biroului Politic al Obkom-ului Moldovenesc aleşi la cea de-a zecea Conferinţă a Partidului din mai 1937, numai unul a supravieţuit politic în RASSM pînă în luna septembrie a aceluiaşi an. Şapte fuseseră declaraţi „duşmani ai poporului" şi arestaţi şi unul reuşise să fugă din republică.[70] Aproape toţi foştii primi-secretari ai organizaţiei de partid locale şi preşedinţii Comitetului Central Executiv au fost arestaţi şi executaţi împreună cu toţi cei care au jucat un rol important în principalele organizaţii de planificare culturală. Orice urmă a existenţei lor a fost ştearsă. Pînă la sfîrşitul lui 1934, toate lucrările lui Leonid Madan şi ale colegilor săi au fost scoase din bibliotecile RASSM.[71] După 1938, „limba moldovenească" şi o mare parte a culturii de elită moldoveneşti aveau să fie considerate doar limbă şi cultură românească deghizată.

[70] N.F. Movileanu, „Sledovat' pravde istorii", în *Vosstanavlivaia pravdu istorii*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1989, p. 12.

[71] Vezi listele din AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 2507, p. 25; d. 3880, pp. 59-61; d. 3881, p. 22; d. 3883, p. 134.

PARTEA A DOUA

Moldova ca republică sovietică

O națiune construită printr-un pact 5

Mica Antantă, cu Iugoslavia și Cehoslovacia, Antanta Balcanică, cu Turcia, Iugoslavia și Grecia, acordul strategic cu Franța și alianța defensivă cu Polonia aveau toate rolul de a asigura granițele României Mari. Diplomația extrem de activă din anii 1920 și 1930 nu a avut însă, în cele din urmă, nici un efect. Frontierele României după 1918 erau parte a noii ordini postbelice europene și, o dată ce aceasta a încetat să mai funcționeze, la fel s-a întîmplat și cu granițele României Mari.

În protocoalele secrete ale Pactului Ribbentrop-Molotov, semnat între Germania și Uniunea Sovietică în august 1939, Germania își declara lipsa de interes politic cu privire la soarta Basarabiei și accepta implicit pretențiile teritoriale ale Uniunii Sovietice asupra regiunii. La mai puțin de un an după aceea, la 26 iunie 1940, guvernul sovietic a acționat conform termenilor tratatului secret și a adresat un ultimatum ministrului român la Moscova cerînd cedarea imediată a Basarabiei și a Bucovinei de Nord. Justificarea acestei cereri era prea puțin legată de propaganda sovietică anterioară. În documentul prezentat ca ultimatum nu se amintea nicăieri de națiunea moldoveană, de identitatea Basarabiei bazată pe diferențele de clasă sau de oprimarea națiunii basarabene de către români; singura mențiune cu privire la problemele naționale era sugestia că Bucovina ar fi luată ca recompensă pentru greutățile prin care trecuseră basarabenii după 1918. De fapt, ultimatumul susținea că Basarabia avea o populație „în cea mai mare parte ucraineană" și că „majoritatea zdrobitoare" a populației din Bucovina de Nord era „legată de Ucraina sovietică atît prin destinul istoric comun, cît și prin limba comună și structura națională", ambele afirmații fiind pur și simplu false.[1] Pe harta anexată la ultimatum, teritoriile ce trebuiau cedate Moscovei erau marcate cu creion roșu, acoperind o fîșie de teritoriu lată de șapte kilometri, orașul Herța și alte teritorii românești fiind incluse la întîmplare în zona ce trebuia cedată, chiar dacă nu erau menționate în

[1] „Ul'timativnaia nota pravitel'stva SSSR pravitel'stvu Rumânii", în *Basarabia*, nr. 6, 1991, p. 43.

text.[2] Italia şi Germania, interesate în primul rînd de stabilitatea în zonă şi de accesul la terenurile petrolifere româneşti, l-au îndemnat pe Carol al II-lea să cedeze în faţa cererii sovietice. După cîteva întîlniri încordate în cadrul Consiliului de Coroană şi la vestea îngrijorătoare că Franţa şi Marea Britanie nu se aflau în poziţia de a veni în ajutorul României, Carol a acceptat cererea Moscovei. La 28 iunie, trupele sovietice au traversat Nistrul şi au ocupat Basarabia. În faţa pierderii umilitoare a Basarabiei, cedată Uniunii Sovietice, şi ulterior a Ardealului de Nord, cedat Ungariei, Carol şi-a transferat principalele atribuţii generalului autoritar Ion Antonescu şi a abdicat în septembrie.

Schimbarea atitudinii sovieticilor, de la sprijinul acordat revoluţiei din Basarabia la anexarea unor teritorii româneşti, a fost generată de o schimbare a atmosferei internaţionale înseşi la sfîrşitul anului 1930 şi, mai ales, a poziţiei Basarabiei pe linia frontului de apărare antifascistă. În 1934, observatori la nivel înalt din RASSM notau că alunecarea României spre un guvern autoritar punea Regatul într-o poziţie „nu mult diferită de cea a Spaniei"; o astfel de evoluţie era însă privită mai ales ca un catalizator al revoluţiei şi nu ca o ameninţare militară pentru Uniunea Sovietică.[3] Pînă în 1938, totuşi, lucrurile se schimbaseră simţitor. În prima jumătate a anului, Carol instituise dictatura regală, scosese în afara legii toate partidele politice şi reorganizase integral administraţia teritorială a Regatului, eliminînd sistemul provinciilor, în cadrul căruia Basarabia era o unitate de sine stătătoare. În RASSM, astfel de hotărîri erau privite ca pregătiri de a ataca teritoriile sovietice.[4] Încă din februarie 1940, conducătorii politici din RASSM pregăteau deja tabele cu situaţia populaţiei şi alte date statistice în vederea desfiinţării republicii autonome şi a unirii ei cu noua Basarabie sovietică.[5] Soarta Basarabiei fiind pecetluită în urma pactului sovieto-nazist, Stalin nu mai avea decît să aştepte sfîrşitul războiului cu Finlanda şi victoria germanilor pe frontul de vest pentru a lansa atacul împotriva României.[6]

---

[2] Grigore Gafencu, *Prelude to the Russian Campaign*, trad. E. Fletcher-Allen, Londra, Frederick Muller, 1945, p. 290; Alexandre Cretzianu, *The Lost Opportunity*, London, Jonathan Cape, 1957, p. 47.

[3] „Transcrierea celei de-a IV-a plenare a Obkom-ului RASSM, 24 octombrie 1934", AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 2475, p. 168.

[4] „Transcriere a primei sesiuni a Sovietului Suprem al RASSM, 18 iulie 1938", ANRM, f. P-2947, inv. 1, d. 9, p. 35.

[5] „Date cu privire la fiecare raion al RASSM în kilometri pătraţi", *ibidem*, d. 33, p. 14; Scrisoare de la O. Mejerin, secretar al Sovietului Suprem al RSS Ucraineană către Konstantinov, preşedinte al Sovietului Suprem al RASSM, 9 februarie 1940, *ibidem*, p. 16.

[6] Keith Hitchins, *Rumania, 1866-1947*, Oxford, Clarendon Press, 1994, p. 445.

Retragerea românilor din Basarabia a fost total haotică. Sovieticii promiseseră să permită retragerea în ordine a trupelor românești, dar cedarea Basarabiei semăna mai mult cu retragerea din fața unui cuceritor ce înaintează constant decît cu o cedare liniștită de teritorii. Funcționari de stat români, foști membri ai Sfatului Țării și chiar cetățeni de rînd ai Basarabiei, erau arestați sau executați pe loc.[7] 90 000 de oameni au fost victime ale acestui val de represiune și de deportări, care au urmat imediat anexării.[8] Trupele românești în retragere, umilite de pierderea provinciei din est, se răzbunau și ele pe cei pe care îi considerau responsabili pentru trădarea României Mari. Evreii ce încercau să părăsească Basarabia erau hărțuiți și uciși de ofițerii români, o dată ce un raport militar confidențial din perioada respectivă nota că „aceste incidente antisemite au apărut în urma sentimentelor revanșarde generate de atrocitățile comise de populația evreiască din teritoriile abandonate împotriva armatei române".[9] Populația totală a regiunilor anexate de Uniunea Sovietică nu a fost în mod sigur determinată dar, conform celor mai credibile estimări, a fost vorba de 4 milioane de persoane, dintre care două pînă la trei sferturi erau moldoveni/ români.[10] Așa cum susținea *Izvestia* în acel moment, „politica pașnică a URSS" lichidase „conflictul sovieto-român" cu privire la Basarabia pentru totdeauna.[11]

În timpul războiului, România – aliată acum cu Germania nazistă – a reușit să recapteze teritoriul anexat și să înainteze chiar și dincolo de Nistru, în Transnistria ucraineană. Pînă la sfîrșitul lunii iulie 1941, trupele românești și germane cuceriseră Basarabia și Bucovina și le reintegraseră oficial în statul român. La sfîrșitul verii, Transnistria ajunsese și ea sub controlul Axei.[12] România a creat atunci un district militar special pentru a guverna teritoriul dintre rîurile Nistru și Bug.[13] Nu a existat nici o încercare de a anexa teritoriul ocupat

---

[7] Scrisoare de la Ion Inculeț către Ion Antonescu, ANR-DAIC, f. Pantelimon Halippa, d. 1018/f.d., p. 1-6.

[8] M.I. Semiriaga, *Tainî stalinskoi diplomatii, 1939-1941*, Moscova, Vîssaia Școla, 1992, p. 270. Vezi și memoriile unui refugiat din Bucovina, Dumitru Nimigeanu, *Hell Moved Its Border*, Londra, Blandford Press, 1960.

[9] Raport al lui Eugen Sturdza, inspector general de stat, ANR-DAIC, f. Președinția Consiliului de Miniștri, d. 482/1940, p. 19v.

[10] Anton Golopenția, „Populația teritoriilor românești desprinse în 1940", în *Geopolitica și geoistoria: revistă română pentru sud-estul european* 1941, nr. 3, p. 4; „Basarabia și Bucovina de Nord, 1939-1940: Documente", în *Basarabia*, nr. 6, 1991, p. 54.

[11] *Sovetskaia Bessarabia i Sovetskaia Bukovina*, Moscova, Gosudarstvennoe izdateli'stvo politiceskoi literaturî, 1940, p. 31.

[12] Alexander Dallin, *Odessa, 1941-1944: A Case Study of Soviet Territory under Foreign Rule*, ed. rev., Iași, Centrul pentru Studii Românești, 1998, p. 59.

[13] Vezi Olivian Verenca, *Administrația civilă română în Transnistria*, Chișinău, Universitas, 1993, fostul șef de stat către guvernatorul Transnistriei.

de dincolo de Nistru pentru că acesta era în general considerat de guvernul român ca o zonă tampon între România Mare şi linia frontului sovietic.[14] Regiunea a fost totuşi martora celor mai mari atrocităţi ale lui Antonescu şi ale aliaţilor săi germani. În această regiune administrativă au fost deportaţi sau ucişi în timpul războiului aproximativ 123 000 de evrei din Basarabia şi Bucovina împreună cu zeci de mii de alţi evrei şi ţigani din Transnistria.[15] În 1930, erau 204 838 evrei şi 13 518 ţigani în Basarabia; în 1959 numărul acestora scăzuse la 95 107 şi 7265.[16]

Politicienii români susţineau în totalitate decizia de a lupta contra sovieticilor, chiar dacă acest lucru plasa România în conflict cu aliatele sale anterioare, Franţa şi Marea Britanie. Decizia de a se deplasa dincolo de Nistru, în Transnistria, a fost mai problematică totuşi. Cele două figuri politice proeminente ale zilei, Iuliu Maniu (preşedinte al Partidului Naţional Ţărănesc) şi Constantin Brătianu (conducătorul Naţional-Liberalilor), l-au sfătuit pe Antonescu să nu continue războiul dincolo de Nistru. „Deşi lupta pentru recucerirea şi eliberarea Basarabiei şi Bucovinei este legitimată de întregul suflet al naţiei", scriau ei în aprilie 1943, „poporul român nu va fi niciodată de acord cu continuarea luptelor dincolo de graniţele noastre naţionale".[17] Dacă Antonescu le-ar fi urmat sfatul, soarta României după război ar fi putut fi alta poate. Continuîndu-şi drumul dincolo de graniţele Basarabiei, România a devenit *de facto* putere agresoare, urmărind scopurile războinice ale Germaniei împotriva Uniunii Sovietice şi nu doar recucerirea teritoriului furat de sovietici.

Totuşi, în aprilie 1944, Transnistria a ajuns din nou sub control sovietic pe măsură ce Armata Roşie înainta spre vest împotriva germanilor şi românilor care se retrăgeau. La sfîrşitul lui august, fiul lui Carol şi noul rege român, Mihai, a iniţiat o lovitură de palat împotriva regimului Antonescu, schimbînd poziţia României în război exact în momentul în care trupele sovietice se pregăteau să ocupe Bucureştiul. Era însă prea tîrziu pentru ca această schimbare să mai poată afecta în vreun fel teritoriile cedate. Atît Basarabia, cît şi Bu-

[14] Vezi memoriile lui Gherman Pîntea, primarul Odessei, în timpul ocupaţiei Româneşti, în ANR-DAIC, f. Gherman Pîntea, d.6.

[15] Radu Ioanid, *Evreii sub regimul Antonescu*, Bucureşti, Hasefer, 1998, p. 265. Vezi şi Julius S. Fisher, *Transnistria: The Forgotten Cemetery*, New York, Thomas Yoseloff, 1969; Siegfried Jagendorf, *Jagendorf's Foundry*, New York, Harper Collins, 1991, şi studiul monumental al lui Jean Ancel publicat în traducere română, *Transnistria*, 3 vol., Bucureşti, Editura Atlas, 1998.

[16] Sabin Mănuilă, *Studiu etnografic asupra populaţiei României*, Bucureşti, Editura Institutului Central de Statistică, 1940, p. 60-61; *Itoghi vsesoiuznoi perepisi naselenia 1959 goda: Moldavskaia SSR*, Moscova, Gosizdat, 1962, p. 62-63.

[17] Scrisoare a lui C.I.C. Brătianu şi Iuliu Maniu către Ion Antonescu, 20 aprilie 1943, ANR-DAIC, f. Pantelimon Halippa, d. 1008/1941, f. 3.

covina de Nord erau deja ocupate de sovietici și tratatul de pace din februarie 1947 a stabilit granița sovieto-română de-a lungul rîului Prut.[18]

Noua republică sovietică care a apărut în urma anexării sovietice și recuceririi militare era mai mult sau mai puțin creată pe teritoriul istoric al Basarabiei. Republica Socialistă Sovietică Moldovenească (RSSM), la care s-a revenit și care fusese formal înființată deja la 2 august 1940, conținea șase județe basarabene și șase raioane vestice ale RASSM. Nordul Bucovinei, restul Transnistriei și părți ale județelor Hotin, Akkerman și Ismail, din nordul și sudul Basarabiei au fost cedate Ucrainei la stabilirea granițelor RSSM în noiembrie 1940.[19] În același timp, o fîșie îngustă de teritoriu la est de Nistru, care nu fusese niciodată considerată parte a Basarabiei, a fost alipită la noua RSSM.

Schimbările teritoriale aveau anumite rațiuni demografice. În ce privește grupurile etnice, exista o anumită logică în separarea nordului și sudului Basarabiei – zonele cele mai eterogene și mai dominate de slavi din Basarabia istorică – și alipirea acestor zone la Ucraina, deși aproximativ 337 000 de moldoveni au fost și ei incluși în acest pact.[20] De asemenea, satele de pe malul estic al Nistrului reprezentau partea cea mai dominată de moldoveni a vechii RASSM; în regiunile preluate de la republica autonomă, moldovenii formau aproape 49% din populație, în comparație cu numai 32% în întreaga RASSM.[21] Mai însemnată a fost totuși importanța strategică a schimbărilor administrative. Includerea regiunii basarabene cu ieșire la Dunăre și la Marea Neagră în teritoriul Ucrainei plasa aceste teritorii strategice în mîinile unei republici sovietice în care se putea avea încredere și nu le lăsa sub controlul unei entități nou-create, obiect potențial al iredentismului românesc. În același timp, distrugînd unitatea administrativă a Basarabiei istorice, arhitecții politicii sovietice creau încă o barieră în calea posibilelor pretenții ale Bucureștiului. Așa cum Basarabia se mutase spre nord în 1812, cînd negociatorii ruși au redefinit numele de *Basarabia*, la fel și *Moldova* a ajuns să semnifice ceva foarte diferit în 1940: deși România încă mai conținea o regiune pe care localnicii o numeau Moldova (jumătatea vestică a

[18] *Treaties of Peace with Italy, Romania, Bulgaria, Hungary and Finland*, Londra, HMSO, 1947.

[19] A.V. Surilov, ed., *Gosudarstvenno-pravovîe aktî Moldavskoi SSR (1924-1941 gg.)*, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1963, p. 149-152. Granița cu Ucraina a rămas o problemă litigioasă de-a lungul perioadei sovietice și avea să redevină o problemă după 1991. Vezi Anton Moraru, „Documentele mărturisesc", în *Cugetul*, 1993, nr. 5-6, p. 61-73.

[20] „Basarabia și Bucovina de Nord", p. 54.

[21] *Ibidem.*

principatului medieval), după anexarea teritoriului de la est de Prut de către sovietici, Moldova a ajuns de asemenea să fie acceptată ca prescurtare pentru RSSM.

Republica moldovenească recreată avea o populaţie de 2,4 milioane de locuitori, din care 68,8% erau moldoveni.[22] La o suprafaţă de 33 700 de km2, republica cea nouă era mai mare doar decît Armenia printre celelalte republici sovietice.[23] În ciuda dimensiunilor reduse, RSSM va continua totuşi să fie o sursă de îngrijorare pentru politicienii sovietici. Nu numai că problema identităţii moldovenilor a rămas pe agenda de lucru, dar şi relaţiile cu România, în ciuda poziţiei acesteia ca stat socialist după 1947, au fost afectate de problema Basarabiei.

O REPUBLICĂ SOVIETICĂ UITATĂ

Leonid Brejnev, prim-secretar al Partidului Comunist din RSSM din iulie 1950 pînă în octombrie 1952, afirma ulterior că noua republică a avut de întîmpinat mari greutăţi după război. În Moldova, nota el, procesul de colectivizare şi sovietizare a trebuit să se desfăşoare pe o perioadă mult mai scurtă decît în republicile care făceau parte din Uniunea Sovietică începînd cu anii 1920. „Aceste raioane îndepărtate, aşezate de-a lungul Nistrului", scria el, „trebuiau să devină socialiste pe calea cea mai scurtă posibilă".[24]

„Trecerea la socialism" a fost plătită scump de moldoveni. Invazia sovietică din 1940, operaţiunile româno-germane din 1941 şi recucerirea teritoriului în 1944 pustiiseră deja satele basarabene şi dezrădăcinaseră sute de mii de basarabeni. Războiul de pe frontul estic presupusese rechiziţionarea a jumătate din cai şi porci şi aproape o treime din oi şi capre; secetele grele din 1945 şi 1946 au redus şi mai mult producţia agricolă.[25] Imediat după reocuparea regiunii, forţele de securitate sovietice au început să organizeze „repatrierea" basarabenilor care fugiseră din faţa înaintării Armatei Roşii; refugiaţii din România au fost predaţi autorităţilor sovietice, mulţi fiind împuşcaţi sau deportaţi sub acuzaţia de a fi fost colaboratori ai fasciştilor români şi germani. Pedepsele au fost aplicate persoanelor aparţinînd tuturor grupurilor etnice, nu numai vorbitorilor

[22] V.V. Cembrovski şi E.M. Zagorodnaia, „Moldavskaia Sovetskaia Soţialisticeskaia Respublika", în *Naselenie soiuznîh respublik*, Moscova, Statistika, 1977, p. 192.

[23] Republica karelo-finlandeză era mai mică, dar a existat din 1940 pînă în 1956.

[24] Leonid Ilici Brejnev, *Vospominania*, ed. a II-a, Moscova, Izdatel'stvo politiceskoi literaturî, 1983, p. 141.

[25] Mihai Gribincea, *Basarabia în primii ani de ocupaţie sovietică, 1944-1950*, Cluj, Dacia, 1995, p. 72.

de limbă română. De exemplu, populația germană a Basarabiei, care număra peste 81 000 în 1930, scăzuse sub 4000 pînă în 1959 ca rezultat atît al migrației din timpul războiului, cît și al represiunii împotriva celor considerați colaboratori după război.[26]

Foametea și deportările organizate le-au îngreuiat și mai mult situația moldovenilor în timpul campaniei de colectivizare (1946-1950). Deși foametea și seceta nu erau neobișnuite în Basarabia, există dovezi clare că foametea din 1946-1947 a fost provocată de rechiziționarea grînelor de către comuniști și a fost direcționată împotriva celui mai mare grup etnic de la sate – moldovenii.[27] Cel puțin 115 000 de țărani au murit de foame și de alte boli din decembrie 1946 pînă în august 1947.[28] În plus, o campanie oficială de eliminare a „chiaburilor", îndreptată împotriva țăranilor moldoveni presupuși a fi fost bogați (chiaburi), a distrus la rîndul ei multe familii, majoritatea moldovenești, între 1947 și 1951.[29] Doar în două zile – 6 și 7 iulie 1949 – 11 342 de familii moldovene au fost deportate în Kurgan, Tiumen, Irkutsk și alte localități din Siberia și Kazahstan în cadrul unui plan numit „Operațiunea Sud", condus de cunoscutul ministru pentru securitatea statului din RSSM, I.L. Mordoveț.[30] În total, din 1941 pînă în 1951, aproape 16 000 de familii au fost deportate din RSSM.[31]

Haosul de la sate s-a mai micșorat o dată cu încheierea colectivizării în 1950, dar deportarea moldovenilor a continuat, chiar dacă în mod deghizat. În aprilie 1951, „Operațiunea Nord" a fost îndreptată împotriva minorităților religioase din RSSM, mai ales Martori ai lui Iehova, și mai mult de 700 de familii au fost deportate în Siberia.[32] În martie 1955, în ziarul oficial *Sovetskaia Moldavia* a apărut un articol anunțînd un plan de migrație „voluntară" pentru popularea cooperativelor agricole din Astrahan și Rostov, în Rusia, și Pavlodar, în Kazahstan. Regiunile cel mai dens populate de moldoveni au fost țintele acestei selecții de „voluntari" și 40 000 de moldoveni au părăsit probabil RSSM pentru a pleca spre est.[33] În procesele și

[26] *Economia națională a Republicii Moldova*, 1991, Chișinău, Departamentul de Stat pentru Statistică, 1992, p. 78.

[27] Vezi M. Gribincea, *Basarabia în primii ani*, p. 71-104.

[28] A.M. Țăran et al., *Golod v Moldove, 1946-1947: Sbornik dokumentov*, Chișinău, Știința, 1993, p. 9.

[29] Ion Șișcanu, *Deșteleneirea bolșevică în Basarabia*, Chișinău, Adrian, 1994.

[30] Gribincea, *Basarabia în primii ani*, p. 129-148.

[31] *Ibidem*, p. 145.

[32] Ioan Scurtu et al., *Istoria Basarabiei de la începuturi pînă în 1998*, ed. a II-a, București, Semne, 1998, p. 258-259.

[33] Dennis Deletant, „The Molotov-Ribbentrop Pact and Its Consequences for Bessarabia: Some Considerations on the Human Rights Implications", lucrare nepublicată, 1991, p. 17.

campaniile publice îndreptate împotriva unor presupuse societăţi secrete proromâneşti, la începutul anilor 1950, şi-au pierdut viaţa şi mai mulţi moldoveni.[34]

După cîţiva ani de la terminarea războiului, viaţa politică din RSSM s-a aşezat oarecum. După 1953, mulţi dintre „chiaburii" şi „colaboraţioniştii" deportaţi au fost reabilitaţi şi celor rămaşi în viaţă li s-a permis să se întoarcă în RSSM. Începînd cu această perioadă, în ce priveşte politica locală, istoria Moldovei ca republică sovietică nu mai are nimic remarcabil. Guvernul şi structurile sale economice erau copii ale acelora din toate celelalte republici sovietice. Moldova a rămas o regiune marginală, la periferia federaţiei sovietice, loc de vacanţă destul de popular pentru membrii elitei de partid şi de stat, cu vreme bună, localnici prietenoşi, vin şi coniac excelent şi hoteluri decente. Distanţa faţă de Moscova şi dificultatea de a călători la Chişinău dinspre România o menţineau în general în afara circuitelor turistice ale celor mai aventuroşi vizitatori străini. Ea apărea rareori în analizele străine referitoare la Uniunea Sovietică, un singur sovietolog occidental scriind pe larg despre dezvoltarea politicii locale înainte de sfîrşitul anilor 1980.[35]

Partidul Comunist din Moldova (PCM) fusese deja înfiinţat în august 1940 pe baza vechiului Obkom al RASSM şi, după reîntoarcerea Basarabiei între graniţele Uniunii Sovietice, şi-a asumat „rolul conducător" oficial recunoscut în societatea moldovenească. În cadrul partidului local dominau ruşii şi ucrainenii; la toate nivelurile, moldovenii erau naţiunea cel mai slab reprezentată din întreaga Uniune Sovietică.[36] Puţinii moldoveni care obţinuseră poziţii mai importante în organele locale şi centrale erau invariabil din Transnistria – care rămăsese în cadrul Uniunii Sovietice de-a lungul întregii perioade interbelice – şi nu din Basarabia românească. În plus, RSSM devenise un fel de teren de pregătire pentru viitorii secretari generali ai Partidului Comunist de la Moscova. Brejnev a fost prim-secretar în Moldova în anii 1950, iar Konstantin Cernenko a lucrat aici ca responsabil cu propaganda între 1948 şi 1956 şi ca deputat în Sovietul Suprem al RSSM între 1955 şi 1959. Chiar şi Nikita Hruşciov era oarecum familiarizat cu problema spinoasă a Basarabiei, în calitatea sa de funcţionar de partid în Ucraina în anii 1920 şi apoi de prim-

---

[34] Elena Postică, „Grupuri de rezistenţă pe teritoriul Basarabiei", în *Arhivele totalitarismului* 15, nr. 15-16, 1998, p. 66-77.

[35] Ronald J. Hill, *Soviet Political Elites: The Case of Tiraspol*, New York, St Matrin's, 1977.

[36] Zev Katz şi Roderic T. Harned, „Appendix: Comparative Tables for the Major Soviet Nationalities", în Zev Katz, ed., *Handbook of Major Soviet Nationalities*, Londra, Collier Macmillan, 1975, p. 449. Aceste cifre nu includ naţionalităţile nonrepublicane.

Populaţia RSSM în perioada 1941-1989

	1941		1959		1970		1979		1989	
Moldoveni	1 620 800	68,8%	1 886 566	65,4%	2 303 916	64,6%	2 525 687	63,9%	2 794 749	64,5%
Ucraineni	261 200	11,1	420 820	14,6	506 560	14,2	560 679	14,2	600 366	13,8
Ruşi	158 100	6,7	292 930	10,2	414 444	11,6	505 730	12,8	562 069	13,0
Găgăuzi	115 700	4,9	95 856	3,3	124 902	3,5	138 000	3,5	153 458	3,5
Bulgari	177 700	7,5	61 652	2,1	73 776	2,1	80 665	2,0	88 419	2,0
Evrei			95 107	3,2	98 072	2,7	80 127	2,0	65 672	1,5
Romi (ţigani)			7 265	0,2	9 235	0,2	10 666	0,3	11 571	0,3
Români			1 663	0,06					2477	0,06
Alţii	23 200	1,0	22 618	0,8	37 68	1,1	48 202	1,2	56 579	1,3
Total	2 356 700	100,0	2 884 477	100,0	3 568 873	100,0	3 949 756	100,0	4 335 360	100,0

NOTĂ: Liniile de pauză indică lipsa cifrelor.

SURSĂ: Compilat după V.V. Kembrovski şi E.M. Zagorodnaia, *Naselenie soiuzîh respublik*, Moscova, Statistika, 1977, p. 192; recensămintele sovietice din 1959, 1970, 1979 şi 1989.

secretar de partid în Ucraina după 1938. Toate aceste tendinţe au continuat în întreaga perioada sovietică. Nici unul din cei doi primi-secretari care au servit partidul o perioadă mai lungă, Ivan Bodiul (1961-1980) şi Semion Grossu (1980-1989), nu era basarabean şi ambii cunoşteau mai bine cultura rusă decît limba majorităţii etnice a RSSM. Ca şi înaintaşii lor din Basarabia ţaristă, membrii elitei politice moldoveneşti erau printre cei mai loiali din uniune. Manifestările naţionalismului local erau destul de rare şi atunci cînd apăreau, sub forma unor poeme cu cheie sau articole esopice în revistele literare, erau imediat eliminate în campanii publice organizate de Bodiul sau Grossu.

Propaganda sovietică portretiza RSSM drept o „livadă înflorită", o provincie născută printre dealurile blînde aflate de-a lungul Nistrului, unde ţărani fericiţi culegeau recolta bogată pentru a o împărţi cu celelalte popoare frăţeşti din Uniunea Sovietică.[37] Pe de o parte, imaginea nu era prea departe de realitate. Numai în Kirghizstan exista un procent mai mare de populţie rurală, iar după 1950 RSSM a devenit unul din marile centre agricole ale Uniunii Sovietice. Deşi reprezenta doar 0,2% din teritoriul total al Uniunii Sovietice, în anii 1970 RSSM producea 10% din conservele Uniunii, 4,2% din legume, 12,3% din fructe, 8,2% din vinuri.[38] „Modelul moldovenesc" pentru agricultură, care se concentra asupra creării consiliilor regionale pentru a planifica şi coordona producţia, a ajuns să fie considerat după anii 1970 viitorul producţiei agricole cooperatiste din întreaga Uniune Sovietică.[39] Această „a doua colectivizare", cum a ajuns să fie

Tabelul 6

Compoziţia naţională a Partidului Comunist din Moldova

	Moldoveni	Ucraineni	Ruşi	Evrei
1925	6,3%	31,6%	41,6%	15,7%
1940	17,5	52,5	11,3	15,9
1989	47,8	20,7	22,2	2,5

NOTĂ: Cifrele pentru anul 1925 se referă la organizaţia de partid moldovenească oblasti din RASSM.

SURSĂ: Adaptat după E.S. Lazo, *Moldavskaia partiinaia organizaţia v godî stroitel'stva sotsializma* (1924-1940), Chişinău, Ştiinţa, 1981, p. 38; William Crowther, „Ethnicity and Participation in the Communist Party of Moldavia", în *Journal of Soviet Nationalities* I, nr. 1, 1990, p. 148-49.

[37] A.F. Diorditsa, *Moldavia: A Flourishing Orchard*, Londra, Soviet Booklets, 1960.

[38] I. Scurtu, *Istoria Basarabiei*, p. 282.

[39] Paige Bryan, „Conducerea sovietică adoptă modelul moldovenesc de agricultură", 24 ianuarie 1974, Radio Europa Liberă/ Radio Libertatea – Krasnîi Arhiv, dosarul Moldavskaia SSR.

numită, permitea o producție agricolă mai mare, dar în același timp crea și o clasă puternică de directori în domeniul agro-industrial aparent imuni la ordinele organelor centrale de partid și de stat.[40]

Tabelul 7

Primi-secretari ai Partidului Comunist din Moldova, 1941-1991

	Perioada în care s-a aflat la conducere	Locul nașterii
P.G. Borodin	1941-1942	Ucraina
N.L. Salogor	1942-1946	Ucraina
N.G. Coval	1946-1950	Moldova (Transnistria)
Leonid I. Brejnev	1950-1952	Rusia
D.S. Gladki	1952-1954	Ucraina
Z.T. Serdiuk	1954-1961	Ucraina
Ivan I. Bodiul	Mai 1961-Dec. 1980	Ucraina
Semion C. Grossu	Dec. 1980-Noiem. 1989	Moldova (Transnistria)
Petru C. Lucinschi	Noiem. 1989-Feb.1991	Moldova (Basarabia)
Grigore I. Eremei	Feb. 1991-Aug. 1991	Moldova (Basarabia)

SURSĂ: Compilat din *Moldavskaia Sovetskaia Ențiklopedia*, Chișinău, Glavnaia Redakția MSE, 1979 și surse de arhivă.

Industria a început să se dezvolte și ea, deși agricultura a rămas baza economiei de-a lungul întregii perioade sovietice, reprezentînd 42% din producția netă a republicii în 1991.[41] Industria tindea, în plus, să se concentreze la est de Nistru. Fabrica de oțel din Rîbnița, centralele electrice din Dubăsari și de la Cuciurgan precum și fabricile de frigidere, îmbrăcăminte și alcool de lîngă Tiraspol erau combinate industriale importante, dar toate erau plasate în afara Basarabiei. La fel cum agricultorii moldoveni erau trimiși în alte părți ale Uniunii Sovietice să lucreze la diferite proiecte de construire a agriculturii sovietice, aceste fabrici noi atrăgeau muncitori din Rusia și Ucraina. În termeni demografici și economici, RSSM s-a dezvoltat gradat ca două republici într-una: o populație în mare parte rurală, moldovenească și rurală în Basarabia, lucrînd mai ales în agricultură și industria ușoară agricolă, și o populație urbană, slavă și în general provenind din imigranți transnistreni, lucrînd în industria grea de tip sovietic.

Tendințele demografice ale RSSM s-au schimbat considerabil în timpul perioadei sovietice. Etnicii evrei și germani, constituenți

[40] Gheorghe Malarciuc, „Kuda devat' izobilie", în *Literaturnaia gazeta*, 25 iunie 1975, p. 10.

[41] *IMF Economic Reviews, 1993: Moldova*, Washington, IMF, 1993, p. 45-46.

importanţi cîndva ai Basarabiei multietnice din secolul al XIX-lea, se aflau în număr din ce în ce mai mic aici în anii 1980 drept rezultat al atrocităţilor celui de-al doilea război mondial, deportărilor sovietice postbelice şi emigraţiei de după anii 1960.[42] O dată cu trecerea timpului RSSM a devenit chiar mai puţin moldovenească. Deporările şi imigraţia au redus componenta moldovenească şi afluxul de muncitori în industrie a crescut componenta slavă a populaţiei. 68,8% din populaţie în 1941, moldovenii ajunseseră să reprezinte doar 63,9% la recensămîntul din 1979, ridicîndu-se apoi la 64,5% pînă în 1989. Ucrainenii au crescut de la 11,1% în 1941 la 13,8% în 1989, dar cea mai dramatică creştere s-a înregistrat printre etnicii ruşi, care aproape şi-au dublat procentul în aceeaşi perioadă de la 6,7% la 13%. Multe alte grupuri etnice şi-au pierdut din membri în perioada sovietică, diluînd şi mai mult compoziţia etnică pestriţă pe care toţi călătorii, începînd cu 1812, o considerau trăsătura distinctivă a regiunii.

Intelectualii locali au remarcat rusificarea tot mai accentuată a limbii şi culturii republicii după anii 1960, dar şi mai importantă a fost sovietizarea sa rapidă. Influxul de imigranţi din alte părţi ale Uniunii Sovietice nu trezea sentimente ostile printre localnici; lunga istorie a multietnicităţii şi dominţiei ruse făceau acomodarea mai simplă în Basarabia decît oriunde altundeva. Crearea RSSM fusese un proces relativ uşor în comparaţie cu integrarea altor teritorii anexate de sovietici în 1940, cum ar fi republicile baltice şi vestul Ucrainei. Spre deosebire de aceste zone, în Basarabia nu exista un puternic sentiment naţional şi cei care l-ar fi putut resimţi – cum ar fi foştii membri ai Sfatului Ţării – rămăseseră în România după război sau fuseseră întemniţaţi în Uniunea Sovietică. Chiar şi biserica basarabeană, legată de Bucureşti în timpul conducerii româneşti, fusese mult timp orientată mai mult spre Moscova decît spre vest. Regiunea fusese o parte a sistemului economic şi de transport rusesc cu mai puţin de patruzeci de ani în urmă şi, cu toată activitatea culturală a românilor între cele două războaie, rămăsese cea mai puţin integrată regiune a României Mari. În ultimele zile ale războiului, ofiţerii români observaseră rata mare a cazurilor de dezertare în rîndurile soldaţilor basarabeni luptînd pe frontul de est. Fie că dezertau din grija pentru familiile lor, fie că o făceau datorită credinţei în cauza sovietică, loialitatea lor faţă de România Mare nu era prea mare.[43] Nucleul Moldovei sovietice fusese creat în RASSM în anii 1920 şi 1930 şi

[42] În ciuda scăderii populaţiei evreieşti, campaniile antisemite au continuat. În 1964, compozitorul David Gershfeld a fost acuzat de comerţ ilegal şi de alte delicte economice şi a fost concediat din postul de preşedinte al Uniunii Compozitorilor din Moldova.

[43] Ion Scurtu, *Istoria Basarabiei*, p. 247.

elitele de pe malul estic al Nistrului au continuat să domine viața politică și culturală pînă în ultimii ani ai sistemului sovietic. În destul de scurt timp deci, liniștita RSSM a devenit astfel o parte bine integrată a statului sovietic. Pînă la recensămîntul din 1970, 16,5% dintre moldoveni ajunseseră să încheie căsătorii mixte etnic, aceasta fiind una dintre cele mai ridicate rate printre naționalitățile nonslave.[44]

Și totuși nu mergea totul bine în RSSM. „Modelul moldovenesc" al producției agricole a început să nu mai funcționeze pe la sfîrșitul anilor 1970. În perioada celui de-al cincisprezecelea congres al partidului din ianuarie 1981, se observaseră probleme serioase în economie.[45] În trecut, primul-secretar, Bodiul, încercase să rezolve aceste probleme prin lansarea unor campanii împotriva „sentimentelor antisovietice" și a „naționalismului local".[46] Însă o dată cu înlocuirea sa de către Semion Grossu, în decembrie 1980, multe dintre deficiențele economiei moldovene au ieșit la iveală. Bodiul fusese ultimul prim-secretar republican înlocuit sub Brejnev și lunga sa perioadă la conducerea partidului ajunsese să fie asociată cu cele mai neplăcute caracteristici ale perioadei de stagnare. Chiar și sub Grossu totuși organizația de partid era criticată de la centru pentru falsificarea rezultatelor economice și corupția locală. În decembrie 1983, o hotărîre specială a Comitetului Central al PCUS a acuzat conducerea lui Grossu de inerție și o serie de alte defecte.[47] Anul următor, ziarul partidului moldovenesc a fost criticat drept „banal, plicticos, timid și superficial" și întreaga organizație de partid a fost din nou criticată din cauza proastei organizări în agricultură în plenara Comitetului Central din octombrie.[48] Alte rapoarte în presa unională la începutul anilor 1980 ofereau imaginea unei Moldove în care corupția predomină, condusă de o elită de partid plină de rămășițe ale erei „bodiulismului" În aprilie 1984, ministrul industriei ușoare a fost demis pentru consum de alcool; în iunie, ministrul producției de carne a fost demis pentru incompetență.[49] În octombrie, șeful unui mare spital a fost închis pentru delapidarea a 50 000 de ruble prin tratarea

[44] Rasma Karklins, *Ethnic Relations in the USSR: The Perspective from Below*, Boston, Unwin Hyman, 1986, p. 156.

[45] „XV s'ezd Kompartii Moldavii", în *Partinaia jizn'* 1981, nr. 4, p. 61-65.

[46] S. Gamburțev, „Exacerbarea problemei naționale în Moldova: Unele aspecte specifice", 20 aprilie 1966, Radio Europa Liberă/ Radio Libertatea – Krasnîi Arhiv, dosarul Moldavskaia SSR.

[47] „O rabote ȚK Kompartii Moldavii po soverșenstvovaniu stilea i metodov deiatel'nosti partiinîh organizații v svete reșenii noiabrskogo (1982 goda) Plenuma ȚK KPSS", în *Partiinaia jizn'* 1984, nr. 1, p. 21-24.

[48] Alexander Rahr, „Șef de partid criticat", 3 noiembrie 1986, Radio Europa Liberă/ Radio Libertatea – Krasnîi Arhiv, dosarul Moldavskaia SSR.

[49] „Ministrul RSSM demis pentru beție", 8 mai 1984, *ibidem*, Reuters (Moscova), 26 iunie 1984.

unor pacienţi fictivi.[50] Deşi existau dovezi clare de corupţie în republică, organele responsabile cu aplicarea legii nu făceau nimic pentru investigarea abuzurilor.[51] În plus, efectele sistemului cooperativelor agricole de stat şi industrializării rapide din anii 1960 şi 1970 au început să se facă simţite în anii 1980, chiar dacă nu erau cele aşteptate de iniţiatorii lor. RSSM era cea mai dens populată dintre toate republicile sovietice, iar agricultura intensivă şi folosirea fertilizanţilor creau probleme serioase de sănătate. Din cauza reziduurilor din agricultură şi a schimbărilor de temperatură generate de hidrocentrale, Nistrul era atît de poluat încît aproape ajunsese un rîu mort.[52]

Aceste tendinţe erau clar reflectate în RSSM de indicatorii demografici. La sfîrşitul anilor 1980, din punct de vedere demografic, Moldova era mai aproape de republicile din centrul Asiei decît de vestul sovietic, mai dezvoltat. Moldovenii aveau cea mai mare rată a mortalităţii infantile din vestul Uniunii Sovietice, iar în cazul populaţiei rurale, aceasta era de aproape de două ori mai mare decît în Ucraina vecină. Durata medie de viaţă – 65,5 ani pentru bărbaţi şi 72,3 pentru femei – era mai scăzută chiar decît în Kazahstan, Kirghizstan şi Turkmenistan.[53] Accidentul din 1986 de la Cernobîl, deşi a avut consecinţe mult mai grave în Ucraina şi Belarus, a lăsat urme şi în RSSM şi anii care au urmat aveau să fie martorii unei creşteri îngrijorătoare a bolilor genetice şi a malformaţiilor congenitale.[54] Aceste statistici precum şi dezvoltările din domeniul cultural vor submina considerabil autoritatea partidului comunist şi vor servi drept catalizator pentru mişcarea reformistă cauzată de *perestroika*.

RELAŢIILE SOVIETO-ROMÂNE ŞI PROBLEMA BASARABIEI

Deşi RSSM a fost în mare parte ignorată în Occident, ea nu a fost niciodată doar o republică uitată în România. Problema anexării din 1940 era însă un subiect interzis în România socialistă şi istoricii nu aveau voie nici măcar să o amintească; într-adevăr, imediat după război, istoricii fuseseră încurajaţi să cerceteze legăturile frăţeşti dintre români şi ruşi şi să ignore istoria disputelor dintre cele două popoare din secolul anterior. Nu numai că ridicarea problemei Basarabiei era

[50] Reuters, Moscova, 1 februarie, 1984.

[51] E. Kondratov, „Tak gde je bîl prokuror?" în *Izvestia*, 2 decembrie 1986, p. 3.

[52] Elena Torina, „Nistru: un fluviu transfrontalier", în *Arena politicii*, 1997, noiembrie, p. 22-23.

[53] Goskomstat SSSR, *Demograficeskii Ejegodnik SSSR, 1990*, Moscova, Finansî i statistika, 1990, p. 149-166, 390.

[54] De exemplu, incidenţa sindromului Down s-a ridicat de la 0,57% dintre nounăscuţi în 1987 la 1,32% în 1997. STE-US, 12 februarie, 1997 (versiune electronică).

neplăcută din punct de vedere politic, ci comuniștii români se aflau și într-o poziție ciudată de dualitate. În primul rînd, avînd în vedere că teritoriul Basarabiei fusese anexat de un stat frățesc, ideea iredentismului era teoretic imposibilă. În al doilea rînd, în anii 1920, Partidul Comunist Român încurajase de fapt anexarea Basarabiei de către sovietici, conform liniei Internaționalei Comuniste de luptă împotriva imperialismului burghez, poziție care a dus la scoaterea partidului în afara legii în 1924.[55] După război, comuniștii români se aflau în poziția dificilă de a plăti tribut unui regim străin care anexase părți semnificative din teritoriul românesc și care continua să laude anexarea ca pe o dovadă a binevoitorului internaționalism sovietic. Din politețe și ținînd cont de fostele politici, românii preferau deci să tacă și să accepte pierderea provinciei lor estice.

Începînd cu anii 1960 totuși, problema anexării Basarabiei de către sovietici a reînceput să iasă la suprafață. Sub Gheorghe Gheorghiu-Dej și, mai tîrziu, sub Nicolae Ceaușescu, România s-a lansat într-o politică ezitantă de distanțare față de Uniunea Sovietică într-un număr limitat de probleme politice. Deși a fost deseori privită ca țară independentă în tabăra sovietică, România a rămas totuși membră de încredere a Tratatului de la Varșovia. Însă conducătorii de la București sondau apele în anumite zone ale politicii pentru a obține mai multă libertate de manevră de la Moscova. Pregătirea militară, politica culturală, politica economică internă și relațiile cu Israelul și cu Occidentul erau zone în care conducerea României reușise să se diferențieze de politicile lui Hrușciov și Brejnev.

Cînd disputele politice deschise apăreau într-adevăr, acestea luau forma codificată a istoriografiei, lingvisticii și a altor domenii de cercetare, polemici pe care personalul de la Radio „Libertatea" din München îl numea „războiul de graniță nedeclarat al materialismului istoric".[56] Diplomații români de la Moscova au monitorizat evenimentele din RSSM și orice discuție cu istoricii sovietici referitoare la Basarabia era notată de ambasadă și raportată la București. Discursurile conducătorilor sovietici erau ascultate cu atenție în căutarea oricăror referințe mascate la Basarabia și Bucovina, iar vizitatorilor români în Uniunea Sovietică li se cerea uneori să adune informații cu

[55] Vezi Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, Stanford, Hoover institution Press, 1980, p. 29-32.

[56] „Secretarul de partid moldovean Bodiul despre prietenia între popoarele sovietice", 3 decembrie 1965, Radio Europa Liberă/ Radio Libertatea – Krasnîi Arhiv, dosarul Moldavskaia SSR. Pentru detalii asupra acestor probleme, vezi George Ciorănescu, *Basarabia: teritoriu disputat între Est și Vest*, München, Editura Ion Dumitru, 1985; George Ciorănescu et al., *Aspects des relations russo-roumaines: Rétrospectives et orientations*, Paris, Minard, 1967; *idem*, *Aspects de relations soviéto-roumaines, 1967-1971: Sécurité européenne, idem*, 1971.

privire la percepţiile populare în legătură cu relaţiile dintre cele două state. Chiar şi hărţile Inturist şi alte publicaţii turistice erau cercetate să nu conţină informaţii care ar putea pune România într-o lumină nefavorabilă. Sovieticii, la rîndul lor, criticau adeseori „transmisiunile radio ostile" – acelea care proveneau de la puternica staţie românească de la Iaşi, de peste Prut.[57] Polemicile erau de obicei încununate de articole lungi scrise de primul-secretar al Moldovei, în *Pravda* şi în alte ziare, lăudînd „legăturile imemoriale" dintre moldoveni, ruşi şi ucraineni.[58]

Unul din exempl ele cele mai clare ale impactului relaţiilor externe ale Uniunii Sovietice asupra politicii culturale a RSSM este cel din august 1967. Atunci, relaţiile dintre Bucureşti şi Moscova erau în punctul lor minim. România fusese singura ţară din Tratatul de la Varşovia care nu criticase Israelul în iunie pentru acţiunile sale în războiul de şase zile, Ceauşescu îşi consolida puterea creînd impresia că li se opune sovieticilor, iar imaginea politică a României în Occident şi mai ales în Statele Unite se îmbunătăţea simţitor. În plus, al zecelea Congres Internaţional al Lingviştilor avea să aibă loc la Bucureşti, la sfîrşitul lui august şi la acest forum sovieticii se aşteptau desigur ca românii să atingă problema limbii moldoveneşti independente. La o întrunire a Biroului Politic al PCM la 22 august, primul secretar Bodiul i-a instruit în mod explicit pe membrii cei mai proeminenţi ai comunităţii academice din republică să scrie articole care „vor veni în sprijinul propagandei sovietice în ce priveşte probleme ale istoriei Moldovei, ale naţiunii şi statului moldovean, ale vechilor relaţii ale moldovenilor cu popoarele Uniunii Sovietice precum şi ale patriotismului sovietic."[59] Bodiul i-a instruit pe cîţiva dintre cei mai cunoscuţi istorici, etnografi şi lingvişti ai republicii să scrie articole pe temele date pentru a fi publicate atît în Moldova, cît şi în străinătate în anii 1967 şi 1968. Nicolae Corlăteanu, director al Institutului de Lingvistică şi Literatură al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, trebuia să scrie un articol „Despre dezvoltarea şi înflorirea limbii mol-

[57] În anii 1960, românii au mărit puterea staţiei astfel încît programele puteau fi uşor recepţionate în RSSM. „Bodiul atacă din nou sentimentele antiruseşti din Moldova", 17 martie 1967, Radio „Europa Liberă"/ Radio „Libertatea" – Krasnîi Arhiv, dosarul Moldavskaia SSR.

[58] I. Bodiul, „Oktiabr' soţial'nîe preobrazovania", în *Pravda*, 5 octombrie 1967, p. 2-3; *idem*, „Slavnaia straniţa gheroiceskoi letopisi", *ibidem*, 22 august 1969, p. 2; *idem*, „Utverjdenie soţialisticeskoi kul'turî", *ibidem*, 16 aprilie 1970, p. 2; *idem*, „Preobrajennaia Moldavia", *ibidem*, 28 iunie 1970, p. 2; *idem*, Plodî velikogo bratstva narodov", în *Literaturnaia Gazeta*, 12 iulie 1972, p. 2; *idem*, „Soţialisticeskaia po soderjaniu, naţional'naia po forme", în *Pravda*, 22 august 1972, p. 2.

[59] „Protocol al întîlnirii Biroului Politic al PCM, 22 august 1967", AOSPRM, f. 51, inv. 28, d. 19, p. 35-41.

dovenești" pentru săptămînalul *Kul'tura*. Artiom Lazarev, ministru al culturii și educației și distins cercetător la Institutul de Istorie, trebuia să scrie o operă importantă despre „Lupta de unificare a Basarabiei" cu patria-mamă, Uniunea Sovietică. Fiecare cercetător a fost, în plus, instruit să-și folosească contactele internaționale pentru a ajuta la dezvoltarea propagandei prosovietice în afara granițelor Moldovei. Rezultatul a fost o creștere masivă a publicațiilor cu privire la punctele importante ale istoriei Basarabiei – mai ales unirea din 1812 cu Rusia, revoltele antiromânești din Basarabia în anii 1920 și „reunirea" Basarabiei cu Uniunea Sovietică în 1940.[60]

Incidente similare au apărut pe parcursul întregii perioade sovietice și erau frecvent evidențiate de analiștii occidentali, ca dovezi ale unui posibil conflict între România și Uniunea Sovietică.[61] În 1964, Academia Română a publicat o carte conținînd notele de lectură ale lui Karl Marx cu privire la istoria Valahiei și Moldovei, care fuseseră aparent de curînd descoperite la Institutul Internațional pentru Istorie Socială din Amsterdam.[62] Notele, deși nu erau decît fraze scurte pe care Marx le scrisese în grabă pentru a le dezvolta ulterior, menționau nedreptatea anexării Basarabiei în 1812 și îl aduceau, implicit, pe Marx de partea Bucureștiului cu privire la anexarea din 1940. La fel, într-un discurs ținut la Congresul Partidului Comunist Român din iulie 1965, Ceaușescu cita o scrisoare din 1888 a lui Friedrich Engels către un ziar socialist român din Londra în care Engles critica anexarea Basarabiei de către ruși; punctul central al citatului era „unitatea națională" a românilor, lăudată de Engels, dar subtextul era antirusesc.[63] În alt discurs din mai 1966, cu ocazia celei de-a patruzeci și cincea aniversări a înființării Partidului Comunist Român, de astă dată, Ceaușescu s-a referit deschis la teritoriile locuite de români, dar care-i fuseseră luate României. El a condamnat ca „eronate" hotărîrile de partid anterioare adoptate de partidul comunist în ilegalitate, în România interbelică, cînd comuniștii susținuseră ocuparea Basarabiei și a Bucovinei de către sovietici.[64]

Chiar și chinezii sau foștii naționaliști români au fost implicați în acest război al cuvintelor. Într-un interviu cu o delegație de specia-

---

[60] Vezi graficele în Wim van Meurs, *The Bessarabian Question in Communist Historiography: Nationalist and Communist Politics and History-Writing*, Boulder, Colo., East European Monographs, 1994, cap. 6; trad. în rom., Chișinău, Arc, 1996.

[61] Vezi, de exemplu, Nicholas Dima, „Moldavians or Romanians?", în Ralph Clem, ed., *The Soviet West: Interplay between Nationality and Social Organization*, New York, Praeger, 1975, p. 31-45.

[62] Karl Marx, *Însemnări despre români: manuscrise inedite*, ed. A. Oțetea și S. Schwann, București, Academia RPR, 1964. Pentru informații asupra contextului acestui incident, vezi Van Meurs, *Bessarabian Question*, p. 270-277.

[63] Ch. King, *Minorities under Communism*, p. 267.

[64] *Ibidem*, p. 233-235.

liști japonezi, în 1964, Mao Zedong cita anexarea Basarabiei ca dovadă a scopurilor expansioniste ale Uniunii Sovietice, comentariu care a trezit critici severe la Moscova și o aprobare tacită la București.[65] În România, foști membri ai Sfatului Țării cum ar fi Pantelimon Halippa au participat și ei la astfel de discuții. Halippa fusese închis în Uniunea Sovietică la începutul anilor 1950, dar o dată ce i s-a permis să se întoarcă în România, el începuse o campanie personală de menținere a problemei Basarabiei în centrul atenției, scriindu-i lui Ceaușescu și întîlnindu-se de cîte ori se ivea ocazia cu foști colegi pentru a-și aminti de gloria României Mari.[66] Nu mai devreme însă de noiembrie 1989, pe măsură ce sprijinul Moscovei pentru România scădea, Ceaușescu a încercat să ridice problema Basarabiei din nou, denunțînd, în timpul celui de-al XIV-lea congres al PCR, invazia sovietică. Problema era desigur cunoscută de toată lumea la acea dată, dar reîntoarcerea președintelui la această temă familiară ilustra forța problemei basarabene în discursul oficial românesc.

Nici una din aceste dispute nu a avut însă vreun efect în politica la nivel înalt; chiar dimpotrivă: problema Basarabiei era un barometru al relațiilor României cu Uniunea Sovietică, în general, și nu o cauză a controverselor. După conflictele de la sfîrșitul anilor 1960, relațiile dintre București și Moscova s-au îmbunătățit considerabil. Ceaușescu însuși a făcut o vizită în RSSM, în august 1976, din suită făcînd parte și soția sa, Elena, și fiul său, Nicu. Ceaușescu a insistat asupra relațiilor „prietenești și frățești" dintre România și Uniunea Sovietică, dar a sugerat că nu poate exista nici o relație specială cu RSSM.[67] Bodiul i-a întors vizita la scurtă vreme după aceea și a inaugurat o serie de proiecte de colaborare în agricultură, industrie și producția de energie electrică.[68] În mare, România a rămas un membru loial al taberei sovietice, atît de loial de fapt încît a continuat să urmeze modelul sovietic chiar și după ce sovieticii înșiși începuseră să înțeleagă nevoia de schimbare. Dar disputele persistente dintre istoricii și lingviștii din cele două țări au avut un impact pe termen mult mai lung asupra politicii din RSSM, impact ce va deveni evident abia spre finalul perioadei sovietice.

---

[65] „Po povodu besedî Mao-Ţze Duna s gruppoi iaponskih soţialistov", în *Pravda*, 2 septembrie 1964, p. 2-3.

[66] Vezi ANR-DAIC, f. Pantelimon Halippa, d. 552/1967-71, ff. 1-4, 22-26; d. 556/ 1968, f. 1. Halippa a fost arestat în România în 1950, predat sovieticilor în 1952 și condamnat la 25 de ani de închisoare la Irkutsk. El a fost eliberat și i s-a permis să se întoarcă în România în 1955.

[67] „Tovarășul Nicolae Ceaușescu a făcut ieri o vizită de prietenie la Chișinău", în *Scînteia*, 3 august 1976, p. 1, 3.

[68] „O altă delegație românească în Moldova Sovietică", 20 septembrie 1979, Radio „Europa Liberă"/ Radio „Libertatea" – Krasnîi Arhiv, dosarul Moldavskaia SSR.

ROMÂNIZAREA TACITĂ A INTELECTUALILOR MOLDOVENI

După anexarea Basarabiei, linia politicii sovietice în cultura moldovenească s-a schimbat considerabil. Politica sovietică s-a concentrat asupra cultivării unei identități moldovenești distincte, dar a evitat indigenizarea radicală și schimbările frecvente care caracterizaseră RASSM. Existau desigur dezbateri deschise cu privire la acțiunile corecte în dezvoltarea culturală moldovenească, dar acestea nu erau de tipul celor întîlnite în vechea republică autonomă. După război, problemele tehnice ale limbii moldovenești, care constituiseră preocuparea elitelor din RASSM, au lăsat locul unor argumente mai abstracte asupra originilor istorice ale națiunii moldovenești și ale legăturilor etnice dintre poporul moldovean și cel român. Stabilizarea politicii culturale moldovenești este evidentă dintr-un simplu detaliu semnificativ: în întreaga perioadă dintre 1945 și 1989, în RSSM a avut loc doar o singură reformă a ortografiei – introducerea unei singure litere în 1967 – în timp ce, între 1925 și 1941 se folosiseră nu mai puțin de șase tipuri separate de alfabet.

O dată cu „eliberarea" Basarabiei în 1940 și din nou în 1944 și cu proclamarea Republicii Populare Române în 1947, contextul politic al politicii culturale a trecut printr-un moment de schimbare. O dată ce unul din primele țeluri ale politicii culturale moldovenești fusese atins – absorbirea maselor basarabene asuprite în interiorul Uniunii Sovietice – insistența în continuare asupra diferențelor de clasă dintre popoarele de pe cele două maluri ale Prutului nu mai avea nici o utilitate politică. O dată cu crearea statului socialist român, celălalt țel major al RASSM – răspîndirea revoluției la est de Prut – fusese și el atins. Ideologia diferențelor, care inspirase lucrările lui Pavel Chior și Leonid Madan, a lăsat locul unei politici prin care se afirma pur și simplu că moldovenii și românii sînt diferiți, fără a încerca să îi facă astfel cu orice preț.

Responsabilii culturali moldoveni vor deplînge mai tîrziu rusificarea moldovenilor sub sovietici, dar anii puterii sovietice reprezentaseră, de fapt, o tendință cu totul diferită: acceptarea tacită a limbii române literare (chiar dacă în alfabet chirilic) ca normă lingvistică pentru RSSM și, prin extensie, romanizarea gradată a vieții intelectuale moldovenești. Influența crescîndă a românei asupra limbii moldovenești a fost observată încă din 1960 de cercetătorii români[69] și în

[69] Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1960, p. 311. Graur recunoștea statutul limbii moldovenești ca „nouă limbă romanică estică", dar susținea că limba moldovenească și cea română puteau să se unească într-o „singură limbă pentru întregul popor, limba românească națională".

anii 1970 de către cei occidentali.[70] Pînă în anii 1980, prea puţine lucruri mai deosebeau cele două limbi, cu excepţia alfabetului chirilic şi a cuvintelor împrumutate din limba rusă. Majoritatea normelor gramaticale şi a caracteristicilor de pronunţie specifice vechii RASSM fuseseră definitiv respinse în 1938 şi următoarele cinci decenii au fost martorele unei convergenţe gradate a gramaticii, pronunţiei şi lexicului limbii literare moldoveneşti cu acelea ale limbii române literare.[71] Au rămas totuşi cîteva caracteristici specifice limbii moldoveneşti cum ar fi preponderenţa terminologiei tehnologice ruseşti, dar limba moldovenească în general era mai degrabă românească în anii 1980 decît în orice altă perioadă a evoluţiei sale. Practicile lingvistice care se abăteau de la aceste standarde erau caracterizate drept nonmoldoveneşti, rezultate ale unei rusificări progresive a limbii, variante pe care cunoscutul lingvist Nicolae Corlăteanu le caracteriza drept forme burleşti, „macaronare" ale limbii naţionale.[72] Presupusele diferenţe dintre cele două limbi au fost şi mai mult subminate de faptul că fişele din catalogul pentru publicaţiile în limba română de la cele două principale biblioteci erau scrise în alfabet chirilic, dar cu menţiunea *Textul e dat în caractere latine*. Faptul că nu a fost niciodată publicat în Uniunea Sovietică vreun dicţionar moldovenesc-românesc este de asemenea ilustrativ pentru dificultatea de a diferenţia cele două limbi.[73] Un dicţionar al limbii inventate de Madan pe baza graiului popular ar fi fost desigur posibil, dar la acest proiect se renunţase încă înainte de crearea RSSM.

Această dezvoltare era oarecum inevitabilă. Pe la sfîrşitul anilor 1930, arhitecţii naţiunii moldoveneşti respinseseră însăşi baza ideii unei culturi moldoveneşti independente: dorinţa de a transforma limba vorbită efectiv de ţăranul moldovean în limbă literară. După 1938, cînd lingvişti ca I.D. Ceban au denunţat lucrările predecesorilor lor pentru că i-ar fi transformat pe ţărani în „fetişuri", coborînd limba moldovenească la nivelul limbii simple de la sat, nu mai era nici o direcţie spre care se puteau îndrepta lingviştii decît aceea a limbii

[70] N. Dima, „Moldavians or Romanians ?", p. 31-45.

[71] Pentru o comparaţie a schimbărilor în folosirea limbii moldoveneşti, vezi A. Lunacearski, „Cîteva probleme de terminologie", în *Cultura* nr. 48, 1972, p. 6-7.

[72] Vezi retrospectiva lui Corlăteanu în „Nicolae Corlăteanu la 75 de ani", în *Revista de lingvistică şi ştiinţă literară* 1990, nr. 4, p. 68.

[73] Comparaţiile explicite între cele două limbi erau frecvente, dar nu a fost făcută nici o încercare de a publica un dicţionar complet. Vezi I.A. Novak, „Ceastotnîi slovar'" moldavskogo i rumânskogo iazîkov" (teză de doctorat, Universitatea din Leningrad, 1962); P.G. Piotrovski, „Lingvisticeskie oţenki rashojdenia blizkorodstvenîh iazîkov (eşcio raz o sootnoşenii moldavskogo i rumânskogo iazîkov)", în *Voprosî iazîkoznania* 1973, nr. 5, p. 36-42; T.P. Iliaşenko, *Formirovanie romanskih literaturnîh iazîkov: Moldavskii iazîk*, Chişinău, Ştiinţa, 1983.

literare românești. Într-adevăr, o dată ce limba moldovenească nu urma să se bazeze pe felul în care moldovenii înșiși vorbeau cu adevărat și de vreme ce lingviștii doreau încă să promoveze pronunția și ortografierea „corectă", calea aleasă după 1938 nu putea duce decît la continua românizare a limbii moldovenești. Pînă în 1980, o cultură moldovenească diferită a fost mai mult legiferată decît efectiv cultivată.

Mai erau totuși și alte motive pentru această trecere gradată. În primul rînd, după 1940, ideea că moldovenii formau atît o clasă, cît și o națiune distinctă – sau, mai degrabă, ideea că ei reprezentau o națiune distinctă pentru că erau o clasă distinctă – a lăsat locul căutărilor originilor etnice ale moldovenilor în termeni istorici mai stricți. Pentru cercetătorii sovietici de după război, dezvoltarea națiunilor era un proces linear, începînd cu existența unui grup social sau trib (*plemea*), cu caracteristici lingvistice, economice și culturale unice; acesta evolua spre un grup etnic identificabil (*narodnost'*), cu o structură de clasă rudimentară și cu o solidaritate socială crescîndă; în final, apărea o națiune complet dezvoltată (*nația*), cu un teritoriu distinct, cu un sistem de relații economice, o limbă și o cultură dezvoltate. Fiecare dintre aceste stadii era asociat cu dezvoltări ale relațiilor de producție: tribul era forma tipică de organizare etno-socială în economiile primitive, grupurile etnice apăruseră în perioadele caracterizate de sclavagism și apoi de relații economice feudale, națiunile burgheze, cu antagonismul dintre clasele lor, erau tipice pentru perioada capitalistă, iar națiunile socialiste se puteau dezvolta doar sub un sistem economic care rezolva conflictele de clasă inerente capitalismului.[74]

În Moldova, cercetătorii puteau stabili aceste stadii diferite cu oarecare precizie. N.A. Mohov, unul din cei mai importanți istorici și etnografi ai republicii, distingea șase stadii în dezvoltarea națiunii moldovene socialiste: mai întîi, triburile de traci și iliri s-au stabilit în regiunea viitoarei RSSM. Apoi, în secolele I și al II-lea era noastră, coloniștii vorbitori de limbă latină au ajuns în noua provincie romană Dacia. În al treilea rînd, în secolele al IV-lea - al VI-lea, slavii au intrat în zonă dinspre nord și dinspre sud, amestecîndu-se cu populația locală latinizată pentru a forma un nou trib, valahii. În al patrulea rînd, o dată cu dezvoltarea societăților feudale în regiunile de la nord de Dunăre și la est de Carpați și cu contactele mai numeroase stabilite cu populațiile învecinate de slavi din est, un nou grup etnic – moldovenii – s-a dezvoltat dintre valahi. În al cincilea rînd, o națiune burgheză moldovenească s-a dezvoltat din grupul etnic moldovean

[74] Vezi Iu. V. Bromlei, *Etnosocial'nîe procesî: Teoria, istoria, sovremennost'*, Moscova, Nauka, 1987.

între sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XX-lea. În al şaselea rînd, perioada de formare a unei naţiuni moldovene socialiste a început o dată cu Revoluţia din Octombrie şi a fost încheiată o dată cu sfîrşitul colectivizării în 1950.[75] Conform istoriei oficiale a republicii, acest stadiu final a durat mai mult în Moldova decît în alte regiuni din cauza istoriei politice sinuoase a Basarabiei, dar dezvoltarea accelerată a republicii la sfîrşitul anilor 1940 şi în anii 1950 a asigurat definitiv existenţa unei „naţiuni socialiste" în armonie cu alte popoare ale Uniunii Sovietice.[76]

Pentru cercetătorii sovietici nu era nimic unic în drumul spre dezvoltare al naţiunii moldovene – cum insistaseră cei din RASSM înainte –, ci numai în rezultatul final, apariţia unui al doilea popor latin şi a limbii sale în est. Naţiunea apăruse ca rezultat al unor procese istorice normale şi sarcina istoricilor republicii era de a investiga şi elucida aceste procese şi mai ales pe acelea prin care drumul moldovenilor s-a depărtat de cel al românilor. În practică, un astfel de proiect însemna examinarea arhivelor istorice, descoperirea unor indicii literare şi arheologice şi căutarea altor surse pentru a explica evoluţia moldovenilor de la *narodnost'* la *soţialisticeskaia naţia* şi a evidenţia punctele nodale în care moldovenii şi românii, în ciuda originilor lor comune în Dacia romană, începuseră să evolueze separat: crearea Principatului Moldovei în secolul al XIV-lea, înglobarea Basarabiei în Imperiul Rus în 1812, „influenţa progresistă" a mişcării revoluţionare din secolul al XIX-lea, diferenţele în procesul evolutiv în timpul ocupaţiei româneşti, construirea socialismului în RASSM, eliberarea Basarabiei în 1940 şi calea spre socialismul dezvoltat după război. Istoriile poporului moldovean şi ale Partidului Comunist Moldovenesc au început să fie tratate tot mai mult ca probleme aparte,[77] lucru de negîndit în RASSM, dar instituţionalizat în RSSM prin crearea unor grupuri separate de cercetători pentru istoria de partid şi naţională de după război.[78] Autorităţile făceau toate eforturile pentru a ascunde existenţa independentă anterioară a majorităţii teritoriilor anexate de Uniunea Sovietică, dar în RSSM, des-

[75] N.A. Mohov, *Ocerki formirovania moldavskogo naroda*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1987, p. 6-7.

[76] *Istoria RSS Moldoveneşti*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1970, vol. 2, p. 653.

[77] Van Meurs, *Bessarabian Question*, p. 193.

[78] Institutul de Istoria Partidului, subordonat Comitetului Central al PCM, a fost înfiinţat în ianuarie 1948, fiind afiliat Institutului Marx-Engels-Lenin de la Moscova. Institutul de Istorie a fost înfiinţat în decembrie 1957 şi, după deschiderea Academiei de Ştiinţe a Moldovei, în 1961, a constituit centrul cercetării istorice din cadrul academiei. Primul a fost descendentul fostului Istpart, institutul pentru cercetarea istoriei revoluţionare şi a partidului, înfiinţată în RASSM în 1925. Cel de al doilea a apărut prin transformarea Comitetului Ştiinţific Moldovenesc.

coperirea oricărui indiciu al unei „moldovenități" independente în istorie era o sarcină constantă.

Referindu-se la problema identității moldovenești prin folosirea acelorași instrumente ca și colegii lor din România socialistă, cercetătorii moldoveni se puneau într-o situație dificilă. O dată ce moldovenii și românii foloseau adeseori aceleași surse și metodologii, dar ajungeau la concluzii radical diferite despre originile și granițele națiunii române, era imposibil să nu apară conflicte între cele două comunități științifice. Cercetătorii moldoveni erau tot mai dependenți de artificii lingvistice sau omisiuni internaționale pentru a evita concluzia că moldovenii și românii reprezentau de fapt un singur grup etno-național. În RASSM, sarcina dovedirii caracterului distinct al moștenirii culturale moldovenești a fost destul de ușoară, o dată ce cercetătorii locali puteau denunța munca românilor ca fiind influențată de valori burgheze total nepotrivite pentru savanții sovietici. Totuși, după anii 1950, cînd România și Uniunea Sovietică se aflau evident pe același drum, ambele dezvoltîndu-se ca state socialiste, controversele dintre cercetătorii celor două țări au devenit inevitabile. Importanța acestor dezbateri științifice a fost accentuată de faptul că relațiile politice dintre Moscova și București s-au răcit după 1960. Pînă în 1980 cercetările moldovenilor se deosebeau foarte puțin de cele din România, cu excepția concluziilor diferite la care se ajungea în cele două țări pornind de la aceleași surse. O dată ce ambele comunități științifice au identificat multe evenimente și personaje istorice ca fiind fundamentale în dezvoltarea atît a culturii românești, cît și a celei moldovenești, cercetarea moldovenească sovietică – la fel ca și limba moldovenească – a devenit tot mai apropiată de cea românească pe măsură ce perioada sovietică înainta în timp.

Apariția unor specialiști bine pregătiți și a celor care popularizau limba moldovenească la sfîrșitul anilor 1950 și în anii 1960 a contribuit de asemenea la aceste tendințe. Înființarea Institutului de Lingvistică și Literatură în 1957 și a Academiei Moldovene de Științe în august 1961 a creat baza instituțională pentru dezvoltarea cercetării locale. Pe la mijlocul anilor 1960, a început să apară o nouă generație de cercetători și specialiști. În timp ce vechii cercetători își făcuseră educația mai ales la Institutul Pedagogic din Tiraspol înainte de război, a doua generație de cercetători era formată din oameni mai tineri, de multe ori etnici moldoveni, născuți în Basarabia, care studiaseră la noua Universitate de Stat din Chișinău. În anii 1980 mulți dintre acești specialiști au început să obțină pozițiile rămase libere prin pensionarea specialiștilor formați în RASSM.[79] Mai mult, tinerii lingviști erau implicați și în popularizarea limbii moldovenești și în

[79] Van Meurs, *Bessarabian Question*, p. 195.

promovarea folosirii „corecte" a ei în şcoli şi în mediul publicului larg.[80] Totuşi forma specifică a limbii pe care o promovau ei drept limbă corectă era invariabil asemănătoare cu limba română citadină şi nu cu acele cuvinte şi expresii moldoveneşti tipice, folosite la sate. Aşa cum avea să noteze mai tîrziu Nicolae Corlăteanu, director al Institutului de Lingvistică între 1961 şi 1969, mulţi cercetători „se străduiau să evidenţieze continuu ideea unităţii lingvistice a limbii moldoveneşti şi a celei române", chiar dacă ei nu puteau critica deschis ideea diferenţierii celor două limbi.[81]

Cu tot profesionalismul lor crescînd, specialiştii moldoveni rareori deţineau totuşi tehnicile şi resursele colegilor lor români. Şansele specialiştilor români de a călători în Occident, arhivele existente în Bucureşti şi Iaşi (capitala Principatului Moldovei în secolul al XIX-lea) şi mai marea deschidere a vieţii academice româneşti în anii ce au urmat ascensiunii la putere a lui Ceauşescu în 1965 puneau în umbră resursele limitate ale cercetătorilor de la Academia de Ştiinţe din Moldova şi de la Institutul pentru Istoria Partidului. Cercetătorii moldoveni mai tineri citeau cu mare interes publicaţiile colegilor lor români, chiar dacă erau obligaţi adeseori să le denunţe ca necorespunzătoare. Ei călătoreau frecvent la Moscova, unde puteau cumpăra, la librăria „Drujba", cărţi ale autorilor români interzişi în Moldova.

Românizarea vieţii academice moldoveneşti i-a plasat pe lingviştii moldoveni într-o poziţie specială. Deşi erau obligaţi de exigenţele politicii sovietice să evidenţieze diferenţele dintre limba moldovenească şi cea română (cu mai multă sau mai puţină vehemenţă în funcţie de perioadă), diferenţele obiective dintre cele două deveniseră din ce în ce mai mici, o dată cu transformările perioadei sovietice. Limba pe care o vorbeau intelectualii moldoveni în propriile lor case, pe care le-o transmiteau copiilor şi elevilor lor, pe care o promovau prin cărţi de popularizare şi articole de ziar şi pe care o considerau o caracteristică definitorie a naţiunii moldovene era – pentru oricine din afara Uniunii Sovietice – cunoscută pur şi simplu drept „română" De fapt, era o mare diferenţă între caracteristicile lingvistice studiate de dialectologii moldoveni şi de lingviştii istorici (ai formelor lingvistice rurale codificate de Leonid Madan) şi practicile lingvistice reale ale acestor specialişti. O dată ce vorbitorii cei mai educaţi şi mai cultivaţi ai limbii moldoveneşti nu exprimau public acele caracteristici pe care

[80] Pentru exemple de scrieri populare cu privire la limba moldovenească, vezi N.G. Corlăteanu, *Egale între egale: limba moldovenească literară în perioada sovietică*, Chişinău, Academia de Ştiinţe din RSSM, 1971; *idem, În constelaţie de limbi înfrăţite*, Chişinău, Lumina, 1982; Arcadie Evdoşenco, *Comoara din străbuni*, Chişinău, Hyperion, 1992.

[81] „Nicolae Corlăteanu", p. 70, 72.

ei înșiși le identificau drept specific moldovenești, disonanța dintre lumea academică și realitatea lingvistică a început să fie tot mai evidentă.

SPECIALIȘTII „BURGHEZI" ȘI IDENTITATEA MOLDOVENEASCĂ

Situația internațională a avut și ea un impact important asupra culturii din RSSM. Începînd cu ani 1950, istoricii și lingviștii specializați în limbi romanice din străinătate au început să-și îndrepte atenția spre limba moldovenească și spre relația ei cu limba română literară. Unul dintre primii care s-a referit deschis la această problemă a fost bine cunoscutul specialist italian Carlo Tagliavini într-o lucrare prezentată la cel de-al optulea Congres al Studiilor Romanice de la Florența, din 1956.[82] Tagliavini a trecut în revistă o serie de publicații sovietice cu privire la limba moldovenească, dar concluzia sa a fost că singura diferență între limba moldovenească și cea română era reprezentată de alfabetul chirilic și de schimbările minore ale diftongilor (rom. /ea/ > mold. /ia/), susținerea unor vocale după consoane dure (rom. /i/ > mold. /á/ după /z/, /t/ și /g/) precum și cîteva mici diferențe de pronunție.[83] Prea puține dintre acestea erau totuși reprezentate în ortografia moldovenească; astfel de distincții existau mai ales la nivelul graiului popular. În lucrarea sa mai complexă asupra originilor limbilor romanice, Tagliavini a fost mai direct în respingerea ideii unei limbi moldovenești diferite, aceasta fiind descrisă ca o simplă „dogmă a lingvisticii sovietice".[84] Alți lingviști și istorici occidentali sau români și moldoveni emigrați erau la fel de critici în acest sens. Lucrările scrise de Eugen Lozovan,[85] Harold Haarman,[86] Klaus Heitmann,[87] Dennis

[82] Carlo Tagliavini, *Una nova lingua letteraria romanza? Il moldavo*, Florența, Sansoni, 1956. Vezi și colecția de hărți și alte materiale pregătite pentru congres, *Alcuni documenti sulla unità della lingua romena*, Florența, VIII Congresso Internazionale di Studi Romanzi, 1956.

[83] C. Tagliavini, *Una nova lingua*, p. 448.

[84] Carlo Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine*, ed. a VI-a, Bologna, casa Editrice Prof. Riccardo Petron, 1969, p. 361, n. 4.

[85] Eugène Lozovan, „La linguistique roumaine de 1952 à 1954", în *Zeitschrift für romanische Philologie* 1995, nr. 71, p. 391-407.

[86] Harald Haarman, *Soziologie der kleinen Sprachen Europas*, Hamburg, Helmut Buske Verlag, 1973, vol. I.

[87] Klaus Heitmann, „Rumänische Sprache und Literatur in Bessarabien und Transnistrien (die sogenannte moldauische Sprache und Literatur)", în *Zeitschrift für romanische Philologie* nr. 81, 1965, p. 102-156; *idem*, „Das Moldauische – eine eigenständige ostromanische Sprache?" în *Südosteuropa Mitteilungen* 1987, nr. 27, p. 56-62; *idem*, „Probleme der moldauischen Sprache in der Ära Gorbačev", Südosteuropa 38, nr. 1, 1989, p. 28-53.

Deletant,[88] Nicolae Dima[89] şi Michael Bruchis[90], precum şi ştirile constante transmise de postul Radio „Europa Liberă"/ Radio „Libertatea", erau invariabil critice la adresa moldovenilor şi puneau în evidenţă ultimele evoluţii din cercetarea moldovenească precum şi polemicile româno-moldovene. Această atenţie din partea Occidentului a menţinut interesul asupra problemei identităţii moldovenilor şi i-a forţat pe cercetătorii sovietici să prezinte explicaţii tot mai încîlcite pentru diferenţele dintre limba moldovenească şi cea română.

Respingerea principalelor argumente ale lingvisticii, istoriografiei şi etnografiei moldoveneşti de către specialiştii occidentali a fost susţinută de propaganda românească şi de emigranţii basarabeni. Mai ales la sfîrşitul anilor 1960 şi 1970, cînd controversele dintre cercetătorii români şi cei moldoveni ajunseseră în punctul culminant, au apărut în Occident o serie de publicaţii ce denunţau politicile regimului sovietic în problema naţionalităţilor şi anunţau primejdia deznaţionalizării românilor din fosta Basarabie.[91] Unele dintre aceste publicaţii erau îndreptate împotriva unor anumiţi specialişti sau tendinţe din lumea academică moldovenească. Situaţia cea mai bine cunoscută a fost aceea a apariţiei în 1974 a masivei publicaţii *Statul moldovenesc sovietic şi problema Basarabiei*, marea operă a istoricului moldovean şi ministrului, la un moment dat, Artiom Lazarev, care încă mai reprezintă prima sinteză a argumentelor sovietice ale identităţii naţionale moldoveneşti.[92] Textul lui Lazarev a fost aspru

---

[88] Dennis Deletant, „The Soviet View of Bessarabia", *Slavonic and East European Review* 56, 1978, nr. 1, p. 115-118; *idem*, „Romania and the Moldavian SSR", *Soviet Analyst* 12, 1983, nr. 1, p. 6-8; *idem*, „What Would Self-Determination Mean for the Moldavians?" în Alexander Shtromas şi Morton A. Kaplan, ed. *The Soviet Union and the Challenge for the Future*, New York, Paragon House, 1989, vol. 3, p. 479-508; *idem*, „Language Policy and Linguistic Trends in Soviet Moldavia", în Michael Kirkwood, ed., *Language Planning in the Soviet Union*, London, Macmillan, 1989, p. 189-216.

[89] N. Dima, „Moldavians or Romanians?" şi *idem*, *Bessarabia and Bukovina: The Soviet-Romanian Territorial Dispute*, Boulder, Colo., East European Monographs, 1982.

[90] Michael Bruchis, *One Step Back, Two Steps Forward: On the Language of the Policy of the Communist Party of the Soviet Union in the National Republics (Moldavian: A Look Back, a Survey and Perspectives, 1924-1980)*, Boulder, Colo., East European Monographs, 1982; *idem*, „The Language Policy of the PCUS and the Linguistic Situation in Soviet Moldavia", în *Soviet Studies* 36, nr. 1, 1984, p. 108-126; *idem*, *Nations-Nationalities-People: A Study of the Nationalities Policy of the Communist Party in Soviet Moldavia*, Boulder, Colo., East European Monographs, 1984.

[91] Vezi, de exemplu, G. Cioranesco, *Aspects des relations russo-roumaines*; *idem*, *Aspects des relations soviéto-roumaines*; Grigore Nandriş, *Bessarabia and Bucovina: The Trojan Horse of Russian Colonial Expansion to the Mediterranean*, Londra, Editura Societăţii pentru Cultură, 1968); asupra deportărilor forţate din anii 1950, Association „Pro Bessarabia" de France et de Grande-Bretagne et al., *Pro Bassarabia: Mémoire*, Paris, Imprimerie Blanchard, 1955.

[92] A.M. Lazarev, *Moldavskaia sovetskaia gosudarstvennost' i bessarabskii vopros*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1974. Pentru o analiză completă, vezi Jack Gold, „Bessarabia: The Thorny «Non-existent» Problem", în *East European Quarterly* 13, 1974, nr. 1, p. 47-74.

criticat de Alexandru Şuga, român emigrat în Germania, care publicase mai înainte o istorie proromânească a disputelor cu privire la Basarabia.[93] Volumul sovietic a ridicat un val de critici şi în România, iar regimul Ceauşescu a folosit chiar o editură din Italia, deţinută de un simpatizant cunoscut al Gărzii de Fier pentru a publica o broşură ce-l denunţa pe Lazarev ca pe un „falsificator al istoriei".[94]

Moldovenii au fost, la rîndul lor, obligaţi desigur să producă o contracritică şi să respingă lucrările acestor „falsificatori burghezi" Au apărut numeroase cărţi şi articole în RSSM încercînd, evident, să denunţe punctele de vedere perfide ale specialiştilor străini.[95] În unele cazuri, ţintele acestor lucrări erau emigranţii şi specialiştii români de dincolo de Prut, din România socialistă, deşi cercetătorii occidentali „burghezi" erau adeseori explicit numiţi pentru a nu atrage atenţia asupra disensiunilor existente în interiorul lumii socialiste.

Un efect al criticilor aduse „falsificatorilor burghezi", mai ales pentru tînăra generaţie de cercetători moldoveni, a fost cunoaşterea îndeaproape a literaturii străine referitoare la Basarabia şi Moldova Sovietică. La îndemnurile superiorilor lor politici, anumiţi cercetători ai Academiei de Ştiinţe şi ai Institutului pentru Istoria Partidului aveau acces liber la o bogată literatură străină referitoare la istoria Moldovei şi Basarabiei, o anumită parte a ei nefiind uşor accesibilă nici chiar în Occident. *Consecinţa involuntară a fost formarea vederilor* acestor specialişti asupra identităţii moldoveneşti şi familiarizarea lor cu metodologiile şi stilurile literare occidentale. Ca o ironie, în oraşe ale provinciilor sovietice cum era Chişinăul, apariţia curentului glasnost' sub Gorbaciov a restrîns mai degrabă decît a extins posibilităţile elitelor culturale locale. O dată ce Moscova nu mai avea ne-

---

[93] Alexandru Şuga, *Ştiinţă şi polemică: istoricii ruşi, falsificatori ai istoriei*, Freiburg, Institutul Român de Cercetări, 1976; *idem, Die völkerrechtliche Lage Bessarabiens in der geschichtlichen Entwicklung des Landes*, Bonn, 1958.

[94] Petre Moldovan, *A.M. Lazarev: A Counterfeiter of History*, Milano, Nagard, 1976. „Petre Moldovan" era pseudonimul istoricului român Constantin Giurescu, iar „Nagard" era un indiciu pentru Iosif Drăgan, un cunoscut simpatizant al Gărzii de Fier, care publica în exil, în Italia. Vezi Van Meurs, *Bessarabian Question*, p. 242-257, asupra acestui incident.

[95] Unele dintre cele mai notabile exemple ale acestui gen sînt N.A. Mohov, B.M. Kolker şi V.I. Ţaranov, „Istoria Moldavii v sovremennoi burjuaznoi istoriografii", în *Voprosî istorii*, nr. 8, 1970, p. 3-19; A.M. Lazarev, „Bessarabskii vopros v rumînskoi burjuaznoi i sovremennoi istoriografii", în M.K. Sîtnik, ed., *Straniţî istorii Sovetskoi Moldavii*, Chişinău, Ştiinţa, 1973, p. 32-42; A.G. Moraru, *Obrazovanie i razvitie moldavskoi sotialisticeskoi naţii v krivom zerkale burjuaznoi istoriografii*, Chişinău, Znanie, 1973; *Împotriva falsificatorilor burgeji ai istoriei şi culturii poporului moldovenesc*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1974; V.I. Ţaranov şi V.I. Cozma, „Kritika burjuaznîh fal'sifikatorov istorii i kul'turî Moldavskoi SSR", în S.K. Brîseakin, ed., *Kul'turnoe stroitel'stvo v Sovetskoi Moldavii*, Chişinău, Ştiinţa, 1974, p. 218-236; V. Stati, *Limba moldovenească şi răuvoitorii ei: împotriva falsificatorilor burgeji ai dezvoltării limbii moldoveneşti*, Chişinău, Lumina, 1988.

voie să le trimită experţilor din provincie operele occidentale pentru a fi criticate, difuzarea literaturii occidentale spre periferie a luat repede sfîrşit.

O mare parte a afirmaţiilor etnografilor, lingviştilor şi istoricilor moldoveni de după 1950, dacă ar fi fost plasate într-un context istoric şi politic diferit, ar fi rămas în afara oricăror controverse. Ar fi putut fi acceptate ca truisme faptul că distincţiile dintre limbi şi dialecte sînt mai degrabă politice decît ştiinţifice, că circumstanţele istorice şi relaţiile internaţionale joacă un rol important în formarea identităţii etnice şi că nu există un mod „natural" în care evoluează identitatea naţională. Totuşi funcţionalitatea politică a cercetării moldoveneşti precum şi influenţa românească tot mai mare asupra culturii elitelor moldovene împrumutau un aer de nesinceritate lucrărilor cercetătorilor sovietici, pe care colegii lor din Occident l-au condamnat imediat. Impactul criticilor susţinute la adresa politicii culturale moldoveneşti din partea unei largi comunităţi internaţionale a fost extrem de puternic. Lingvişti şi istorici, cercetători emigraţi cu bătălii personale de continuat, precum şi observatori occidentali ce susţineau cauza naţională română participau cu toţii indirect la autodistrugerea cercetării moldoveneşti sovietice din anii 1980. Eventuala dispariţie a naţiunii moldovene socialiste a fost în acest sens o sinucidere asistată din afară.

TENDINŢE SOCIALE ÎN MOLDOVA SOVIETICĂ

Aceste schimbări intelectuale au avut loc într-un mediu în care se schimbau semnificativ şi tendinţele demografice din Basarabia şi Transnistria. Pînă la sfîrşitul anilor 1980, evoluţia demografică a moldovenilor în comparaţie cu a ruşilor părea destul de sigură. Chiar dacă procentul moldovenilor scăzuse în contextul populaţiei totale a RSSM, rata creşterii lor a rămas mai mare decît a oricăreia dintre naţionalităţile din vestul Uniunii Sovietice (incluzînd Rusia) şi mai mare decît a ruşilor locali.[96] Ruşii şi ucrainenii din provincie crescuseră desigur şi ei ca naţionalităţi titulare, dar nu la fel de dramatic ca şi în cazul altor republici unionale.

Situaţia lingvistică era totuşi complet diferită. Pînă în 1989, moldovenii erau pe locul trei printre cele mai rusificate naţionalităţi din Uniunea Sovietică; doar în Ucraina şi în Belarus exista un procent

[96] Barbara Anderson şi Brian Silver, „Demographic Sources of the Changing Ethnic Composition of the Soviet Union", în *Population and Development Review* 15, nr. 4, 1989, p. 634, 636.

mai mare de nativi titulari care să declare că rusa e limba lor maternă. Numărul acestor indivizi rusificați a crescut constant după 1959, din nou doar Ucraina și Belarus avînd rate ale creșterii mai mari.[97] Diferențele de generație erau semnificative. Cam 95,5% din moldovenii de peste cincizeci și cinci de ani declarau că limba moldovenească e limba lor maternă în 1989, în timp ce doar 89,3% din persoanele sub douăzeci și patru de ani încă declarau că limba moldovenească e limba lor maternă.[98] Reversul acestor cifre era la fel de uimitor. Din toate republicile uniunii, doar în Asia Centrală erau mai puțini ruși care să știe limba naționalității titulare. Doar 11,2% dintre etnicii ruși din RSSM declarau că vorbesc fluent limba moldovenească, considerată a doua limbă, și cifre similare erau declarate și de alte grupuri minoritare: 15,2% pentru evrei, 12,8% pentru ucraineni, 6,9% pentru bulgari și numai 4,4% pentru găgăuzi.[99]

Totuși aceste cifre ascundeau o componentă importantă a peisajului demografic moldovenesc: moldovenizarea progresivă a centrelor urbane ale republicii, o evoluție cu puternic impact politic la sfîrșitul anilor 1980. Populația urbană a Moldovei a crescut rapid în perioada postbelică și la o rată cu mult mai mare decît media din restul uniunii.[100] În perioada interbelică populația urbană a Basarabiei și a RASSM se ridica doar la 13% și respectiv la 14% din totalul populației.[101] În 1959, populația urbană a RSSM se ridica la 22% din total, cifră care a crescut la 32% în 1970, 39% în 1979 și 47% în 1989.[102] Creșterea populației era parțial rezultatul imigrației dinspre alte republici sovietice, mai ales Rusia și Ucraina, căci noile industrii ce se dezvoltau în Moldova și clima plăcută atrăgeau muncitori precum și membri pensionari de partid și din elita militară. De asemenea, multe sate au devenit orașe mici, iar orașele mici au devenit metropole, căci centrele urbane se extindeau prin suburbiile lor. Cele mai importante surse ale creșterii populației urbane au fost însă migrația populației dinspre sate spre orașele mici și, apoi, „a doua etapă a migrației" dinspre orașele mici spre metropole, o dată cu industrializarea perioadei sovietice, care îi atrăgea pe muncitorii din sectorul agricol spre producția industrială sau agroindustrială.[103]

---

[97] *Ibidem*, p. 645-646.

[98] *Itoghi vsesoiuznoi perepisi naselenia 1989 goda*, Minneapolis, Minn., East View Publications, 1993, 7: partea a III-a, p. 110.

[99] Anderson și Silver, „Demographic", p. 647.

[100] Irina Livezeanu, „Urbanization in a Low Key and Linguistic Change in Soviet Moldavia", partea I, în *Soviet Studies* 33, nr. 3. 1981, p. 334.

[101] Mănuilă, *Studiu etnografic*, p. 34, 38; *Vsesoiuznaia perepis' naselenia 1926 goda*, Moscova, Izdanie ȚSU Soiuza SSR, 1929, 13, p. 39-41.

[102] *Narodnoe hoziaistvo Moldavskoi SSR, 1924-1984*, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1984, p. 9; *Anuarul statistic al Republicii Moldova*, 1992, Chișinău, Universitas, 1994, p. 22.

[103] Livezeanu, „Urbanization", partea I, p. 343.

Nu numai că în 1989 mult mai mulţi locuitori ai Moldovei erau rezidenţi în oraşe decît oricînd în trecut, dar oraşele însele deveniseră mai „moldoveneşti" în acest proces. Oraşele Basarabiei fuseseră în mod tradiţional locuite mai ales de ruşi şi de evrei, iar percepţia centrelor urbane ca fiind pline de străini nedoriţi acolo era un catalizator important pentru organizaţiile locale xenofobe şi antisemite la începutul secolului al XX-lea şi între cele două războaie. În 1897, moldovenii reprezentau doar 14% din locuitorii oraşelor basarabene, chiar dacă ei constituiau cel puţin 48% din populaţia totală a provinciei.[104] Pînă în 1930 totuşi, moldovenii ce locuiau în oraşe ajunseseră la procentul de 31%.[105] Numărul moldovenilor din oraşele mai mari sau mai mici ale RSSM a crescut în perioada sovietică de la 28% în 1959 la 46% în 1989,[106] între 1959 şi 1970 moldovenii devenind în sfîrşit cel mai mare grup etnic din oraşele RSSM, poziţie pe care o vor păstra din 1970 şi pînă astăzi.

Efectele sociale ale urbanizării crescînde şi ale moldovenizării concomitente a zonelor urbane au fost profunde. Numărul şi dimensiunile oraşelor au crescut desigur semnificativ după 1940, dar legătura dintre mediul rural şi urban a rămas puternică, fiind chiar întărită în anumite cazuri. Numeroşi muncitori şi-au găsit servicii în oraşe, dar şi-au păstrat rezidenţa şi legăturile culturale în sate. Structura muncii sezoniere, în care muncitorii petreceau o parte a anului angajaţi în sectorul agroindustrial din oraşe şi restul timpului în cooperativele agricole de producţie din satele lor, menţinea şi ea legăturile dintre mediul urban şi cel rural. În loc să creeze o ruptură totală între stilurile de viaţă ale cele două medii, structura urbanizării din RSSM le-a unit, integrîndu-le „într-o reţea comună, folosind materiile prime şi resursele de muncă din zonele rurale şi capitalul şi resursele de organizare ale oraşelor".[107] Scriitorul moldovean Ion Druţă observa impactul social al acestor schimbări încă din 1971, într-un articol din *Komsomol'skaia pravda*:

> Chişinăul s-a schimbat complet. A devenit mai natural, mai plin de culoare, mai pitoresc. Locuitorii oraşelor de curînd sosiţi de la sate păstrează în mers, în vorbire şi în obiceiuri toată culoarea satului natal. În anumite momente e ca şi cum sate întregi au pornit pe străzile oraşului.[108]

---

[104] *Pervaia vseobşceaia perepis' naselenia Rosiiskoi imperii, 1897 g.*, St. Petersburg, Izdanie Ţentral'nago Statisticeskago Komiteta Ministerstva Vnutrennih Del, 1905, 3, p. 70-73.

[105] S. Mănuilă, *Studiu etnografic*, p. 42.

[106] *Itoghi vsesoiuznoi perepisi naselenia 1959 goda: Moldavskaia SSR*, Moscova, Gostatizdat, 1962, p. 90; *Itoghi vsesoiuznoi perepisi naselenia 1989 goda*, 7, partea a II-a, p. 526.

[107] I. Livezeanu, „Urbanization", partea I, p. 347.

[108] Ion Druţă, *Hlebopaşţî v Kişiniove*, în *Komsomol'skaia pravda*, 21 martie, 1971, p. 2.

O parte importantă a acestei tendințe a fost păstrarea practicilor lingvistice tradiționale de către moldovenii din orașe. În recensămintele din 1970, 1979 și 1989, subiecților li se cerea să-și declare limba maternă și, dacă era cazul, o a doua limbă sovietică pe care o vorbeau fluent. În perioada 1970-1989, numărul citadinilor moldoveni care vorbeau limba rusă a crescut considerabil, în timp ce aceia care vorbeau doar limba moldovenească sau doar o altă limbă nonrusă a scăzut semnificativ între 1970 și 1979, dar a început din nou să crească între 1979 și 1989. Învățarea limbii ruse nu însemna însă neapărat pierderea capacității de a vorbi limba moldovenească; marea majoritate a moldovenilor de la orașe fie vorbeau doar limba moldovenească, fie învățau rusa ca a doua limbă, nu ca limbă maternă.

Alte grupuri, ca ucrainenii, de pildă, tindeau să se asimileze cu rușii din orașe. Între 1970 și 1989, procentul de vorbitori ai limbii ucrainene locuind în orașe a scăzut simțitor, crescînd procentul acelora parțial sau total asimilați cu rușii. Pînă în 1989, aproape 40% dintre ucrainenii din orașe au fost complet asimilați de ruși. Moldovenii din orașe, pe de altă parte, încercau să învețe mai multe limbi în loc să adopte rusa ca limbă maternă. Astfel, deși schimbările din politica lingvistică la nivel unional, după război, au încurajat învățarea rusei în detrimentul limbilor materne, pînă în 1989, moldovenii au continuat să-și cunoască limba națională, deși tot mai mulți învățau rusa ca a doua limbă. În plus, liniile de demarcație dintre moldoveni și celelalte grupuri etnice au rămas destul de puternice. De-a lungul întregii perioade sovietice, nu au existat asimilări ale ucrainenilor sau rușilor cu moldovenii; au existat întotdeauna mai mulți moldoveni decît vorbitori de limbă moldovenească în recensămintele sovietice. Faptul că identitatea etno-lingvistică era încă atît de importantă în contextul urban contrazicea noțiunile sovietice standard cu privire la rezultatele urbanizării. Orașele sovietice erau considerate în general ca puncte de normalizare a vieții de zi cu zi, marele creuzet din care avea să apară noul „popor sovietic" Totuși, avînd în vedere faptul că solidaritatea culturală a devenit esențială pentru succesul pe piața urbană competitivă a locurilor de muncă, importanța etnicității și a relațiilor dintre cei aparținînd aceleiași etnii a fost de multe ori intensificată în loc să fie diminuată. Aceste tendințe demografice mai conțineau și un alt element datorită distincțiilor clare dintre basarabeni și transnistreni. Păstrarea relațiilor nu numai cu o anumită rețea etnică, dar și cu o microrețea de coetnici dintr-o anumită regiune a republicii era esențială pentru asigurarea mobilității în partid, administrație și în alte domenii. Transnistrenii dominaseră dintotdeauna instituțiile de partid și de stat o dată ce ei erau considerați mai siguri din punct de vedere politic decît corespondenții lor din Basarabia românească. În cadrul Basarabiei însăși, persoanele cu le-

gături de familie în nordul republicii aveau mai multe şanse să ajungă în ierarhia de partid şi de stat decît cei din centru şi din sud. Toate aceste reţele – etnică, regională şi subregională – aveau să devină mai tîrziu extrem de importante.

Pînă în 1989, RSSM era în termeni demografici visul unui populist moldovean: economie bazată pe agricultură, societate în majoritate rurală, satele fiind locuite mai ales de membrii grupului etnic indigen, şi centre urbane populate de o masă de imigranţi de curînd sosiţi, cei de la sate aflîndu-se în competiţie cu populaţiile „străine" care controlaseră în mod tradiţional pîrghiile puterii politice şi economice. Etnicii moldoveni, care se mutaseră la oraşe doar cu o generaţie în urmă, nu-şi părăsiseră limba naţională şi trăiau într-un mediu unde puteau avea acces cu uşurinţă la presă, televiziune şi alte forme de comunicare în masă. Conjunctura acestor caracteristici sociale, cu anumite tendinţe în viaţa academică moldovenească şi evoluţii ale politicii elitelor, constituia punctul de plecare esenţial pentru mişcarea naţională de la sfîrşitul anilor 1980.

Limbă şi etnicitate în RSSM, 1989
(Procente din fiecare grup etnic)

	Limbă maternă				Vorbire fluentă a altei limbi sovietice		
	Totalul populaţiei	Limba propriului grup etnic	Limba moldovenească	Limba rusă	Limba propriului grup etnic	Limba moldovenească	Limba rusă
Moldoveni	2 794 749	95,4		4,3	1,7		25,7
Ucraineni	600 366	61,6	1,6	36,7	8,6	12,8	43,0
Ruşi	562 069	99,1	0,6	–	0,6	11,7	
Găgăuzi	153 458	91,2	1,1	7,4	1,6	4,4	72,8
Bulgari	88 419	78,7	2,4	18,1		6,9	68,3
Evrei	65,672	25,9	0,8	72,9	6,9	15,2	23,1
Romi (ţigani)	11 571	82,0	13,5	3,6	1,2	30,6	41,9
Total	4 335 360	88,9	0,5	10,3	2,6	3,9	45,2

SURSĂ: Recensământul sovietic din 1989.

6 Limba şi mobilizarea etnică sub *perestroika*

În urma unor mari demonstraţii şi lungi dezbateri publice, la 31 august 1989, Sovietul Suprem al RSSM a adoptat trei noi legi referitoare la probleme lingvistice care declarau limba moldovenească „limba de stat" a republicii, stipulau trecerea la alfabetul latin, recunoscînd implicit unitatea lingvistică dintre limba română şi cea basarabeană, şi iniţiau un program pentru extinderea folosirii limbii moldoveneşti în guvernare, educaţie şi economia naţională.

Legile cele noi au marcat o ruptură totală cu linia oficială referitoare la identitatea naţională moldovenească şi au lansat republica pe o direcţie ce va duce atît la declaraţia de independenţă, cît şi la izbucnirea a numeroase conflicte interetnice în Transnistria şi cu minoritatea găgăuză din sud, vorbitoare a unui dialect turcesc. La o adunare populară din faţa clădirii Sovietului Suprem la 31 august, Frontul Popular, principala organizaţie de opoziţie din Moldova, înfiinţată pe la mijlocul lui 1989, a cerut adunării să reinstituie „numele istoric al poporului nostru, pe care l-a purtat timp de secole ...numele de *român*, şi numele limbii sale, limba *română*."[1] Legile însele îşi descriau scopurile principale astfel:

> eliminarea deformărilor apărute în politica lingvistică din RSSM, trecerea limbii moldoveneşti (una din premisele fundamentale ale existenţei naţiunii moldovene în cadrul formării statului naţional) sub protecţia statului, garantarea folosirii ei în toate sferele de activitate pe teritoriul RSSM şi reglarea relaţiilor naţional-lingvistice din republică.[2]

Cu un an înainte, astfel de revendicări ar fi fost de negîndit, dar pînă în 1989 linia oficială cu privire la identitatea naţională trecuse printr-o schimbare ce părea să reprezinte o respingere totală a şaizeci şi cinci de ani de istorie sovietică. Acesta era capitolul final în istoria identităţii culturale distinct „moldoveneşti" şi primul pas pe drumul

---

[1] „Documentul final al Marii Adunări Naţionale", în *Literatura şi arta*, 31 august 1989, p. 2.

[2] *Actele legislative ale RSS Moldoveneşti cu privire la decretarea limbii moldoveneşti limbă de stat şi revenirea ei la grafia latină*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1990, p. 3, 5.

Moldovei spre independența politică. Evenimentele din ultima parte a perioadei sovietice, culminînd cu noile legi referitoare la limba de stat, din 1989, precum și declarația de independență din 1991 au fost în general descrise ca o cruciadă pentru rectificarea și redobîndirea identității naționale „autentice" a moldovenilor după o jumătate de secol de dominație sovietică. Povestea e mai complicată totuși. Mișcarea națională a însemnat mai mult decît simpla dorință de a căuta adevărul istoric. Așa cum a fost clar începînd cu 1991, mișcarea națională a inclus o mare varietate de actori politici, toți fiind uniți pentru scurtă vreme sub steagul renașterii naționale și al restructurării politice. Ei sprijineau schimbările culturale – și eventual politice – din motive care adeseori erau mai puțin rezultatul sentimentelor naționale și mai mult al dorinței de a-și asigura propria poziție într-o perioadă atît de instabilă politic care a fost era Gorbaciov. Succesul mișcării naționale de la sfîrșitul anilor 1980 se baza mai puțin pe puterea de mobilizare a unei identități adevărate și eterne și mai mult pe folosirea politică a problemelor culturale de către grupuri sociale cheie din republică. Aceste grupuri vor forma baza noilor partide politice, o dată ce căderea sistemului sovietic a creat un stat moldovenesc complet independent.

MIȘCAREA NAȚIONALĂ MOLDOVENEASCĂ ȘI CULTUL LIMBII NAȚIONALE

Schimbări politice majore avuseseră loc în multe republici sovietice pe la mijlocul anului 1988, pe măsură ce politica lui Mihail Gorbaciov de restructurare economică și deschidere politică începuse să transforme sistemul sovietic. RSSM, sub conducerea primului său secretar, Semion Grossu, rămăsese totuși în urmă. Pe tot parcursul anilor 1980 se tot recepționaseră critici repetate de la Moscova cu privire la corupția politică și economică, dar primul secretar reușise să țină forțele schimbării în frîu în primul rînd punînd orice nemulțumire exprimată pe seama „naționalismului local" și a funcționarilor ineficienți. La o plenară a PCM din ianuarie 1988, Grossu a început să-și facă autocritica. El a recunoscut că „nu fusese deocamdată capabil să preia toate ramificațiile restructurării" și a lansat criticile obișnuite la adresa organelor de partid ale republicii pentru indolența lor în întărirea reformei.[3] Nu existau prea multe indicii totuși că Grossu ar fi avut de gînd să demonteze cumva fieful personal pe care el și predecesorul său, Ivan Bodiul, îl construiseră începînd cu anii de stagnare din perioada Brejnev.

[3] STE-US, 21 aprilie 1988, p. 1-9.

Problemele culturale au început să iasă la lumină o dată cu pregătirea celei de-a nouăsprezecea conferinţe a PCUS din iunie 1988. Conferinţa era prima după 1941 şi constituia o piatră de hotar în efortul de a reforma statul sovietic. Aici, Gorbaciov avea să anunţe reforme fundamentale ca alegerile cu mai mulţi candidaţi, renunţarea la dominaţia partidului în economie şi mai multă înţelegere pentru problemele naţionalităţilor. În săptămînile dinanite de conferinţă, Grossu nota că problemele culturale – mai ales „problema limbii" – erau oarecum importante pentru partid. În perioada Brejnev nu se acordase prea multă atenţie educaţiei în limba naţionalităţilor unei republici şi unul din scopurile urmărite de perestroika avea să fie extinderea folosirii limbilor naţionale (printre care şi rusa) în şcoli. Cu toate acestea, Grossu insista că orice probleme lingvistice din republică aveau să fie rezolvate prin încurajarea unui „bilingvism naţional rus" mai puternic, adică prin promovarea atît a limbii moldoveneşti, cît şi a rusei şi nu a preferinţei pentru o limbă în detrimentul celeilalte. În practică, aceasta însemna totuşi dominaţia continuă a rusei. El a repetat aceleaşi lucruri la conferinţa PCUS, raportînd că partidul acordase o „atenţie specială dezvoltării bilingvismului naţional rus".[4] Orice solicitare la o mai mare vigilenţă în rezolvarea problemelor naţionalităţilor a fost întotdeauna contracarată prin asigurări din partea lui Grossu şi a altora din presa republicană că aceste probleme au fost deja rezolvate.

Problemele identităţii moldoveneşti şi relaţiilor interetnice au început să se bucure de o atenţie specială la începutul lui 1988. În ianuarie au fost publicate materialele celui de-al douăzecilea congres al Komsomolului moldovean. Congresul, ţinut cu vreo zece luni înainte, fusese tratat în acele momente ca un exemplu major pentru întărirea eforturilor de restructurare în republică, întrucît fuseseră eliberaţi din funcţie cîţiva înalţi funcţionari ai Komsomolului pentru eşecul în îndeplinirea îndatoririlor. O dată cu publicarea materialelor congresului, a fost clar că problemele etnice erau cu adevărat serioase în Moldova. *Komsomol'skaia pravda*, referindu-se la aceste materiale, nota că „trebuie să admitem cu sinceritate că Moldova, pe lîngă reprezentanţii naţionalităţii autohtone, este locuită şi de zeci de mii de bulgari, găgăuzi, germani şi ţigani şi că aceştia toţi sînt departe de a trăi într-o familie strîns unită." În plus, cea mai serioasă problemă discutată la congres a fost stadiul deplorabil în care se afla învăţămîntul în limba moldovenească, în timp ce alte probleme stringente amintite la congres „nu au stîrnit nici un fel de entuziasm printre participanţi".[5]

---

[4] „Cuvîntarea delegatului Grossu S.K., în *Moldova socialistă*, 3 iulie 1988, p. 1.

[5] STE-US, 12 ianuarie, 1988, p. 53-53.

Recunoașterea problemelor etnice de către presa unională ca subiect legitim de discuție le-a dat un impuls „organizațiilor neoficiale" moldovenești care au apărut în vara lui 1988: Mișcarea Moldovenească pentru Restructurare și Clubul Literar-muzical „Alexei Mateevici", numit astfel în cinstea autorului bine cunoscutei poezii *Limba noastră*, personalitate importantă a renașterii culturale basarabene la începutul secolului al XX-lea. Organizațiile „neoficiale" includeau scriitori importanți, ziariști și profesori care cereau partidului local să mărească posibilitățile învățământului în limba moldovenească și să accepte discutarea unor probleme anterior interzise ale istoriei basarabene. Mișcările nu erau partide politice, o dată ce PCUS încă exercita rolul conducător oficial recunoscut în societatea sovietică, dar ele erau primul indiciu al opoziției politice organizate împotriva primului-secretar Grossu. Organizații voluntare similare au apărut în toate republicile uniunii și erau încurajate de conducerea lui Gorbaciov ca stîlpi ai reformei. Mișcările neoficiale considerau și ele politica lui Gorbaciov – *glasnost'* și *perestroika* – un instrument împotriva conservatorilor locali. Adresîndu-se direct Moscovei și înfățișîndu-se drept avangardă locală a reformei, conducătorii acestor mișcări sperau să evite contactele cu conducerea de partid a republicii și să pună bazele renașterii culturii naționale în cadrul restructurării politice și economice.

Inițial, cele două mișcări neoficiale importante au avut o serie de revendicări politice și economice, printre care transformarea Uniunii Sovietice în uniune federală de state suverane, trecerea la economia de piață și la mai multe forme de proprietate, garantarea prin lege a drepturilor omului și protecția mediului înconjurător.[6] O dată cu trecerea timpului însă, o anumită revendicare aflată în platforma ambelor mișcări a început să se bucure de cea mai mare atenție: tripla revendicare ca guvernul republicii să recunoască identitatea dintre limbile română și moldovenească, pentru ca limba moldovenească să fie declarată limba de stat a RSSM și ca alfabetul latin să fie adoptat în republică. Alfabetul chirilic, după cum susțineau „neoficialii", dusese la măcelărirea numelor proprii moldovenești, căci el nu reflecta corect structura limbii moldovenești. Cum se plîngea un autor, „e pur și simplu revoltător ca, într-o republică cu un grad destul de înalt de dezvoltare, o mare parte a numelor de familie moldovenești să fie astfel desfigurate".[7] *Literatura și arta*, publicația Uniunii Scrii-

[6] Vladimir Socor, „Mișcarea Democratică Moldovenească: structură, program și impact inițial", în *Reportaj despre URSS la Radio Libertatea*, 24 februarie 1988, p. 29-35; *idem*, „Clubul Cultural „Alexe Mateevici": un grup neoficial devine mișcare de masă", *ibidem*, 25 august 1989, p. 23-25.

[7] A. Rotaru, „Durerea și speranța noastră – graiul matern", în *Moldova socialistă*, 3 decembrie 1988, p. 3.

torilor din Moldova, susţinătoare constantă a „neoficialilor", prezenta cazul cuiva numit Andrei Mîţă, ai cărui şase copii nu păreau a fi fraţi dacă le luai în consideraţie doar numele: pe certificatele de naştere ale copiilor, funcţionarele de la maternitate înregistraseră numele sub şase ortografieri diferite în alfabet chirilic.[8] Conservatorii din organizaţia locală de partid au denunţat manifestaţiile publice din ce în ce mai dese ale „neoficialilor" ca ameninţări la adresa ordinii publice din partea „naţionaliştilor" şi „chiaburilor" Însă sprijinul popular evident de care se bucurau „neoficialii" şi adunările neaprobate din parcurile publice şi de la Teatrul de Vară din Chişinău, devenite prea numeroase pentru a mai putea fi ignorate, au exercitat presiuni asupra partidului condus de Grossu forţîndu-l să dea un răspuns oficial.[9]

Avînd în vedere că revendicările lingvistice atrăgeau atenţia mai mult decît celelalte revendicări, guvernul republican a acceptat în iulie 1988 să formeze o comisie specială de cercetare sub auspiciile Academiei de Ştiinţe din Moldova şi a Sovietului Suprem al RSSM.[10] „Comisia Interdepartamentală pentru Studiul Istoriei şi Problemelor de Dezvoltare ale Limbii Moldoveneşti" a fost împărţită în patru secţiuni, fiecare fiind însărcinată cu cercetarea unei serii de probleme separate, legate de istoria, alfabetul şi statutul limbii moldoveneşti. Cu toate acestea, înainte ca respectiva comisie să pregătească raportul final, PCM a publicat un set de măsuri provizorii pentru aplicarea paşilor prevăzuţi de perestroika în RSSM, numit „Să afirmăm restructurarea prin fapte concrete".[11] Măsurile conţineau recunoaşterea a numeroase greşeli făcute între 1960 şi 1980, dintre care multe generaseră o teribilă lipsă de locuinţe, poluare, intoleranţă religioasă, corupţie generalizată în republică precum şi „pete albe" în istoria Moldovei. În privinţa limbii totuşi, poziţia conducerii de partid a rămas aceeaşi. În primul rînd, orice discuţie despre nevoia dezvoltării limbii moldovene într-un grad mai înalt era privită în contextul politicii leniniste a naţionalităţilor şi a dezvoltării celorlaltor limbi din republică – adică nici o limbă să nu aibă un statut privilegiat. În al doilea rînd, era nevoie să se facă mai mulţi paşi în direcţia dezvoltării bilingvismului naţional-rus, o dată ce rusa era limba comunicării interetnice în Moldova şi în celelalte republici sovietice. În al treilea

[8] Grigore Singurel, „Moldova pe baricadele perestroikăi", în *Reportaj despre URSS la Radio Libertatea*, 24 februarie 1989, p. 46.

[9] William Crowther, „The Politics of Ethno-National Mobilization: Nationalism and Reform in Soviet Moldavia", în *Russian Review* 50, aprilie 1991, p. 190-191.

[10] Boris Vieru, ed., *O luptă, o suferinţă şi ...*, Chişinău, Literatura artistică, 1989, p. 165.

[11] „Să afirmăm restructurarea prin fapte concrete", în *Moldova socialistă*, 11 noiembrie 1988, p. 1-3.

rînd, alfabetul chirilic fusese folosit de poporul moldovean pentru un timp îndelungat și corespundea întru totul structurii fonetice a limbii moldovenești. Trecerea la alfabetul latin ar fi afectat dezvoltarea culturală a națiunii, populația republicii ar fi ajuns analfabetă și, în plus, costurile schimbării echipamentului tipografic ar fi fost extrem de mari.

În cele din urmă, măsurile se refereau la problema relației dintre moldoveni și români:

> Fără îndoială, limba moldovenească și cea română fac parte din același grup de limbi romanice. Între ele, de fapt, nu există o diferență reală. Dar recunoașterea unității dintre ele, a indentității [limbii moldovenești] cu alte limbi din grupul romanic nu poate servi ca motiv real pentru renunțarea la una în favoarea alteia.[12]

Limba română și cea moldovenească erau, se pare, atît identice, cît și diferite. O astfel de recunoaștere era totuși crucială. Pentru prima dată, partidul recunoștea oficial, chiar dacă numai implicit, unitatea celor două limbi și, prin extensiune, a celor două popoare.

Măsurile propuse de partid au stîrnit un val de proteste în Chișinău, organizate de „neoficiali", participanții denunțînd continuarea ficțiunii celor două limbi separate. Demonstranții au pichetat sediile partidului, numeroase petiții au fost adresate grupului interdepartamental în sprijinul muncii sale, mii de scrisori cu zeci de mii de semnături au ajuns la ziarele locale, iar studenții din Chișinău au organizat marșuri de protest. Primul-secretar Grossu a fost forțat să se retragă la o lună după ce au fost publicate măsurile. El a insistat însă că acestea erau doar un cadru de discuție și nu o afirmație politică.[13] Pe la sfîrșitul lui decembrie el ajunsese chiar să accepte trecerea treptată la alfabetul latin.[14]

Primul-secretar părea să fi anticipat rezultatul grupului interdepartamental de studiu. La sfîrșitul lui decembrie 1988, grupul și-a publicat raportul recomandînd acceptarea triplei revendicări a „neoficialilor", susținînd că trecerea la alfabetul latin ar avea cel puțin avantajul economic de a le permite tipografilor să tipărească cu 10% mai multe caractere pe pagină.[15] Deși a acceptat revendicarea în legă-

---

[12] „Să afirmăm", p. 3.

[13] Jonathan Eyal, „Soviet Moldavia: History Catches Up and a Separate Language Disappears", în *Reportaj despre URSS la Radio Libertatea*, 24 februarie 1989, p. 28.

[14] S. Grossu, „Timpul acțiunilor concrete", în *Moldova socialistă*, 29 decembrie 1988, p. 3.

[15] Raportul complet al comisiei a fost publicat sub denumirea „Cu privire la statutul lingvistic și social al limbii moldovenești", în *Limba și literatura moldovenească*, nr. 2, 1989, p. 13-41.

tură cu schimbarea alfabetului, Grossu a rămas ferm în legătură cu unicitatea poporului moldovean şi a limbii sale şi cu necesitatea unui echilibru între folosirea limbii moldoveneşti şi a limbii ruse. Chiar şi la el acasă, susţinea el, limba rusă şi cea moldovenească erau vorbite cu egală frecvenţă.[16]

Cu timpul, linia partidului în problema limbii moldoveneşti a devenit tot mai greu de susţinut şi a contribuit la discreditarea conducerii. Acceptînd una din cele două cereri, Grossu s-a pus într-o poziţie aproape imposibilă faţă de celelalte două. Menţinerea pretenţiilor referitoare la diferenţele dintre limba română şi cea moldovenească devenise tot mai dificilă după renunţarea, la sfîrşitul anilor 1930, la proiectul reprezentării practicilor lingvistice reale ale ţăranilor. În plus, atunci cînd limba moldovenească a fost redată în alfabet latin, a devenit imposibilă diferenţierea celor două limbi literare. Cum Grossu încerca să-şi apere poziţia împotriva unei opoziţii tot mai mari, argumentele sale au devenit tot mai bizare, concentrîndu-se asupra unor amănunte obscure ale pronunţiei într-un stil ce amintea nesfîrşitele dezbateri cu privire la ortografie şi gramatică din anii 1920 şi 1930. Chiar dacă Moldova trecea la alfabetul latin, susţinea el, acesta trebuia să fie diferit de cel românesc, pentru că moldovenii şi românii vorbeau diferit.[17] Alţi înalţi funcţionari de partid produceau argumente la fel de ciudate. Răspunzînd la întrebarea unui reporter cu privire la steagul românesc, care începuse să apară la adunările populare ale „neoficialilor", un înalt funcţionar comunist şi-a exprimat siguranţa că tricolorul roşu-galben-albastru nu va putea deveni nicicînd steagul republicii Moldova o dată ce era deja folosit de un alt stat – Ciad.[18]

Poziţia partidului a fost şi mai mult slăbită de performanţa „neoficialilor" moldoveni în alegerile, din martie 1989, pentru Congresul Deputaţilor Poporului din Uniunea Sovietică, noul supraparlament, organism central în efortul lui Gorbaciov de a face sistemul politic mai democratic şi mai receptiv la opiniile votanţilor. Grupurile de „neoficiali" nu-şi puteau susţine deschis candidaţii şi au fost nevoite să-şi limiteze candidaţii „independenţi" la o treime din circumscripţiile electorale. Totuşi membrii activi ai Mişcării Moldoveneşti şi ai

[16] S.K. Grossu, „Organele de conducere sînt datoare să nu admită abateri de la realitate", în *Nistru* 1989, septembrie, p. 71.

[17] Denis LeGras, „Nationalisme: La Moldavie aussi", în *Le Figaro*, 28 februarie 1989, p. 4. Grossu susţinea că şi în cazul în care Moldova trecea la alfabetul latin, acesta nu putea fi acelaşi cu cel românesc din cauza necesităţii unor simboluri speciale pentru sunetele speciale ale limbii moldoveneşti.

[18] Jonathan Eyal, „Moldavians", în Graham Smith, ed. *The Nationalities Question in the Soviet Union*, Londra, Longman, 1990, p. 137. România, Ciad şi Andorra au acelaşi tricolor: roşu-galben-albastru.

Cenaclului „Mateevici" i-au învins pe membrii Biroului Politic al PCM, pe şeful KGB-ului local şi pe cîţiva secretari de raion.[19] Un număr de zece locuri au fost cîştigate de membri şi susţinători ai „neoficialilor" şi i-a adus în centrul atenţiei pe unii intelectuali şi activişti proeminenţi ca Nicolae Dabija (redactor-şef la *Literatura şi arta*), Ion Druţă (cel mai important scriitor al Moldovei) şi Grigore Vieru (cel mai important poet al republicii). Cîştigînd zece din cele şaisprezece competiţii electorale în care au fost admişi, „neoficialii" au dovedit că au devenit o mare ameninţare pentru hegemonia PCM. Victoriile le-au oferit, de asemenea, grupurilor o platformă la nivel unional de pe care să lanseze revendicări de schimbare fundamentală. Aceşti deputaţi, împreună cu colegii lor din Ţările Baltice, au fost cei care au determinat congresul să condamne în mod oficial Pactul Ribbentrop-Molotov în decembrie 1989, ridicînd astfel întrebări serioase cu privire la legalitatea locului celor patru republici în cadrul Federaţiei Ruse.

Datorită poziţiei proromâneşti a comisiei interdepartamentale cu privire la limba moldovenească şi datorită discreditării progresive a conducerii de partid, puterea în Moldova a trecut treptat dinspre partid spre Sovietul Suprem. La sfîrşitul lui ianuarie 1989, Sovietul Suprem a instruit cîteva din comitetele sale permanente şi un grup de experţi pentru a întocmi legi cu privire la statutul limbilor moldovenească şi rusă şi la tranziţia la alfabetul latin.[20] Publicarea în vară a proiectelor de legi „Cu privire la statutul limbii RSSM", „Cu privire la trecerea limbii moldovene la alfabetul latin" şi „Cu privire la funcţionarea limbilor vorbite pe teritoriul RSSM" a marcat un nou stadiu al dezbaterii cu privire la identitate şi cultură. Mii de alte scrisori au umplut birourile editoriale ale cîtorva cotidiene şi săptămînale, drept răspuns la o cerere oficială a guvernului ca populaţia să-şi exprime punctul de vedere asupra problemei limbii. Pînă la sfîrşitul lui august, aproape 250 000 de persoane scriseseră la cotidianul partidului, *Moldova socialistă*, exprimîndu-şi sprijinul pentru proiectele de lege care presupuneau o trecere la alfabetul latin şi acordarea statutului de limbă oficială limbii moldoveneşti.[21]

Aceste dezbateri publice au avut o mare importanţă. Legile cu privire la limbă erau primele legi autentice dezbătute în Sovietul Suprem, ce cîştigase de curînd puteri noi. În cadrul dezbaterilor cu privire la cele mai obscure aspecte ale reformei limbii adunarea a început să-şi afirme rolul de corp legislativ deliberativ, nemaifiind doar

[19] Vladimir Socor, „Grupurile neoficiale obţin un succes neaşteptat în alegerile din Moldova", în *Reportaj despre URSS la Radio Libertatea*, 12 mai 1989, p. 17-20.

[20] Gr. Vieru, *O luptă, o suferinţă*, p. 236-238.

[21] V. Odoleanu, „Beţe în roate", în *Moldova socialistă*, 11 august 1989, p. 4.

o modalitate de a confirma deciziile Biroului Politic local. În plus, problema limbii a fost prima posibilitate oferită politicienilor moldoveni de a acţiona ca nişte oameni politici – adică de a lua poziţii ferme şi publice cu privire la probleme de mare importanţă în republică, de a încerca să comunice aceste decizii publicului larg şi de a-i trata pe locuitorii republicii ca pe nişte electori reali, ale căror opinii cu privire la legislaţia propusă contează în procesul politic. Solicitarea deschisă a opiniilor populaţiei cu privire la problema limbii, în 1988 şi 1989, de către comisia interdepartamentală a Sovietului Suprem şi „războiul scrisorilor" pe care l-a generat în presa republicii erau primele experimente ale democraţiei în Moldova şi au marcat începutul tranziţiei la o formă de politică mai transparentă şi mai receptivă.

Proiectele de lege au avut însă un efect negativ asupra relaţiilor interetnice. O dată ce planurile pentru schimbări culturale majore în Moldova au fost făcute publice, au apărut tensiunile între populaţia majoritară etnic şi minorităţile etnice, slavii şi găgăuzii simţindu-se în primul rînd ameninţaţi de perspectiva renunţării la limba rusă ca limbă oficială *de facto*. Dezbaterile lingvistice au căpătat curînd o coloratură etnică, deoarece moldovenii, slavii şi găgăuzii şi-au creat fiecare propriile fronturi unificate în vara anului 1989. Membrii Mişcării Moldoveneşti şi ai Clubului „Mateevici", împreună cu alţi cîţiva „neoficiali" mai puţin cunoscuţi, au format Frontul Popular al Moldovei în mai 1989. Aproximativ 200 de delegaţi (incluzînd şi reprezentanţi ai populaţiei ruse, bulgăreşti şi găgăuze) s-au întîlnit la adunarea de înfiinţare a Frontului Popular de la Chişinău. Noua organizaţie şi-a publicat programul şi a selectat un comitet executiv format din nouă membri, dintre care făcea parte şi Ion Hadîrcă, scriitor şi deputat de curînd ales al Sovietului Suprem. Programul de douăzeci de puncte al Frontului, care reprezenta cel mai puternic îndemn de pînă atunci la restructurare politică, suveranitate şi păstrare a unui mediu curat în Moldova, accentua încă problema identităţii şi relua revendicarea ca limba moldovenească să devină limbă de stat a RSSM.[22]

Deşi unii membri ai populaţiei găgăuze începuseră încă din aprilie să ceară o mai mare autonomie regională în partea sudică a republicii, un reprezentant al organizaţiei găgăuze „Gagauz Halkî" (Poporul Găgăuz) a fost prezent la congresul de înfiinţare a Frontului Popular. În acest stadiu, „Poporul Găgăuz" era încă o organizaţie abia născută la începutul lui mai 1989 şi ţelurile sale erau încă destul

[22] Vladimir Socor, „Frontul Popular înfiinţat în Moldova" în *Reportaj despre URSS la Radio Libertatea*, 9 iunie 1989, pp. 23-26; L. Busuioc, „Pe baza Mişcării Democratice – Frontul Popular din Moldova", în *Învăţămîntul public*, 24 mai 1989, p. 2.

de neclare. Mișcarea se formase în jurul unui club cultural găgăuz din orașul sudic Comrat și convinsese deja marile ziare din republică să introducă pasaje speciale în limba găgăuză pentru cei 153 000 de găgăuzi locuind în RSSM.[23] Cu toate acestea, nu fuseseră articulate formal prea multe scopuri recunoscut politice.

Un grup mult mai accentuat militant, în vara lui 1989, era organizația slavă „Edinstvo", o ramură a mișcării unionale „Interfront", care unea populații minoritare și alți opozanți față de reformele culturale inițiate în Țările Baltice sau în alte părți. Condus de Piotr Șornikov și Vasili Iakovlev, grupul a avut prima întîlnire locală la Chișinău, în iulie 1989.[24] „Edinstvo" era puternic sprijinită de personalități importante ca mareșalul Serghei Ahromeev, deputat al Congresului Sovietic din orașul nordic Bălți, iar membrii organizației militau pentru statutul lingvistic egal al limbilor rusă și moldovenească.

O dată cu trecerea verii, conducătorii minorităților găgăuză și rusă au început să ceară deopotrivă statut egal pentru limba rusă și cea moldovenească, ambele urmînd să devină limbi de stat și neacceptînd ca rusa să aibă o poziție secundă, aceea de „limbă de comunicație interetnică" Pentru a susține aceste revendicări, muncitorii au început să facă greve în întreprinderile și orașele cu populație rusească numeroasă sau vorbitoare de limbă rusă cum erau Tiraspol, Bender și Rîbnița, în timp ce găgăuzii plănuiau să-și formeze propria republică autonomă în sud. Grevele au continuat pînă la sesiunea Sovietului Suprem de la sfîrșitul lunii august. Prevăzută pentru numai două zile, sesiunea a durat patru, căci delegații au dezbătut problema limbii și trecerea la alfabetul latin. În fața clădirii Sovietului Suprem din Chișinău, Frontul Popular a convocat *Marea Adunare Națională*, o manifestație ce intenționa să reprezinte voința mistică a populației moldovenești și avea un nume ce amintea de adunările similare ale românilor din Imperiul Habsburgic. Adunarea, la care au participat 500 000 de oameni cu steaguri românești și placarde scrise în alfabet latin, a reprezentat o ocazie de a asculta discursuri ale intelectualilor și figurilor publice importante precum și aspre denunțări ale Pactului Ribbentrop-Molotov, ale anexării Basarabiei de către sovietici și ale declinului culturii moldovenești în ultimii cincizeci de ani.[25]

Deschisă cu o binecuvîntare în limba română a preotului Petru Buburuz (un alt deputat în Congresul Sovietic), adunarea a continuat cu o succesiune de discursuri ale intelectualilor importanți, ale deputaților congresului, ale președintelui Sovietului Suprem, Mircea

[23] Vladimir Socor, „Găgăuzii din Moldova cer republică separată", în *Reportaj despre URSS la Radio Libertatea*, 7 septembrie 1990, p. 9.

[24] Dimitri Kazutin, „A Hot Summer", în *Moscow News*, 27 august 1989, p. 8.

[25] „Sărbătoare a sufletului", în *Moldova socialistă*, 31 august 1989, p. 4.

Snegur, şi ale unui reprezentant al mişcării de independenţă lituaniene.[26] Adunarea a fost şi primul eveniment major la care reforma lingvistică a fost văzută doar ca una dintre multe alte revendicări importante. Preşedintele onorific al adunării, Ion Hadârcă, insista asupra suveranităţii totale pentru republică, iar preşedintele Cenaclului „Mateevici" cerea retragerea trupelor sovietice („armata de ocupaţie") de pe teritoriul Moldovei.[27] Ca şi în cazul altor manifestări de acest tip din Republicile Baltice, vorbitorii s-au referit frecvent la anexarea ilegală a teritoriului din 1940 şi le-au cerut autorităţilor sovietice să recunoască existenţa protocoalelor secrete ale tratatului sovieto-nazist din 1939.

Toate aceste puncte de vedere erau exprimate în documentul final adoptat de adunare, „Asupra suveranităţii statului şi a dreptului nostru la un viitor".[28] Acest document amintea pe scurt istoria regiunii dintre Prut şi Nistru, anexarea Moldovei istorice de către Imperiul Rus, unificarea din 1918 cu România şi luarea Basarabiei de către sovietici. Documentul revendica suveranitate naţională deplină, incluzînd controlul local al tuturor resurselor şi dreptul de veto asupra legilor uniunii care contraveneau legilor republicii, precum şi controlul republican asupra relaţiilor cu puterile străine, o lege a cetăţeniei şi dreptul la secesiune faţă de Uniunea Sovietică. Problema limbii – asupra căreia adunarea era chemată, evident, să voteze – ajunsese pe la mijlocul listei de revendicări.

În acelaşi timp, au avut loc şi manifestări ale susţinătorilor organizţiei „Edinstvo" din Chişinău şi Tiraspol şi mai mult de o sută de întreprinderi şi colective de muncă, mai ales din Transnistria, au rămas în grevă pentru a protesta împotriva proiectelor de lege dezbătute atunci de Sovietul Suprem.[29] Cîţiva membri ai Sovietului Suprem au acuzat atît Frontul Popular, cît şi organizaţia Edinstvo de tactici de presiune în timpul sesiunii, dar parlamentul a adoptat totuşi proiectele finale ale legilor cu privire la limba moldovenească la 31 august. Limbii moldoveneşti i s-a garantat statutul de „limbă de stat", „folosită în viaţa politică, economică, socială şi culturală" şi funcţionînd „pe baza alfabetului latin".[30] O clauză specială garanta protecţia şi dezvoltarea limbii găgăuze, o dată ce cel mai mare procent de găgăuzi din Uniunea Sovietică locuiau pe teritoriul RSSM. O altă clauză garanta condiţiile necesare pentru dezvoltarea limbii ruse ca

[26] „Manifestare de amploare", *ibidem.*

[27] G. Lupuşor, N. Misail şi I. Sandu, „Înseninata zi a demnităţii", în *Tinerimea Moldovei*, 30 august 1989, p. 2; „Manifestare de amploare", p. 4.

[28] „Documentul final", p. 2.

[29] A. Hanţevici, „Kişinev, 25 avgusta", *Komsomol'skaia pravda*, 26 august 1989, p. 2; *idem*, „Kişinev, 28 avgusta", *ibidem*, 29 august 1989, p. 1.

[30] *Actele legislative*, p. 3.

limbă de comunicare interetnică în cadrul RSSM. Alte prevederi se refereau la planul de aplicare a noii legislații, printre care și clase speciale pentru vorbitorii altor limbi decît cea moldovenească și teste de limbă obligatorii pentru funcționarii de stat. Deși nu s-a adoptat nici un fel de legislație cu privire la relația dintre limba română și cea moldovenească, preambulul la una dintre legi menționa în trecere că se luase în considerație *identitatea lingvistică moldo-română realmente existentă*.[31] Legile foloseau astfel termenul de „moldovenească" pentru limba oficială a republicii recunoscînd implicit că era același lucru cu limba română.

GRUPURILE SOCIALE ȘI POLITICA LINGVISTICĂ

Ieșirea Moldovei din Uniunea Sovietică a început cu o discuție publică asupra celor mai dificile probleme ale gramaticii și alfabetului, subiecte pe care atît principalele personalități politice, cît și moldovenii obișnuiți au petrecut mult timp dezbătîndu-le. Mai mult decît în orice altă republică sovietică din acea perioadă, limba era un element central al mișcării naționale. Însă această problemă a ajuns în prim-plan datorită unei convergențe unice a intereselor politice și sociale din cadrul RSSM. Trei grupuri majore au reușit să facă rost de capital politic important în problema limbii și să-l folosească în propriile lor scopuri. Ceea ce le putea părea observatorilor ca o vastă mișcare de redeșteptare națională a fost de fapt o coaliție politică de interese ascunse, care pentru o vreme a unit grupuri sociale distincte, dar care s-a dovedit extrem de fragilă atunci cînd scopurile lor diferite au ieșit la iveală după 1989.

Dimensiunea generațională: intelectualii moldoveni

Conducătorii mișcării naționale făceau parte din elitele culturale moldovenești, noua generație de cercetători amintită în capitolul al V-lea. Pentru acești tineri cercetători, insistența asupra trecerii la alfabetul latin, asupra statutului oficial pentru limba moldovenească și asupra recunoașterii unității dintre limba moldovenească și cea românească reprezenta punctul culminant al eforturilor lor în ultimii zece ani sau chiar mai mult. Dincolo de interesele lor academice, problema lingvistică reprezenta o armă de folosit împotriva vechilor cercetători care se agățau încă de putere în Academia de Științe. Schimbări importante în conducerea Uniunii Scriitorilor au fost instituite la

[31] *Ibidem*, p. 5.

mijlocul anilor 1980, cînd scriitori mai tineri şi-au asumat controlul principalului ziar al uniunii, *Literatura şi arta*, şi al altor importante publicaţii culturale.[32] Schimbările de conducere au apărut şi în alte instituţii pe măsură ce vechii specialişti au început să cedeze locul colegilor lor mai tineri – de obicei din cauza pensionării pe caz de boală.[33] Rezultatul a fost apariţia antreprenorilor culturali care au privit problema limbii ca pe un mod de a-şi împlini propriile cariere, promovînd în acelaşi timp reîntoarcerea la „adevărul" lingvistic pe care mulţi îl susţinuseră mai mult sau mai puţin deschis încă din anii 1960.

Disputele între intelectualii tineri şi cei vîrstnici aveau loc în presa moldovenească, bătrînii conservatori publicînd articole împotriva reformelor lingvistice în cotidianul de limbă rusă *Sovetskaia Moldavia* şi în diferite ziare transnistrene, în timp ce tinerii răspundeau în limba moldovenească în publicaţii ca *Moldova socialistă*, *Literatura şi arta* sau *Învăţămîntul public*.[34] Cercetătorii, profesorii, artiştii şi alţii îşi făceau cunoscute poziţiile asupra identităţii şi limbii în scrisori către aceste publicaţii. Asociaţia Istoricilor, o organizaţie neoficială fondată la mijlocul lunii iulie 1989 şi aliată cu Frontul Popular, a făcut explicit conflictul din interiorul comunităţii intelectuale într-un apel lansat la primul său congres:

> Eliminarea acestor dezastre [ale distorsiunii istoriografice] impune lichidarea unui clan de funcţionari în domeniul ştiinţific şi în sfera ideologiei oficiale care şi-au arogat dreptul de a formula sarcini ştiinţifice, de a-şi exprima opiniile, de a interpreta evenimentele istorice şi de a pronunţa verdicte fără drept de apel. Acest grup extrem de influent a fost pentru multă vreme un parazit [al comunităţii academice].[35]

În sate, eforturile acestor intelectuali ce locuiau la Chişinău au fost întărite de sprijinul profesorilor moldoveni locali, al căror număr se mărise ca rezultat al unei rezoluţii speciale de partid din mai 1987 ce stipula dezvoltarea învăţămîntului în limba moldovenească. Între anii şcolari 1985-1986 şi 1989-1990, numărul de profesori „nonruşi" (aproape în exclusivitate moldoveni) a crescut de la aproximativ 3400 la 4200,[36] asigurînd astfel suportul de bază al schimbării culturale la sate.

---

[32] Crowther, „Politics", 188.

[33] De exemplu, schimbările din conducerea Uniunii Scriitorilor au fost generate de aparenta sinucidere a preşedintelui său, Pavel Boţu, la începutul lui 1987.

[34] Vezi, de exemplu, A. Moşanu, I. Osadcenco, N. Matcaş şi I. Dumeniuc, „O istorie cu istorici", în *Învăţămîntul public*, 15 iulie 1989, p. 4; A. Ciobanu, „Rea-voinţă", în *Moldova socialistă*, 27 iulie 1989, p. 4.

[35] „O nouă asociaţie: într-un ceas bun", *Literatura şi arta*, 13 iulie 1989, p. 3.

[36] Profesorii „nonruşi" erau mai ales profesorii de limbă moldovenească, deoarece numai cîteva ore experimentale erau ţinute în altă limbă decît rusa şi moldoveneasca înainte de 1989. *Narodnoe hozeaistvo Moldavskoi SSR* pentru 1985, 1986, 1987; *Economia naţională a RSS Moldoveneşti* pentru 1988; *Economia naţională a RSS Moldova* pentru 1989.

Responsabilii culturali erau implicați direct în activitatea comisiei interdepartamentale stabilite de parlamentul moldovenesc la mijlocul anului 1988 pentru a examina istoria limbii moldovenești. Unul din primele îndemnuri publice pentru adoptarea alfabetului latin și discreditarea ideii unicității limbii moldovenești a apărut într-o scrisoare deschisă adresată comisiei de intelectualii importanți ai republicii.[37] Comisia era condusă de două personalități redutabile ale partidului: Alexandru Mocanu, președinte al Prezidiului Sovietului Suprem, și Nicolae Bondarciuc, secretar cu probleme ideologice al Comitetului Central PCM, dar includea și cercetători, scriitori și ziariști proeminenți. Membrii comisiei cu tendințe reformiste au găsit rapid metode de a-i convinge pe colegii lor mai conservatori. De exemplu, un membru al comisiei ca Silviu Berejan, nou-numitul director al Institutului de Lingvistică și Literatură, a invitat numeroși „membri asociați" să participe la lucrările comisiei, aceștia fiind mai ales lingviști reformiști care erau încurajați să participe la întîlniri pentru a-i forța pe cei mai puțin convinși să accepte reformele lingvistice.[38] Cu conducători mai tineri în Uniunea Scriitorilor și în institutele academice și dată fiind creșterea grupului de susținători în persoana profesorilor de la sate, jocurile erau deja făcute împotriva conservatorilor culturali.

Scriitorii și cercetătorii moldoveni, adunîndu-și forțele în activitatea „neoficialilor" și a Frontului Popular, au început să se considere tot mai mult ca parte a unei mișcări reformiste ce se extindea dincolo de granițele Moldovei și chiar în afara Uniunii Sovietice. Un reprezentant al Solidarității poloneze a vorbit la o întrunire a Frontului în august 1989 și a afirmat că „Solidaritatea și Frontul Popular au aceleași țeluri".[39] Mișcările pentru reformă culturală din alte republici sovietice au fost văzute de asemenea ca modele ale unor eforturi similare în Moldova. Ca problemă privită separat, problema limbii s-a bucurat de mai multă atenție în Moldova decît în orice altă republică unională, dar revendicări lingvistice similare exprimate în Țările Baltice sau în alte părți au jucat un rol semnificativ în atragerea atenției asupra statutului limbii moldovenești în republică.

Pînă la mijlocul lui 1989, cînd dezbaterea cu privire la următoarea sesiune a Sovietului Suprem ajunsese la punctul culminant, legile cu privire la limbă fuseseră deja adoptate pretutindeni, în Țările

---

[37] Vieru, *O luptă, o suferință*, p. 17-23. Klaus Heitmann acordă o atenție specială acestei scrisori în articolul său „Probleme der moldauischen Sprache in der Ära Gorbaèev", în *Südosteuropa* 38, nr. 1, 1989, p. 28-53.

[38] Silviu Berejan, directorul Institutului de Lingvistică și Literatură al Academiei de Științe a Moldovei – interviu cu autorul, Chișinău, 6 octombrie, 1992.

[39] „Mitingul Frontului Popular din Moldova", în *Moldova socialistă*, 16 august 1989, p. 3.

Baltice şi în Tadjikistan, un proiect de lege fiind dat publicităţii spre a fi discutat şi în Uzbekistan. Aceste legi erau anunţate în presa moldovenească de obicei fără nici un comentariu, dar influenţa celor ce propuneau reforme lingvistice în aceste republici asupra reformiştilor moldoveni a fost imensă. Secretarul ideologic al partidului, Bondarciuc, informa deja în iunie 1988 că anumite elemente din Uniunea Scriitorilor se aflau sub influenţa naţionaliştilor estonieni.[40] La mai puţin de un an după aceea, *Glasul*, prima publicaţie moldovenească scrisă în alfabet latin după 1940, a fost tipărită în Letonia, sub egida uniunilor scriitorilor moldoveni şi letoni.[41] Reprezentanţi ai fronturilor populare din Republicile Baltice erau adeseori prezenţi la manifestările Frontului Popular din Chişinău şi un reprezentant din Letonia a ţinut probabil cel mai memorabil discurs la Marea Adunare Naţională din 1989, începînd prin a se scuza că vorbeşte ruseşte, „limba ocupanţilor", şi atrăgîndu-şi un proces în justiţie pentru remarcile sale incendiare.[42] Influenţa mişcărilor din Republicile Baltice asupra moldovenilor a fost clară deja în momentul sesiunii Sovietului Suprem de la sfîrşitul lui august 1989. Corespondentul la Chişinău pentru *Krasnaia zvezda* chiar îşi începea unul din reportaje întrebîndu-se dacă Moldova avea să urmeze „scenariul Republicilor Baltice".[43]

Dimensiunea regională: basarabeni şi transnistreni

Dincolo de noua generaţie de intelectuali moldoveni, un alt grup important ce susţinea reformele culturale îi includea pe moldovenii cu familie şi relaţii profesionale în regiunea basarabeană. În mod tradiţional, poziţiile în partid şi în ierarhia de stat erau ocupate de persoane care aveau legături cu Transnistria – Camenca, Rîbniţa, Dubăsari, Tiraspol, Grigoriopol şi Slobozia, care făcuse parte din RASSM înainte de 1940. Se avea, în general, mai multă încredere din punct de vedere politic în persoanele din această regiune decît în cele care proveneau din vechea Basarabie „burgheză" şi chiar membrii ilegalişti ai secţiunii basarabene a Partidului Comunist Român erau consideraţi suspecţi din punct de vedere politic şi nu erau primiţi ca membri ai PCUS după ce regiunea fusese anexată de Uniunea

---

[40] G. Singurel, „Moldova pe baricade", p. 36.

[41] Vladimir Socor, „Scriitorii moldoveni publică un periodic neautorizat în alfabet latin", în *Raport asupra URSS la Radio Libertatea*, 7 aprilie 1989, p. 25.

[42] „Po negodnîm reţeptam", în *Pravda*, 29 august 1989, p. 6; N. Muliar, „Nujnî razumnîe kompromisî", în *Krasnaia zvezda*, 31 august 1989, p. 1; N. Steajkin şi V. Gordienko, „Sessia zakoncilas'", problemî ostaiutsea", *ibidem*, 6 septembrie 1989, p. 1.

[43] N. Mulear, „Nujnîi", p. 1.

[44] Crowther, „Politics", p. 186.

Sovietică.[44] În plus, puțini basarabeni aveau experiența practică sau aptitudinile administrative ale colegilor lor transnistreni. O dată ce RASSM fusese „nucleul" construcției socialismului în Moldova, după cum au remarcat adeseori propagandiștii din perioada interbelică, era normal ca Transnistria să obțină un rol important în construcția socialismului și în Moldova postbelică. Pînă în noiembrie 1989, primul-secretar al PCM nu fusese niciodată o persoană din Basarabia. Chiar și în cadrul instituțiilor culturale, persoane din regiunea aflată la est de Nistru au controlat posturile importante pînă tîrziu în anii 1980. Relațiile dintre ruși și nonruși în cadrul elitei erau cel puțin la fel de semnificative aici ca și în alte republici sovietice, dar existau rivalități puternice chiar și între moldovenii înșiși.

În perioada perestroikăi totuși, relația tradițională dintre basarabeni și transnistreni începuse să se schimbe. O generație mai tînără de basarabeni, educați la Universitatea de Stat din Chișinău sau la Institutul Agricol din Chișinău, care își continuaseră apoi studiile la Moscova, Kiev sau în alte centre sovietice, începuse să se ridice și să obțină posturi în administrația de partid și de stat. Această nouă generație de înalți funcționari moldoveni, născută în anii 1940, ajunsă la maturitate în anii 1980, a exercitat presiuni puternice asupra vechii generații pentru a reuși să aibă un cuvînt greu de spus în afacerile din republică. Ei au ajuns la putere mai ales ca rezultat al promovării preferențiale a localnicilor moldoveni după anii 1960, cînd PCM a încercat să indigenizeze ierarhia de partid. Pînă în 1989, moldovenii erau, de fapt, suprareprezentați în conducerea partidului, ținînd cont de procentul lor din populația totală.[45]

Carierele lui Mircea Snegur, Andrei Sangheli și Nicolae Țîu sînt reprezentative pentru această nouă generație. Snegur, născut în raionul Florești (în nordul Basarabiei), în 1940, a absolvit Institutul Agricol din Chișinău în 1961 și și-a început cariera ca agronom la o cooperativă agricolă în raionul său natal. După studii avansate de horticultură, el a obținut un post în Ministerul Agriculturii din RSSM, unde a coordonat o serie de departamente și de proiecte experimentale de horticultură. În 1981 Snegur și-a început activitatea de partid, mai întîi ca președinte al comitetului de partid raional din Edineț (în nordul Basarabiei) și apoi, din 1985, ca secretar al Comitetului Central responsabil pentru agricultură. Andrei Sangheli s-a născut în 1944 în raionul Edineț, a absolvit Institutul Agricol din Chișinău și a

[45] Moldovenii erau, în general, foarte slab reprezentați în partid (47,8% în comparație cu 63,9%, cît reprezentau ei din totalul populației), dar extrem de bine reprezentați în pozițiile de conducere (75,5%). William Crowther, „Ethnicity and Participation in the Communist Party of Moldavia", în *Journal of Soviet Nationalities* 1, nr. 1, 1990, p. 148-149.

lucrat ca agronom la o cooperativă agricolă din raionul Dondușeni (în nordul Basarabiei). În 1986, Sangheli a ajuns în postul de prim-vicepreședinte al cosiliului de miniștri al RSSM și președinte al comitetului agroindustrial de stat. Nicolae Țîu s-a născut în 1948 în raionul Cahul (în sudul Basarabiei) și, la fel ca Snegur, a absolvit Institutul Agricol din Chișinău. În anii 1970, a lucrat ca inginer, președinte de cooperativă agricolă și secretar de partid în raioanele Cahul și Ungheni (în centrul Basarabiei). În 1986, el a fost avansat la cea mai importantă funcție în organizația de partid locală, prim-secretar al comitetului de partid al orașului Chișinău. Snegur avea să devină mai tîrziu primul președinte al Moldovei independente, Sangheli avea să fie numit prim-ministru, iar Țîu avea să devină ministru de externe și ambasador în Statele Unite.

Profilul social al acestei noi elite era substanțial diferit de cel al vechii elite. Acești noi conducători lucraseră ca înalți funcționari raionali, președinți de cooperativă agricolă sau în alte poziții care necesitau oarecare legătură cu satele moldovenești. Mulți proveneau ei înșiși din zona rurală moldovenească și veniseră la Chișinău sau în alte centre urbane pentru a profita de avantajele posibilităților educaționale de la sfîrșitul anilor 1950 și din anii 1960. Majoritatea vorbeau limba moldovenească, întrucît era necesar să poți măcar vorbi limba pentru a comunica cu țăranii moldoveni. Generația mai veche, dimpotrivă, fusese născută în Transnistria sau în alte regiuni din afara Basarabiei și fusese educată în ultimii ani ai RASSM sau în timpul războiului. Prea puțini dintre ei cunoșteau limba moldovenească la fel de bine ca și colegii lor basarabeni. Nu aveau rădăcini la sate, ci mai degrabă în zonele urbane, printre comunitățile de coloniști ruși sau ucraineni care se dezvoltaseră în jurul centrelor industriale în expansiune după război. Pentru Snegur și colegii săi, problema limbii s-a dovedit a fi o armă puternică împotriva vechilor elite de partid și de stat. În primul rînd, folosirea limbii naționale într-un mai mare grad fusese acceptată la nivel unional, la începutul lui septembrie 1987, într-un editorial al jurnalului teoretic *Kommunist* și reforma lingvistică putea fi considerată ca un sprijin pentru eforturile de restructurare ale lui Gorbaciov.[46] În plus, critica tot mai aspră direcționată împotriva primului secretar Grossu de către organele centrale de partid accentua nevoia de schimbare. Dată fiind poziția specială a Moldovei ca țintă potențială a iredentismului străin, conducătorii sovietici considerau, desigur, stabilitatea mai importantă decît eficiența în sistemul politic moldovenesc, temîndu-se că orice mișcare de revoltă le-ar oferi românilor ocazia de a pune întrebări incomode despre 1940. Semion Grossu, aflat în funcție din decembrie 1980, era

[46] „Internaționalisticeskaia sut' soțializma", în *Kommunist*, nr. 13, 1987, p. 3-13.

ultimul prim-secretar al republicii numit sub Brejnev și ultimul care avea să plece sub Gorbaciov. La sfîrșitul anilor 1980, semnele că cei de la Moscova erau total nemulțumiți de conducerea de partid locală au devenit evidente. Grossu, obișnuit să aibă puteri depline în conducerea republicii, nu făcuse mai nimic. În anii 1986 și 1987, el punea orice exprimare a vreunei nemulțumiri pe seama mașinațiilor naționaliștilor locali, a birocraților, a conspiratorilor internaționali sau a sioniștilor.[47] Într-un discurs din februarie 1989 la televiziune, Grossu i-a atacat pe „neoficiali" și adunările lor neautorizate, dar nu a dat nici un semn că ar recunoaște sau nu legitimitatea cererilor lor fundamentale.[48]

În problema limbii, Grossu s-a dovedit intransigent. Chiar și în iulie 1989, la o lună după sesiunea Sovietului Suprem cu privire la noile legi referitoare la limbă, chiar și după propunerea introducerii alfabetului latin, el era încă foarte hotărît să susțină că limba moldovenească și cea română sînt limbi diferite. Intervenția lui Grossu la întrunirea Biroului Politic din 27 iulie a fost aproape comică prin modul afirmării diferenței dintre limba română și cea moldovenească:

> Grossu: La sfîrșitul zilei, ucrainenii, belorușii sau alte națiuni ar putea avea pretenția de a fi identici cu rușii. Pur și simplu, nu merge așa. Vorbim de origini latine, nu de origini românești ale limbii moldovenești. Limba română are și ea origini latine. Ce legătură are folosirea alfabetului latin pentru limba moldovenească cu limba română? Absolut nimic. Aceasta este în primul rînd un punct de vedere științific, dar e și o problemă politică. De ce să fim noi la fel cu românii? Noi vorbim de origini latine. Și sînt multe alte țări latine și de alfabeturi latine.[49]

La aceeași întrunire a Biroului Politic, numeroși membri au ajuns să discute formularea exactă a noilor legi privitoare la limba moldovenească, mai ales problema bazei legale pentru trecerea la noul alfabet.

> Grossu: Tăiați expresia „la propunerile cetățenilor" Nu e destul de puternică. Poate „la cererea" sau „ca urmare a revendicărilor muncitorilor" sau „a poporului moldovenesc", sau... Asta sună bine, e puternică.
> [Neidentificat]: Nici asta nu e bună. Nu avem dreptul să scriem „poporul moldovenesc" Ucrainenii, rușii și toți ceilalți locuitori fac și ei parte din poporul moldovenesc.

[47] În februarie 1987, cîțiva înalți funcționari de la Komsomolul din Moldova au fost demiși pentru „incapacitatea lor de a-și îndeplini îndatoririle de serviciu", iar Grossu a afirmat mai tîrziu că demonstrațiile care izbucniseră în mai în RSSM se datorau intrigilor organizațiilor „neoficiale", ale evreilor și ale Occidentului.

[48] S.C. Grossu, „Timpul primenirilor – timp al acțiunilor de răspundere", în *Moldova socialistă*, 25 februarie 1989, p. 2.

[49] „Transcriere a întrunirii Biroului Politic al PCM, 27 iulie 1989", AOSPRM n/c, p. 47.

Grossu: Înţeleg. Păi, atunci, „naţiunea moldovenească" sau ceva...
[Neidentificat]: Poate „naţionalitatea moldovenească", dar nu vrem să-i scoatem în evidenţă...
Grossu: „Muncitorii de naţionalitate moldovenească" – asta putem spune.
[Neidentificat]: Trebuie să renunţăm neapărat la asta [despre muncitori].
Grossu: Sînt de acord. Şi eu zic că e important cum sună. Dacă am spune „cetăţeni", asta n-ar suna bine deloc.[50]

În comparaţie cu frazeologia bizară a primului-secretar, oricare din membrii tineri ai elitei de partid s-ar fi putut descrie drept un apărător raţional al intereselor locale şi un campion al renaşterii culturale moldoveneşti. În plus, o dată ce mulţi vorbeau limba moldovenească şi se ridicaseră prin intermediul extinsului sector agricol al republicii şi al administraţiei locale, legăturile lor cu masele de moldoveni erau automat mai puternice decît acelea ale acoliţilor lui Grossu.

Snegur şi ceilalţi au înţeles necesitatea cooptării organizaţiilor neoficiale; nu avea nici un sens să continue să lupte împotriva lor. În primăvara lui 1989, cînd „neoficialii" moldoveni s-au unit pentru a forma Frontul Popular, noua elită politică moldovenească a răspuns pozitiv la revendicările lor. Snegur a vorbit la o adunare a Frontului Popular la o zi după alegerea sa în funcţia de preşedinte al Sovietului Suprem şi a ajuns să fie considerat unul din avocaţii revendicărilor „neoficialilor" în cercurile politice înalte.[51] Aşa cum problema limbii le-a permis noilor elite să conteste hegemonia predecesorilor lor, politicienii moldoveni au considerat-o şi ei un instrument împotriva vechii conduceri, predominant transnistrene.

Dimensiunea etnică: moldoveni şi minorităţi

Un ultim grup de interese legat şi el de problema limbii se referea la majoritatea moldovenească, mai ales la numeroasele comunităţi formate din citadini la prima generaţie şi la relaţiile lor cu populaţiile minoritare. Conducătorii mişcărilor neoficiale au avut mai întîi grijă să-şi definească scopurile cît mai larg şi inclusiv, nu etnic şi exclusiv – nu numai că intenţionau să sprijine programul de reformă iniţiat de Moscova, ci şi să mobilizeze toţi cetăţenii RSSM, indiferent de etnie, sub steagul deschiderii, restructurării şi democratizării. La congresul de înfiinţare a Frontului Popular, la 20 mai 1989, au fost prezenţi reprezentanţi ai multor grupuri etnice din republică, printre care şi

[50] „Transcriere, 27 iulie 1989", p. 51. Expresia „la propunerile cetăţenilor republicii" a fost adoptată în textul final al legii.

[51] Nicolae Dabija, redactor-şef la *Literatura şi arta* – interviu cu autorul, Chişinău, 29 iunie 1994.

un reprezentant al mişcării neoficiale „Gagauz Halkî", care va forma mai tîrziu nucleul mişcării separatiste din raioanele sudice.[52] Numele Frontului chiar reflecta încercarea de înfiinţare a unei coaliţii interetnice – el fusese botezat *Frontul Popular din Moldova* şi nu *Frontul Popular Moldovenesc*, nume mult mai sugestiv etnic.

Chiar şi la momentul creării Frontului, totuşi componenta etnică a problemei limbii moldoveneşti era deja evidentă. Ion Druţă, cel mai mare scriitor al republicii şi o personalitate aflată adeseori în conflict cu oficialităţile sovietice, remarca importanţa reformei lingvistice pentru moldoveni într-un articol publicat în cotidianul de partid: „Revendicarea de a declara limba moldovenească limbă de stat şi de a trece la alfabetul latin nu e nimic altceva decît expresia condiţiilor necesare existenţei... Decretarea limbii moldoveneşti limbă de stat nu este un scop în sine, ci mai degrabă căutarea... restabilirii etnicităţii noastre naţionale."[53] Pentru Druţă şi alţi comentatori importanţi, renaşterea poporului moldovean urma să fie în detrimentul celor care îl oprimaseră pentru multă vreme. Aşa cum nota Druţă parabolic, pe la mijlocul lui 1989:

> Grîu curat e cel ce trăieşte din propria sa muncă, neghină sînt cei care se lăfăiesc în bunuri fără să le fi plătit cu propria sa sudoare.
> Grîu se numeşte sfinţenia omului faţă de pămîntul pe care trăieşte, grija lui de-al trece urmaşilor în toată plinătatea şi frumuseţea sa, iar neghina e cel care nu crede că istoria oricărei regiuni porneşte cu clipa aşezării sale în acel ţinut, şi sfîrşeşte odată cu plecarea lui de-acolo. Tragismul situaţiei constă în faptul că, din păcate, avem prea puţin grîu şi prea multă neghină. În cele din urmă s-a ajuns pînă acolo încît deseori ne pomenim cu neghina aşezată în capul mesei, ea fiind cea care dictează cînd, şi cum, şi unde să fie cultivat grîul ce-a mai rămas, cînd să fie strîns, unde să fie măcinat, ce fel de colaci şi la ce oră colacii ceia să-i fie prezentaţi.[54]

Pentru oricare cititor, era clar cine era grîul şi cine era neghina. Nicolae Dabija, redactorul-şef de la *Literatura şi arta*, era şi mai explicit: „Astăzi, conducerea de partid şi de stat trebuie să decidă: cu poporul sau împotriva lui. Cu moldovenii sau împotriva lor... Mulţi aşa-numiţi „internaţionalişti" nu agreează faptul că poporul nostru s-a trezit... Pentru ei, poporul nostru a fost bun atîta timp cît a fost muncitor şi răbdător. Dacă ar fi în cartea recordurilor Guiness o categorie pentru „cel mai somnolent popor din lume", al nostru ar fi pe primul loc".[55]

---

[52] L. Busuioc, „Pe baza mişcării", p. 2.

[53] Ion Druţă, „Anevoioasa trecere de la vorbe la fapte", în *Moldova socialistă*, 5 martie 1989, p. 1-2.

[54] Ion Druţă, „Grîul şi neghina", în *Tinerimea Moldovei*, 30 august 1989, p. 4.

[55] Nicolae Dabija, „Ora marilor răspunderi", în *Moldova socialistă*, 29 august 1989, p. 3.

Date fiind schimbările demografice din republică după cel de-al doilea război mondial, astfel de puncte de vedere erau, desigur, bine primite de moldovenii din oraşe. În timp ce numărul moldovenilor din oraşe crescuse începînd cu anii 1970, prea puţini membri ai naţionalităţii majoritare reuşeau totuşi să ajungă în funcţii înalte de conducere în zonele urbane. Pînă în ianuarie 1989, Moldova era penultima (doar înaintea Kazahstanului) în privinţa procentului de posturi de conducere deţinute de naţionalităţile republicii, mai puţin de jumătate din posturile existente în industrie, transport, comunicaţii şi construcţii fiind deţinute de moldoveni.[56] În fond, adevărata forţă a mişcării naţionale se afla în centrele urbane, unde moldovenii de curînd sosiţi de pe la sate erau conştienţi de avantajele statutului oficial obţinut de limba lor strămoşească. În retorica lor, conducătorii Frontului Popular priveau spre sate ca spre receptacolul unor calităţi ca munca stăruitoare, respectul pentru tradiţie şi autosuficienţa care să scoată republica din marasmul economic şi social în care se scufundase în timpul primilor secretari Bodiul şi Grossu. Totuşi în oraşe – o dată cu prima generaţie de moldoveni urbanizaţi concurînd cu etnicii ruşi şi ucraineni – s-a întîmplat ca mesajul reformei limbii să aibă cel mai mare impact. Eventuala adoptare a noilor legi ale limbii, în august 1989, a fost în mare parte rezultatul unei conjuncţii de interese ale tinerilor cercetători moldoveni şi ale celor ce le corespundeau în elita politică, dar existenţa unei populaţii moldoveneşti în oraşe, compusă din persoane pentru care reforma lingvistică reprezentase o cale spre o mai mare mobilitate socială, constituia şi ea un sprijin important pentru noile legi în cadrul populaţiei mai largi. Responsabilitatea pentru forma finală şi adoptarea legilor era purtată de comisia interdepartamentală şi de Sovietul Suprem, dar presiunea exercitată de demonstraţiile de masă era, de asemenea, de o mare importanţă.

Cu toate eforturile de reprezentare a mişcării naţionale ca reacţie a tuturor grupurilor etnice din Moldova la problemele create de deceniile de conducere sovietică, implicaţiile pur etnice ale mişcării pentru reformă lingvistică erau de neevitat. Pe la mijlocul lui 1989, elitele vorbitoare de limbă rusă din Transnistria părăsiseră mişcarea, considerînd revendicările lingvistice un simbol al şovinismului etnic moldovenesc şi pretinzînd reîntoarcerea la respectul pentru „internaţionalism", impus de conducerea PCUS de la Moscova. Deşi conducătorii organizaţiei „Edinstvo" erau de acord ca limba moldovenească să fie declarată limbă de stat, ei susţineau ca poziţia limbii ruse să fie asigurată declarînd-o a doua limbă în stat.[57] Cînd ziarul

[56] „Iazikom ţifr', *Argumetîi i faktî*, nr. 2, 1990p. 5.

[57] „În comisiile permanente ale Sovietului Suprem al RSS Moldoveneşti", în *Moldova socialistă*, 6 august 1989, p. 3.

partidului dintr-o fabrică din Tiraspol a publicat prematur proiectele noii legi a limbii, la începutul lui august 1989 demonstrînd populației vorbitoare de limbă rusă că Sovietul Suprem nu intenționa să declare rusa a doua limbă oficială – cadrele locale de partid și șefii de fabrici din Transnistria au inițiat un val de greve împotriva mișcării lingvistice.[58] La începutul lui august, opoziția multietnică *ad hoc* a Moldovei, care-i permisese Frontului Popular să se ridice ca o forță unită dintr-o mulțime de organizații neoficiale în luna mai, se stinsese cu desăvîrșire. În așteptarea noii legislații a limbii, relațiile dintre diferitele comunități etnice ale Moldovei s-au deteriorat într-atît încît foștii aliați au ajuns să lupte efectiv unii împotriva altora în primăvara lui 1992.

REGÎNDIREA MIȘCĂRII NAȚIONALE

În funcție de cel cu care vorbești în Moldova postsovietică, mișcarea națională de la sfîrșitul anilor 1980 este caracterizată ca o redescoperire a „adevăratei" identități românești a moldovenilor după decenii de asuprire sovietică, drept o afirmare a suveranității locale a moldovenilor împotriva intereselor imperiale sau ca o înfrîngere a „internaționalismului" sovietic de către șovinismul etnic îngust. Ca în toate disputele etnice, totuși etnicitatea e doar o parte a tabloului general. Demonstrațiile de stradă, steagurile românești și sloganurile naționaliste, în ciuda ultimelor evenimente generate de *perestroika*, implicau trei grupuri sociale distincte pentru care problemele de identitate și limbă constituiau un scop unic și, după cum s-a dovedit, de scurtă durată.

Noile elite moldovenești din Basarabia – reprezentate de oameni ca Mircea Snegur, de exemplu – au găsit în problema limbii un instrument folositor împotriva vechii conduceri transnistrene, rusificată și tradiționalistă. Tendințele de mai lungă durată în viața academică moldovenească și peisajul demografic al republicii au mărit și ele eficacitatea problemei limbii pentru elitele politice. Fără românizarea progresivă a limbii înseși, trecerea la alfabetul latin ar fi fost o propunere mult mai radicală și mai puțin aplicabilă. Faptul că distanța lingvistică obiectivă dintre limba română literară și limba moldovenească literară se micșorase substanțial începînd cu sfîrșitul anilor 1930 a făcut aceste sarcini mult mai puțin dificile. De n-ar fi existat ascensiunea cercetătorilor proromâni, care susținuseră multă vreme în mod voalat renașterea culturii moldovenești locale (citește

[58] „Graba strică treaba", *ibidem*, 17 august 1989, p. 3; „Cititorul se alarmează greu", *ibidem*, 18 august 1989, p. 3.

românești), mișcarea pentru reformă ar fi arătat altfel și nu ca o mișcare națională. În plus, moldovenizarea progresivă a centrelor urbane din RSSM, mai cu seamă Chișinăul, crease un public pregătit. Lăudînd țăranul ca pe o întrupare a idealului național moldovenesc-românesc, „neoficialii" și Frontul Popular erau capabili să cultive relațiile cu tinerii moldoveni de la orașe, ei înșiși abia sosiți de pe la sate, care vedeau în mișcarea națională o șansă de a-și întări pozițiile în elita politică, economică și culturală dominată de ruși. Perspectiva de a obține statut oficial pentru limba moldovenească, favorizînd astfel aptitudinile lingvistice pe care moldovenii veniți la oraș le păstraseră după migrația lor de la sate, reprezenta promisiunea unui avantaj competitiv asupra rușilor de la orașe și asupra altor grupuri etnice. Forța problemei limbii se afla în capacitatea ei de a șterge granițele dintre aceste diferite grupuri de interes și de a le uni în spatele mișcării pentru reformă culturală.

Cu toate realizările lor din 1988 și 1989, primii „neoficiali" moldoveni și Frontul Popular au făcut însă o mare greșeală strategică. Atunci cînd mișcarea națională a căpătat avînt, din ce în ce mai multe revendicări radicale fiind exprimate după adoptarea noilor legi ale limbii, conducătorii Frontului au început să interpreteze tot mai greșit motivele succesului lor. Ei au considerat marele val de demonstrații publice din 1988 și 1989 o dovadă a redeșteptării naționale, panromânești, imagine încurajată și perpetuată de răsturnarea regimului Ceaușescu la București în decembrie 1989. O dată ce conducătorii Frontului au început să accentueze doar aspectele exclusive ale mișcării pentru reformă politică – privind problema limbii ca pe un prim pas într-o mișcare pentru unirea națiunii române și respingerea jugului rusesc – coaliția multietnică ce susținea restructurarea a fost inevitabil prima care s-a destrămat.

Deși cultura reprezenta o importantă resursă mobilizatoare pe termen scurt, ea s-a dovedit incapabilă să mai unească diferitele grupuri de interes din republică după ce alte probleme fuseseră rezolvate. Deja pe la mijlocul lui 1989, transnistrenii și găgăuzii se despărțiseră de mișcarea pentru reformă, cîndva unită, primii fiind nemulțumiți de ridicarea elitelor basarabene la conducerea Frontului Popular, iar cei din urmă convinși că noile legi ale limbii vor duce la asimilarea lor forțată în cadrul culturii românești. Alte fisuri au început să apară chiar și între moldovenii înșiși, pe măsură ce membrii mai radicali ai Frontului Popular susțineau distrugerea Imperiului Sovietic și uniunea panromânească, în timp ce grupurile mai moderate păreau satisfăcute cu controlul local asupra resurselor economice și culturale într-o federație sovietică reorganizată. Problema însăși care reușise să unească aceste grupări diferite pentru o scurtă perioadă, în amurgul socialismului sovietic – identitatea moldovenească – a devenit una din principalele subiecte litigioase din Moldova independentă.

PARTEA A TREIA

Independență și conflict

Politică, identitate şi reformă după destrămarea Uniunii Sovietice

7

La sfîrşitul anilor 1980, limba moldovenească a reprezentat iniţial o problemă asupra căreia intelectualii şi anumiţi membri ai elitei politice a reuşit să cadă de acord. Nerăbdătoare să-şi afirme puterea împotriva centrului sovietic, ca şi împotriva conducerii locale de partid, personalităţile politice moldovene din Basarabia au format un front comun cu generaţia mai tînără de intelectuali. Interesele lor comune erau clare. Scriitori, artişti şi istorici sperau cu toţii să genereze renaşterea culturii naţionale moldoveneşti (adică româneşti), scop pe care l-au urmărit mulţi în mod deschis începînd cu anii 1960. Politicienii locali priveau mişcarea naţională ca pe o modalitate de a obţine mai multe concesii de la centru şi de a-i înlătura pe conducătorii partidului comunist din perioada Brejnev.

În anii 1990, geografia politică a Moldovei a devenit mult mai complexă. În primele alegeri parlamentare postsovietice, ţinute în februarie 1994, treisprezece partide şi blocuri electorale independente au concurat pentru locuri în noua adunare. Programele politice ale grupurilor variau destul de mult. La un capăt al spectrului, adepţii radicali ai panromânismului priveau unificarea cu România ca pe singura salvare pentru o ţară suferind de pe urma crizei economice şi a separatismului teritorial. La celălalt capăt, o coaliţie ultraconservatoare îşi baza campania pe respingerea mişcării naţionale şi cerea reîntoarcerea la Uniunea Sovietică. Alte grupări respingeau extremismul ambelor tabere şi susţineau menţinerea unui stat moldovean independent, participînd doar la unele structuri ale Comunităţii Statelor Independente (CSI). Alţii îi îndemnau pe alegători să ignore retorica de diviziune a naţionalismului – fie în formele sale proromâneşti, fie în cele proruseşti – şi să voteze pentru candidaţii ce promiteau privatizare rapidă şi reformă agrară.[1]

Alegerile prezidenţiale şi parlamentare din anii 1990 au repetat această diviziune de bază dintre taberele proromâneşti, de centru, şi

[1] O analiză mai detaliată a istoriei şi programelor acestor partide poate fi găsită în Charles King, „Moldova", în Bogdan Szajkovski, ed. *New Political Parties of Eastern Europe, Russia and the Successor States,* Londra, Longman, 1995, p. 293-311.

cele proruseşti sau prosovietice. Numele partidelor se schimbau rapid, căci politica devenea mai mult o problemă de loialitate faţă de anumite personalităţi politice decît de aderenţă la o anumită ideologie. Cel mai mult semăna cu o linie de diviziune problema perenă a identităţii. Vehemenţa culturii politice a descrescut considerabil la sfîrşitul anilor 1990, o dată cu provocările reformei economice şi cu primirea destul de rece din România, ce a micşorat entuziasmul pe care mulţi adepţi ai panromânismului îl simţiseră în zilele redeşteptării mişcării naţionale. Mai important, populaţia largă pe care credeau naţionaliştii că o au drept susţinătoare părea să dispară o dată ce moldovenii mergeau la vot. Însă diferenţele clare dintre adepţii panromânismului şi detractorii lor au rămas punctul cel mai important de clivaj în cadrul elitelor politice din Moldova independentă.

DE LA MIŞCARE CULTURALĂ LA INDEPENDENŢĂ

Alegerile în Congresul Deputaţilor Poporului din martie 1989 şi în Sovietul Suprem al RSSM din februarie-martie 1990 au pecetluit soarta partidului comunist ca forţă politică orgnizată. Reprezentanţii Frontului Popular şi ai „neoficialilor" i-au învins la mare diferenţă pe candidaţii comunişti în lupta pentru locurile din noul congres şi le-au oferit membrilor celor mai devotaţi şi mai articulaţi ai organizaţiei o platformă unională. La fel, deşi partidul comunist era singurul partid acceptat în alegerile pentru Sovietul Suprem din 1990, nenumăraţi candidaţi independenţi au avut voie să participe în 373 din cele 380 de circumscripţii electorale. 27% din toate locurile pentru Sovietul Suprem au fost cîştigate de susţinători deschişi ai Frontului. Alături de deputaţii moderaţi ai partidului comunist, mai ales din circumscripţiile rurale, reformiştii deţineau majoritatea locurilor.[2] O tabără prosovietică, formată mai ales din deputaţi vorbitori de limbă rusă din centrele urbane, Transnistria şi raioanele sudice, formau o mică opoziţie, dar cînd deputaţii găgăuzi şi transnistreni au părăsit congresul în semn de protest faţă de reformele culturale proromâneşti, cei din Front şi comuniştii reformişti au obţinut controlul absolut asupra corpului legislativ. Pentru unii, drumul spre o repetare a unirii din 1918 părea deja pregătit. Ziarul oficial al Sovietului Suprem a fost redenumit *Sfatul Ţării* după numele adunării legislative basarabene din 1917-1918 şi deputaţii chiar s-au gîndit să redenumească şi parlamentul folosind acelaşi nume.[3]

---

[2] Gheorghe Lupuşor, „Confruntări parlamentare", în *Adevărul*, 29 mai 1990, p. 4.

[3] „Televiziunea în RSS Moldova", în *România liberă*, 21 iunie 1990, p. 4.

Din acest moment, rupturile din cadrul societății moldovenești au devenit tot mai mari. Sondajele de opinie din 1990 indicau o clară diviziune etnică în ce privea viitorul republicii. Într-unul dintre aceste sondaje, 54,8% dintre moldoveni, dar numai 8,8% dintre ruși și 8,4% dintre ucraineni erau de acord cu independența; în privința unirii cu România totuși, atît moldovenii, cît și minoritățile erau de acord: doar 3,9% dintre moldoveni și chiar mai puțini dintre minorități erau în favoarea unirii.[4] Succesul politic al legilor limbii și începutul unei legislaturi dominate de Front și de aripa reformist-agrariană a partidului comunist au marcat începutul unei noi faze în politica Moldovei și, de asemenea, al conflictelor violente dintre moldoveni, pe de o parte, și populația din Transnistria, vorbitoare de limba rusă mai ales, și găgăuzii din sud, pe de altă parte. Din punctul de vedere al conducătorilor transnistreni și găgăuzi, guvernul republican adoptase o poziție împotriva minorităților naționale, împotriva mesajului „internaționalist" predicat de Moscova și de partidul comunist. Minoritățile se aflau astfel în conflict cu guvernul însuși și nu numai cu anumite grupuri politice naționaliste, care fuseseră anterior marii susținători ai schimbării politice și culturale.

Transnistrenii și găgăuzii au încercat curînd să-și creeze propriile structuri guvernamentale, declarîndu-se republici separate. „Republica Găgăuză", cu centrul la Comrat, a fost declarată în cinci raioane din sudul Moldovei în august 1990, iar Republica Moldovenească Nistreană (RMN), cu capitala la Tiraspol, a fost proclamată în estul Moldovei în septembrie 1990. Luptele dintre forțele guvernului central și grupuri înarmate susținute de separatiști au devenit tot mai puternice în lunile următoare și au culminat într-un război în toată regula de-a lungul Nistrului în prima jumătate a lui 1992. Rupturi au început, de asemenea, să apară între Mircea Snegur și conducerea Frontului Popular. Unul dintre primii susținători ai Frontului, Snegur, s-a trezit deodată într-o poziție extrem de delicată, la mijloc între populațiile transnistrene și găgăuze ale republicii și elementele mai radicale, panromânești ale Frontului Popular. Ceea ce păruse la începutul anului 1989 o organizație unitară, adunînd membri ai guvernului, muncitori, țărani și intelectuali sub un steag larg al reformei, s-a dezintegrat rapid în funcții variate cu țeluri și interese opuse.

Conducerea republicii fiind din ce în ce mai detașată de controlul partidului comunist de la centru, Moldova a pornit pe calea unei relații radical noi cu centrul sovietic. În ciuda apelurilor repetate ale lui Mihail Gorbaciov pentru păstrarea ordinii și calmului,[5] Sovietul

[4] Vladimir Solonari și Vladimir Brutner, „Russians in Moldova", în Vladimir Shlapentokh, Munir Senoich și Emil Payin, ed., *The New Russian Diaspora: Russian Minorities in the Former Soviet Republics*, Armonk, N.Y., M.E. Sharpe, 1994, p. 80.

[5] Vezi Vladimir Socor, „Gorbaciov și Moldova", în *Reportaj asupra URSS la Radio Libertatea*, 21 decembrie 1990, p. 11-14.

Suprem a renunțat la rolul conducător al partidului comunist în mai 1990, consfințind sistemul democratic multipartinic drept bază a vieții politice și declarînd suveranitatea statului la 23 iunie 1990, conferind astfel prioritate legislației locale în fața legilor unionale. În mai 1991, parlamentul a votat renunțarea la denumirea din perioada sovietică – RSSM – și a proclamat „Republica Moldova" În septembrie 1990, Sovietul Suprem l-a ales pe Snegur în postul nou-creat de președinte al republicii și a adoptat o versiune a tricolorului românesc și a sigiliului cu cap de bour al lui Ștefan cel Mare ca steag național, reforme imediat respinse de transnistreni și găgăuzi.

Relațiile cu România au devenit una din problemele-cheie ale agendei politice moldovenești, o reorientare a politicii republicii care a înspăimîntat și mai mult minoritățile și conducătorii politici susținători ai integrității statului sovietic. Evenimentele din fosta RSSM, în plină dezintegrare în 1989 și 1990, însoțeau schimbări la fel de importante dincolo de graniță, în România. În mijlocul unei revolte populare și al mașinațiilor elitei politice, regimul lui Nicolae Ceaușescu a căzut printr-o revoluție violentă în decembrie 1989, Ceaușescu și soția sa Elena fiind executați în ziua de Crăciun. Noul guvern al Frontului Salvării Naționale, condus de fostul înalt funcționar de partid Ion Iliescu, era hotărît să mențină legături puternice cu Uniunea Sovietică, dar și relații mai apropiate cu nou-proclamata Republica Moldova. În timpul unor convorbiri la București, la mai puțin de o lună după revoluție, Iliescu și ministrul sovietic de externe Eduard Șevardnadze au reconfirmat granițele existente între România și Uniunea Sovietică.[6]

Dar la scurtă vreme după aceea, secretarul de partid moldovean Petru Lucinschi – care îi succedase lui Semion Grossu la sfîrșitul lui 1989 – a insistat asupra unor legături mai apropiate, „reciproc avantajoase" între România și Moldova, afirmație care ar fi fost imposibilă doar cu cîțiva ani mai devreme.[7] La sfîrșitul lui ianuarie 1990, au fost deschise șapte noi puncte de trecere peste Prut și zona de siguranță de cincizeci de kilometri, care flancase anterior rîul, a fost desființată.[8] Aceste noi legături erau cu atît mai interesante cu cît fuseseră inițiate de Iliescu, care, ca secretar de partid la Iași, în anii 1970, era implicat direct în contactele dintre români și moldoveni.

Această încălzire a relațiilor a permis o redescoperire reciprocă între români și moldoveni, atît la nivelul politicienilor, cît și al publi-

---

[6] „Revoluția română este un fenomen de proporție europeană și mondială", în *Adevărul*, 7 ianuarie 1990, p. 5.

[7] „Piedicile artificiale au fost înlăturate", *ibidem*, 9 ianuarie 1990, p. 4.

[8] „Măsuri de democratizare la frontiera dintre RSS Moldovenească și România", *ibidem*, 13 ianuarie 1990, p. 6.

culul larg. Ziarele românești au început să publice poeme și alte lucrări ale scriitorilor moldoveni cum ar fi Grigore Vieru și Leonida Lari, personalități centrale ale mișcării culturale de la sfîrșitul anilor 1980, dar a căror operă fusese multă vreme interzisă în România.[9] În primele zile ale revoluției române, Moldova a trimis sînge pentru spitale, alimente și alte ajutoare la București, două unități militare de voluntari fiind, de asemenea, trimise pentru a ajuta la eliminarea rămășițelor poliției secrete a lui Ceaușescu.[10] La 6 mai 1990, o demonstrație masivă – cunoscută sub numele de *Podul de Flori* – a avut loc de-a lungul Prutului, în timpul ei românii și moldovenii traversînd ceea ce unii descriseseră drept un zid fluid al Berlinului pentru a-și vedea rudele de care fuseseră cu mult timp în urmă separați de granița internațională.[11]

Nu numai că aceste relații reînnoite au radicalizat și mai mult acțiunile transnistrenilor și găgăuzilor, dar ele au adîncit rupturile și în cadrul elitei politice moldovenești. După euforia revoluției române și a mișcării naționale din Moldova, membrii Frontului Popular au început să militeze tot mai mult pentru reunificarea politică. La o adunare populară din martie 1990, Frontul a adoptat o rezoluție asupra unirii din 1918, declarînd-o „naturală și legitimă".[12] Tînărul jurnalist Iurie Roșca, unul din conducătorii Frontului, a devenit curînd cel mai deschis susținător al unirii. „Noi vrem să ne unim cu România", a declarat el unui ziar bucureștean în martie 1990, „dar acest lucru nu e încă posibil".[13] Pentru Roșca și alți exponenți ai panromânismului din Front, redeșteptarea națională și unificarea panromânească erau rezultatele normale ale procesului de democratizare. Dacă aveau șansa să-și exprime voința, moldovenii aveau să voteze desigur pentru reîntoarcerea între granițele României. Chiar și cei mai moderați decît Roșca puneau relațiile cu România în capul agendei politice căci, așa cum susținea ministrul culturii de atunci, Ion Ungureanu, Moldova era pe punctul de a crea o

[9] „Oaspeți dragi: scriitori basarabeni", în *Contemporanul*, 19 ianuarie 1990, p. 4.

[10] Th. Marcarov, „Dovezi emoționante ale solidarității", în *România liberă*, 22 februarie 1990, p. 4. Unitățile, numite după Ștefan cel Mare și revoluționarul din secolul al XIX-lea Tudor Vladimirescu, n-au ajuns însă niciodată în România. Există dovezi că aceste unități aveau acordul ministerului apărării sovietic pe temeiul că, în cazul necesității unei intervenții sovietice în România, unitățile de moldoveni, vorbind limba română, ar fi fost de preferat unei invazii rusești. Lucian Avramescu, „În direct, la Chișinău, revoluția română", în *Tineretul liber*, 21 ianuarie 1990, p. 1.

[11] Dumitru Nicodim, „Podul de flori de la Prut", în *Dreptatea*, 9 mai 1990, p. 1-4.

[12] „Declarație a mitingului FPM din 25 martie 1990", în *Flacăra*, 18 aprilie 1990, p. 1.

[13] „Obiective prioritare ale Frontului Popular din RSS Moldovenească", în *Adevărul*, 27 martie 1990, p. 6.

„confederație culturală" cu Bucureștiul care va pregăti calea unor legături politice mai strînse.[14]

Personalitățile politice de la București încurajau și ele retorica panromânismului. În timpul sărbătoririi zilei naționale a României, la 1 decembrie 1990, Ion Iliescu – la această dată președinte al României deja – denunța „nedreptățile comise împotriva poporului român în 1940 și își exprima convingerea că „istoria va găsi o cale de a pune lucrurile din nou pe calea lor normală."[15] Cu cîteva luni mai tîrziu, Frontul Salvării Naționale, aflat la conducere, și-a ținut convenția națională la București, cu o hartă în preajmă, ce includea Republica Moldova ca parte integrantă a României Mari.[16] Ministrul de Externe, Adrian Năstase, a început să vorbească public despre o eventuală „confederație economică" cu Moldova și chiar de unificare „după modelul german".[17] În aceiași timp, totuși România se străduia să-și îmbunătățească relațiile cu centrul sovietic, semnînd un tratat de bună vecinătate și cooperare cu Moscova în aprilie 1991.

Activitatea militantă a Frontului Popular și evidenta accentuare a sentimentelor iredentiste în România au determinat și alte personalități politice moldovene să-și exprime public dorința continuării existenței unui stat separat. Snegur mai ales a devenit principalul purtător de cuvînt din tabăra pro-Moldova. Hotărît să apere suveranitatea locală, Snegur nu era de acord să schimbe dependența față de Moscova cu o reorientare totală spre România. În timpul unei vizite la București în februarie 1991, președintele Snegur s-a adresat unei sesiuni comune a Parlamentului României și a vorbit favorabil de „țara noastră soră – România", dar a insistat asupra suveranității Moldovei; de fapt, referința sa indirectă la granițele istorice ale Moldovei – incluzînd regiuni din România și Ucraina – indica nașterea unui naționalism al „Moldovei Mari" pentru a contracara îndemnurile de refacere a României Mari venind de la București.[18] Pînă în primăvara lui 1991, Snegur și majoritatea elitei politice moldovenești se hotărîseră asupra doctrinei „celor două state": să obțină suveranitate completă și, eventual, independență pentru republica

[14] Petru Călăpodescu, „Mai presus de orice, noi dorim o confederație spirituală cu România", în *Libertatea*, 13 martie 1990, p. 4.

[15] Ion Iliescu, „Din inima țării, gînduri pentru țară", în *Adevărul*, 2 decembrie 1990, p. 1.

[16] „Lider FSN- Petre Roman", în *Izvestia*, 19 martie 1991, p. 5.

[17] „Declarația ministrului Adrian Năstase", în *Moldova suverană*, 27 martie 1991, p. 1; „În viitor o unificare după modelul german", în *România liberă*, 9 august 1991, p. 8.

[18] „Alocuțiunea domnului Mircea Snegur", în *Moldova suverană*, 15 februarie 1991, p. 1-2.

moldovenească menținînd, în același timp, legături culturale puternice cu Bucureștiul.[19]

Ca și în 1918, totuși evenimente din afara Moldovei au determinat în cele din urmă soarta regiunii. Conducerea Moldovei își semnalase deja, în primăvara lui 1991, dorința de a se despărți de Uniunea Sovietică. Snegur a decretat că republica nu va participa la referendumul din martie inițiat de Gorbaciov cu privire la viitorul federației, iar renunțarea la etichetele „sovietică" și „socialistă" din numele republicii, în mai, a adîncit conflictul dintre Chișinău și centru.[20] La începutul lui august, Moldova decisese deja să nu semneze noul tratat cu uniunea; lovitura de stat din august a dat impulsul final pentru ruperea relațiilor cu Moscova.[21] Reacția Chișinăului a fost rapidă. După cîteva discuții în cadrul organelor locale de partid, președintele și parlamentul au condamnat public puciul și le-au cerut cetățenilor să reziste reinstaurării autoritarismului.[22] La 27 august 1991, parlamentul moldovenesc a declarat independența totală a Republicii Moldova, dar textul declarației reflecta părerile diferite asupra independenței din cadrul adunării. În frazele introductive ale declarației se vorbea de „dezmembrarea" Principatului Moldovei de către Austria și Rusia în 1775 și în 1812, dar se cerea și „lichidarea consecințelor politice și legale" ale Pactului Ribbentrop-Molotov, clauză care părea să indice dorința de reunire cu România.[23] Nu exista nici o referință în declarație la România sau la identitatea românească a majorității etnice românești, dar ambele vor deveni principalele probleme litigioase din noul sistem politic.

PANROMÂNISMUL ȘI POLITICA DISCORDIEI

Neînțelegerile cu privire la relațiile cu România accentuaseră deja în 1990 disensiunile politice din cadrul Frontului Popular și, mai ales după declararea independenței, produseseră noi grupări politice cu idei foarte diferite despre viitorul statului. După triumfurile culturale

[19] „Ne cinstim înaintașii", *ibidem*, 29 martie 1991, p. 1; „Răspunsurile sincere ale lui Mircea Snegur", *ibidem*, 20 aprilie 1991, p. 1; Victor Losak, „Interviu acordat de dl Mircea Snegur", *ibidem*, 22 mai 1991, p. 1.

[20] „Poporul și decizia", *ibidem*, 14 martie 1991, p. 1; „Raportul domnului Mircea Snegur în problema schimbării denumirii republicii"" *ibidem*, 24 mai 1991, p. 1.

[21] „Moldova nu va semna tratatul unional", în *România liberă*, 10/11 august 1991, p. 8.

[22] Vezi declarațiile din *Sfatul Țării*, 20 august 1991, p. 1.

[23] „Declarația de independență a Republicii Moldova", în *România liberă*, 28 august 1991, p. 8.

ale perioadei *perestroika*, Frontul a devenit rapid o victimă a propriului său succes. Odată atinse țelurile sale – organizarea unei renașteri a culturii românești, eradicarea noțiunii de identitate culturală moldovenească separată și scoaterea republicii din Uniunea Sovietică – au apărut probleme serioase în legătură cu viitorul organizației. Pentru susținătorii radicali ai panromânismului, punctul culminant al activităților Frontului trebuia să fie nu numai renunțarea la identitatea moldovenească separată, ci și renunțarea la statul moldovenesc separat. Pentru personalitățile mai moderate, țelul organizației era de a încuraja legăturile culturale și economice tot mai strînse cu România și de a înainta mai lent în privința unirii politice.

Aceste neînțelegeri dintre radicali și moderați erau exacerbate de scurta experiență a Frontului la guvernare. După scurta sa apariție în alegerile republicane din 1990, unul din conducătorii grupului, Mircea Druc, a fost numit prim-ministru și a ajuns să conducă un guvern cu puternică reprezentare din partea Frontului, mai ales în ministerele educației și culturii. Politica guvernului Druc, incluzînd o virtuală epurare a nonmoldovenilor din instituțiile culturale și reorientarea politicii educaționale spre o îndepărtare de vorbitorii de limba rusă, a generat mari temeri printre minoritățile etnice că în viitor vor fi înglobate într-o nouă Românie Mare.[24] Druc însuși avea o atitudine pragmatică în privința unirii cu România. „Să avem mai întîi cîteva sute de întreprinderi cu capital mixt și cîteva zeci de mii de căsătorii mixte", i-a spus el unui reporter în 1990, „și pe urmă să vorbim de unire".[25] Dar din perspectiva nonmoldovenilor – care vedeau cum numele străzilor și simbolurile publice se schimbă pentru a reflecta moștenirea românească a republicii – guvernul părea hotărît să se apropie de București.

Conflictele cu găgăuzii și transnistrenii, din ce în ce mai puternice, de la mijlocul anului 1989, au ajuns la cote maxime în timpul conducerii lui Druc și au culminat cu declararea Republicii Găgăuze și a Republicii Moldovenești Nistrene. Aceste evenimente au avut un impact major asupra Frontului. Pentru mulți intelectuali moldoveni, adoptarea legilor limbii reprezenta o afirmare istorică a adevăratei identități a majorității etnice moldovenești, iar acțiunile separatiștilor găgăuzi și transnistreni subminau renașterea culturală inițiată în 1988. La al doilea congres din iunie 1990, Frontul a declarat că se află în opoziție cu conducerea lui Snegur, care, în opinia membrilor Frontului, se mișca prea încet în încercarea de a scoate Moldova din

[24] Jeff Chin și Robert Kaiser, *Russians as the New Minority: Ethnicity and Nationalism in the Soviet Successor States*, Boulder, Colo., Westview Press, 1996, p. 167-70.

[25] Ion Pavelescu et al., „Cred în viitorul neamului nostru așa cum cred în lumina soarelui", în *România liberă*, 26 iunie 1990, p. 1, 2.

Uniunea Sovietică și în reinstaurarea ordinii în raioanele din sud. La congres, consiliul executiv al Frontului, sub conducerea lui Iurie Roșca, a cerut public unirea cu România și o schimbare a statutului organizației care făcea incompatibilă calitatea de membru al Frontului cu aceea de membru al oricărei alte organizații politice. Pentru Roșca, adoptarea unei astfel de poziții era un test: odată anticomunismul și panromânismul declarate valori de bază ale organizației, era ușor să-i separi pe membrii stabili de cei fluctuanți.[26] La cel de-al treilea congres al său din februarie 1992, Frontul s-a transformat dintr-o mișcare de masă într-un partid politic, Frontul Popular Creștin Democrat, și a inclus în statutul său programul unirii cu România: „Frontul Popular Creștin Democrat își menține statutul de mișcare națională, unionistă, al cărei obiectiv major este refacerea statului român unitar."[27] Pentru a nu accepta legitimitatea existenței unui stat moldovenesc separat, Frontul în noua sa formulă a respins numele „Republica Moldova" în favoarea celui de „Basarabia", care părea o recunoaștere *de facto* a pierderii Transnistriei, dominate de separatiști.

Radicalizarea Frontului Popular și-a atins țelul de a-i forța pe politicienii moldoveni și pe alți membri ai Frontului să-și exprime clar opiniile în privința unirii cu România, dar a slăbit considerabil organizația din punct de vedere numeric. Vasta rețea de grupări locale, care-i permisese să se organizeze atît de bine în 1989, a scăzut rapid o dată ce unirea cu România a fost declarată ca țel ultim al Frontului.[28] Frontul fusese capabil să atragă sute de mii de moldoveni la Marea Adunare Națională din 1989, însă la adunările similare din vara anului 1993 s-au strîns numai cîteva sute de sprijinitori. Cîțiva membri importanți ai Frontului s-au îndreptat spre partide politice nou-create sau au plecat definitiv din Moldova. Ion Hadârcă a demisionat din funcția de președinte al Frontului, lăsînd locul unor susținători fervenți ai panromânismului, ca Roșca, de pildă. Conducătorul spiritual al mișcării naționale, Ion Druță, stabilit la Moscova, rămîne dezamăgit de faptul că mișcarea fusese confiscată de o minoritate, adeptă a panromânismului. Foștii susținători ai Frontului aflați la putere – cum ar fi Snegur, Sangheli și Țîu – s-au distanțat de noul partid și au început să-și înființeze propriul partid, Democrat Agrar, creat în jurul unor comuniști reformiști din numeroasa birocrație din domeniul agricol. Alți membri ai Frontului au plecat din diferite alte

[26] Iurie Roșca, președinte al comitetului executiv al Frontului Popular Creștin Democrat – interviu cu autorul, Chișinău, 15 aprilie 1993.

[27] *Programul Frontului Popular Creștin Democrat*, Chișinău, FPCD, 1992, p. 8.

[28] Vladimir Socor, „De ce nu dorește Moldova reunificarea cu România", în *Raport de cercetare RFE/RL*, 31 ianuarie 1992, p. 30.

motive, convinși că nu exista nici o șansă de unire cu Snegur și vechea elită de partid la putere. Mircea Druc s-a mutat în România, și-a luat cetățenie românească și a candidat la alegerile prezidențiale din România, în 1992, platforma lui concentrîndu-se în jurul unui singur obiectiv: unirea Moldovei cu România. El a obținut doar 2,75% din voturi, aflîndu-se pe ultimul loc între cei șase candidați. Alți membri proeminenți, ca poeții Leonida Lari și Grigore Vieru, au efectuat și ei unirea cu România la nivel personal, stabilindu-se în București.

O dată cu plecarea membrilor Frontului și cu adîncirea conflictului din Parlament dintre membrii Frontului și agrarieni, comunitatea panromânească s-a împărțit în două grupări mari: Frontul Popular Creștin Democrat, cum fusese redenumit Frontul, și Congresul Intelectualității, format în aprilie 1993. Congresul îi avea în rîndurile sale pe cîțiva dintre cei mai respectați membri ai Frontului, printre care fostul președinte al Parlamentului, Alexandru Moșanu, și deputații Valeriu Matei și Vasile Nedelciuc. Deși încă hotărîți să susțină întărirea relațiilor cu România, membrii Congresului încercau să mai tempereze tendințele unioniste prin apeluri la consens interetnic și, cel puțin pentru un timp, independență. Statutele originale menționau doar „integrarea economică și spirituală treptată" și nu unirea cu România, susținută de vechiul Front.[29] Congresul își va schimba numele de cîteva ori – devenind în cele din urmă, în 1996, Partidul Forțelor Democratice – dar ruptura dintre susținătorii radicali și moderați ai panromânismului se va menține ani de zile după declararea independenței. Ambele tabere se opuneau totuși ratificării acordurilor de la Alma-Ata cu privire la CSI, pe care le semnase președintele Snegur în 1991. Aceste grupuri au reușit să blocheze ratificarea în 1993, cînd tratatul a fost spus la vot, dar acordurile vor fi totuși ulterior aprobate și locul Moldovei în cadrul Comunității Statelor Independente asigurat.

Un alt rezultat al activității militante a adepților panromânismului cu privire la relațiile cu România și cu CSI a fost radicalizarea corespunzătoare a noilor grupări politice ce susțineau cu toată convingerea independența Moldovei. Cel mai important dintre aceste grupuri a fost Partidul Democrat Agrar, format în noiembrie 1991. Parlamentul care votase ieșirea Moldovei din Uniunea Sovietică fusese ales în 1990, cînd partidele noncomuniste erau încă interzise. În haosul politicii de după declararea independenței, deputații au ieșit și s-au înscris, după voie, în diferite partide, fără a-și pierde locurile din parlament. În acest mediu, agrarienii au devenit rapid cel mai numeros bloc din adunarea existentă imediat după declararea

[29] „Statutul Congresului Intelectualității", în *Literatura și arta*, 8 aprilie 1993, p. 8.

independenței și partidul efectiv de guvernământ pînă la alegerile parlamentare din 1998. Agrarienii, partid compus mai ales din fosta elită din domeniul agrar și agroindustrial, au subliniat în repetate rînduri că Moldova nu va deveni o simplă „provincie" fie a României, fie a Rusiei – nici *provincie*, nici *gubernie*, cum se spunea adeseori.[30] Cei mai radicali dintre agrarieni chiar au respins pentru o vreme obiceiul frontului de a folosi termenul *român* pentru a descrie apartenența etnică și lingvistică a moldovenilor și au păstrat vechiul punct de vedere sovietic conform căruia moldovenii erau etnic diferiți de românii de la vest de Prut.[31] Pînă la alegerile parlamentare din 1994, acest „moldovenism" renăscut a devenit una dintre principalele tendințe ale platformei agrarienilor și o ideologie promovată de purtătorul de cuvînt cel mai important la acea dată, Mircea Snegur.

În campania pentru alegerile din 1994, cîteva partide de curînd formate au încercat să evite problema identității și să atragă atenția electoratului asupra problemelor vitale ale privatizării, redistribuirii pămîntului și reformei constituționale. Cu toate acestea, evenimentul politic cel mai important al campaniei, un congres special finanțat de guvern, a contribuit la păstrarea acestei probleme a identității naționale în centrul atenției. Congresul, desfășurat sub titlul „Casa Noastră – Republica Moldova", a fost ținut în Chișinău la 5 februarie sub egida Alianței Civice din Moldova, o organizație ce reunea acele forțe care se opuneau cel mai mult panromânismului.[32] Discursurile lui Ion Druță și ale conducătorului agrarienilor, Dumitru Moțpan, au criticat ideea unirii cu România și au subliniat nevoia consolidării independenței și a integrității teritoriale.[33]

Un discurs redactat cu grijă al președintelui Snegur a fost primit cu cea mai mare atenție și a marcat o schimbare importantă a modului în care președintele trata problema identității naționale moldovenești. În trecut, Snegur avusese grijă să se distanțeze de „moldovenismul" celor mai radicali agrarieni, imagine a separării moldovenilor de români care conținea ecouri neplăcute ale politicii sovietice discreditate în 1989. Cu toate că nega posibilitatea unirii politice, Snegur vorbea totuși înainte aprobator despre moștenirea românească a statului moldovenesc și de nevoia unor legături culturale și eco-

[30] Svetlana Gamova, „Parlament Moldovî na grani samorospuska", în *Izvestia*, 29 ianuarie 1993, p. 2.

[31] Vezi Petre P. Moldovan, *Moldovenii în istorie*, Chișinău, Poligraf-Servis, 1993.

[32] Organizația nu avea nici o legătură cu grupul românesc omonim și a fost chiar oficial criticată de acesta. „Spor ni o ciom", în *Nezavisimaia Moldova*, 3 octombrie 1993, p. 1.

„Sîntem poate la cea mai hotărîtoare răscruce din istoria neamului nostru", în *Pămînt și oameni*, 12 februarie 1994, p. 1, 3; Elena Șatohina, „Druță i Gazprom – za Snegura", în *Moskovskie novosti*, 13-20 februarie 1994, p. 110.

nomice mai strînse cu Bucureștiul. În discursul „Casa Noastră" însă, punctul său de vedere era neechivoc. Snegur denunța mesajul panromânesc ca pe o „trădare" și-i acuza pe scriitorii și istoricii moldoveni că se îndoiesc de „legitimitatea și fundamentele istorice ale dreptului de a fi un stat, de a ne numi poporul moldovean" În termeni foarte clari, el sublinia existența unei națiuni moldovene ca bază a statului și, în stilul fostului prim-secretar Grossu, miza pe ideea unei limbi moldovenești separate:

> S-a produs destul de multă agitație în jurul problemei limbii vorbite de moldovenii din Republica Moldova. Desigur, avem aceeași limbă cu frații noștri din România. Dar, în același timp, nu se poate nega că sînt anumite nuanțe [ale limbii moldovenești]. [În] opinia mea, ca vorbitor obișnuit al acestei limbi, nu putem nega că fratele sau sora noastră [din România] vorbește puțin diferit de felul în care vorbim noi. Acceptarea acestei diferențe a fost o caracteristică istorică și nu știu de ce facem tot ce putem pentru a uita acest lucru acum.[34]

Versiunea tipărită a discursului includea note de subsol dezvoltate cu referințe la bine cunoscute opere istorice și literare românești în care termenul *moldovean* era folosit pentru a descrie majoritatea etnică a Basarabiei. Snegur se referea și la republica basarabeană din 1917-1918 ca precursoare logică a Republicii Moldova: „Decizia... parlamentului de a proclama Moldova stat independent și suveran poate și trebuie să fie considerată o împlinire a dorințelor neschimbate ale poporului de a continua tradiția moldovenilor ca stat-națiune".[35] Discursul „Casa Noastră" a constituit începutul unei ideologii oficiale a statului moldovean, idee pe care adepții panromânismului o respinseseră în 1989 și care rămăsese doar într-un stadiu incipient în primii ani de după independență. Frontul, la începuturile sale, privise punctele nodale ale istoriei moldovenești – de la principatul medieval pînă la republica basarabeană ce existase pentru scurtă vreme – ca și cum ele ar fi dus inexorabil la unirea cu România, dar Snegur și aliații săi ajunseseră să vadă calea ce ducea într-o direcție cu totul diferită: spre crearea unei Moldove independente.

Fără îndoială, discursul lui Snegur a fost imediat comentat de intelectuali. Reprezentanții Uniunii Scriitorilor, ai Institutului de Lingvistică, ai Institutului de Istorie, ai Universității de Stat din Chișinău și ai altor instituții au declarat că discursul era un afront adus adevăratei identități a majorității etnice a republicii și o încercare de a perpetua „o invenție a regimului comunist" ridicînd o „barieră în

---

[34] Mircea Snegur, „Republica Moldova este țara tuturor cetățenilor săi", în *Pămînt și oameni*, 12 februarie 1994, p. 3.

[35] *Ibidem.*

fața culturii românești autentice."[36] Istoricii, în special, erau indignați de faptul că Snegur folosea documente istorice pentru a perpetua diviziunile din cadrul națiunii române. În stilul polemicilor de la sfîrșitul anilor 1980, într-o scrisoare deschisă către președinte semnată de patruzeci și trei de cercetători importanți, se susținea că relația dintre termenii „moldovean" și „român" este analoagă cu aceea dintre „milanez" sau „venețian" și „italian" „Cu alte cuvinte", continua scrisoarea, „fiind moldoveni în funcție de regiunea în care neam născut, ca parte integrantă a poporului român, sîntem în același timp români, fie că ne place, fie că nu."[37]

Adoptarea „liniei moldovenizante" de către Snegur cu privire la identiatea națională i-a ajutat desigur pe agrarieni în alegerile din februarie 1994. Slăbirea Frontului după 1990 indicase deja că idealurile radical panromânești nu se bucurau de sprijin în teren și adoptarea unei retorici pronunțat antiunioniste de către Snegur în timpul campaniei a dus la pecetluirea destinului politic al Frontului. Agrarienii au obținut mai mult de 43% din voturi și o majoritate absolută de locuri în noul parlament postsovietic; Frontul și Congresul Intelectualității au obținut împreună doar 20 de locuri.

Un rezultat și mai semnificativ l-a constituit ascensiunea puternică a unei alianțe locale ultraconservatoare care respingea principalele idealuri atît ale taberei panromânești, cît și ale celei moldovenizante și care propunea, printre altele, folosirea rusei ca limbă oficială a republicii. Compus din Partidul Socialist (pe atunci moștenitorul direct al fostului partid comunist) și mișcarea „Edinstvo" (succesoarea „Interfrontului" din perioada *perestroika*), Blocul Unității Socialiste și-a asigurat 22% din voturi, devenind astfel al doilea grup parlamentar ca mărime, după agrarieni. Nici unul dintre celelalte nouă partide și alianțe electorale nu fusese capabil să treacă de pragul de 4% pentru a deveni membru ale parlamentului. În alegerile locale următoare, forțele de stînga au continuat să obțină un sprijin puternic, mai ales din partea populației vorbitoare de limbă rusă din orașe și a moldovenilor mai în vîrstă, nemulțumiți de efectele negative ale tranziției.

Motivul schimbării atitudinii guvernului în problema identității era clar. Adoptînd un naționalism moldovenesc indigen, reînviind nu numai amintirea Basarabiei ca stat pentru scurt timp independent, ci și noțiunea unei limbi moldovenești independente, Snegur încerca să se prezinte pe sine și guvernul său drept garanția independenței și a integrității teritoriale. Era o temă care avea efect în mediul rural.

[36] „O invenție a regimului comunist", în *Moldova suverană*, 12 februarie 1994, p. 3; „Să respectăm adevărul științific și istoric", în *Plus-Minus*, nr. 8, februarie, 1994.

[37] *Ibidem*, „Pericolul aservirii politice a veșnicelor adevăruri".

Tabelul 9

Alegerile din Moldova, 1991-1998

Alegerile prezidențiale din 1991		
Mircea Snegur (candidat unic)	98,17%	
Alegerile parlamentare din 1994		
Partidul Democrat Agrar	43,2%	54 locuri
Blocul Unității Socialiste	22,0	27
Blocul Țăranilor și Intelectualilor[a]	9,2	11
Frontul Popular Creștin Democrat[b]	7,5	9
Alegerile locale din 1995		
Partidul Democrat Agrar	47,0%	
Alianța Forțelor Democrate	19,7	
Partidul Comuniștilor[c]	15,7	
Blocul Unității Socialiste	7,2	
Alegerile prezidențiale din 1996		
	primul tur	al doilea tur
Petru Lucinschi	27,7%	54,0%
Mircea Snegur	38,8	46,0
Vladimir Voronin[d]	10,2	
Andrei Sangheli[e]	9,5	
Valeriu Matei[f]	8,9	
Alegerile parlamentare din 1998		
Partidul Comuniștilor	30,1%	40 locuri
Convenția Democrată[g]	19,4	26
Mișcarea pentru o Moldovă Prosperă și Democratică	18,1	24
Partidul Forțelor Democrate[h]	8,8	11

[a] Include fostul Congres al Intelectualității și alte partide panromânești mai mici și mai moderate.

[b] Include Frontul Popular și alte partide panromânești mai mici și mai radicale.

[c] Stabilit în 1994, fără a participa la alegerile parlamentare din 1994.

[d] Candidat al Partidului Comuniștilor.

[e] Candidat al Partidului Democrat Agrar.

[f] Candidat al Partidului Forțelor Democrate.

[g] Include Frontul Popular și Partidul Renașterii și Reconcilierii (sprijinitori ai lui Mircea Snegur).

[h] Include sprijinitori ai lui Petru Lucinschi.

Două treimi dintre etnicii moldoveni trăiau la sate, unde reprezentau 80% din toată popuația rurală. Sondajele întreprinse de William Crowther în 1992 arătau că mai puțin de 10% din populația etnic moldovenească susținea unirea cu România pe termen scurt sau lung și, dacă aveau de ales între etnia „românească" și cea „moldovenească", 87% din vorbitorii de limbă moldovenească o alegeau pe a doua.[38] În mod similar, rezultatul unui referendum sponsorizat de guvern la scurtă vreme după alegeri era un rezultat clar în favoarea independenței, cu peste 90% dintre participanți votînd pentru o republică independentă în cadrul granițelor sale postsovietice.[39]

Noul parlament dominat de agrarieni a început să anuleze multe dintre reformele inițiate de Front la începutul anilor 1990. Adunarea a votat aproape unanim schimbarea imnului național *Deșteaptă-te, române*! – același cu al României, adoptat în 1991 – și inițierea unei competiții pentru un nou cîntec care să reflecte „independența statului și aspirația oamenilor spre prosperitate".[40] În mod ironic, parlamentul a optat pentru *Limba noastră*, bazat pe cunoscutul poem al lui Alexei Mateevici – cîntec ce nu menționează dacă „limba noastră" se numește „română" sau „moldovenească" O inversare similară a politicii de pînă atunci a avut loc și în problema controversată a politicii lingvistice. În iulie 1994, parlamentul a votat în favoarea continuării numirii limbii oficiale a republicii „limba moldovenească" în noua constituție postsovietică. Articolul 13 nu conținea nici o referință la relația dintre limba moldovenească și cea română, cum se întîmplase în cazul vechilor legi ale limbii, ci afirma simplu că „Limba de stat a Republicii Moldova este limba moldovenească, ce funcționează pe baza alfabetului latin."[41] Testele de limbă pentru funcționarii de stat, prevăzute în legile din 1989, au fost suspendate și Departamentul de Stat pentru Limbi – instituția care controla anterior cunoașterea limbii în instituții pentru a se asigura că angajații cunosc limba moldovenească – a fost desființat. Institutul de Lingvistică și numeroase alte puncte-cheie ale panromânismului au denunțat folosirea terme-

[38] William Crowther, „The Politics of Ethnic Confrontation in Moldova", lucrare prezentată la conferința de la Centrul Woodrow Wilson cu tema „High Conflict/ Low Conflict: Six Case Studies"; Washington, 28-30 iunie 1993.

[39] „Poporul și-a spus cuvîntul", în *Moldova suverană*, 12 martie 1994, p. 1. Rezultatele referendumului erau însă extrem de suspecte. Întrebarea fusese astfel formulată încît un răspuns clar afirmativ/ negativ era greu de dat și, o dată ce ea conținea mai multe subîntrebări într-o singură frază, era imposibil de determinat la care parte a întrebării răspundea cel chestionat.

[40] „Postanovlenie o gosudarstvennom ghimne Respubliki Moldova", în *Nezavisimaia Moldova*, 9 iunie 1994, p. 1.

[41] *Constituția Republicii Moldova*, Chișinău, Moldpres, 1994, p. 7.

nului limba moldovenească drept o trădare a idealurilor mișcării naționale și un afront adus adevărului științific.[42] Demonstrații periodice aveau loc la Chișinău în favoarea rediscutării problemei lingvistice, dar schimbările din 1994 au marcat sfîrșitul politicii lingvistice ca problemă politică majoră. Din acel moment, Moldova a devenit *de facto* un stat bilingv, situație pe care majoritatea cetățenilor, cu excepția cîtorva adepți fervenți ai panromânismului, păreau să o accepte. Folosirea limbii române a început să cîștige teren la sfîrșitul anilor 1990, dar mai ales în orașe și în rîndurile elitei afacerilor rusa putea fi auzită mai des decît româna.

PEISAJUL POLITIC ÎN SCHIMBARE

În primii ani ai independenței, partidele politice ale Moldovei nu s-au grăbit să-și dezvolte ideologii politice clare sau să-și asigure un electorat bine definit; singura lor preocupare a fost retorica panromânismului și moldovenismului. Fluctuațiile politice ale lui Snegur însuși erau emblematice. La sfîrșitul anilor 1980, el era un sprijinitor puternic al mișcării naționale și, după ce a fost ales președinte, a început să stabilească relații extrem de apropiate cu Bucureștiul. Pînă în 1994 totuși, el devenise inamicul redutabil al adepților panromânismului, hotărît să susțină ideea unui stat independent și chiar a unei culturi moldovenești distincte. Pînă în 1996, totuși, el a început să-și schimbe din nou atitudinea și a ajuns să ceară parlamentului dominat de agrarieni să declare limba română – mai degrabă decît limba „moldovenească", așa cum era scris în Constituție – limba oficială. În 1998, după ce pierduse în fața lui Petru Lucinschi la alegerile prezidențiale cu doi ani mai devreme, el a reluat legăturile cu Frontul Popular și a candidat pentru parlament într-o alianță electorală cu fostul său opozant politic, Iurie Roșca.

Deși schimbarea alianțelor politice este un lucru obișnuit în toate țările postsovietice, structura sistemului electoral al Moldovei a descurajat crearea unor partide puternice și stabile, legate de un electorat bine definit. În primul rînd, sistemul reprezentării proporționale al Moldovei funcționa pe baza unui vot pe liste de partid închise, întreaga țară fiind considerată un singur district electoral. Partidele nu erau astfel stimulate să-și formeze un electorat stabil și nici politicienii, odată aleși, să se simtă oarecum obligați față de cei care îi votaseră. Relațiile personale, clientelare și, ocazional, retorica identității etnice au devenit forțele motrice ale politicii electorale. Sis-

[42] Silviu Berejan, Anatol Ciobanu și Nicolae Corlăteanu, „Adevărul nu se schimbă o dată cu schimbările politicii", în *Moldova suverană*, 23 august 1994, p. 1, 3.

temul cooperativelor agricole ale erei sovietice și al întreprinderilor agroindustriale a creat un grup de comuniști reformatori, cu interese materiale comune și această elită agrariană s-a dovedit extrem de stabilă pentru o vreme, ca o alternativă în fața adepților panromânismului. În cîțiva ani de independență totuși, chiar și acest grup a lăsat locul unor facțiuni aflate în competiție, asociate în primul rînd cu ambițiile prezidențiale ale unor foști comuniști ca Snegur și Lucinschi.

În plus, seria de evenimente care au condus la ieșirea Moldovei din Uniunea Sovietică a lăsat moștenire conducătorilor postsovietici un sistem politic aflat parcă într-o continuă campanie electorală. Președinția, parlamentul și administrația locală au fost toate reformate în momente diferite, între 1989 și 1991, și nu au fost niciodată organizate noi alegeri pentru diferitele niveluri ale administrației naționale și locale. Țara avea alegeri importante aproape în fiecare an după declararea independenței: alegerile prezidențiale din 1991, alegerile parlamentare din 1994, alegerile locale din 1995, alegerile prezidențiale din 1996, alegerile parlamentare din 1998, alegerile locale din 1999, alegerile prezidențiale din 2000 și așa mai departe. Nu e de mirare că problemele economice și politice importante nici măcar nu au fost discutate o dată ce prea puține personalități politice erau pregătite să adopte măsuri îndrăznețe, care ar fi putut fi folosite împotriva lor sau a partidelor lor în următoarele alegeri. Pentru majoritatea politicienilor, confuzia era de preferat pierderii alegerilor. La aproape zece ani de la renunțarea la socialismul sovietic, partidele politice au continuat să se situeze într-un spectru ce se întindea de la cei ce susțineau o anumită formă de unitate politică cu România (măcar pe termen lung) pînă la cei ce preferau independența și chiar pînă la cei ce doreau o oarecare reunire cu Rusia și fostele republici sovietice. Deși valul politicii identității părea să fi trecut, lipsa unor ideologii de partid bine conturate a făcut ca problema identității să determine în mare măsură afilierea politică.

Pe la sfîrșitul anilor 1990, apăruseră noi partide politice și multe dintre cele ce participaseră la alegerile din 1994 își schimbaseră numele. În alegerile prezidențiale din 1996, Petru Lucinschi l-a învins pe Mircea Snegur în al doilea tur cu 54% din voturi. Lucinschi avusese o carieră extraordinară în politica moldovenească, fiind penultimul prim-secretar al partidului comunist, ambasador la Moscova și, în cele din urmă, președinte al Parlamentului. Din punct de vedere ideologic, nu se deosebea prea mult de Snegur, cu excepția convingerii sale că Moldova ar avea mai mult de cîștigat dacă și-ar relua relațiile cu Rusia. Victoria sa din 1996 nu a schimbat totuși prea mult orientările fundamentale ale politicii externe a Moldovei. Prima călătorie în străinătate a lui Lucinschi a fost la București, dar ea a fost imediat urmată de altele în fostele republici sovietice, printre care și

Rusia. Lucinschi însuși fusese în centrul vieții politice moldovenești încă de la sfîrșitul anilor 1980 și alegerea sa în funcția de președinte nu reprezentase decît o continuare a politicii externe echilibrate și a reformei moderate pe care le urmase țara după declararea independenței.

Alegerile parlamentare din 1998 au semnalat totuși o schimbare importantă. Partidul reînviat al comuniștilor a obținut 30% din voturi și cele mai multe locuri în parlament. Condus de Vladimir Voronin, unul din foștii conducători ai mișcării „Interfront" din anii 1980, partidul era unul dintre cele cîteva partide succesoare ale vechiului partid comunist din Moldova, care fusese interzis la căderea Uniunii Sovietice.[43] La alegerile anterioare, un alt grup de stînga, Blocul Unității Socialiste, reprezentase poziția prorusească și antireformistă, dar socialiștii nu au reușit niciodată să depășească electoratul lor urban de limbă rusă și începuseră să dispară de pe scena politică încă din timpul alegerilor locale din 1995. Dimpotrivă, comuniștii reușiseră să depășească barierele etnice pentru a obține sprijin chiar și din partea moldovenilor care erau dezamăgiți de situația economică dezastruoasă.[44] Anterior, limba și apartenența etnică erau principalele linii de demarcație din cadrul sistemului politic. Vorbitorii de limbă rusă tindeau să susțină „Unitatea Socialistă", care era considerată singura grupare ce vorbea în numele minorităților din republică. Însă, o dată ce membri importanți ai minorităților au obținut locuri în parlamentul din 1994, problemele nonetnice ale reformei economice au început să domine agenda de lucru. Dezastrul economic din țară le-a permis noilor comuniști să-i atragă pe moldovenii dezamăgiți, care nu-i acceptaseră pe socialiștii dominați de etnia rusă.

Resuscitarea tendințelor de stînga a reprezentat de asemenea sfîrșitul democrat-agrarienilor, al directorilor de cooperative agricole care dominaseră scena politică după declararea independenței. Disputele dintre simpatizanții agrarieni Snegur, Lucinschi și Sangheli – toți candidînd în alegerile prezidențiale din 1996 – au creat diviziuni în rîndurile partidului. Agrarienii nu au reușit să obțină nici un loc în alegerile din 1998. Căderea lor a produs și o inflație de alianțe politice incomplet definite și de scurtă durată, create pentru a susține campania prezidențială a unui candidat sau a altuia și nu pentru a propune un anumit program politic. Unul din aceste grupuri, Mișcarea pentru o Moldovă Democratică și Prosperă (MMDP), susținîndu-l mai ales pe Lucinschi, a reușit să-și asigure reprezentarea în parlamentul din 1998 profitînd de succesul lui Lucinschi în alegerile

[43] Partidului i se interzicea prin lege folosirea numelui „Partidul Comunist al Moldovei"; de aici numele neobișnuit – Partidul Comuniștilor.

[44] *Oxford Analytica East Europe Daily Brief*, 27 martie 1998.

prezidențiale desfășurate cu doi ani înainte. Partidul Renașterii și Reconcilierii, susținător al lui Snegur, s-a unit totuși cu foștii inamici ai președintelui, membrii ai Frontului Popular, formînd Convenția Democratică (CD) proromânească. Grupările aflate în minoritate în parlamentul din 1998 – MMDP, CD și Partidul Forțelor Democratice – au susținut un guvern de tehnocrați sub conducerea lui Ion Ciubuc, ca o modalitate de a contracara influența comuniștilor. Diviziunile din rîndurile coaliției amenințau totuși continuu să distrugă alianța nesigură de centru-dreapta, problemă care a continuat să existe chiar și sub succesorul lui Ciubuc, tînărul om de afaceri Ion Sturza.

În ciuda frecventelor schimbări ale numelui partidului și alianțelor în continuă schimbare ale politicienilor, diviziunile din cadrul societății moldovenești au rămas în mare măsură la fel ca în momentul declarării independenței: un bloc panromânesc susținut de un mic grup de intelectuali creativi și de moldoveni care beneficiaseră de pe urma reformelor de la începutul anilor 1990, un numeros grup de centru, format din persoane hotărîte să se mențină la putere în cadrul sectorului agricol sau agroindustrial privatizat și motivate mai ales de aceste tendințe de putere decît de o anumită ideologie de partid, și o grupare de stînga renăscută, compusă din minorități etnice nemulțumite de schimbările culturale de după 1989 precum și dintr-un număr tot mai mare de moldoveni nemulțumiți de luptele politice interne și de scăderea nivelului de trai, cauzat de tranziția economică. Însă chiar și comuniștii aveau o poziție clară în problema identității, susținînd introducerea unei sărbători oficiale în cinstea creării Principatului Moldovei în 1359 – încercare de a contracara sărbătorile anuale ale adepților panromânismului cu ocazia unirii din 1918 cu România.

DIMENSIUNILE ROMÂNEȘTI ALE POLITICII INTERNE

Într-un discurs în fața unei sesiuni comune a Congresului SUA din iulie 1998, Emil Constantinescu afirma că „problemele delicate" rămase între România și Moldova fuseseră „rezolvate fără tensiuni".[45] În ciuda afirmației atît de entuziaste a președintelui român, relațiile dintre Chișinău și București fuseseră cînd calde, cînd reci de-a lungul anilor 1990. După revoluția anticomunistă din România și declararea independenței Moldovei, întărirea relațiilor dintre ele era puternic susținută în ambele capitale. Mulți români au văzut, de fapt, în

[45] Discurs al lui Emil Constantinescu, președintele României, la o întrunire comună a Congresului Statelor Unite ale Americii, 15 iulie 1998.

lovitura de stat din august o repetare a momentului preluării puterii de către bolșevici în 1917: stimulul politic ce-i va aduce din nou pe basarabenii rătăciți sub autoritatea românească. Apelurile către moldoveni pentru unire și solidaritate în momentul puciului deveniseră o temă recurentă a presei și televiziunii românești și ele aminteau momentele similare de la începutul secolului. Partidul Național Țărănesc Creștin Democrat și Alianța Civică, două din principalele formațiuni politice românești, au publicat o declarație în care îndemnau guvernul să acționeze în folosul „românilor din teritoriile ocupate" după modelul din 1918.[46] Frontul Salvării Naționale, aflat la putere, considera independența Moldovei un prim pas spre rectificarea „amputării teritoriale" din 1940.[47]

Moldova a devenit, de asemenea, o sursă de inspirație pentru partidele politice opuse Frontul Salvării Naționale, formațiune în general antireformistă. Cum partidele democratice ajunseseră tot mai mult să considere revoluția din decembrie 1989 mai mult o lovitură de palat decît o revoluție efectivă, Basarabia a fost privită cu aceleași speranțe cu care o priveau, la începutul secolului, Onisifor Ghibu și alții.[48] Moldovenii își riscaseră viețile pentru cauza națională, susțineau anumiți observatori români, și i-ar putea învăța deci pe democrații români cîte ceva despre cum se poate elimina dictatura comunistă. „Nu numai basarabenii au nevoie de unirea cu patria-mamă", scria Alina Mungiu, analist politic, „patria-mamă are nevoie și ea de același lucru".[49]

Bunele relații au început să evolueze rapid. România a fost primul stat care a recunoscut independența Moldovei – doar la cîteva ore, de fapt, după declarația parlamentului moldovenesc. În numai cîteva zile, au fost semnate acorduri cu privire la deschiderea ambasadelor și consulatelor. În cîteva luni, a fost stabilit un regim de circulație fără viză și chiar fără pașaport de-a lungul Prutului, cetățenii români și moldoveni circulînd înainte și înapoi doar cu un buletin de identitate.[50] Cîteva congregații ortodoxe din Moldova s-au separat de Moscova, devenind dependente de Patriarhia Română de la București, deși această nouă „Mitropolie a Basarabiei" nu era recunoscută de guvernul moldovean. La începutul lui 1992, ambele state au format comitete speciale interministeriale pentru relațiile bilaterale, co-

[46] „Memorandum", în *România liberă*, 21 august 1991, p. 2.

[47] STE-EE, 28 august 1991, p. 28.

[48] În această problemă, vezi Irina Livezeanu, „Moldavia, 1917-1990: Nationalism and Internationalism Then and Now", în *Armenian Review* 43, nr. 2, 1990, p. 153-193.

[49] Alina Mungiu, „Sărutul mîntuirii", în *22*, 1-8 septembrie 1991, p. 1.

[50] „Trecerea Prutului cu buletinul în mînă", în *România liberă*, 31 septembrie 1991, p. 1.

mitetul român fiind condus de ministrul de externe și cel moldovenesc de adjunctul primului-ministru.[51] Deja în 1991, România începuse să ofere burse pentru studenții moldoveni precum și manuale pentru școlile moldovenești.[52] În 1993, Parlamentul României a votat o lege specială pentru includerea obligatorie în bugetul de stat al fiecărui an a unui fond pentru dezvoltarea relațiilor cu Moldova; suma de bani era totuși aproape simbolică – în jur de 5 miliarde de lei românești (mai puțin de $ 600 000) în 1997.[53] România a devenit cel mai mare partener comercial al Moldovei din afara fostei Uniuni Sovietice și a început să-i furnizeze Moldovei curent electric în 1998. Însă avînd în vedere că economia moldovenească era în cea mai mare parte orientată spre est, nivelul activității economice de peste granță a rămas scăzut. Pînă în 1998, România deținea doar 11,5% din valoarea importurilor moldovenești și 6,8% din exporturi; primul procent reprezenta o creștere semnificativă, dar al doilea scăzuse continuu din 1995.[54]

În ciuda relației speciale care se dezvoltase în sfera educației și a culturii, relațiile dintre elitele politice oscilau între declarații de frăție panromânească și aspre denunțări reciproce. Imediat după independență, viața publică moldovenească a fost dominată de membrii și simpatizanți ai Frontului Popular, care erau hotărîți să întărească legăturile dintre cele două state. Relațiile s-au mai răcit în timpul campaniei electorale pentru alegerile moldovenești din 1994, ajungînd într-un punct critic în perioada congresului „Casa noastră" Resuscitarea „moldovenismului" erei sovietice de către Snegur a trezit o reacție puternic adversă din partea partidelor politice de la București și o condamnare oficială din partea parlamentului României. Drept răspuns, parlamentul și guvernul din Moldova, precum și cîteva partide politice, au făcut declarații în care denunțau ingerința României în afacerile interne ale altei țări.

Existau motive clare pentru schimbarea speculațiilor publice cu privire la posibilitatea reunificării, din 1991, în acuze reciproce, pînă în 1994. În primul rînd, mișcarea națională de la sfîrșitul anilor 1980 era mult mai complicată decît crezuseră mulți dintre observatori. În centrul ei se aflau cîteva grupări care, deși aveau un subiect comun în apelurile la renaștere culturală și autoguvernare locală, aveau inte-

[51] Tatiana Popa, director adjunct, Directoratul pentru Relațiile României cu Republica Moldova, Ministerul Român al Afacerilor Externe – interviu cu autorul, București, 3 iunie 1998.

[52] Simion Bula, „Burse și manuale pentru frații de peste Prut", în *România liberă*, 11 septembrie 1991, p. 4.

[53] Interviul cu Tatiana Popa.

[54] *Moldova: Economic Trends, Quarterly Issue*, iulie-septembrie 1998, Bruxelles, Comisia Europeană, 1998, p. 102.

rese politice complet opuse. Odată Moldova devenită independentă și competiția politică liberă fiind posibilă, aceste interese opuse au început imediat să se manifeste.

Și mai important, totuși, „problema Basarabiei" nu a devenit niciodată un factor major al politicii interne românești și politicienii nu aveau motive să impună această problemă nici pe agenda politicii externe românești. Toate partidele și figurile politice din București erau de acord că anexarea din 1940 fusese ilegală, că nu era nici o îndoială în privința adevăratei identități românești a molodovenilor (chiar dacă unii moldoveni refuzau să recunoască acest fapt) și că într-o lume ideală cele două state s-ar uni desigur într-o Românie Mare reconstituită. Însă chiar dacă toate partidele politice și majoritatea electoratului românesc recunoșteau aceste idei fundamentale, nici o grupare politică nu putea folosi Moldova ca pe o problemă stringentă. Printre partidele ultranaționaliste românești, numai unul – Partidul România Mare – a folosit problema unirii Moldovei cu România în mod explicit în retorica sa de campanie electorală, iar acest partid abia a trecut pragul electoral în alegerile din 1992 și 1996. Unele partide de centru-dreapta, ca național-țărăniștii, au încercat să folosească problema Moldovei ca muniție împotriva administrației în mare parte nereformate a lui Ion Iliescu în 1992.[55] Curînd după aceea însă, majoritatea partidelor au ajuns să accepte existența a două state separate. Chiar și influentul săptămânal *22*, în general susținător al Partidului Național Țărănesc și al aliaților săi, a publicat un lung raport în care se solicita o relație mai matură între București și Chișinău, care să recunoască existența a două state independente cu o cultură comună.[56] În 1992, singurul candidat prezidențial care să facă din unirea Moldovei cu România un punct-cheie al platformei sale era fostul prim-ministru moldovean Mircea Druc, care a ieșit pe ultimul loc din competiția electorală. În alegerile prezidențiale din 1996, nici un candidat nu a ridicat problema Moldovei.

Cînd Lucinschi i-a urmat lui Snegur ca președinte al Moldovei, s-au făcut unele speculații că noul președinte va încerca să îndepărteze Moldova de România. Ca fost secretar de partid în Tadjikistan și membru al Biroului Politic al PCUS, Lucinschi putea, desigur, să aibă o atitudine mai degrabă prorusă decît proromânească. Însă ca un clasic supraviețuitor politic și ca un conducător pragmatic, el s-a străduit după alegeri atît să restabilească bunele relații cu România,

---

[55] Vezi Tom Gallagher, *România after Ceaușescu*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1996, p. 185-188.

[56] Gabriel Andreescu, Valentin Stan și Renate Weber, „Raporturile României cu Republica Moldova", în *22* (supliment special), ianuarie 1995.

cît și să mențină deja puternicele legături cu Rusia. Prima lui călătorie în străinătate a fost, de fapt, în România și în primii doi ani de la instalarea sa ca președinte s-a întîlnit cu președintele român, Emil Constantinescu, de mai mult de cinci ori. Întîmplător, ambii șefi de stat erau născuți în Basarabia, Lucinschi în regiunea nord-centrală și Constantinescu în Bender, pe Nistru.

Au existat desigur probleme importante între cele două țări la sfîrșitul anilor 1990. Moldova a rămas singura țară vecină României cu care Bucureștiul nu semnase un tratat interstatal. Găsirea unor formulări comune pentru a se referi la anexarea Basarabiei de către sovietici și a descrie legăturile speciale dintre cele două state fusese principalul obstacol al semnării tratatului. Venirea la putere a moderaților însă, în ambele capitale, a permis relațiilor să se maturizeze, dincolo de euforia națională din 1991 și de ruptura din 1994. Dincolo de relațiile cu România însă, politica identității moldovenești a fost afectată și de alte evoluții interne și internaționale. Lunga istorie a relațiilor cu Rusia, crizele separatismului teritorial din sud și est din anii 1990 și mai ales natura evident multietnică a Moldovei însăși au constituit provocări cu totul speciale pentru noul stat independent.

8 Republica multietnică

Schimbările de la sfîrşitul anilor 1980 au modificat echilibrul de forţe dintre grupul etnic majoritar şi cele minoritare – aproape o treime din cetăţenii Moldovei. Moldovenii încetaseră să mai fie o naţionalitate periferică, o populaţie ameninţată cultural, de la periferia unui mare imperiu. Mai degrabă, ca grup etnic majoritar într-un stat perfect independent, ei aveau dintr-o dată puterea de a schimba curentele politice şi culturale ale perioadei sovietice.

Imediat după adoptarea în 1989 a legilor limbii moldoveneşti, susţinătorii Frontului Popular au încercat să impună o restructurare radicală a relaţiilor etnice. Nou-creatul Departament de Stat pentru Limbi făcea inspecţii pe neaşteptate în instituţiile de stat – mai mult de 300 pînă la sfîrşitul anului 1992 – pentru a se asigura că limba moldovenească în alfabet latin era folosită în documentele oficiale şi că angajaţii erau prezenţi la cursurile obligatorii de limbă moldovenească.[1] Intelectualii din Academia de Ştiinţe şi din alte instituţii de stat au încercat să schimbe ceea ce mulţi consideraseră politica de deznaţionalizare a sovieticilor. Ironia era, desigur, aceea că mulţi istorici, lingvişti şi scriitori care apăraseră public „moldovenitatea" în anii 1970 deveniseră apărători la fel de fervenţi ai „românităţii" în anii 1990. Cu excepţia acelei scurte perioade, totuşi statul moldovenesc a încercat, în general, să construiască un stat bazat mai degrabă pe principiile cetăţeniei şi culturii civice decît pe politica favorizată de Frontul Popular şi de urmaşii săi. Legile limbii stipulau ca funcţionarii de stat să susţină teste de limbă moldovenească, dar pe măsură ce se apropia data începerii examenelor, în primăvara lui 1994, Parlamentul Moldovei a votat suspendarea testelor pînă la o dată nedefinită. La cîteva luni după aceea, o comisie parlamentară a elaborat o serie de noi regulamente care au schimbat considerabil legislaţia din 1989. Limba moldovenească a rămas limba oficială a ţării, dar s-a renunţat la prevederile referitoare la examene de limbă naţională şi la

[1] A. Bantoş, „Informaţie cu privire la activitatea Departamentului în perioada februarie-decembrie 1992", raport nepublicat, Departamentul de Stat pentru Lingvistică, Chişinău.

inspecţiile din instituţiile care nu reuşiseră să se moldovenizeze. Pînă în 1995, Departamentul de Stat pentru Limbi îşi pierduse total importanţa, rămînînd doar să organizeze festivaluri culturale şi nu să aplice legi deja defuncte. Aşa cum în anii 1930 se renunţase la campania de moldovenizare radicală din anii 1920, la mijlocul anilor 1990 se petrecuse o renunţare similară la euforia panromânismului din primii ani de după independenţă.

Legislaţia din alte domenii a urmat o linie asemănătoare, majoritatea politicienilor încercînd să sublinieze mai degrabă moştenirea multietnică a Basarabiei şi Transnistriei decît să genereze o trezire naţională panromânească.[2] Constituţia din 1994 nu făcea nici o referire la Moldova ca stat „naţional", referindu-se la „poporul Republicii Moldova" şi nu la vreun grup etnic anume ca receptacul al suveranităţii statului. Articolul 111 promitea un statut special de autonomie pentru regiunile cele mai eterogene din sudul şi estul republicii. Legea cetăţeniei, adoptată în 1991, era una dintre cele mai liberale din Europa de Est, permiţîndu-le tuturor persoanelor ce locuiau în republică la data declarării suveranităţii (23 iunie 1990) să devină cetăţeni ai acesteia oricare ar fi fost apartenenţa lor etnică, limba, perioada de rezidenţă sau alte criterii. Chiar şi în perioada de ascensiune a Frontului Popular, limba rusă a continuat să servească drept a doua limbă *de facto* în administraţia republicii şi pînă la sfîrşitul anilor 1990, anunţurile publice şi alte manifestări din Chişinău puteau fi ori în română, ori în rusă. Departamentul de Stat pentru Relaţiile Naţionale, finanţat din fonduri publice, şi Institutul pentru Minorităţi Naţionale din cadrul Academiei de Ştiinţe erau cele mai importante instituţii în sprijinirea de către guvern a activităţilor culturale ale minorităţilor, a cercetării istorice şi a educaţiei în limba maternă. Observatorii internaţionali lăudau, în general, guvernul pentru crearea unui stat civic, inclusiv şi nu a unui complex de state-naţiuni etnic definite, preferate de ţările vecine.[3] Drept rezultat, Moldova a devenit prima republică postsovietică admisă în Consiliul Europei, în iunie 1995.

Această istorie a caracterului comprehensiv al politicii lor a ajuns să fie considerată de mulţi moldoveni punctul central care îi diferenţia de români. Constituţia României, de exemplu, definea ţara ca pe un „stat-naţiune" bazat pe „unitatea poporului român".[4] Teama

[2] Pentru dovezi în legătură cu această orientare, vezi răspunsurile venite din partea acestor partide şi ale altora la chestionarul din „Expres-ancheta AP", în *Arena politicii*, februarie 1997, p. 17-19.

[3] Vezi „Raportul CSCE Human Dimension Mission to the Republic of Moldova", Varşovia, 1993; Departamentul de Stat al Statelor Unite, „Moldova Country Report on Human Rights Practices", 1998.

[4] *Constituţia Republicii Moldova* (1994), art. 1 şi 2. *Constituţia României* (1991), art. 1 şi 4.

de diferențele etnice și regionale era una din temele recurente în politica românească a secolului al XX-lea, dar moldovenii ajunseseră să se mîndrească, la sfîrșitul anilor 1990, cu moștenirea eterogenității Basarabiei. Sondajele indicau faptul că moldovenii obișnuiți aveau un înalt grad de toleranță interetnică, mult mai înalt decît al românilor, de fapt.[5] Puține personalități publice negau moștenirea românească a moldovenilor, așa cum părea să amenințe scurta renaștere a „moldovenismului" în 1994, dar chiar și cei mai respectați intelectuali începuseră să exploreze dimensiunile culturale distincte ale Basarabiei.[6] Chiar și „conceptul de politică externă" al țării, adoptat în 1995, definea caracterul multietnic ca pe una din sursele relațiilor de prietenie ale țării cu statele Europei Sud-Estice și ale fostei Uniuni Sovietice.[7]

Această schimbare de la mijlocul anilor 1990 a fost urmarea scăderii entuziasmului pentru proiectul panromânesc, a tragediilor generate de violențele din sud și est și, mai ales, a realității demografice a țării. Structura populației în Moldova era similară cu aceea a Basarabiei din secolul al XIX-lea, în ciuda unor schimbări importante de la sfîrșitul perioadei sovietice. În anii 1990, satele rămăseseră în mare parte moldovenești, în timp ce principalele orașe – Chișinău, Bălți, Tiraspol și Bender – conțineau comunități slave extinse. Moldovenii formau 80,2% din populația rurală și numai 46,3% din cea urbană; ei constituiau majoritatea absolută în cele mai multe raioane, dar nu și în vreunul din orașele importante.[8] Aceste condiții demografice și caracterul inclusiv, în general, al culturii politice moldovenești creaseră o republică ce reușise, la sfîrșitul deceniului, să fie cu adevărat multinațională. Secțiunile ce urmează vor trece scurt în revistă evoluția principalelor grupuri etnice din Moldova în anul 1999; capitolele următoare se vor referi la situația mai problematică a găgăuzilor.

UCRAINENII

Ucrainenii erau cea mai mare minoritate a Moldovei și cea mai mare minoritate ucraineană din fosta Uniune Sovietică, dar ei erau și

---

[5] Cu privire la atitudinile etnice, vezi William Crowther, „The Politics of Democratization in Postcommunist Moldova", în Karen Davisha și Bruce Parrott, ed., *Democratic Changes and Authoritarian Reactions in Russia, Ukraine, Belarus, and Moldova*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, p. 282-329.

[6] Vezi Mihai Cimpoi, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, Chișinău, Arc, 1997.

[7] „Concepția politicii externe a Republicii Moldova", în *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 6 aprilie 1995, p. 10-14.

[8] *Itoghi vsesoiuznoi perepisi naselenia 1989 goda*, Minneapolis, Minn., East View Publications, 1993, 7, partea a II-a, p. 524-35.

minoritatea cea mai puțin mobilizată politic din republică. Influența lor era mult depășită de aceea a unor grupuri mult mai restrînse numeric cum ar fi găgăuzii. Majoritatea celor mai mult de 600 000 de ucraineni locuiau pe malul vestic al Nistrului, mai ales în orașele și satele raioanelor din extremitatea nordică și cea sudică, de-a lungul granitei cu Ucraina. Cu toate acestea, cei 170 000 de ucraineni care trăiau în Transnistria formau un grup mult mai compact.

Moldova a inclus o clauză în tratatul cu Ucraina, din 1992, cu privire la dezvoltarea culturală a etnicilor ucraineni, cum a făcut și în cazul celorlalte state ce aveau minorități etnice pe teritoriul Moldovei. Pe lîngă această clauză, totuși erau prea puține dovezi că ar fi existat o grijă deosebită a Kievului pentru respectarea drepturilor ucrainenilor ca minoritate etnică.[9] Unii ucraineni „neoficiali", sponsorizați de Forțele de Autoapărare Ucrainene, participaseră în războiul din Transnistria, din 1992, dar guvernele succesive de la Kiev lăudau recordurile moldovenilor în relațiile interetnice. Ambasadorul ucrainean în Moldova vorbea de o adevărată „schimbare de curent" în posibilitățile culturale ale ucrainenilor după declararea independenței și sublinia necesitatea ca ucrainenii să fie buni cetățeni ai Moldovei, pe lîngă necesitatea de a fi buni susținători ai culturii naționale ucrainene.[10] Nu exista nici o dovadă că Ucraina ar fi încercat să-i mobilizeze pe etnicii ucraineni din Moldova sau să ridice problema etnică în cadrul conflictului transnistrean.[11]

Începînd cu anul 1990, funcționa la universitatea pedagogică din Bălți, orașul cu cea mai numeroasă populație ucraineană din afara Transnistriei, o facultate în limba ucraineană. Deja în februarie 1991, Președintele Snegur decretase introducerea învățămîntului în limba ucraineană în zonele cu așezări ucrainene numeroase.[12] Dezvoltarea acestui învățămînt a fost lentă, dar au fost cel puțin introduse clase speciale în școlile sătești din raioanele cu comunități ucrainene considerabile, mai ales în extremitatea nordică a țării.[13] Pînă la începutul lui 1994, limba ucraineană era predată în șaizeci și nouă de școli din republică, incluzînd și un liceu din Chișinău, dar numai cîteva clase foloseau limba ucrainenană ca limbă de

---

[9] Andrew Wilson, „The Ukrainians: Engaging the «Eastern Diaspora»", în Charles King și Neil J. Melvin, ed., *Nations Abroad: Diaspora Politics and International Relations in the Former Soviet Union*, Boulder, Colo., Westview Press, 1998, p. 121-125.

[10] *RFE/RL Daily Report*, 3 februarie 1994.

[11] Vezi Bohdan Nahaylo, „Moldovan Conflict Creates New Dilemmas for Ukraine", în *RFE/RL Research Report*, 15 mai 1992, p. 1-8.

[12] Daria Fane, „Moldova: Breaking Loose from Moscow", în Ian Bremmer și Ray Taras, ed., în *Nations and Politics in the Soviet Successor States*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993, p. 141.

[13] „Priobșcenie k rodnomu iazîku", în *Nezavisimaia Moldova*, 9 noiembrie 1993, p. 2.

predare.[14] În anul școlar 1992-1993, un număr mic de studenți de la universitățile de stat au fost înscriși în secțiuni cu predare în limba ucraineană, deși ei constituiau doar a zecea parte dintr-un procent din totalul populației studențești.[15]

Ucrainenii erau însă amenințați de o puternică asimilare lingvistică. În 1989, doar 60% dintre ei declarau că limba ucraineană e limba lor maternă, cifră mult mai mică decît cea a moldovenilor, rușilor, găgăuzilor și romilor, dar mai mare decît a evreilor sau a grupurilor etnice mai mici; aproape 43% declarau că rusa este a doua lor limbă și aproape 13% declarau că limba moldovenească este a doua limbă în care sînt fluenți. Ucrainenii erau pe locul doi în ce privește nivelul asimilării lingvistice complete cu limba rusă, doar evreii aflîndu-se înaintea lor. Aproape 30% dintre ucraineni considerau limba rusă limba lor maternă și nu cunoșteau deloc limba ucraineană. Nu a existat deci o mișcare de proporții pentru reformă educațională sau culturală în limba ucraineană, majoritatea ucrainenilor considerîndu-se parte a unei minorități în general „rusofone" mai degrabă decît ucraineni. Existau cîteva organizații sociale și culturale ucrainene înregistrate în Moldova, dar nici una nu a avut vreun impact deosebit pe scena politică.

RUȘII

Rușii nu erau cea mai numeroasă minoritate etnică a Moldovei, dar ei erau totuși cei mai vizibili în primii ani de după declararea independenței. Datorită statutului limbii ruse în perioada sovietică precum și a insistențelor Moscovei de a susține drepturile vorbitorilor de limba rusă în statele postsovietice, poziția etnicilor ruși și a populației rusofone în general era o problemă importantă pentru conducerea de la Chișinău.

Din punct de vedere demografic, comunitatea etnică rusă din Moldova a reprezentat un amalgam al acelor trăsături găsite altundeva în cele paisprezece foste republici sovietice din afara Federației Ruse. În ce privește minoritățile etnice ruse, ce cuprindeau de la un maximum de peste 6 milioane de persoane în Kazahstan (38% din totalul populației republicii) pînă la un minimum de 52 000 în Armenia (sub 2%), Moldova se situa în zona medie, avînd cu puțin peste 562 000 de ruși, reprezentînd aproximativ 13%.[16] Rata creșterii po-

[14] „În apărarea limbii strămbune", în *Moldova suverană*, 20 aprilie 1994, p. 2.

[15] *Anuarul statistic al Republicii Moldova, 1992*, Chișinău, Universitas, 1994, p. 170.

[16] Chuancy D. Harris, „The New Russian Minorities: A Statistical Overview", în *Post-Soviet Geography* 34, no. 1, 1993, p. 4-6.

pulației rusești după 1959 nu era prea mare în comparație cu republicile vecine, dovedindu-se aproximativ aceeași cu proporția ruși-nativi în creșterea populației din Lituania și Ucraina.[17] Ca și în alte republici, etnicii ruși tindeau să se așeze în zonele urbane, mai ales în jurul centrelor industriale, reprezentînd astfel un procent mult mai mare din populația orașelor decît din cea rurală; ei constituiau 27% din populația urbană a republicii și numai 4% din cea rurală.[18]

Populația urbană rusă era una din constantele societății basarabene; de fapt, dintre toate capitalele de republici din vestul Uniunii Sovietice, Chișinăul avea cea mai stabilă din punct de vedere procentual populație de etnie rusă de-a lungul perioadei 1897-1989, ajungînd de la un minimum de 22% în 1930 la un maximum de 32% în 1959.[19] În afara marilor orașe, cea mai mare concentrație de ruși era în Transnistria, unde aceștia formau un sfert din populația regiunii, chiar dacă se aflau pe locul al treilea (după moldoveni și ucraineni).

După 1991, rușii au continuat să aibă o poziție favorabilă, mai ales în orașe. Semnele de circulație erau scrise atît în română, cît și în rusă și era adeseori mai ușor să găsești ediții în limba rusă ale marilor ziare decît ediții românești. În mod semnificativ, cel mai important cotidian guvernamental, *Moldova suverană*, avea anunțuri publicistice în limba rusă, dar corespondentul său în limba rusă, *Nezavisimaia Moldova*, nu avea anunțuri în limba română. Un decret guvernamental special din februarie 1993 autoriza folosirea rusei în corespondența oficială alături de română,[20] decizie impusă de incapacitatea funcționarilor guvernamentali de a comunica eficient în limba de stat. Româna a început desigur să înlocuiască rusa ca primă limbă de predare în școli, dar aceasta se întîmpla mai ales datorită deschiderii de noi școli moldovenești și nu datorită conversiei forțate a celor românești. Spațiul de emisie pentru emisiunile în limba rusă la televiziunea de stat a scăzut după 1989; dată fiind calitatea net superioară a transmisiunilor de la Moscova însă, nu au existat prea multe nemulțumiri în legătură cu scăderea spațiului de emisie în limba rusă.

Ca și în alte state postsovietice, conducătorii comunității ruse au luptat să articuleze o viziune clară a identității culturale specific românești din Moldova. Exista o mulțime de identități și interese politice suprapuse în cadrul comunității etichetate în mod superficial drept „rusă".[21] Rușii autohtoni și comunitățile sovietice colonizate erau re-

[17] *Ibidem*, p. 7.
[18] *Ibidem*, p. 15.
[19] *Ibidem*, p. 18-19.
[20] Victor Pușcaș, „D-lui Prim-ministru Andrei Sangheli", în *Materna*, nr. 1, martie, 1993.
[21] Neil Melvin, *Russians Beyond Russia: The Politics of National Identity*, Londra, Pinter, 1995, p. 68-73.

prezentate inițial de mișcarea „Interfront", de la sfîrșitul anilor 1980, iar mai tîrziu de Blocul Unității Socialiste din cadrul Parlamentului Moldovei. Partidul renăscut al comuniștilor și-a asigurat un sprijin similar după 1995, dar a reușit să-și extindă baza electorală, dincolo de grupul minoritar, și în comunitatea moldovenească. În privința Transnistriei, nonmoldovenii au rămas divizați, unii susținînd revendicările celor de pe malul de est, alții fiind mai mult convinși de mesajul multietnic al Chișinăului. În plus, nu a existat nici o mișcare a rușilor sau ucrainenilor dinspre Basarabia spre Republica Moldovenească Nistreană; de fapt, date fiind condițiile economice dezastruoase din republica separatistă, populația se mișca evident în direcția opusă.

Legislația moldovenească postsovietică nu permitea cetățenia dublă. În ciuda acestei prevederi, nu a existat o migrație rusească majoră spre Federația Rusă. Cei mai mulți au plecat în timpul violențelor din 1992, mai ales din Transnistria. În culmea retoricii naționaliste și a violenței, între 1989 și 1993, doar 22 351 de ruși au plecat din Moldova spre Federația Rusă, aceasta fiind cea mai scăzută cifră pentru republicile nonslave, cu excepția Armeniei.[22] Migrația a scăzut considerabil în anii ce au urmat. În 1995, numărul total al refugiaților din Moldova înregistrați în Rusia era doar de 18 559, unii dintre vechii refugiați întorcîndu-se, iar alții angajîndu-se într-un al doilea stadiu al migrației, în afara statelor foste sovietice.[23] La sfîrșitul anilor 1990, fluxul de imigranți era negativ în cazul rușilor și ucrainenilor – mai mulți fiind cei care plecau mai degrabă decît să vină în țară – dar situația era aceeași și în cazul moldovenilor înșiși, mulți alăturîndu-se etnicilor slavi în căutarea unor condiții mai bune în alte foste republici sovietice sau în vestul Europei.

EVREII

Din 1959 pînă în 1989, evreii erau singura naționalitate importantă din RSSM al cărei număr scăzuse considerabil – de la 95 107 în 1959 pînă la 65 672 treizeci de ani mai tîrziu – mai ales din cauza migrației spre Israel. Mult mai mulți evrei au plecat după declararea independenței, Israelul fiind a treia dintre cele mai importante destinații ale imigranților, după Rusia și Ucraina.[24]

---

[22] Jeff Chinn și Robert Kaiser, *Russians as the New Minority: Ethnicity and Nationalism in the Soviet Successor States*, Boulder, Colo., Westview Press, 1996, p. 165.

[23] *FBIS-SOV*, 3 aprilie 1996, p. 2.

[24] *Moldova: Economic Trends, Quarterly Issue*, aprilie-iulie 1998, Bruxelles, Comisia Europeană, 1998, p. 23.

Majoritatea evreilor basarabeni au fost asimilaţi lingvistic de ruşi încă de la sfîrşitul secolului al XIX-lea, dar după *perestroika* şi declararea independenţei, a existat o puternică renaştere culturală. Încurajaţi mai ales de Societatea Culturală Israelită şi de Lubavitcher Hassidim, mulţi evrei moldoveni au început să se întoarcă la practicile lor religioase tradiţionale, pierdute în timpul erei sovietice. Două şcoli evreieşti au fost deschise la începutul anilor 1990 la Chişinău, o grădiniţă şi o tabără de vară pentru tineret au fost înfiinţate de Societatea pentru Cultură Evreiască locală şi o mică secţie de limba idiş a luat fiinţă la Universitatea de Stat din Chişinău.[25]

Israeliţii şi grupurile internaţionale de monitorizare a drepturilor omului lăudau în general atmosfera tot mai bună din Moldova şi se pare că a existat chiar o creştere considerabilă a populaţiei evreieşti în Moldova începînd cu anul 1992, mulţi „evrei ascunşi" simţindu-se îndeajuns de în siguranţă pentru a-şi redescoperi moştenirea etnică.[26] Au fost raportate şi cîteva incidente antisemite, dar conform Institutului pentru Afaceri Evreieşti din Londra, acestea aveau loc doar în Transnistria.[27] Spre deosebire de Ucraina şi România, în Moldova nu au existat partide politice sau grupări organizate care să aibă o agendă antisemită sau să folsească propagandă antisemită. Majoritatea cetăţenilor moldoveni păreau să recunoască rolul important al culturii evreieşti în istoria Basarabiei. Ca o dovadă, două dintre cele mai populare restaurante din Chişinău din anii 1990 erau acelea care ofereau mîncare şi muzică „evreieşti"

BULGARII

Majoritatea celor 88 400 de etnici bulgari locuiau printre găgăuzii din raioanele sudice, ei fiind chiar majoritari în raionul Taraclia înainte ca schimbările administrative să redefinească graniţele administraţiei locale. Existaseră temeri că ei ar putea trece de partea găgăuzilor şi susţine tendinţele separatiste, dar nu păreau să existe semne ale vreunui pact între bulgari şi conducerea de la Comrat. În 1999, bulgarii încercau, de fapt, să obţină ei înşişi dreptul de autoguvernare în Taraclia, aşa cum îl obţinuseră şi găgăuzii în regiunea lor mai înainte. Aceste revendicări reflectau însă mai mult dorinţa de a obţine controlul la nivel raional asupra resurselor locale decît drepturi culturale speciale.

---

[25] „În apărarea", p. 2; M. Dreizler, „Vsiak suşcii v nei iazîk", în *Nezavisimaia Moldova*, 5 octombie 1993, p. 3.

[26] Vladimir Socor, „Moldova", în *RFE/RL Research Report*, 22 aprilie 1994, p. 19.

[27] *RFE/RL Daily Report*, 13 iulie 1994.

În privința limbii, populația bulgărească a Moldovei a fost în mod semnificativ asimilată de cea rusească în ultimele decenii. Procentul de indivizi ce declarau că limba bulgară e limba lor maternă a scăzut de la 91,5% în 1959 la 78,7% în 1989. Aproape 70% declarau rusa ca a doua limbă și mai puțin de 7% pretindeau că vorbesc fluent limba moldovenească.

Revendicările cu privire la învățământul în limba bulgărească din republică erau astfel limitate. Activitățile celei mai importante organizații culturale bulgărești, *Vuzrajdane* (Renașterea), se limitau la organizarea unor festivaluri culturale bulgărești și la promovarea relațiilor cu Sofia. Pe la mijlocul lui 1993, un număr considerabil de studenți bulgari studiau la Universitatea Găgăuză din Comrat (în limba rusă), în timp ce în Taraclia, singurul oraș în care bulgarii formau majoritatea populației, se înființaseră un mic colegiu pedagogic bulgăresc și o școală în 1992. Mici secții bulgărești funcționau de asemenea în cadrul Institutului Pedagogic din Chișinău, iar studenții bulgari din Moldova primeau regulat burse finanțate de guvernul bulgar.[28] Dincolo de aceste inițiative, totuși nu existau prea multe indicii ale unei renașteri culturale bulgărești.

În orice caz, mobilizarea etnicilor bulgari s-a dovedit o resursă folositoare pentru elitele din raionul Taraclia. În 1998, guvernul moldovenesc a redefinit granițele regiunilor administrative, renunțînd la cele 40 de mici raioane ale erei sovietice în favoarea unor unități administrativ-teritoriale mai mari (*județe*) și reducînd astfel finanțarea administrației locale de la buget. Funcționarii raionali din Taraclia au denunțat însă aceste schimbări ca pe o amenințare la adresa autonomiei bulgărești și au organizat un referendum pentru a opri asimilarea lor de către raionul vecin, Cahul. Nu există dovezi clare că referendumul a exprimat cu adevărat dorințele etnicilor bulgari și nici nu era Taraclia singurul raion în care locuiau bulgari, dar referendumul a demonstrat totuși capacitatea elitelor locale de a mobiliza populația prin intermediul problemei etnice pentru a-și menține influența în cadrul instituțiilor politice.

ROMII (ȚIGANII)

La recensământul din 1989 s-au înregistrat 11 571 de romi în Moldova. Dificultățile obținerii unor cifre reale în cazul etniei romilor sînt bine cunoscute și unii reprezentanți ai autorităților moldovene susțineau că numărul real ar putea fi de 100 000 sau chiar mai

[28] Stepan Serbinov, „Oceag bolgarizma", în *Nezavisimaia Moldova*, 26 august 1993, p. 2.

mult.[29] Numărul lor mare în România – probabil aproximativ 2 milioane şi de departe cea mai numeroasă populaţie de romi din Europa – a făcut şi mai dificilă o estimare cît de cît corectă a numărului lor în Moldova. În cea mai mare parte a lor, romii sînt foarte mobili; puţinii cu reşedinţă stabilă trăiesc fie la sate, fie amestecaţi printre alte comunităţi etnice în oraşe. Nu există aşezări exclusiv formate din romi. Aceştia reprezintă majoritatea populţiei doar în două sate şi o parte semnificativă a acesteia doar în patru oraşe, cele mai vizibile semne ale prezenţei lor fiind casele impozante construite de romii bogaţi în oraşul nordic Soroca.[30] Cele mai mari comunităţi se concentrează în regiunile din extremitatea nordică a ţării, într-un arc apropiat de graniţa Ucrainei cu România.[31] În 1989, o mare majoritate încă mai considerau limba romani limba lor maternă, dar aproximativ o treime considerau limba moldovenească sau limba rusă ca a doua limbă. Mai mulţi romi considerau că vorbesc fluent limba moldovenească decît în cazul tuturor celorlalte minorităţi ale republicii.

Din cauza numărului mic de romi, mobilităţii lor şi lipsei grupurilor efectiv organizate care să vorbească în numele întregii comunităţi, au existat puţine încercări de a cultiva limba şi cultura romani. În 1993, preşedintele Snegur a dat instrucţiuni speciale Ministerului Ştiinţei şi Educaţiei să ajute cît mai mult posibil organizaţiile sociale romani.[32] Totuşi nici o şcoală nu folosea limba romani ca limbă de predare sau ca obiect de învăţămînt. O organizaţie culturală romani, „Romii Moldovei", şi-a început activitatea în 1990, dar animozităţile tradiţionale împotriva romilor au rămas un impediment major. Dezbaterile cu privire la standardizarea efectivă a limbii romani au blocat şi ele încercările de a folosi limba în învăţămînt.[33]

La sfîrşitul anilor 1990, politica interetnică a Moldovei se îmbunătăţise considerabil în comparaţie cu zilele grele ce au urmat imediat declarării independenţei. Republica ajunsese la o stare de stabilitate în care conflictele dintre majoritate şi minoritate erau virtual inexistente. Ruşii şi mulţi alţii care îşi pierduseră poziţiile din cele mai importante instituţii culturale după 1989 erau încă nemulţumiţi de faptul că se acorda prea puţină atenţie istoriei şi culturii mino-

[29] Pavel Andreicenko, „Ţîganskie şatrî na ploşceadi posle palatok volontiorov?" în *Nezavisimaia Moldova*, 24 aprilie, 1993, p. 3.

[30] Ion Dron, „Ţîgane Moldovî: Cislenost' i rasselenie", în *Nezavisimaia Moldova*, 7 iulie 1993, p. 3.

[31] *Ibidem*.

[32] „Dlea razvitia kul'turi ţîgan", în *Nezavisimaia Moldova*, 21 octombrie 1993, p. 6.

[33] La sfîrşitul lui 1994, totuşi, o gramatică romani standard a fost publicată la Bucureşti şi guvernul român a introdus clase cu predare în limba romani într-un număr de şcoli şi la Universitatea din Bucureşti. Ion Dron, „Primul manual de limba ţigănească standardizată", în *Moldova suverană*, 29 septembrie 1994, p. 4.

rităților. Totuși problemele economice cu care se confrunta statul făceau ca prea puțină atenție să fie acordată istoriei și culturii în general. Poate că egalitatea în mizerie nu este dreptate, dar nu era nici o diferență între un profesor de istorie românească, profesor care avea serviciu, dar nu-și lua salariul, și un fost cercetător rus, care își pierduse serviciul.

Totuși cele două conflicte din centrul crizei de la sfîrșitul anilor 1980 și de la începutul anilor 1990 – problema găgăuzilor din sud și separatismul transnistrean din est – au continuat să rămînă pe agenda politică. Evoluția ambelor conflicte după 1991 a ilustrat gradul în care „conflictul etnic" a fost mai mult o etichetă aplicată de cei din afară decît reflectarea unor realități de pe teren și gradul în care fiecare dispută necesita soluții specifice.

Criza din Transnistria 9

În 1992, Moldova a trecut printr-un conflict scurt, dar sîngeros, în teritoriile aflate la est de Nistru – regiune cunoscută vorbitorilor de limbă română drept *Transnistria* şi ruşilor drept *Pridnestrovie*. Fîşia subţire de pămînt, mai îngustă de 30 de kilometri, cu o suprafaţă de numai 4118 km², făcuse parte în perioada interbelică din republica moldovenească autonomă, dar se unise cu Basarabia, pentru a forma RSSM, după anexarea Basarabiei de către sovietici în 1940. Conflictul separatist care a apărut în Transnistria la sfîrşitul anilor 1980 şi care a tot ars mocnit pînă să izbucnească în mari violenţe, în prima jumătate a anului 1992, a lăsat în urmă mai mult de 1000 de morţi şi răniţi şi a determinat peste 130 000 de persoane să-şi părăsească locuinţele şi să se refugieze în Ucraina, Rusia sau restul Moldovei.[1] Pentru guvernul de la Chişinău, aceasta a rămas cea mai gravă problemă de securitate a statului căci regiunea aflată de-a lungul Nistrului funcţiona efectiv ca un stat separat, Republica Moldovenească Nistreană (RMN).[2] Violenţele din Transnistria au constituit şi primul conflict postsovietic în care militarii ruşi au intervenit activ cu scopul evident de a opri violenţele, acest conflict fiind şi rampa de lansare a carierei lui Aleksandr Lebed', comandant al Armatei a 14-a, staţionate în Transnistria, care afirma continuu necesitatea protejării ruşilor locali împotriva politicii de „genocid" a guvernului moldovenesc.

În ciuda implicării active a comunităţii internaţionale, mai ales prin intermediul prezenţei misiunii pe termen lung a Organizaţiei pentru Securitate şi Cooperare în Europa la Chişinău, disputa a ră-

[1] Vasile Nedelciuc, *Republica Moldova*, Chişinău, Parlamentul Republicii Moldova, 1992, p. 117, Helsinki Watch, *Human Rights in Moldova: The Turbulent Dniester*, New York, Human Rights Watch, 1993, p. 6-7; informaţii de la Organizaţia Internaţională pentru Emigrare la adresa www.iom.int/iom/Publications/books_studies_surveys/Moldova.htm, accesată la 16 februarie 1999.

[2] RMN include şi teritorii de pe malul vestic al Nistrului, în jurul oraşului Bender, iar guvernul central controlează, la rîndul său, unele teritorii de pe malul estic. RMN nu se confundă deci întru totul cu regiunea Transnistria. Autotităţile RMN pretind că deţin controlul a 4163 km2 de teren. Vezi *Atlas of Dniester Moldavian Republic*, Tiraspol, Dniester State Corporative T.G. Shevchenko University, 1997.

mas nerezolvată pe tot parcursul anilor 1990. După 1992, nu au mai existat izbucniri grave ale violențelor, dar cele două părți nu au reușit decît să ajungă să accepte situația incomodă a divizării permanente a statului moldovean. Transnistria a devenit încă una dintre numeroasele „găuri negre" de pe întreg teritoriul fostei Uniuni Sovietice, regiuni ca Cecenia, Nagorno-Karabah sau Abhazia, unde nu s-a ajuns la nici un acord pe termen lung și unde ordinele guvernului central nu mai aveau valabilitate. La sfîrșitul anilor 1990, transnistrenii încă mai aveau o considerabilă forță armată gata de luptă, o forță mult mai bine echipată decît mica armată moldovenească. Un contingent multinațional pentru menținerea păcii a rămas acolo în mod permanent pentru ca cele două părți să rămînă separate.

Sursele violențelor și motivele nerezolvării conflictului pentru o perioadă îndelungată nu sînt simplu de explicat. Conflictul din Transnistria a fost adeseori descris, atît în Rusia, cît și în Occident, ca un război etnic între naționliștii de la Chișinău, hotărîți să se unească cu România, și etnicii ruși din Transnistria, ce se temeau că vor fi asimilați într-un stat românesc extins. În teren, lucrurile nu au fost încă niciodată atît de simple. Originile complexe ale conflictului transnistrean precum și interesele politice și economice pe care le servea au făcut, de fapt, disputa atît de greu de rezolvat.

TERITORIU ȘI ISTORIE

Războiul din Transnistria nu avea nici o legătură cu vechea ură dintre latinii și slavii din est, dar istoria regiunii juca și ea totuși un rol important. Spre deosebire de restul Republicii Moldova, Transnistria nu a fost niciodată considerată o parte a teritoriilor în mod tradițional locuite de români. Teritoriul la est de Nistru aparținuse Rusiei kievene și Regatului Galiției și Volîniei între secolele al IX-lea - al XIV-lea.[3] Extinderea Principatului Moldovei între secolele XIV XVI se oprise la Nistru, iar expansiunea rusească din est, în secolul al XVIII-lea, adusese imperiul pînă la malul estic al Nistrului. Turcii controlau marile fortărețe ridicate de-a lungul rîului – fostele așezări genoveze Chilia, Akkerman, Hotin și Bender și toate acestea deveniseră adevărate trofee ale conflictului dintre sultan și țar. Pînă și regele suedez Carol al XII-lea își pusese amprenta asupra istoriei Transnistriei cînd se refugiase la Bender (în prezent așezat pe malul vestic al Nistrului) după teribila sa înfrîngere de către Petru cel Mare

[3] Andrew Wilson, „The Ukrainians: Engaging the „Eastern Diaspora", în Charles King și Neil J. Melvin, ed. *Nations Abroad: Diaspora Politics and International Relations in the Former Soviet Union*, Boulder, Colo., Westview Press, 1998, p. 116.

în 1709. La sfîrşitul secolului al XVIII-lea, victoriile forţelor ruse conduse de contele Aleksandr Suvorov au înglobat regiunea de lîngă Nistru în Imperiul Ţarist, cucerire amintită şi astăzi de statuia mareşalului rus din Tiraspolul modern.

Abia în 1812 a fost depăşită linia de demarcaţie istoric stabilită de rîul Nistru. După anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus, regiunea dintre Prut şi Nistru a devenit o regiune administrativă separată de teritoriile din est. Basarabia a devenit *oblast'* imperială şi ulterior *gubernie* rusească, pe parcursul unui secol de stăpînire rusească; Transnistria a rămas însă o parte a Podoliei şi Hersonului. Autoritatea ecleziastică din Basarabia s-a extins pentru o vreme asupra congregaţiilor de la est de rîu, dar după 1830 arhiepiscopul Chişinăului nu mai avea totuşi autoritate decît asupra diocezei Basarabiei.[4] Chiar şi în perioada evoluţiei naţionalismului românesc din secolul al XIX-lea, ţinuturile transilvane îndepărtate erau considerate graniţa vestică a teritoriilor româneşti, în timp ce Nistrul era graniţa estică. Idealul romantic al României Mari se dezvolta între aceste graniţe. Chiar şi poetul naţional, Mihai Eminescu, în cunoscutul său poem *Doina*, vorbea de o Românie ce se întindea doar „de la Nistru pîn' la Tisa" şi nu mai mult spre est.

În timpul primului război mondial se făceau adeseori auzite speculaţii în legătură cu soarta populaţiei româneşti de dincolo de Nistru. Numărul acesteia era destul de semnificativ – 173 982 în guberniile Podolia şi Herson în 1897[5] – şi reprezentanţii acestor români din est participaseră la mişcarea naţională din Basarabia în 1917 şi la începutul lui 1918, străduindu-se să încorporeze teritoriul de dincolo de rîu în noul Regat al României. Dar guvernul român nu a luat niciodată în serios aceste revendicări, care ar fi presupus o mare operaţiune militară, şi a hotărît, în cele din urmă, să renunţe la acele sate care vor aparţine, după războiul civil rusesc, Ucrainei Sovietice.

Apelurile emigranţilor români din Transnistria au continuat în anii 1920. Guvernul român finanţa şcoli şi organizaţii culturale pentru valahi şi pentru vorbitorii de limbi latine din Balcani şi reprezentanţii transnistreni susţineau că aceste finanţări ar fi trebuit extinse şi la satele moldoveneşti de dincolo de Nistru. Refugiaţii treceau Nistrul în număr mare, în Basarabia românească, şi guvernul le aloca fonduri speciale pentru locuinţe şi educaţie.[6] În 1935, Nichita Smochină, profesor şi pamfletist cu domiciliul la Paris, a început să edi-

[4] Ion G. Pelivan, *La Bessarabie sous le régime russe (1812-1918)*, Paris, Imprimerie Générale Lahure, 1919, p. 16.

[5] N.A. Troiniţki, ed., *Obşcii svod po imperii rezul'tatov razrabotki dannîh pervoi vseobşcei perepisi naselenia, proizvedennoi 28 ianvarea1897 goda*, St. Petersburg, 1905, p. 2-22.

[6] Vezi ANR-DAIC, f. Casa Şcoalelor, d. 562/1923, ff. 1-46.

teze ziarul *Moldova nouă* pentru a face cunoscute revendicările românilor din est și a înființat Asociația Românilor Transnistreni pentru a-i ajuta pe cei aproximativ 20 000 de refugiați din est.[7] Smochină și ceilalți au salutat inițial crearea republicii autonome sovietice moldovenești în Transnistria, în 1924, ca o recunoaștere a caracterului „moldovenesc" (adică românesc) al regiunii.[8] Însă, dincolo de publicații și grupuri de emigranți, nu exista un interes deosebit în cercurile guvernamentale românești din perioada interbelică pentru această situație. Problema Basarabiei – care rămăsese singura graniță românească neasigurată printr-un tratat internațional – punea în umbră orice interes pentru românii lăsați dincolo de graniță în transformările din 1918.[9]

Regiunea de dincolo de Nistru era cel puțin la fel de diversă din punct de vedere etnic ca și Basarabia, dar vorbitorii de limbă română reprezentau un procent mult mai mic din populația totală. Printre satele moldovenești se aflau mult mai multe ucrainene și rusești; germanii și polonezii se aflau și ei în număr mare acolo, iar evreii dominau cele cîteva orașe ale regiunii, ca și în Basarabia. Așa cum aveau să descopere ulterior autoritățile din RASSM, chiar și vorbitorii de limbă română se considerau „moldoveni" și limba lor era destul de diferită de limba română literară. În anii 1990, propagandiștii din Transnistria au încercat să construiască o identitate istorică atemporală și omogenă a întregii regiuni pentru a cultiva printre elevii din școli un sentiment al loialității față de patria transnistreană. Însă regiunea fusese întotdeauna, chiar mai mult decît Basarabia, o regiune de graniță tipică, unde identitățile etnice erau fluide și situaționale și unde influențele rusești, ucrainene, românești, evreiești și germane se combinau pentru a crea o cultură mixtă.

TRANSNISTRIA ÎN PERIOADA SOVIETICĂ

Regiunea cunoscută astăzi sub numele de Transnistria este regiunea rămasă în urma dispariției Republicii Autonome Sovietice Socialiste formate în 1924. Vechea RASSM îngloba mult mai mult teritoriu decît Transnistria de astăzi, întinzîndu-se spre est pînă la rîul Bug. Capitala republicii autonome era la început mai spre est, în

[7] Memorandum al lui N. Smochină, 13 decembrie 1933, ANR-DAIC, f. Nichita Smochină, d. 7/1993, f. 5.

[8] Vezi N.P. Smochină, *Republica Moldovenească a Sovietelor*, București, Cartea Românească, n.d.; N. Popp, *Românii transnistreni și Republica Moldovenească*, Giurgiu, Tipografia Scrisul Românesc, 1935.

[9] Vezi Nicolae Titulescu, „Two Neighbours of Russia and Their Policies: (I) Roumania and Bessarabia", în *Nineteenth Century and After 95*, iunie 1924, p. 791-803.

orașul Balta, dar a fost mutată la Tiraspol, pe Nistru, în 1929. Cînd Stalin a anexat Basarabia în 1940, șase raioane ale fostei RASSM au fost unite cu părți din Basarabia pentru a forma noua republică unională Moldova. Decizia de a lua aceste raioane de la RASSM a fost determinată mai întîi de considerente etnice. Republica autonomă fusese, încă de la început, mai mult ucraineană decît moldovenească, iar raioanele atașate Basarabiei (cele aflate în apropierea Nistrului) aveau cea mai mare concentrare de populație moldovenească. Raioanele cu populații ucrainene și rusești fuseseră trecute sub autoritatea Kievului.

Deși fîșia de teritoriu transnistreană reprezenta numai 12% din noul teritoriu al Moldovei, ea juca un rol disproporționat de mare în RSSM. O dată ce regiunea fusese sub control sovietic încă de la revoluție și deja colectivizată în anii 1920 și 1930, ea era mult mai puternic sovietizată decît Basarabia. Cadrele de partid din Transnistria erau deci considerate mult mai loiale din punct de vedere politic decît cele din Basarabia. Exista, de fapt, și în Moldova aceeași tensiune care putea fi întîlnită în majoritatea țărilor est-europene după război, aceea dintre „comuniștii de acasă", care activaseră în ilegalitate în anii războiului, și „comuniștii de la Moscova", care petrecuseră războiul în Uniunea Sovietică. Conducătorii comuniști din Basarabia erau considerați suspecți politic – chiar dacă activitatea lor de comuniști îi recomanda cu prisosință – în timp ce aceia care își construiseră cariera politică în RASSM sau în alte părți ale Uniunii Sovietice erau cadrele numite în cele mai înalte posturi în noua RASSM. Pînă în 1989, nici un prim-secretar al Partidului Comunist din Moldova nu fusese basarabean și, într-adevăr, imediat după război, o serie de epurări îi eliminaseră pe toți ilegaliștii veniți din România, care nu trebuiau să joace nici un rol important în Republica Moldova.[10]

Transnistria și-a păstrat poziția privilegiată de-a lungul perioadei sovietice. RASSM nu fusese deloc o regiune importantă în perioada interbelică, dar după 1945 Transnistria a devenit o componentă centrală a sectorului apărării și a industriei grele sovietice. Patru cincimi din populația regiunii lucra în industrie, construcții și sectorul serviciilor.[11] Hidrocentrala de la Dubăsari, începută în 1955, asigura cea mai mare parte a energiei electrice necesare RSSM, în timp ce noua termocentrală Moldavskaia, construită în 1961, era una dintre cele mai mari din sud-vestul Uniunii Sovietice. Combinatul siderur-

[10] Vezi Mihai Gribincea, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică*, 1944-1950, Cluj, Dacia, 1995, p. 17-42.

[11] John O'Loughlin, Vladimir Kolossov și Andrei Tehepalyga, „National Construction, Territorial Separatism and Post-Soviet Geopolitics in the Transdniester Moldovan Republic", în *Post-Soviet Geography and Economics 39*, nr. 6, 1998, p. 342.

gic de la Rîbnița, inaugurat în 1984, producea metal de foarte bună calitate. Întreprinderile de echipament electric și alte dispozitive din Tiraspol furnizau cantități importante de echipament tehnic și de armament armatei sovietice.

Politicile industriale ale statului sovietic produceau și schimbări demografice importante. Imigranții interni veneau la lucru în noile fabrici, mărind procentul populației ruseşti și ucrainene. În 1936, în raioanele aflate de-a lungul Nistrului, populația rusească reprezenta 14% din total, dar pînă în 1989 rușii ajunseseră la un sfert din populația Transnistriei. Moldovenii, deși alcătuiau încă majoritatea populației în 1989, erau concentrați în satele de la est de Nistru. Ei formau aproximativ 60% din populația rurală, dar numai un sfert din populația urbană.[12] Problema centrală totuși nu era rusificarea regiunii după război, ci sovietizarea ei. Carierele profesionale, nivelul de trai și chiar identitățile locuitorilor depindeau de legăturile lor cu centrul sovietic – partidul comunist, întreprinderile industriale strategice și armata – nu cu agricultorii locali sau cooperativele de dincolo de Nistru.

Prezența armatei sovietice în regiune juca un rol crucial din acest punct de vedere. Armata a 46-a sovietică, divizia care trecuse prin România spre Viena în timpul celui de-al doilea război mondial, s-a retras după război în districtul militar Odessa, majoritatea unităților fiind concentrate în Transnistria și cîteva în sud-estul Ucrainei. Transformată în Armata a 14-a, ea a devenit extrem de importantă în viața economică și socială a Transnistriei. Numărînd în jur de 3000 de ofițeri și zeci de mii de soldați și rezerviști locali pînă la începutul lui 1990, Armata a 14-a era unul din corpurile de armată exemplare ale armatei sovietice. Ea includea Divizia a LIX-a de Gărzi Motorizate și trebuia să constituie vîrful de lance în Europa Sud-Estică spre Grecia și Italia în cazul unui conflict militar cu NATO. Mulți dintre recruți proveneau din Transnistria și, dat fiind climatul blînd al Moldovei, regiunea devenise un refugiu pentru militarii pensionați și pentru familiile lor. Ca și Belarus, de asemenea cu o concentrare mare de personal militar, Transnistria a devenit una din regiunile cele mai sovietizate din cadrul Uniunii. Populația din regiune nu era atît loială Rusiei – chiar dacă majoritatea vorbeau rușește și aveau legături cu republica rusă – cît Uniunii Sovietice. Desigur, aceste tendințe se manifestau și dincolo de Nistru, în partea basarabeană a RSSM, dar în Transnistria se fixase mai bine sistemul sovietic. Majoritatea transnistrenilor locali erau implicați direct în apărarea acestuia și-și petreceau viețile culegînd roadele statutului obținut astfel. Tiraspolul și Chișinăul erau la mică distanță unul de altul – aproape cincizeci de

[12] *Ibidem*, p. 339.

kilometri de autostradă – dar în ce privește dezvoltarea socială, structura economică și statutul în cadrul republicii, pe la sfîrșitul anilor 1980, locuitorii lor trăiau în două lumi din ce în ce mai diferite.

Tabelul 10

Populația Transnistriei, 1897-1989

	1897		1936		1989	
Moldoveni	173 982	3,0%	122 683	41,8%	239 936	39,9%
Ucraineni	3 904 858	67,9	84 293	28,7	170 079	28,3
Ruși	674 359	11,7	41 794	14,2	153 393	25,5
Evrei	691 843	12,0	23 158	7,9	–	
Alții	306 869	5,3	21 873	7,4	38 252	6,4
Total	5 445 042	94,6	271 928	100,0	601 660	100,0

NOTĂ: Cifrele pentru 1897 sînt pentru *guberniile* Podolia și Herson în întregime, regiune mult mai mare decît aceea ce va forma ulterior RASSM și RSSM, în est. Cifrele pentru 1936 includ numai raioanele ulterior încorporate în RSSM (Grigoriopol, Dubăsari, Camenca, Ribnița, Slobozia, Tiraspol). Astfel, cifrele din 1936 și cele din 1989 sînt comparabile; cifrele din 1897 sînt date doar spre informare, nu pentru a fi comparate cu celelalte. Liniile de pauză indică lipsa cifrelor.

SURSĂ: Compilat după N.A. Troinițki, ed., *Obșcii svod po imperii rezul'tatov razrabotki dannîh pervoi vseobșcei perepisi naselenia proizvedennoi 28 ianvarea 1897 goda*, St. Petersburg, 1905, 2: 20, 22, 23, 27; AOSPRM, f. 49, op. 1, d. 3997, p. 108; precum și recensămîntul din 1989.

MOBILIZAREA POLITICĂ ȘI IZBUCNIREA VIOLENȚELOR

Nu e de mirare deci că cea mai puternică opoziție față de mișcarea națională care începuse în 1988 a venit din Transnistria. Încă de la început, directorii fabricilor transnistrene, secretarii de partid și funcționarii din administrația locală condamnau cu cea mai mare hotărîre reformele inițiate la Chișinău. Deja la sfîrșitul anilor 1980 începuse să funcționeze o dinamică al cărei punct culminant avea să fie un război pe scară largă pînă în 1992. La fiecare mișcare a Chișinăului ce îndepărta republica de Moscova se răspundea în Transnistria cu o mișcare ce îndepărta regiunea însăși de Chișinău. Era o dinamică ce se manifesta identic în mai multe republici sovietice în acel moment. În timp ce elitele centrale din diferite capitale încercau să obțină mai mult control asupra resurselor locale și să reînvie limbile autohtone, ele inițiau simultan o politică de centralizare în cadrul propriilor republici, încercînd să obțină controlul asupra instituțiilor locale de partid și de stat, deoarece acestea priveau eventual spre Moscova – și nu spre capitalele republicilor – ca spre centrul legitim al autorității. Aceste politici de centralizare au generat și ele mișcări pentru autonomie și independență în cadrul republicilor,

de astă dată. Deși simbolurile naționale erau instrumentele de mobilizare folosite de elitele politice, problemele-cheie nu erau totuși aceste simboluri și mituri naționale, ci mai degrabă problemele reale ale controlului politic și economic. Într-un mediu în care se putea obține rapid orice – resurse locale, instituții locale, centre economice, fabrici – elitele regionale din republici au început să fie implicate în conflicte asemănătoare cu acelea dintre Moscova și capitalele republicilor.

Tabelul 11

Transnistria în economia moldovenească, 1991
(Producția regională ca procent din totalul la nivel național)

Mașini electrice mari	100,0%
Transformatoare de putere	100,0
Containere de gaz	100,0
Textile din bumbac	96,6
Energie electrică	87,5
Ciment	58,1
Motoare electrice de putere mică	55,8
Folii metalice	23,5
Produse agricole	13,1

SURSĂ: adaptat după *IMF Economic Reviews: Moldova, 1993*, Washington, International Monetary Fund, 1993, p. 46.

În tot anul 1988, nu păreau să existe conflicte majore între țelurile organizațiilor neoficiale din Chișinău și interesele înalților funcționari de partid și de stat din alte părți ale republicii. Deși Cenaclul „Alexei Mateevici" era mai deschis în apelurile sale la redresarea echilibrului dintre folosirea limbii moldovenești și a celei rusești, organizația mai puternică de la bun început a fost Mișcarea Democratică Moldovenească, al cărei principal scop era pur și simplu să susțină partidul în eforturile sale de a aplica măsurile impuse de *perestroika*. Însă pe măsură ce grupurile neoficiale au început să capete formă, unindu-se în final pentru a constitui Frontul Popular în vara lui 1989, au început să apară rupturi între reformatorii de la centru și grupurile din est.

Problema care a atras cea mai mare atenție a fost propunerea de a adopta limba moldovenească drept limbă oficială a republicii și a trece la alfabetul latin. Pentru Frontul Popular, problema limbii a devenit un standard de luptă, un simbol extrem de încărcat al drepturilor majorității etnice din cadrul republicii. Pentru nemoldoveni, mai ales pentru transnistreni, legile propuse pentru problema limbii erau o dovadă clară nu numai pentru vederile antisovietice și antico-

muniste ale „neoficialilor" moldoveni, cît şi pentru înclinarea balanţei puterii dinspre acele grupuri care exercitaseră autoritatea în mod tradiţional înspre majoritatea moldovenească. Opoziţia faţă de mişcarea lingvistică nu se limita nicidecum la Transnistria. Într-adevăr, trecerea Frontului de la o largă mişcare reformistă spre o mişcare etnică mai limitată a însemnat pierderea sprijinului cîtorva grupuri minoritare, printre care mai ales găgăuzii. Demonstraţii împotriva proiectelor de legi ale limbii aveau loc în întreaga Basarabie, mai ales în oraşele cu o mare bază industrială şi populaţie vorbitoare de limbă rusă, cum era Bălţi, în nordul Basarabiei, de pildă. Însă în Transnistria loialitatea faţă de sistemul sovietic era mai puternică şi tot aici reformele lingvistice – mai ales testele de limbă prevăzute de noile legi – ameninţau să aibă cel mai mare impact.

Problema-cheie în această perioadă nu era totuşi doar una de drepturi ale minorităţilor. Desigur, dacă Frontul Popular ar fi evitat imaginea de şovinism pe care şi-o crease, ar fi putut evita şi puternica reacţie îndreptată împotriva politicilor sale după 1989 şi, în plus, ar fi rămas o forţă unitară majoră în politica moldovenească după independenţă. Însă în cazul în care protejarea drepturilor minorităţilor ar fi devenit problema cea mai importantă, opoziţia tot ar fi apărut – de astă dată dinspre Basarabia şi nu dinspre Transnistria. Erau mult mai mulţi ruşi şi ucraineni la vest de Nistru decît în Transnistria; în cîteva raioane nordice şi în oraşe populaţia slavă era la fel de concentrată ca şi în raioanele de la est de Nistru. În Transnistria ca totalitate, moldovenii formau aproape 40% din totalul populaţiei de peste 600 000 de persoane. Deşi revolta din Transnistria a fost în general prezentată ca o revoltă a slavilor împotriva politicilor naţionaliste ale Chişinăului, adevărata sursă a violenţelor după 1990 s-a aflat la nivelul elitelor politice. Legile limbii şi ridicarea unei noi generaţii de politicieni basarabeni ameninţa poziţia transnistrenilor în cadrul ierarhiei politice şi sociale. Reacţia la mişcarea naţională nu era o revoltă a minorităţilor, ci o revoltă a unei elite înlăturate de la putere împotriva celor care îi ameninţau poziţiile.

Centrul opoziţiei a fost constituit de reţeaua de instituţii locale de partid şi de stat din Transnistria – mai ales comitetele executive raionale şi comitetele de coordonare ale activităţii industriale. Pe măsură ce sistemul cooperativelor agricole şi preşedinţii lor deveneau nucleul noului Partid Democrat Agrar din Chişinău, structurile politice şi economice existente în Transnistria constituiau tot mai mult o resursă de mobilizare pentru cei ce se opuneau reformelor de la centru.

Ele au început să se organizeze în vara lui 1989, la scurtă vreme după formarea Frontului Popular în Chişinău. Începînd cu luna august, lucrătorii de la fabricile din Transnistria au început să demon-

streze împotriva proiectelor de legi ale limbii. Muncitoarele, grupate într-un de curînd format Comitet de Grevă al Femeilor, condus de Nina Andreeva, au blocat căile ferate ce treceau de cealaltă parte a Nistrului și au făcut apeluri repetate la Moscova pentru a le ajuta în eforturile lor împotriva „naționaliștilor și șovinilor" de la Chișinău. Votul parlamentar în favoarea limbii moldovenești ca limbă oficială a constituit începutul evenimentelor. Ca răspuns la acest vot, consiliile locale din Tiraspol și din alte orașe au votat împotriva regulamentelor transmise de la centru și au susținut că legile limbii nu aveau să fie considerate valide la est de Nistru. Tensiunea a crescut în săptămînile ce au urmat votului. Ciocnirile dintre poliția moldovenească și „unitățile de autoapărare" înarmate, din ce în ce mai multe, ale transnistrenilor s-au înmulțit. Conducătorul mișcării de opoziție, Igor Smirnov, a fost etichetat drept separatist la Chișinău și exclus din partidul comunist în aprilie 1990.[13] Smirnov se mutase în Moldova abia în 1987, venind din Ucraina pentru a conduce concernul de mașini Elektromaș din Tiraspol. El a reușit să profite de valul de nemulțumire față de reformele culturale ale Frontului Popular și, în august 1989, a fost ales președinte al Consiliului Unit al Colectivelor de Muncă (CUCM), organizația care a coordonat grevele și demonstrațiile din sectorul industrial. Cîțiva membri ai mișcării „Edinstvo" din Chișinău au sprijinit și ei această mișcare, unii dintre ei preferînd să se mute la Tiraspol pentru a-i ajuta pe transnistreni decît să continue să lucreze în cadrul sistemului politic moldovenesc.[14]

Sovietul Suprem al RSSM, căpătînd curaj după votul în favoarea reformei lingvistice, a continuat reformele culturale și politice. Transnistrenii, considerînd fiecare dintre aceste mișcări drept dovezi ale intenției Moldovei de a părăsi Uniunea Sovietică și de a se uni cu România, au continuat și ei propriile lor pregătiri pentru secesiune. În ianuarie 1990, CUCM a organizat un referendum cu privire la autonomia Transnistriei, în care aparent 96% din votanți au preferat statutul de autoguvernare pentru Transnistria în cadrul RSSM și, dacă era necesar în viitor, chiar crearea unei republici transnistrene cu totul separate.[15] Vara, moldovenii au declarat suveranitatea locală și schimbarea statutului republicii în cadrul Uniunii Sovietice, ceea ce a creat o reacție în lanț în Moldova. Un congres al autorităților locale de pe malul estic a declarat separarea Republicii Moldovenești Nistrene la 2 septembrie 1990, mișcare imediat condamnată de Chișinău. Două luni mai tîrziu, transnistrenii și-au creat noua legislatură,

[13] STE-US, 4 octombrie 1990, p. 88-89.

[14] Vezi colecția de articole scrise de fostul conducător al organizației „Edinstvo", ulterior rector al noii universități transnistrene din Tiraspol, V.N. Iakovlev, *Ternistîi put'k spravedlivosti*, Tiraspol, 1993.

[15] STE-US, 30 ianuarie 1990, p. 55-56.

care includea mai ales ruşi şi ucraineni, dar şi mulţi deputaţi moldoveni, bulgari şi găgăuzi locali.[16] Ambele guverne erau încă la această dată, formal, părţi ale federaţiei sovietice, dar transnistrenii susţineau că ei nu mai fac parte din Moldova.

Din 1990, lucrurile au scăpat rapid de sub controlul guvernului central. Muncitorii transnistreni s-au înarmat, obţinînd armele din depozitele armatei sovietice din Transnistria şi au început să preia secţiile de poliţie şi instituţiile guvernamentale de pe malul estic al Nistrului. În acelaşi timp, unităţile de poliţie încă loiale guvernului central au intrat în dispozitiv de-a lungul rîului, blocînd traversarea podurilor şi au început schimburile de focuri cu insurgenţii de pe malul estic. Pînă în 1991, cea mai mare parte a regiunii aflate la est de Nistru ieşise de sub controlul Chişinăului şi, în haosul care se instala progresiv în republică, din motive practice, formase o regiune administrativă separată.

SFÎRŞITUL UNIUNII SOVIETICE ŞI RĂZBOIUL DIN TRANSNISTRIA

În toamna lui 1990 şi primăvara lui 1991, transnistrenii şi-au consolidat puterea în regiunea de pe malul estic al Nistrului şi, în urma cîtorva mişcări din primăvară, au preluat ferm controlul şi în cîteva regiuni de pe malul vestic, mai ales într-un oraş important ca Bender. Pînă în vara lui 1991, Moldova a fost virtual separată de restul Uniunii Sovietice: majoritatea căilor ferate şi drumurilor spre Ucraina şi dincolo de ea treceau prin oraşele de pe malul estic Rîbniţa, Dubăsari şi Tiraspol, ale căror consilii locale îşi declaraseră loialitatea faţă de republica transnistreană.

Lovitura de stat de la Moscova din august 1991 a fost un adevărat moment de răscruce. Oficialii partidului comunist de la Chişinău s-au situat încă de la început împotriva complotiştilor de la Kremlin; condus de succesorul lui Lucinschi, primul secretar reformist Grigore Eremei, Biroul Politic local a încetat orice legătură cu PCUS. Partidul devenise însă deja nerelevant, toate deciziile importante fiind luate de parlament şi de preşedintele Snegur. La cîteva zile după puci, la 27 august 1991, Parlamentul a declarat Moldova republică independentă şi a preluat oficial controlul patrimoniului sovietic şi al partidului pe teritoriul Moldovei.

Reacţia transnistrenilor faţă de lovitura de stat a fost cu totul opusă. Igor Smirnov i-a lăudat public pe organizatorii puciului ca salvatori ai statului sovietic şi a promis ajutor militar pentru a men-

[16] Idem, 28 noiembrie 1990, p. 95-96.

Tabelul 12

Cronologia conflictului transnistrean, 1989-1998

august 1989	noile legi ale limbii moldovenești
septembrie-octombrie 1989	greve în orașele transnistrene în semn de protest față de legile limbii
noiembrie 1989-august 1990	consiliile orășenești și raionale din Transnistria resping legislația reformistă a Moldovei și organizează un congres local cerînd autonomie
2 septembrie 1990	se declară Republica Moldovenească Nistreană
noiembrie 1990-august 1991	ciocniri de-a lungul Nistrului între poliția moldovenească și insurgenții transnistreni
27 august 1991	declararea independenței Republicii Moldova
decembrie 1991	alegeri prezidențiale în RMN și referendum pentru independență; înmulțirea ciocnirilor de-a lungul Nistrului
februarie-mai 1992	lupte între forțele moldovenești și transnistrene; sosirea de voluntari și forțe ale cazacilor din Rusia și Ucraina; primele intervenții ale unităților Armatei a 14-a rusești
iunie 1992	lupte grele în jurul orașului Bender; intervenția Armatei a 14-a; forțele moldovenești respinse la Bender; Aleksandr Lebed' numit comandant al Armatei a 14-a
iulie 1992	acord între Snegur și Elțin pentru încetarea focului și acordarea de „statut special" Transnistriei; amplasarea forțelor de menținere a păcii rusești-transnistrene-moldovenești
februarie 1993	misiunea OSCE stabilită la Chișinău
iulie 1994	noua Constituție a Moldovei promite statut autonom special pentru Transnistria
august 1994	rubla transnistreană introdusă ca monedă în RMN
octombrie 1994	acord moldoveano-rus cu privire la retragerea Armatei a 14-a
aprilie 1994	Armata a 14-a redenumită „grup operațional al forțelor ruse" (GOFR)
mai 1995	Aleksandr Lebed' înlocuit cu Valeri Evnevici în funcția de comandant GOFR
ianuarie 1996	acord ruso-ucraineano-moldovenesc pentru recunoașterea Transnistriei ca parte constitutivă a Republicii Moldova
mai 1997	acord la Moscova între Moldova și RMN prin care părțile se angajează la existența în cadrul unui „stat comun"
martie 1998	acordul de la Odessa între Moldova și RMN, garantat de Ucraina, Rusia și OSCE, schițează o serie de măsuri pentru întărirea încrederii și securității
noiembrie 1998	un grup de zece militari ucraineni trimiși ca observatori în zona de securitate.

SURSĂ: Adaptat după John O'Loughlin, Vladimir Kolossov și Andrei Tchepalyga, „National Construction, Territorial Separatism and Post-Soviet Geopolitics in the Transdniester Moldovan Republic", în *Post-Soviet Geography and Economics* 39, nr. 6, 1998, p. 347-348; Vasile Nedelciuc, *The Republic of Moldova*, Chișinău, Parlamentul Republicii Moldova, 1992), p. 90-116; știri și reportaje.

ţine starea de necesitate. O dată ce a fost clar că lovitura eşuase, punînd capăt Uniunii Sovietice în loc să o salveze, transnistrenii s-au grăbit să-şi asigure propriul stat. În cooperare cu găgăuzii, ei au sugerat înfiinţarea unei federaţii tripartite cu Moldova.[17] Parlamentul moldovean a respins propunerea şi a folosit, în schimb, şansa oferită de lovitura de stat pentru a-i scoate din scenă pe conducătorii mişcărilor separatiste. Smirnov şi alţi cîţiva demnitari transnistreni precum şi Stepan Topal şi alţi conducători ai mişcării găgăuze din sud au fost arestaţi sub acuzaţia că susţinuseră puciul ilegal.[18] Drept răspuns, RMN a ameninţat să întrerupă gazele şi electricitatea în restul Moldovei, iar femeile din Transnistria au blocat din nou căile ferate ce duceau la vest de Nistru. Autorităţile centrale au cedat şi i-au eliberat pe conducătorii transnistreni, dar incidentul nu a făcut decît să-i convingă atît pe găgăuzi, cît şi pe transnistreni că un compromis cu Chişinăul era imposibil. Cum observau ironic jurnaliştii locali, Snegur şi apropiaţii săi au făcut două greşeli grave: prima a fost aceea de a-i aresta pe Smirnov şi conducerea RMN, iar a doua a fost aceea de a-i elibera.

Rolul Armatei a 14-a sovietice în această perioadă s-a dovedit deosebit de important. În martie 1991, autorităţile moldoveneşti au trimis note de protest lui Gorbaciov şi ministrului sovietic al apărării exprimîndu-şi nemulţumirea în legătură cu ajutorul dat de armată transnistrenilor.[19] Aceste proteste au dus la intervenţia forţelor speciale sovietice OMON în regiune, în timp ce alte declaraţii de protest de pe toată durata anului 1992 i-au determinat pe ofiţerii Armatei a 14-a să menţină disciplina militară în zonă.[20] Armele nou-formatei armate a RMN, Gărzile Nistrene, proveneau la început din depozitele prost păzite ale Armatei a 14-a. Comandamentul central al forţelor transnistrene era format şi el din ofiţeri ai Armatei a 14-a. Comandantul armatei, generalul-locotenent Ghenadi Iakovlev, venise la începutul anului 1992 la conducerea forţelor armate ale RMN, iar colonelul Ştefan Chiţac, fostul şef de stat-major al armatei, a devenit ministrul apărării în RMN.[21] Alţi ofiţeri de rang inferior i-au urmat şi ei. Trecerea din armata sovietică în cea transnistreană era o încălcare

[17] Jean-Baptiste Naudet, „Nous ne serons jamais roumains", în *Le Monde*, 4 septembrie 1991, p. 4.

[18] STE-US, 29 august 1991, p. 118.

[19] „Declaraţia", în *Moldova suverană*, 20 martie 1991, p. 1.

[20] „Telegramă a Preşedintelui Republicii Moldova", în *Moldova suverană*, 11 iunie 1991, p. 1; „Implicarea Armatei a 14-a într-un conflict ar deveni o catastrofă", în *Curierul naţional*, 4 aprilie 1992, p. 1, 7; „Basarabia însîngerată", în *România liberă*, 4-5 aprilie 1992, p. 8.

[21] Stephen Bowers, „The Crisis in Moldova", în *Jane's Intelligence Review*, noiembrie 1992, p. 484.

a disciplinei militare, dar era oarecum de înțeles în haosul din 1991. În situația în care statul căruia îi juraseră credință militarii dispăruse, nu era ceva neobișnuit ca ei să considere că au o datorie în primul rînd față de familiile și casele lor și mulți considerau Transnistria – nu Moldova – a fi regiunea care semăna cel mai mult cu o patrie. Pînă cînd Federația Rusă a preluat formal controlul Armatei a 14-a, în aprilie 1992, declarînd că aceasta e mai mult o forță rusească decît sovietică, scurgerile de personal și materiale spre Transnistria ajunseseră deja substanțiale.

Cursa înarmării a continuat pe parcursul toamnei lui 1991 și al primăverii lui 1992. Noi plecări din rîndurile Armatei a 14-a au mărit efectivele forțelor RMN, iar cazacii din Rusia și Ucraina au venit și ei în ajutorul transnistrenilor. Moldovenii au decretat mobilizare generală și au anunțat crearea unui corp de armată profesionist de 15 000 de oameni și a unei forțe suplimentare de 10 000 de *carabinieri* sau trupe ale ministerului de interne.[22] Moldovenii au recunoscut că primiseră oarecare ajutor militar din România și atît Aleksandr Lebed', cît și ministrul apărării Pavel Graciov aveau să observe că instructorii și piloții militari români erau foarte activi în Moldova.[23] E posibil totuși ca majoritatea resurselor să fi provenit pur și simplu din depozitele sovietice militare și ale ministerului de interne asupra cărora moldovenii preluaseră controlul. În același timp, în ceea ce un observator numise un „puci gradat", forțele armate transnistrene și-au mărit controlul asupra secțiilor de poliție din satele și orașele aflate la est de Nistru și chiar în unele localități de pe malul vestic.[24] Un efort al polițiștilor moldoveni de a-i dezarma pe insurgenții din jurul orașului Dubăsari a dus la ciocniri puternice pe data de 13 decembrie 1991, acestea fiind primele ostilități serioase dintre cele două părți.[25] Incidentul de la Dubăsari a generat o serie de schimburi de focuri de o parte și de alta a rîului, organele de poliție locale transformîndu-se în apărători ai noii republici moldovenești. Schimburile de focuri demonstrau, de asemenea, lipsa de control din cadrul forțelor armate moldovenești, avînd în vedere că poliția, civilii înarmați, trupele ministerului de interne și foștii soldați sovietici loiali acum Moldovei independente acționau fără a ține cont de ordinele de la Chișinău.

În timpul primăverii și al verii s-a înregistrat o escaladare a tensiunilor. Mai mult de o sută de oameni au fost uciși în luptele purtate

---

[22] Vladimir Socor, „Moldavia Builds a New State", în *RFE/RL Research Report*, 3 ianuarie 1992, p. 44.

[23] Helsinki Watch, *Human Rights in Moldova*, p. 19; „Bucarest et Moscou s'accusent d'armer les combattants", în *Le Monde*, 2 iunie 1992, p. 4.

[24] Vladimir Socor, „Creeping Putsch in Eastern Moldova", în *RFE/RL Research Report*, 17 ianuarie 1992, p. 8-13.

[25] STE-US, 13 ianuarie 1992, p. 55.

Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM, 1989.

Miting de protest în fața Comitetului Central al PCM, primăvara 1989.

Vladimir Țurcanu, prim-secretar al comitetului orășenesc de partid Tiraspol, la Sesiunea a XIII-a a Sovietului Suprem al RSSM. S-a rezolvat problema limbii și a alfabetului, 1989.

Actorul Mihai Volontir ia cuvîntul la sesiunea a XIII-a a Sovietului Suprem al RSSM, 1989.

Scuarul de lîngă monumentul lui Ștefan cel Mare, 1989.

31 august 1989.

Moment dramatic în fața Teatrului de Operă, unde avea loc Sesiunea Sovietului Suprem, 1989.

Mircea Snegur, primul Preşedinte al Republicii Moldova devenite independente.

31 august 1989.

După adoptarea Legii cu privire la limbă și alfabet, 1990.

Stepan Topal, conducător al găgăuzilor, în biroul său din Comrat în 1993. Topal conducea mișcarea pentru o entitate politică distinctă la începutul anilor 1990, dar s-a retras ulterior din politică.

Primul batalion „Tiras-Tighina" trecut în revistă de prim-ministrul Republicii Moldova, Mircea Druc, 1990.

Armament destinat insurgenților găgăuzi și interceptat de organele de drept moldovenești, 1990.

Proclamarea independenței. 27 august 1991.

Primul Parlament al republicii în ședință, 1992.

Mircea Snegur, Preşedintele Republicii Moldova, Valeriu Muravschi, şeful executivului, şi Alexandru Moşanu, Preşedintele Parlamentului, într-o situaţie-limită: conflictul transnistrean s-a declanşat. 1992

Podul de la Dubăsari, 1992.

James Baker, Secretar de Stat al SUA, sosit la Chişinău în perioada conflictului, aprilie 1992.

Refugiați din zona conflictului, 1992.

Funeraliile unor combatanți căzuți în luptele pentru integritatea țării, 1992.

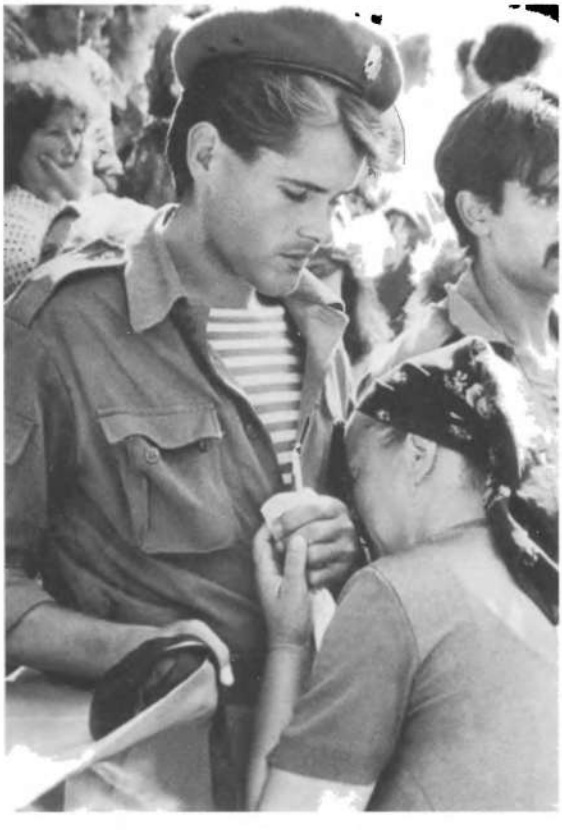

În primăvara conflictului, 1992.

Prima Comisie Internațională în problemele Transnistriei. Întîlnirea celor patru miniștri de externe ai României, Republicii Moldova, Ucrainei și Rusiei, mai 1992.

Combatanți răniți aflați la tratament în spitalul din Anenii Noi, 1992.

Generalul Aleksandr Lebed',
Tiraspol, 1992.

Forțe cazace în taberele lor de la Dubăsari, în martie 1992. Militari din Rusia și Ucraina îi ajutau pe transnistreni în luptele lor cu guvernul central moldovenesc.

Trupele de blindate ale Armatei Naționale în marș spre zona conflictului, 1992.

Calvarul de la Coșnița, 1992.

După luptele de stradă din Tighina, 1992.

Igor Smirnov în biroul său din Tiraspol, 1993.

Petru Lucinschi, ales președinte al Moldovei în 1996.

Ilie Ilaşc reprezentant al Frontului Popular, şi camarazii săi, judecaţi la Tiraspol în 1993. Ilaşcu a fost condamnat la moarte de o curte transnistreană şi a devenit un simbol al rezistenţei moldovenilor locali faţă de RMN.

de-a lungul rîului în primăvară, în ciuda unui acord cam şubred de încetare a focului între cele două părţi.[26] Podurile de peste Nistru au fost minate sau distruse de transnistreni, care îşi extinseseră operaţiunile militare la vest de Nistru, mai ales în oraşele Criuleni şi Bender. Aceste incursiuni l-au determinat pe Snegur să declare starea de necesitate în întreaga republică la sfîrşitul lui martie. Mai mult de zece acorduri de încetare a focului au fost stabilite şi apoi încălcate, de obicei ca urmare a încercărilor transnistrenilor de a lua cu asalt noi secţii de poliţie şi birouri guvernamentale sau ale moldovenilor de a recîştiga clădiri cucerite de separatişti. Pînă în mai, unităţile Armatei a 14-a au ajuns să se implice şi ele în lupte cu scopul aparent de a restabili pacea, dar ajutîndu-i, în fond, pe transnistreni.

În timpul verii, au izbucnit din nou violenţele pe scară largă. La 19 iunie, forţele transnistrene, folosind vehicule blindate obţinute din depozitele de muniţie ale armatei ruse, au luat cu asalt ultima secţie de poliţie din Bender care era loială guvernului de la Chişinău. Forţele moldoveneşti din regiune au încercat să intre în Bender şi au reuşit să recucerească cea mai mare parte a sa. Populaţia oraşului era în mare parte rusă, dar etnicitatea nu avea prea mare legătură cu scopurile celor două părţi. Bender avea şi un mare depozit de arme şi, după distrugerea podului de la Dubăsari, la începutul conflictului, oraşul rămăsese în afara principalelor artere de cale ferată şi şosea ce încă legau Chişinăul de restul fostelor republici sovietice. Benderul era astfel vital nu numai din punct de vedere militar, ci şi economic pentru viitorul statului moldovenesc, iar încercarea militară a guvernului a fost o încercare de a recîştiga o bucată de teritoriu de importanţă strategică.

Trupele moldoveneşti au lansat un atac cu mortiere asupra oraşului şi avioanele au început să bombardeze în încercarea de a forţa trupele RMN să se retragă spre est. Transportoarele blindate moldoveneşti au intrat în Bender şi ulterior au început luptele de stradă. Totuşi, după o zi de luptă, Armata a 14-a a intervenit în conflict şi în noaptea de 20-21 iunie a luptat alături de forţele RMN pentru a alunga forţele guvernamentale din oraş. Aşa cum avea să declare ulterior vicepreşedintele Federaţiei Ruse Aleksandr Ruţkoi, intervenţia fusese impusă de „măcelul" declanşat de moldoveni, cînd au intrat în oraş, împotriva ruşilor de acolo.[27]

Luptele au continuat pînă la începutul lui iulie, dar înfrîngerea moldovenilor în Bender a marcat punctul culminant al conflictului. Încă de la început, moldovenii s-au aflat în inferioritate, şi ca forţe şi

[26] Jean-Baptiste Naudet, „Accord entre russophones et Moldaves sur le déploiment d'observateurs militaires", în *Le Monde*, 10-11 mai 1992, p. 3.

[27] „Ruţkoi calomniază cu neruşinare", în *România liberă*, 23 iunie 1992, p. 1.

ca muniție. Armata națională încropită în grabă consta în primul rînd din foști ofițeri de poliție sau forțe ale ministerului de interne, echipați cu mortiere, transportoare blindate și armament antitanc. Forțele RMN, dimpotrivă, aveau la dispoziție tancuri T-64 și T-72, sisteme de rachete Grad și Alazan, specialiști ai Armatei a 14-a și voluntari cazaci.[28] Numărul de morți și răniți nu a fost stabilit cu acuratețe, acesta fiind undeva între cîteva zeci, raportați de moldoveni, și 700, raportați de transnistreni.[29] Totuși efectele pe termen lung ale luptelor au fost profunde.

În primul rînd, violențele din Bender au motivat intervenția trupelor rusești în conflict. Pînă în iunie, Federația Rusă rămăsese oficial neimplicată și, cu excepția unor intervenții periodice minore ale unor detașamente separate ale Armatei a 14-a, continuase să susțină necesitatea unei rezolvări echitabile și pașnice a conflictului. Atîta timp cît transnistrenii erau cei ce învingeau, rușilor le convenea să lase lucrurile să evolueze de la sine. O dată cu escaladarea conflictului însă, nu numai că interesele de securitate ale rușilor erau amenințate, dar era amenințată și poziția transnistrenilor, pe care presa rusească și Duma îi descriau ca pe o minoritate rusă amenințată de naționalismul moldovenesc șovin. Atacul asupra Benderului a survenit într-un moment în care retorica obligațiilor Rusiei față de minoritățile rusofone din fostele republici sovietice era din ce în ce mai puternică, iar transnistrenii erau din multe puncte de vedere versiunea arhetipală a „vorbitorilor de limbă rusă" Deși nu toți erau etnici ruși, populația Transnistriei și conducerea sa reprezentau loialitatea față de statul sovietic și de marea cultură rusă, ce caracteriza diferitele minorități grupate sub o astfel de etichetă-umbrelă.[30]

Decizia efectivă de a interveni a fost probabil luată de comandantul Armatei a 14-a, generalul-locotenent Iuri Netkaciov, mai degrabă decît de aparatul de stat al lui Elțîn. Doar cu cîteva zile înainte de lupte, Elțin îi prevenise pe moldoveni că Rusia „va acționa pentru a-și apăra oamenii și a opri vărsarea de sînge"[31], dar în vara lui 1992 liniile de comunicație între statul major al Armatei a 14-a și Moscova erau aproape întrerupte. Ministerul rus al apărării nu și-a asumat niciodată public responsabilitatea pentru ordinul de intervenție, deși aceasta va fi considerată ulterior ca un efort încununat de succes al armatei ruse de a pune capăt violențelor crescînde de la

---

[28] Helsinki Watch, *Human Rights in Moldova*, p. 19-21.

[29] *Ibidem*, p. 5, n. 5.

[30] Vezi David D. Laitin, *Identity in Formation: The Russian-Speaking Populations in the Near Abroad*, Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 1998.

[31] Steven Erlanger, „Yeltsin Warns Moscow May Intervene in Ethnic Unrest", în *International Herald Tribune*, 22 iunie 1992, p. 1.

periferia fostei Uniuni Sovietice.[32] Intervenţia lui Netkaciov a ilustrat totuşi măsura în care comandanţii ruşi de pe teren au acţionat fără a fi pe deplin sub controlul Moscovei şi în cîteva zile de la luptele din Bender comandantul şi-a pierdut funcţia şi în locul său a fost numit generalul-maior Aleksandr Lebed', un tînăr şi respectat ofiţer de aviaţie, aliat personal al noului ministru al apărării, Pavel Graciov.

Lebed' nu venea pentru prima dată în Moldova şi experienţele sale aici nu fuseseră din cele mai plăcute. Făcuse parte din echipa de experţi a ministerului apărării rus trimişi să negocieze statutul forţelor ruseşti după căderea Uniunii Sovietice şi el avea să-l descrie ulterior pe generalul Ion Costaş, şeful apărării moldoveneşti şi arhitectul campaniei de la Bender, drept „un adevărat porc... şi le cer scuze porcilor pentru această comparaţie".[33] El a sosit deci în Moldova convins de barbaria guvernului moldovenesc şi de nevoia de a-i proteja pe localnici împotriva zelului naţionaliştilor din Chişinău. Ruşii se vor considera ulterior ca o forţă aducătoare de stabilitate, ce a prevenit întoarcerea la violenţele tragice din Bender. Însă atît sub Netkaciov, cît şi sub Lebed', metodele Armatei a 14-a se asemănau mai mult cu acelea ale unui sistem antirachetă decît cu ale unei operaţiuni neutre de menţinere a păcii, ei încurajîndu-i pe transnistreni, sub aparenţa protejării vorbitorilor de limbă rusă atacaţi, şi apoi intervenind în forţă atunci cînd rezultatul războiului ameninţa să le scape de sub control.[34]

Escaladarea violenţei şi implicarea activă a Federaţiei Ruse au dus totuşi la un acord formal de încetare a focului şi la plasarea unor forţe mixte de menţinere a păcii de-a lungul Nistrului. La scurtă vreme după luptele din Bender, Elţin şi Snegur s-au întîlnit la Moscova şi au semnat un acord de încetare a violenţelor, punînd astfel bazele viitoarelor discuţii de pace. Acordul Elţin-Snegur, semnat la 21 iulie 1992, a dus la încetarea ostilităţilor, la crearea unei zone de securitate de-a lungul rîului, la aducerea acolo a unei triple forţe de menţinere a păcii, compuse din şase batalioane ruseşti de trupe paramilitare (sub comandă operaţioală separată din partea Armatei a 14-a) şi din cîte trei batalioane din Moldova şi din RMN, precum şi la începerea discuţiilor pentru găsirea unei soluţii politice a conflictului. Pentru supravegherea operaţiunii de menţinere a păcii a fost numită o co-

[32] Marc Champion, „Scale of Moldova Fighting Dashes Any Hope of Peace", în *Independent*, 24 iunie 1992, p. 13.

[33] Aleksandr Lebed', *My Life and My Country*, în Washington, Regnery Publishing, 1997, p. 328. Dincolo de acest episod, amintirile lui Lebed nu se referă la Transnistria, pe care el o descrie simplu ca „o mică provincie unde cele mai mari excese sînt dominante"

[34] Charles King, „Moldova with a Russian Face", în *Foreign Policy*, iarna 1994-1995, p. 107.

misie de control comună, căreia i se puteau adresa reclamații în legătură cu încălcarea zonei de securitate și a acordului de încetare a focului. Snegur a ridicat starea de necesitate și întreprinderile transnistrene au început să reia livrările de gaz și energie electrică pentru cei de pe malul vestic. Forțele ruseşti de menținere a păcii au rămas în zonă pe parcursul anilor 1990 deși, după 1994, rușii au început să-și mai retragă din forțe din cauza cheltuielilor enorme de întreținere și să cedeze oarecum controlul trupelor moldovenești și transnistrene precum și unui grup mic de observatori militari ucraineni care ajunsese la fața locului în 1998.

Un al doilea efect al luptelor de la Bender a fost întărirea legitimității conducerii locale a RMN și a poziției de pe care aceasta negocia. Cei care începuseră războiul – Smirnov, consilierul său principal, Valeri Liţkai, purtătorul de cuvînt al Sovietului Suprem, Grigore Maracuța, purtătorul de cuvînt adjunct Vladimir Atamaniuk – și-au păstrat funcțiile mult timp după încetarea ostilităților. Violențele din vara lui 1992 s-au transformat rapid într-un mit – acela al războiului pentru independența pămîntului transnistrean strămoșesc. Un monument al eroilor a fost înălțat în fața Sovietului Suprem al RMN în centrul Tiraspolului, incluzînd și un tanc mic folosit de forțele transnistrene în timpul războiului și au fost oferite medalii celor care luptaseră în Gărzile Nistrene pentru participarea lor la „eliberarea" regiunii de fasciștii moldoveni. Manualele de școală și scrierile istorice folosite în școlile transnistrene au ajuns să trateze violențele din 1992 ca pe un război de eliberare națională. Manualele, scrise de foști istorici ai partidului comunist, care se mutaseră de la Chișinău la Tiraspol, foloseau limbajul și simbolistica marelui război patriotic sovietic în relatarea conflictului de pe Nistru. Așa cum susținea un manual:

> Invazia trădătoare, barbară și neprovocată din Bender a avut un singur scop: de a-i înspăimînta și îngenunchea pe locuitorii Republicii Nistrene, de a-i face să se cutremure de groază. Și totuși curajul, hotărîrea și dragostea de libertate a poporului au salvat Republica Nistreană. Apărarea Benderului împotriva forțelor copleșitoare ale inamicului a marcat o pagină eroică în istoria tinerei noastre republici. Cei mai buni fii și cele mai bune fiice ale poporului și-au sacrificat viețile pentru pacea și libertatea pămîntului nostru.[35]

Nu numai că un compromis cu moldovenii părea imposibil pentru conducerea RMN, dar elevii transnistreni erau, de asemenea, învățați că independența fusese consfințită prin sîngele compatrioților

[35] N. V. Babilunga și V. G. Bomeşko, *Pagini din istoria plaiului natal*, Tiraspol, Institutul Transnistrean pentru Educație Continuă, 1997, p. 98.

lor. Aceste aspecte făceau găsirea unei soluții care să-i permită Transnistriei să rămînă în cadrul Moldovei extrem de dificilă.

Violențele au mai avut și un al treilea efect. Așa cum au ajutat la consolidarea poziției transnistrenilor, tot astfel au ajutat și la crearea unor puncte de vedere generale ale moldovenilor înșiși. De multă vreme nu prea exista nici un entuziasm la Chișinău pentru cooperarea cu Rusia și cu CSI, dar intervenția trupelor rusești și continua retorică pro-RMN din partea dumei rusești i-a convins pe mulți din conducere că Federația Rusă intenționa să folosească criza din Transnistria pentru a exercita controlul asupra afacerilor interne ale Moldovei. Argumentul era următorul: atîta timp cît Moldova rămînea divizată, securitatea și țelurile politice ale Rusiei în zonă puteau fi asigurate. Violențele aveau și rolul de a legitima noua conducere a Moldovei independente, care juca rolul de apărătoare a integrității teritoriale a noului stat. Avînd în vedere că moldovenii au pierdut totuși acest război, monumentele dedicate eroilor conflictului, ridicate în Chișinău, erau mai modeste decît cele din Tiraspol.

IMPLICAREA ORGANIZAȚIILOR INTERNAȚIONALE ȘI EȘUAREA NEGOCIERILOR

O dată cu valul de violențe din 1992, conflictul transnistrean a atras repede atenția organizațiilor internaționale și mai ales a OSCE. Ca și în alte zone de conflict din statele postsovietice, organizația a stabilit o misiune pe termen lung în Moldova, în 1993, cu scopul de a sprijini procesul de negociere și de a oferi informații din partea specialiștilor și analize pentru comunitatea internațională. Formată mai ales din diplomați și personal militar din statele membre ale OSCE, misiunea a început să trimită rapoarte cu privire la stadiul negocierilor, la drepturile omului și la alte probleme de interes politic sau de securitate. Deși șefii misiunii se schimbau frecvent, ei au jucat totuși un rol important în internaționalizarea negocierilor și în asigurarea prezenței unei voci obiective în convorbirile de pace. Numeroase rezoluții ale OSCE, susținute de Congresul Statelor Unite și de alte corpuri legislative, au reconfirmat sprijinul internațional pentru suveranitatea și integritatea teritorială a Moldovei, pentru o soluție pașnică în Transnistria și pentru retragerea rapidă și completă a forțelor rusești.

Încă de la început, rolul OSCE a fost unul controversat. Cîteva rapoarte au fost deconspirate de presa moldovenească și criticate pentru că erau „prorusești" – mai ales un raport de început care recomanda schimbarea legii limbii moldovenești pentru ca limba moldovenească și limba rusă să devină limbi oficiale în egală măsură. Cu

alte ocazii, OSCE a fost criticată de către transnistreni pentru imixtiunile sale și chiar pentru că ar fi fost „promoldovenească" Observatorilor OSCE nu li s-a permis de către forțele de menținere a păcii din RMN să pătrundă în zona de securitate pentru aproape un an după încetarea focului.[36] În 1997, în perioada în care misiunea era condusă de Donald Johnson, fost ambasador al Statelor Unite în Mongolia, reprezentanții OSCE au fost declarați *personae non grata* în RMN și li s-a interzis adeseori accesul în zona de securitate.[37]

În astfel de condiții, rolul oragnizațiilor externe a fost destul de limitat. Totuși, sub asistență OSCE, s-a ajuns la cîteva acorduri care păreau să deschidă drumul unor rezolvări finale. Baza de negociere a fost acordul Elțîn-Snegur din 1992, dar avînd în vedere că acel document nu a fost altceva decît un acord de încetare a focului, era nevoie de convorbiri îndelungate cu privire la structura politică a relațiilor dintre Moldova și RMN. Au avut loc întîlniri regulate între Snegur și Smirnov la restaurante aflate de-a lungul autostrăzii dintre Chișinău și Tiraspol și grupuri special numite continuau apoi discuțiile cu privire la diferite probleme tehnice. Petru Lucinschi a continuat și el aceste discuții după ce i-a urmat lui Snegur în funcția de președinte al Moldovei și ambii președinți au încercat, de asemenea, să stabilească statutul trupelor rusești în timpul unor discuții frecvente cu Moscova.

Unul din rezultatele importante ale acestor contacte la mai multe niveluri a fost acordul dintre Moldova și Federația Rusă cu privire la retragerea Armatei a 14-a din republică. Trupele rusești, printre care și Regimentul 300 de Gărzi Aeropurtate din Chișinău, comandat de Aleksei Lebed' – fratele mai tînăr al lui Aleksandr Lebed' – au fost retrase în primii doi ani după independență, dar nu la fel stăteau lucrurile și la Tiraspol. Unele trupe au fost trimise în Rusia și un număr considerabil de cadre au demisionat intrînd apoi în armata RMN. Moldovenii au continuat să insiste totuși că Armata Rusă constituia o prezență militară străină, în mod specific interzisă în clauza de neutralitate (articolul 11) din Constituția Moldovei, adoptată în 1994.

În plus, în calitate de comandant, Aleksandr Lebed' a devenit un comentator frecvent și belicos al problemei transnistrene, acuzînd în repetate rînduri partea moldovenească de instituirea unei forme de epurare etnică în timpul și după operațiunile din Bender. „Populația transnistreană este anihilată sistematic, ipocrit și brutal", declara el în

[36] Gerald B. Solomon, „Peacekeeping in the Transdniester Region: A Test Case for the OSCE", raport al raportorului special OSCE, noiembrie 1994.

[37] Vladimir Atamaniuk, prim purtător de cuvînt adjunct al Sovietului Suprem al RMN, interviu cu autorul, Tiraspol, 1 august 1997.

ziarul *Sovetskaia Rossia* imediat cupă ce a preluat comanda, „într-un mod care i-ar face pe ofiţerii SS de acum cincizeci de ani să pară nişte simpli amatori".[38] El a încercat să se prezinte drept pacificatorul conflictului transnistrean, dar, de fapt, sub predecesorul său, Netkacev, avusese loc o adevărată intervenţie în favoarea transnistrenilor. Deşi Lebed' vorbea mai mult decît Netkacev, cînd a intrat el în scenă moldovenii pierduseră deja Transnistria. Declaraţiile publice ale lui Lebed' au devenit în curînd atît de exagerate încît ministerul apărării din Rusia i-a ordonat să înceteze orice întîlniri cu presa. Pînă cînd şi-a părăsit postul, în 1995, Lebed' s-a dovedit totuşi un critic imparţial. Condamnîndu-l pe Smirnov şi pe asociaţii săi ca profitori de război corupţi, pe moldoveni ca fascişti şi pe superiorii săi din armata rusă ca incompetenţi, Lebed' şi-a făcut duşmani în toate taberele.[39]

În cele din urmă, negociatorii ruşi şi moldoveni au reuşit să se înţeleagă cu privire la statutul armatei, Elţin şi Snegur semnînd un acord final cu privire la retragerea ei înspre Moscova în octombrie 1994. Conform acestui acord, toate trupele ruseşti aveau să fie retrase din Transnistria în trei ani şi procesul de retragere urma să se „sincronizeze" – termen lăsat nedefinit – cu garantarea unui statut teritorial special regiunii separatiste. Acordul a fost bine primit atît de moldoveni, cît şi de observatorii internaţionali, dar anumite probleme au fost evidente încă de la început. Duma insista că, o dată ce documentul constituia un acord internaţional cu privire la forţele militare ruseşti, trebuia să fie ratificat mai întîi de Parlamentul rus. Totuşi, pentru că nu exista nici o intenţie de a abandona RMN în cadrul legislaturii ruse, nu prea existau nici şanse ca documentul să fie aprobat. Drept rezultat, nu era foarte clar cînd va începe să bată ceasul celor „trei ani" Moldovenii insistau ca retragerea să înceapă imediat după semnarea documentului de către cei doi şefi de stat, preşedintele rus şi ministrul de externe susţineau ca ea să înceapă o dată cu garantarea autonomiei transnistrenilor, iar Duma insista ca acest lucru să se întîmple doar după ratificarea documentului de către camera inferioară a parlamentului. În plus, Armata a 14-a a fost ulterior oficial transformată într-un simplu Grup Operaţional al Forţelor Ruse (GOFR) şi nu era sigur dacă acordul din 1994 se mai aplica legal la unităţile militare redenumite aflate în Moldova. Spre deosebire de cazul Georgiei, guvernul Moldovei respinsese în repetate

[38] „Traghedia na Dnestre", p. 1.

[39] „Eu sînt ofiţer rus", în *Moldova suverană*, 22 iulie 1993, p. 2; John Kohan şi Iuri Zarahovici, „Awaiting His Nation's Call", în *Time*, 27 februarie 1995, p. 30-31; Sophie Shihab, „Alexandre Lebed, le général qui attend l'appel de la Russie", în *Le Monde*, 24 februarie 1995, p. 2.

rînduri insistențele rușilor cu privire la drepturile lor de a deține baze militare în regiune și mulți considerau la Chișinău că încetinirea procesului de retragere era doar un mod de a forța Moldova să accepte ideea unei baze militare rusești în regiune.[40]

Dincolo de problemele legale ale ratificării și ale perioadei de retragere, documentul ilustra totuși marea complexitate a conflictului din Transnistria. În timp ce partea moldoveană insista că trupele rusești trebuiau să părăsească teritoriul, pentru mulți membri ai armatei ruse „retragere" nu însemna mai mult decît un bilet de tramvai cu care să traverseze Tiraspolul. Cea mai mare parte dintre numeroșii ofițeri încartiruiți acolo priveau Transnistria ca pe patria lor. Mulți fuseseră născuți acolo sau ajunseseră în zonă cu mult înainte de scindarea Uniunii Sovietice. Soțiile și copiii lor crescuseră în aceeași regiune și majoritatea detestau ideea de a fi mutați într-un loc pe care prea puțini îl considerau patria lor. Soldații de rînd se aflau într-o poziție similară și, sfidînd legile internaționale, armata rusă acceptase efectiv recruți transnistreni în rîndurile sale după 1991. Adevărata problemă nu era deci retragerea trupelor rusești din Moldova, ci aceea de a găsi modalități creative de a-i demobiliza sau integra pe acești soldați în cadrul forțelor armate moldovenești, problemă delicată din punct de vedere politic și rareori abordată de cei din Chișinău sau Tiraspol.

În plus, acordul din 1995 nu se referea deloc la problema spinoasă a armamentului rusesc și a oricărui alt tip de echipament. Negociatorii transnistreni, moldoveni și ruși au încercat să rezolve această problemă pe parcursul anilor 1990, dar părțile nu reușeau deloc să se înțeleagă. Moldovenii și rușii căzuseră de acord ca echipamentul să fie ori distrus, ori trimis în Rusia; mica armată moldovenească nu avea nevoie de arsenalul Armatei a 14-a și nici nu avea bani pentru a distruge sau menține vechile dispozitive, unele datînd din anii 1930. Transnistrenii, pe de altă parte, insistau ca armele să fie cedate RMN. În repetate rînduri, detașamente RMN încercaseră să preia controlul asupra unor depozite de muniție, ceea ce l-a determinat pe comandantul garnizoanei din Tiraspol, colonelul Mihail Bergman, să instaleze mine în jurul cîtorva depozite.[41]

Pînă la sfîrșitul anilor 1990, contingentele GOFR au scăzut considerabil, pînă la 2500 de ofițeri și soldați.[42] Anumite echipamente militare fuseseră distruse sau duse în Rusia, dar cantități uriașe rămă-

---

[40] Vezi Mihai Gribincea, „Challenging Moscow's Doctrine on Military Bases", în *Transition*, 20 octombrie 1995, p. 4-8.

[41] Mihail Bergman, comandantul garnizoanei din Tiraspol, interviu cu autorul, Tiraspol, 1 august 1997.

[42] *The Military Balance, 1997/98*, Londra, International Institute for Strategic Studies, 1997, p. 110.

seseră în depozitele din Colbasna, în nordul Transnistriei. În timpul succesorului lui Lebed', generalul-locotenent Evgheni Evnevici – armata a avut o poziție mult mai conciliantă; dispăruse retorica fasciștilor moldoveni sau a genocidului orchestrat. Așa cum relația dintre Lebed' și RMN fusese una de armonie perfectă, tot astfel s-a întîmplat uneori și în cazul relației dintre conducerea RMN și Evnevici. În cazul unui incident destul de jenant, în 1998, Evnevici a invitat misiunea OSCE și pe reprezentanții diplomatici din Chișinău la o ceremonie specială la cartierul militar din Tiraspol pentru a sfinți o biserică ortodoxă de curînd construită. Invitația era un semn de conciliere și un exemplu al hotărîrii armatei de a rămîne în termeni buni cu comunitatea diplomatică internațională. Însă atunci cînd delegația de la Chișinău a ajuns în zona de securitate, trupele RMN au refuzat să o lase să treacă. Întregul convoi s-a întors la Chișinău după ce fusese hărțuit și percheziționt de soldații RMN, a căror prezență în zona de securitate contravenea, în orice caz, acordului de încetare a focului.

Un alt moment important în negocierile dintre Moldova și RMN a fost semnarea la Moscova, în mai 1997, a unui memorandum cu privire la principiile comune de negociere. În cele optsprezece luni de la încheierea ostilităților nu se trecuse de negocierea formulărilor unui document de două pagini, care fusese propus de OSCE pentru a se ieși din impasul din 1995. Documentul stabilise zonele asupra cărora se putea cădea de acord în ambele tabere și, în plus, determinase ambele părți să pornească negocierile de pe poziția în care Moldova rămînea un „stat comun" în cadrul granițelor sale internațional recunoscute. Moldovenii erau îngrijorați cu privire la modul în care transnistrenii ar putea interpreta anumite părți ale textului, așa cum se întîmplase în acordul de încetare a focului din 1992, și au insistat, în consecință, asupra unei anexe separate, garantate de Rusia, Ucraina și OSCE, care explica fiecare punct al acordului și îi obliga pe toți semnatarii să caute o soluție pașnică și echitabilă a conflictului.

O dată cu semnarea memorandumului, s-a anunțat imediat în mass-media că se rezolvase conflictul din Transnistria. După cum s-a văzut ulterior însă, aceste anunțuri erau extrem de departe de adevăr. Din multe puncte de vedere, memorandumul reprezenta, de fapt, o înfrîngere pentru negociatorii moldoveni. Majoritatea problemelor proveneau din amănuntele de interpretare. În primul rînd, documentul fusese semnat la finalul lui de președintele Petru Lucinschi și de Igor Smirnov, identificați în text ca reprezentanți ai Moldovei și Transnistriei. Conducerea RMN considera această formulare ca o recunoaștere implicită de către moldoveni a faptului că RMN forma o entitate separată de Moldova propriu-zisă. În plus, termenul stat comun era, de asemenea, considerat de RMN ca o vic-

torie pentru cauza lor, o dată ce Smirnov interpreta expresia ca stat confederativ compus din două entități politic suverane, soluție respinsă în repetate rînduri de negociatorii moldoveni. La o săptămînă de la semnarea memorandumului, aceste dispute au ieșit la iveală. Moldovenii anticipaseră aceste probleme și de aceea insistaseră asupra necesității unei anexe interpretative garantate de OSCE și de puterile regionale. Însă, din moment ce RMN nu recunoscuse niciodată validitatea acestei anexe, negociatorii nu aveau acum decît un document al cărui sens fundamental era în dispută. Documentul nu făcea decît să accentueze separarea RMN și, în cele din urmă, a generat și mai multă rea-voință între cele două părți. Acordurile ulterioare, semnate la Odessa în martie 1998, au stabilit o serie de măsuri pentru întărirea încrederii și a securității, printre care redeschiderea podurilor de peste Nistru și demilitarizarea gradată a zonei de securitate. Și aceste acorduri însă se loveau de pozițiile de negociere în continuare fundamental diferite ale celor două părți.

Soluția finală a problemei transnistrene depindea, în același timp, și de relațiile complexe ale Moldovei cu Rusia. În 1997, 80% din exportul Moldovei mergea în Rusia și aproape jumătate din import provenea de acolo.[43] Datoriile la energie ale republicii față de Rusia se ridicau la $ 215 milioane, aproximativ 11% din PIB.[44] Monopolul rusesc asupra gazului, Gazprom, reducea periodic livrările și amenința cu diferite ocazii să le oprească definitiv. Chiar dacă mulți dintre politicienii moldoveni se temeau de influența politică pe care o putea avea Rusia prin intermediul Gazprom-ului, atît în politica internă, în general, cît și în problema Transnistriei, în particular, acest aspect al relațiilor ruso-moldovenești era legat mai degrabă de simple probleme economice decît de vreo strategie rusească anume. Totuși, avînd în vedere că ultranaționaliștii ruși îi considerau pe transnistreni o problemă importantă a politicii externe, orice presiune economică din partea Rusiei era interpretată la Chișinău ca fiind cel puțin indirect legată de problema separatiștilor din est.

SCHIMBĂRI POLITICE ÎN MOLDOVA ȘI CONSTRUIREA STATULUI TRANSNISTREAN

Condițiile pentru rezolvarea conflictului din Transnistria erau mult mai favorabile la sfîrșitul anilor 1990 decît în orice altă perioadă

[43] *Moldova: Economic Trends, Quarterly Issue, aprilie-iunie 1998*, Bruxelles, Comisia Europeană, 1998, p. 114.

[44] *Moldova: Economic Trends, Quarterly Issue, ianuarie-martie 1998*, Bruxelles, Comisia Europeană, 1998, p. 112.

de la izbucnirea ostilităţilor. Euforia independenţei Moldovei trecuse şi nici chiar cei mai fervenţi adepţi ai panromânismului nu mai vorbeau public despre unirea cu România. Noul preşedinte, Lucinschi, avea puternice legături cu Rusia şi era prea puţin tentat să încurajeze naţionalismul de orice fel – fie el panromânesc sau moldovenesc – folosite ambele de Snegur cu diferite ocazii. Constituţia postsovietică avea prevederi speciale pentru autonomia teritorială a Transnistriei şi parlamentul demonstrase cît de departe avea de gînd să meargă prin garantarea autonomiei teritoriale a găgăuzilor, în 1995. Societatea basarabeană devenise deja o societate efectiv bilingvă, cu semne rutiere şi anunţuri publice în două limbi; în majoritatea regiunilor urbane, precum Chişinău şi Bălţi, rusa era mai mult folosită decît româna, iar în alte regiuni, precum nordul extrem sau sudul republicii, româna aproape că nu se folosea deloc. Avînd încă mari dificultăţi economice, guvernul Moldovei reuşise să mărească diferenţele dintre Basarabia şi Transnistria, prima fiind în mod clar pe drumul construirii unei economii de piaţă, în timp ce a doua rămăsese o versiune chiar mai coruptă a clientelismului perioadei Brejnev.

Rusia îşi schimbase şi ea atitudinea faţă de transnistreni. La sfîrşitul deceniului, revendicările vorbitorilor de limbă rusă din fostele republici sovietice nu mai constituiau o problemă majoră a politicii interne ruseşti.[45] În ciuda unui interes continuu în cadrul Dumei, ministerul de externe şi al apărării din Rusia precum şi preşedinţia aveau probleme mai grave de rezolvat decît problemele RMN. Datoriile enorme la energie ale Transnistriei faţă de Gazprom (aproape două treimi din totalul datoriilor Moldovei) şi opinia generală că RMN era un stat creat doar pentru a servi interesele economice ale conducătorilor săi generau tot mai multe nemulţumiri la Moscova.

În plus, cu fiecare mişcare a lor, transnistrenii se arătaseră oricînd gata să muşte mîna care îi hrănea. Ei au susţinut cu hotărîre lovitura de stat din 1991 împotriva lui Gorbaciov, au trimis luptători să ajute Parlamentul rus împotriva lui Elţin în 1993 şi au rămas o sursă majoră de sprijin pentru grupuri de opoziţie cum ar fi Paridul Liberal Democrat al lui Vladimir Jirinovski şi Partidul Comunist din Federaţia Rusă condus de Ghenadi Ziuganov. Forţele interne de securitate ale RMN erau controlate de Vadim Şevţov, fostul comandant OMON din Letonia, considerat responsabil pentru uciderea protestatarilor din Riga în ianuarie 1991. Conducerea rusă nu avea astfel prea multe motive să se asocieze cu RMN, care ajunsese să reprezinte tot mai mult forţele cele mai puţin respectabile ale politicii postsovietice.

---

[45] Vezi Neil J. Melvin, „The Russians: Diaspora and the End of Empire", în King şi Melvin, *Nations Abroad*, p. 27-57.

Ucraina – prentru mulă vreme un jucător tăcut în conflictul transnistrean – a început să devină mai interesată de ce se întîmpla. Relațiile cu Moldova au fost puternice încă de la început, încă din 1992 Kievul încercînd să oprească trecerea cazacilor prin teritoriul ucrainean spre Transnistria. Sesizînd paralele neplăcute între Crimeea și RMN, atît președintele Leonid Kravciuk, cît și Leonid Kuc'ma erau puternici susținători ai integrității teritoriale a Moldovei. Devenind un garant oficial al procesului de negociere, Ucraina a făcut primii pași în politica externă ca o contragreutate a politicii rusești. Trimiterea a zece observatori militari ucraineni în 1998, deși era doar o contribuție simbolică la procesul de menținere a păcii, era totuși un pas important în transformarea rezolvării disputei într-o problemă de interes multinațional. Un tratat ucraineano-moldovenesc din 1999 a recunoscut angajamentul Ucrainei de a respecta granițele Moldovei și a stabilit granița interstatală, chiar acceptînd o mică schimbare de teritorii și asigurînd accesul Moldovei la Dunăre. Cîțiva politicieni moldoveni și români au rămas oarecum neîncrezători, temîndu-se de interese ascunse aflate în spatele politicilor Ucrainei. Cu toate acestea, oferind o altă perspectivă la masa tratativelor, Ucraina a reușit să schimbe conflictul exclusiv moldovenesc-rusesc într-o discuție mai amplă despre probleme de securitate în zona Nistru-Marea Neagră.

În ciuda acestor dezvoltări, nu s-a ajuns totuși la o soluție politică finală. După încetarea violențelor, RMN a continuat să funcționeze ca stat independent din toate punctele de vedere cu excepția numelui. Își avea propria constituție, propriul steag, imn și monedă națională, rubla RMN introdusă în 1994. Transnistrenii aveau alegeri regulate, oricît de nedemocratice ar fi fost, pentru președinte, parlament și autorități locale. Armata Transnistriei era estimată la 5000-6000 de oameni, mai mică decît armata moldovenească, de 11 000 de combatanți, dar probabil mai bine echipată.[46] În școli se preda o versiune a istoriei care avea rolul de a cultiva loialitatea față de RMN, privită ca succesoarea legitimă a republicii autonome moldovenești din perioada interbelică.[47] Situația economică a regiunii era dezastruoasă, dar nu mai mult decît în multe alte părți ale fostei Uniuni Sovietice. Marile combinate industriale de pe malul estic au continuat să funcționeze, mai ales prin schimb în natură cu firme din Rusia și Ucraina. În fiecare sector economic major, cu excepția bunurilor de consum, de fapt, Transnistria a rămas un „exportator" pentru restul Moldovei, livrînd mai multă energie, metale feroase,

[46] *The Military Balance*, 1997/98, p. 90.

[47] Vezi V.N. Iakovlev, ed., *Bessarabskii vopros i obrazovanie Pridnestrovskoi Moldavskoi respubliki*, Tiraspol, RIO-PGKU, 1993.

produse chimice şi materiale de construcţii decît primea ea din regiuni aflate sub controlul guvernului central.[48] În cazul unora dintre combinatele mai productive, ca cel de oţel din Rîbniţa, care asigura aproape jumătate din bugetul RMN, contractele erau negociate direct cu companiile străine.[49] Relaţiile internaţionale ale RMN se puteau vedea şi din faptul că rubla RMN era tipărită în Germania şi nu în Rusia. Mai neliniştitor era însă faptul că, pe la sfîrşitul anilor 1990, RMN devenise încă o dată un furnizor semnificativ de arme mici şi muniţii, pe care le produseseră şi în perioada sovietică. Igor Smirnov se mîndrea adeseori cu exporturile de arme ale regiunii, ca o dovadă a importanţei sale în lume şi e posibil ca armele din Transnistria să-şi fi găsit drumul spre Kosovo, Caucazul de Nord şi alte zone de conflict.[50]

Cu cît această situaţie se prelungea, cu atît era mai greu de schimbat. Disputa cu Transnistria a rămas formal nerezolvată de-a lungul anilor 1990, dar cazul transnistrean, ca şi altele din multe părţi ale lumii, a demonstrat faptul că indivizii se pot obişnui cu ambiguitatea politică. Atîta timp cît transnistrenii şi moldovenii obişnuiţi puteau călători liber dincolo de Nistru şi puteau găsi o modalitate de a-şi hrăni familiile, nu prea le păsa cine controla o anumită regiune sau alta. Iar cei cărora le păsa cu adevărat de viitorul politic al regiunii preferau unirea cu Rusia sau aderarea la uniunea ruso-belorusă decît reintegrarea în Moldova.[51] Puţina opoziţie politică din RMN era în relaţii şi mai proaste cu Chişinăul decît Smirnov şi subalternii săi. Foştii susţinători ai Frontului Popular sau alţi simpatizanţi ai Moldovei erau arestaţi şi acuzaţi de nenumărate delicte împotriva statului transnistrean. Cîţiva activişti, printre care Ilie Ilaşcu (deputat în Parlamentul Moldovei), au rămas în închisoare timp de zece ani, devenind o problemă majoră pentru organizaţiile internaţionale ale drepturilor omului. Singurele proteste mai puternice împotriva Tiraspolului au venit însă din partea profesorilor moldoveni şi a comitetelor de părinţi din regiune, care erau forţaţi de RMN să continue predarea şi învăţarea în alfabet chirilic, căci altfel şcoala era închisă.

De fapt, problema era că nimeni nu avea un motiv cu adevărat puternic să rezolve conflictul transnistrean. Atîta timp cît luptele luaseră sfîrşit, problema a ieşit oarecum de pe agenda puterilor regionale şi a comunităţii internaţionale. Moldovenii îşi continuau pro-

---

[48] World Bank, *Republic of Moldova: Economic Review of the Transnistria Region*, iunie 1998, Washington, World Bank, 1998, p. 27.

[49] *Oxford Analytica East Europe Daily Brief*, 11 ianuarie 1999.

[50] Valeriu Prudnicov, comisar moldovean de poliţie în Bender, interviu cu autorul, Bender, 1 august 1997.

[51] O'Loughlin et al., „National Construction, Territorial Separatism", p. 352.

priile reforme economice și politice, sperînd că promisiunea prosperității Basarabiei îi va tenta cîndva pe transnistreni. În plus, o dată ce programul de reformă economică al moldovenilor nu avea de-a face cu întreprinderile-mamut ale erei sovietice din Transnistria, primele stadii ale privatizării și trecerii la economia de piață erau mai simple pentru cei de la Chișinău. Existau, de asemenea, sugestii în presă că personalitățile politice moldovenești beneficiau de producția și comerțul fără taxe din RMN și aveau astfel prea puține motive să găsească o soluție care le-ar pune capăt.

În ce-i privea pe transnistreni, nimic nu i-ar fi putut determina să schimbe un statut pe care au încercat să-l dobîndească încă de la sfîrșitul anilor 1980. Motivul era simplu: Transnistria nu era un caz de conflict ajuns într-un punct mort, ci un exemplu clar de victorie militară. Cu ajutorul rușilor, transnistrenii cîștigaseră războiul împotriva moldovenilor în 1992. Învingătorii nu aveau astfel nici un motiv să negocieze cu învinșii, chiar dacă noul lor stat nu avea un loc la Națiunile Unite sau alte semne ale recunoașterii internaționale. RMN a rămas astfel într-un semiechilibru statal, dar efectele asupra populației erau dintre cele mai grave. Inflația era extrem de mare, ziarele locale tipărind anunțuri cu instrucțiuni pentru localnici asupra numărului de zerouri pe care trebuiau să le adauge la bancnote pentru a ține pasul cu deprecierea rublei: două zerouri la bancnota albastră de 1000 de ruble, cu valoarea de 100 000 acum, un zero la bancnota maro de 50 000 de ruble, cu valoarea de 500 000 acum și tot așa mai departe. La mijlocul lui 1999 paritatea rublei RMN era de 3 milioane la dolar. Numărul populației a scăzut continuu – cu mai mult de 10% între 1991 și 1997 – căci atît moldovenii, cît și slavii se mutaseră în Basarabia sau porniseră să caute șanse mai bune în Ucraina sau Rusia.[52] Reforma economică era aproape nonexistentă și reformele democratice instituite în restul Moldovei erau total necunoscute în Bender și în regiunile de la est de Nistru. Vizitatorii caracterizau adeseori RMN drept un muzeu viu, unde existau încă inscripții publice și placarde care lăudau realizările Uniunii Sovietice și-i îndemnau pe muncitorii din toate țările să se unească.

Adevărata tragedie a crizei transnistrene nu era totuși aceea că ea rămăsese nerezolvată atît de mult timp, ci că, și în cazul semnării unui acord final cu privire la statutul politic al regiunii, viața transnistrenilor obișnuiți nu avea să se îmbunătățească prea mult. Cu o elită puternică la Tiraspol, prețul minim al rezolvării conflictului părea să fie recunoașterea prin lege a puterii pe care elita RMN o exercita de fapt, iar angajamentele acestei elite față de democrație, drepturile omului și economia de piață erau extrem de dubioase.

[52] *Ibidem*, p. 340.

Găgăuzii 10

Printre numeroasele grupuri etnice din Moldova, poziția găgăuzilor – turci creștini ortodocși – este unică. Deși ei sînt doar al patrulea grup etnic ca mărime din republică, sînt singura populație minoritară care nu poate pretinde existența clară a unui stat „protector" peste hotare, spre deosebire de ruși, ucraineni și bulgari. Marea majoritate a găgăuzilor locuiesc în sudul Moldovei, în regiunea cunoscută sub numele de Bugeac, alte comunități fiind localizate în Ucraina și Bulgaria, România, Turcia și, probabil, Grecia.[1] În 1989, un total de 197 768 de găgăuzi erau înregistrați în întreaga Uniune Sovietică și 153 468 (77,6%) dintre ei locuiau în Moldova și mai ales în raioanele sudice Basarabeasca, Comrat, Ceadîr-Lunga, Taraclia și Vulcănești. Restul se aflau mai ales în extremitatea sud-estică a unei *oblast'* ucrainene, Odessa, parte a Basarabiei istorice.[2] Republica Moldova este astfel, așa cum susțin unii conducători găgăuzi, patria lor în egală măsură în care este și patria vorbitorilor de limbă română.[3]

Conflictul cu găgăuzii, care a izbucnit la sfîrșitul anilor 1980 și a rămas în mare parte nerezolvat pînă în 1995, a fost singura dispută din Moldova cu caracter etnic evident. Deși conflictul armat grav cu transnistrenii a făcut să pară minore luptele ocazionale dintre găgăuzi și moldoveni, și revendicările conducătorilor găgăuzi erau substanțial diferite de cele exprimate de transnistreni. În Transnistria, disputa cu autoritățile moldovenești implica dorința unei regiuni istoric privilegiate de a-și menține statutul și, în linii mari, de a rezista tendinței perestroikiste de îndepărtare progresivă de centrul din Uniunea Sovietică – și ulterior din Rusia. În sud însă, povestea neglijării constante de către autorități a raioanelor sudice și temerile serioase cu privire la viitorul culturii găgăuze au accentuat conflictele

---

[1] După unele estimări, numărul de găgăuzi aflați în afara Uniunii Sovietice este de numai 15 000, deși autoritățile susțin că numărul lor este mult mai mare. I.D. Dron, *Gagauzskie gheograficeskie nazvania*, Chișinău, Știința, 1992, p. 23.

[2] *Itoghi vsesoiuznoi perepisi naselenia 1989 goda*, Minneapolis, Minn., East View Publications, 1993, 7: Part 1, p. 10; Part 2, p. 6, 524.

[3] M.V. Marunevic', *Pravda o gagauzskom narode kak o samobîtnom etnose i ego etniceskoi teritorii*, Comrat, Aydinik, 1993.

dintre cei de la Chișinău și separatiștii găgăuzi, concentrați în jurul unor orașe precum Comrat și Ceadîr-Lunga. Conducerile găgăuză și transnistreană s-au unit adeseori împotriva Chișinăului, mai ales la începutul anilor 1990, dar problema găgăuzilor a evoluat diferit de cea a transnistrenilor. Datorită faptului că problema găgăuzilor implica mai ales revendicări de drepturi, venite din partea unei comunități mici și compacte, a fost suficient să fie acordată mai multă putere autorităților locale pentru a rezolva conflictul.

ORIGINILE GĂGĂUZILOR

Originea etnică a găgăuzilor este încă disputată. Un cercetător a numărat nu mai puțin de nouăsprezece teorii cu privire la etnogeneza găgăuzilor.[4] În secolul trecut, unii susțineau că găgăuzii provin din triburile pecenege sau cumane ce au locuit pe malurile Mării Negre pînă în secolul al XIII-lea; alții considerau că ei fac parte din populația turcă oguz, care migrase în Europa de Sud-Est din stepele aflate în nordul Mării Negre. Mai erau și unii care-i defineau simplu ca turci creștinați, bulgari turciți, greci turciți, descendenți ai bulgarilor turciți sau vreo combinație a acestora toate.[5]

Una din cele mai importante teorii, susținută de cunoscutul otomanist Paul Wittek, printre alții, este aceea că găgăuzii sînt, de fapt, descendenți ai triburilor turce oguz, care locuiau deja în regiunea Dobrogea (în România și Bulgaria de astăzi, de-a lungul coastei vestice a Mării Negre) în prima jumătate a secolului al XIII-lea.[6] Fugind din fața mongolilor ce înaintau, sultanul seliuk Izz al-Din Kay-Kaus a primit din partea împăratului bizantin Mihail al VIII-lea Paleologul controlul asupra unei porțiuni din Dobrogea. Kay-Kaus, de unde provine probabil numele de găgăuz, a pus bazele unui stat în regiune printre turcii oguz, capitala fiind Kavurna și ortodoxia devenind religia dominantă, sub autoritatea Patriarhului Constantinopolului. Pînă la sfîrșitul secolului al XIV-lea, acești oguz ajunseseră sub controlul

---

[4] I. Dron, *Gagauzskie...*, p. 24.

[5] V.A. Moșkov, „Turețkie plemena na Balkanskom poluostrove", în *Izvestia imperatorskago russkago gheograficeskago obșcestva* 40, 1904, p. 399-436; Wlodzimierz Zajaczkowski, „K etnoghenezu gagauzov", în *Folia Orientalia* 15, 1960, p. 77-86; Ernst Max Hoppe, „I Gagauzi, popolazione turco-cristiana della bulgaria", în *Oriente Moderno* 14, 1934, p. 132-143; Tadeusz Kowalski, *Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du nord-est*, Cracovia, Polska Akademja Umiejętnoœci, 1933, p. 11-12.

[6] Paul Wittek, „Les Gagaouzes: Les gens de Kaykaus", în *Rocznik Orientalistyczny* 17, 1951-1952, p. 12-24. Pentru alte puncte de vedere, vezi discuțiile complexe din Ivan Gradeshliev, *Gagauzite*, Dobrich, Izdatelska kushta Liudmil Beshkov, 1994, p. 76-84 și Nevzat Özkan, *Gagavuz Türkçesi grameri*, Ankar, Atatürk Külür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1996, p. 7-39.

otomanilor, dar îşi păstraseră credinţa ortodoxă chiar şi în cadrul imperiului ce se întindea tot mai mult şi foloseau slava veche şi greaca în calitate de limbi liturgice.

Indiferent care le-ar fi fost vechea moştenire, emigranţii găgăuzi şi bulgari au sosit în sudul Basarabiei din Dobrogea, în cîteva valuri, de teama războaielor ruso-turce, din 1780 şi pînă la sfîrşitul anilor 1870.[7] Ei au fost adeseori consideraţi de observatorii contemporani ca o singură populaţie şi un observator rus din secolul al XIX-lea îi desconsidera total pe găgăuzi, care erau consideraţi nimic mai mult decît „copii nelegitimi ai turcilor şi ai bulgarilor".[8] Recensămîntul rusesc din 1897 nu-i menţiona deloc pe găgăuzii din Basarabia, dar înregistra 55 790 „turci otomani" şi 103 225 „bulgari", categorii care îi includeau probabil pe găgăuzi şi pe bulgari, dar şi alte etnii ca moldoveni, valahi, ruteni şi romi care trăiau împreună în amestecul cultural al regiunii Bugeac.

GĂGĂUZII ÎN PERIOADA ROMÂNEASCĂ ŞI ÎN CEA SOVIETICĂ

În regiunea săracă de stepă din sudul Basarabiei, găgăuzii au fost multă vreme unul din grupurile etnice cele mai dezavantajate. La sfîrşitul secolului al XIX-lea, rata analfabetismului în rîndurile găgăuzilor ajungea la 88% printre bărbaţi şi aproape 98% printre femei, cu mult mai ridicată decît aceea a moldovenilor şi a ruşilor.[9] A existat o oarecare renaştere găgăuză în anii 1920 şi 1930, aceasta fiind opera unui preot basarabean, Mihail Ciachir (1861-1938). Ciachir a compilat primul dicţionar şi prima gramatică găgăuză, a tradus Evanghelia şi cărţile liturgice în limba respectivă şi a scris o scurtă istorie a găgăuzilor care nu clarifica însă problema originilor lor etnice.[10] Însă în afara operei culturale a lui Ciachir, nu s-a făcut prea mult sub conducerea românilor pentru a îmbunătăţi statutul social al acestei minorităţi.

Acelaşi lucru se poate spune şi despre perioada sovietică. Nu a apărut un alfabet chirilic găgăuz decît în 1957 – găgăuza fiind astfel ultima limbă sovietică de origine turcă ce a trecut la alfabetul chirilic

---

[7] S.S. Kuroglo şi M.V. Marunevici, *Soţialisticeskie preobrazovania v bîte i kul'ture gagauzskogo naselenia MSSR*, Chişinău, Ştiinţa, 1983, p. 11.

[8] A. Zaşciuk, *Materiali dlea gheografii i statistiki Rossii: Bessarabskaia oblast'*, St. Petersburg, 1862, p. 169.

[9] Kuroglo şi Marunevici, *Soţialisticeskie...*, p. 13.

[10] Mihail Ciachir, *Dicţionar găgăuzo (turco)-român pentru găgăuzii din Basarabia*, Chişinău, Tiparul Moldovenesc, 1938; *idem*, *Istoria găgăuzilor din Basarabia*, Chişinău, Tipografia Bancei Centrale Cooperative, 1933.

– în 1957-1958 fiind înființate și cîteva școli în sudul Moldovei cu limba găgăuză ca limbă de predare. Acestea au fost însă închise la începutul anilor 1960 și înlocuite cu școli în limba rusă. Limba găgăuză nu se mai studia nici măcar ca materie de învățămînt separată.

Calitatea educației gimnaziale, fără a mai ține cont de limba de studiu, era destul de slabă în districtele sudice ale RSSM. În 1990, procentul profesorilor cu studii superioare era sub media din republică în toate raioanele găgăuze și aproximativ un sfert dintre profesorii din anumite raioane aveau doar o diplomă de liceu și nici un fel de studii superioare.[11] Pînă în 1990, doar 647 de găgăuzi studiau la instituții de învățămînt superior; la Universitatea de Stat din Chișinău, doar 1% din studenți erau găgăuzi și numărul lor nu urca mai sus de 4% în nici o altă universitate sau institut.[12] Dintr-un total de 2875 de profesori din instituțiile de învățămînt superior, doar 15 erau de etnie găgăuză.[13] Drept rezultat al acestei situații, prea puțini găgăuzi puteau fi găsiți în structurile administrative ale republicii. Grupuri etnice cu populație mai puțin numeroasă – precum evreii (1,5% din totalul populației RSSM) și bulgarii (2%) – aveau o proporție mult mai mare de etnici angajați în administrația urbană și rurală decît aveau găgăuzii.[14]

Problemele sociale și de infrastructură din sudul Moldovei aveau și ele importanța lor. Zonele cu populație compact găgăuză reprezentau 10% din teritoriul republicii, dar, de-a lungul perioadei sovietice, nu au furnizat niciodată mai mult de 4% din producția industrială totală.[15] Chiar dacă economia locală depindea de transportul produselor agricole spre piețele din centrul Moldovei, toate șoselele și drumurile locale din raioanele sudice se aflau mult sub nivelul celorlalte din restul republicii. Rezervele de apă, întotdeauna o problemă în climatul arid al Bugeacului, erau de trei pînă la șapte ori mai adînci decît media la nivelul republicii și chiar apa potabilă avea o concentrație mult mai mare de minerale. Pînă în 1990, toate aceste probleme generaseră probleme grave de sănătate: mai mult de 50%

---

[11] Raport al Comitetului Central al PCM cu privire la „Unele probleme ale dezvoltării învățămîntului în raioanele Taraclia, Comrat, Ceadîr-Lunga, Basarabeasca și Vulcănești", AOSPRM, n/c, p. 1.

[12] D.G. Zidu, „Despre pregătirea specialiștilor cu pregătire superioară printre găgăuzi", AOSPRM, n/c, p. 4.

[13] Raport al Comitetului Central al PCM cu privire la „Unele probleme ale dezvoltării învățămîntului la populațiile găgăuză și bulgară din republică", AOSPRM, n/c, p. 4.

[14] F.A. Angheli, „Spravka ob nekotorîh problemah etnokulturnogo i soțial'no-ekonomiceskogo razvitia nații i narodov v iujnom reghione Moldavskoi SSR", AOSPRM, n/c, p.8.

[15] *Ibidem*, p. 12.

din copiii din Comrat aveau probleme funcționale, în timp ce 45% din elevii în ultimul an al școlilor din raion aveau serioase probleme respiratorii, digestive sau boli de rinichi. Numărul medicilor și al personalului medical era însă mult sub media din republică, de asemenea.[16] Toate aceste probleme au fost accentuate de distrugerile cauzate de un cutremur din mai 1990, care a lovit mai ales regiunea sudică.

LIMBA ȘI CULTURA GĂGĂUZĂ

Problemele sociale se oglindeau în sfera culturală. În timpul perioadei sovietice, găgăuzii, în mare parte o populație rurală, au fost rusificați în mare măsură, deși limba și cultura lor fuseseră îndelung influențate și de interacțiunile cu bulgarii, ucrainenii și chiar românii. În 1989, un mai mare număr de găgăuzi declarau că vorbesc fluent limba rusă, ca a doua limbă, decît în cazul oricărui alt grup etnic din Moldova. Aproape 73% din etnicii găgăuzi considerau rusa a doua limbă, cifră care se ridicase de la 68% cu zece ani în urmă.[17] În plus, ei se aflau pe ultimul loc în ce privește procentul de etnici minoritari care declarau că pot vorbi limba moldovenească fluent, ca a doua limbă. Doar 4% din găgăuzi declarau că vorbesc fluent limba moldovenească, în timp ce mai mult de 10% din ucraineni, ruși, evrei și romi declarau că vorbesc limba moldovenească. În același timp însă, majoritatea găgăuzilor mai știau cîte ceva din vechea lor limbă sau cel puțin considerau această limbă importantă pentru propria lor identitate. Mai mult de 91% din găgăuzi declarau că limba găgăuză era limba lor maternă, cifra fiind întrecută doar de procentajele etnicilor ruși și moldoveni.

Găgăuza face parte din grupul sud-vestic al limbilor turcice, alături de turcă, azeră și turcmenă. Totuși ea a fost puternic influențată de română și rusă și înainte de sfîrșitul anilor 1980 nu s-a făcut prea mult pentru a o transforma într-o limbă literară. În fond, sătenii găgăuzi nu aveau nevoie să-și folosească prea mult propria limbă în afara propriilor case, căci ei trăiseră multă vreme într-un mediu de vorbitori de limbă rusă chiar și în perioada în care românii controlau Basarabia. Biroul Politic moldovenesc a aprobat folosirea alfabetului chirilic de către găgăuzi în iulie 1957 și a fost elaborat un program provizoriu pentru predarea limbii găgăuze în școli atît în Moldova, cît și în Ucraina. După 1961, totuși limba găgăuză a dispărut din

[16] Raport al Comitetului Central al PCM cu privire la „Unele probleme ale dezvoltării învățămîntului", p. 6.

[17] *Anuarul statistic al Republicii Moldova, 1992*, Chișinău, Universitas, 1994, p. 64-65.

sistemul școlar al RSSM și, în mare măsură, din viața culturală în general. Prima colecție de poezie găgăuză a apărut în 1964, dar prea puține alte lucrări de acest fel au fost publicate în perioada sovietică.[18] Cîteva studii etnografice au fost realizate de specialiștii găgăuzi din Academia de Științe a Moldovei, printre care și o gramatică găgăuză în 1990, dar acestea erau invariabil publicate în limba rusă și, ocazional, traduse în limba găgăuză.[19] În perioada postbelică în totalitatea ei, nu mai mult de treizeci pînă la patruzeci de cărți, printre care și traduceri, au fost publicate în limba găgăuză.[20]

De la sfîrșitul anilor 1980, guvernul moldovenesc a încercat să rezolve problemele din cadrul comunității găgăuze. Sovietul Suprem a înființat o comisie specială pentru „problema găgăuză" în august 1989, iar guvernul republican a convocat un consiliu de consultanță cu privire la problemele găgăuzilor un an mai tîrziu.[21] După 1991, noua republică independentă a organizat un Departament de Stat pentru Relații Naționale care să acționeze ca o verigă de legătură între Chișinău și organizațiile culturale de bază, iar departamentul a început rapid să contribuie la evidențierea problemelor găgăuzilor. Specialiștii acestui departament încercau să reînvie sărbătorile tradiționale găgăuze și cultura populară prin intermediul asociației culturale cvasioficiale „Kardaşlik" (Frăția). Aceste eforturi erau uneori primite cu prea puțin interes de sătenii găgăuzi, a căror muzică, port și artă populară specifică dispăruseră în mare parte sub sovietici.

Rezultatele acestei atenții crescînde au fost impresionante. Un săptămînal în limba găgăuză, *Ana sözü* (Limba maternă) a apărut în 1988 ca supliment regulat al principalului cotidian moldovenesc. O universitate găgăuză, fondată atît cu contribuția guvernului moldovenesc, cît și cu donații private, a fost deschisă în centrul administrativ al Moldovei sudice, Comrat, în 1991. Mai mult de o mie de studenți studiau în cele trei facultăți ale universității: agronomie, economie și „cultură națională" pînă la sfîrșitul anului 1990. Aproape două treimi din personalul didactic vorbeau limba găgăuză și mai mult de trei sferturi din studenți erau etnici găgăuzi.[22] Numărul găgăuzilor a crescut și în alte instituții de învățămînt superior, aceștia ajungînd la 2,4% din totalul populației studențești în anul academic

[18] A. Romanov, „Puteşestvie v Gagauziu", în *Izvestia*, 29 martie 1968, p. 4.

[19] A. Pokrovskaia, *Gramatika gagauzskogo iazîka*, Chișinău, Lumina, 1990.

[20] N.F. Arnaut, „Po zamknutomu krugu: Eşcio raz o gagauzskom voprose", în *Nezavisimaia Moldova*, 3 august 1992, p. 2.

[21] Vladimir Socor, „Gagauz in Moldavia Demand Separate Republic", în *RFE/RL Research Report*, 7 septembrie 1990, p. 11-12.

[22] Dionis Tanasoglu, rector al Universității din Comrat, interviu cu autorul, 30 iunie 1994.

1992-1993, în comparație cu 1,4% în 1989-90.[23] Din cauza lipsei cererii locale, limba găgăuză nu a fost totuși introdusă în școli, dar mai multe școli publice începuseră să predea limba ca obiect separat de învățămînt. Pînă la sfîrșitul anilor 1990, au apărut și cîteva grădinițe și un liceu particular cu cîteva lecții predate în limba găgăuză. O uniune a scriitorilor găgăuzi, o asociație a femeilor, două mici biblioteci, emisiuni lunare în limba găgăuză la televiziunea moldovenească și la radio, o mică stație de televiziune la Comrat și un studio modest de film au fost toate înființate în anii 1990.[24]

În ciuda acestor succese, conflictele din cadrul comunității găgăuze înseși erau un impediment serios. Unii responsabili culturali au încercat să inspire o renaștere turcică, reorientîndu-i pe găgăuzii aflați sub influență slavă spre originile lor turcice. Alții s-au orientat spre componentele rusești ale culturii găgăuze și au încercat să mențină legături puternice între comunitățile locale găgăuze și Federația Rusă. Din motive evidente, guvernul moldovenesc central tindea să susțină primul grup, încurajînd schimburile de studenți cu Ankara și Istanbul și aprobînd, în 1993, folosirea alfabetului latin pentru limba găgăuză, cu acordul Societății de Limbă Turcă din Ankara. Aceste diviziuni culturale indicau însă dispute politice mai ample care au ieșit la iveală în anii 1990, mai ales după crearea unei regiuni administrative găgăuze separate în 1995.

MOBILIZAREA ETNICĂ ÎN EPOCA GORBACIOV

Așa cum intelectualii din Chișinău se mobilizau în jurul revendicărilor de schimbare culturală și politică din 1988 și 1989, tot astfel și conducătorii găgăuzi din sud au început să solicite mai multă atenție față de necesitățile culturale și politice ale acestei regiuni dezavantajate. Un club cultural găgăuz s-a format la Comrat cam în același timp cu Clubul „Alexei Mateevici" din Chișinău și, pînă în 1989, se transformase într-o asociație-umbrelă numită „Gagauz Halkî" (Poporul Găgăuz). Un reprezentant al asociației „Gagauz Halkî" a mers la Chișinău pentru a participa la înființarea Frontului Popular din Moldova, mai tîrziu în mai. Subdezvoltarea, sărăcia și dezavantajele educaționale din regiune îi determinau pe intelectualii găgăuzi și pe conducătorii politici să sprijine fără îndoială țelurile reformiste ale Frontului.

Cu toate acestea, coaliția multietnică pe care se baza Frontul s-a dovedit fragilă. După alegerile din martie 1989 pentru Congresul

[23] *Anuarul 1992*, p. 165.

[24] D. Polozoglo, „Rojdenie gagauzskogo kino", în *Haberlär*, 24 mai 1994, p. 1-2.

Deputaților Poporului, renașterea culturii românești a devenit principalul scop al activităților Frontului, schimbare care a fost încununată în august 1989 de legile limbii. Această schimbare a speriat populația găgăuză și a amenințat interesele conducerii găgăuze, care evoluase din structurile de partid și de stat raionale din sud. Deși „Gagauz Halkî" apăruse ca o organizație culturală, mulți din sprijinitorii săi erau membri ai elitei administrative raionale. Aceștia, ca și omologii lor din alte părți ale Moldovei, sperau să folosească mișcarea ca o modalitate de a obține concesii economice și politice de la centrul moldovenesc; majoritatea erau mulțumiți să rămînă o parte a Uniunii Sovietice și se opuneau noii orientări panromânești a Frontului.

În septembrie 1989, ca răspuns la radicalizarea Frontului și la independența tot mai mare a Chișinăului față de Moscova, conducătorii găgăuzi au proclamat crearea unei republici autonome. La sfîrșitul lui 1989 și începutul lui 1990 au apărut tensiuni între guvernul central și administrația autoproclamată, cu centrul la Comrat și condusă de Stepan Topal, un fost inginer-constructor. Alegerile parlamentare republicane din 1990 au constituit un catalizator al disputei tot mai grave dintre moldoveni și găgăuzi. Noul prim-ministru, membru al Frontului, Mircea Druc, a condamnat în repetate rînduri conducerea găgăuză; după proclamarea unei „Republici Socialiste Sovietice Găgăuze", complet separate, în august 1990, guvernul a scos în afara legii organizația „Gagauz Halkî" Trupe de voluntari moldoveni, încurajate de vodka, au sustras niște autobuze din transportul urban al Chișinăului* și au pornit spre regiunile găgăuze. Doar intervenția trupelor ministerului de interne sovietic a prevenit izbucnirea unor puternice violențe între insurgenții moldoveni și găgăuzi. Arme mici intrau continuu în zonă dinspre Transnistria și găgăuzii și-au organizat propria lor unitate de autoapărare, denumită „Batalionul Bugeac" Găgăuzii nu erau totuși uniți în opoziția lor față de Chișinău. Fosta elită de partid și raională, ai cărei reprezentanți erau Topal și purtătorul de cuvînt al parlamentului local, Mihail Kendighelian, dorea în primul rînd să-și mențină controlul asupra resurselor locale într-o Uniune Sovietică ce se dezmembra. Alții, precum economistul Konstantin Tavșanci și fostul prizonier politic Leonid Dobrov, doreau să inițieze o renaștere națională găgăuză, cum determinaseră și colegii lor moldoveni o renaștere a culturii românești.[25]

---

* Așa-numita *Campanie din Sud,* prezentată de autor drept o mișcare spontană a unor indivizi „înfierbîntați" de alcool, a fost de fapt organizată oficial de autoritățile de la Chișinău, voluntarilor punîndu-li-se la dispoziție mijloace de transport orășenești (not. red.).

[25] Cassandra Cavanaugh, „Conflict in Moldova: The Gagauz Factor", în *RFE/RL Research Report,* 14 august 1992, p. 12.

În lunile care au urmat, nu a fost făcut un progres semnificativ în rezolvarea disputei dintre Chişinău şi Comrat. Declaraţia de independenţă a Moldovei, din 1991, a adîncit ruptura, căci conducătorii găgăuzi au considerat lovitura de la Moscova binevenită, ca o încercare de a opri dezmembrarea Uniunii Sovietice şi din această cauză au fost arestaţi de autorităţile moldoveneşti.[26] Ca şi populaţiile minoritare din alte republici sovietice, găgăuzii insistau că valul tot mai mare de naţionalism local şi nu „internaţionalismul" sovietic reprezenta cea mi mare ameninţare pentru viitorul lor. Abia în 1994, o dată cu victoria Partidului Democrat Agrar din alegerile parlamentare ale Moldovei, problema găgăuzilor avea să se rezolve.

POLITICA DE AUTONOMIE TERITORIALĂ

Problema esenţială aflată în centrul problemei găgăuze la începutul anilor 1990 au constituit-o revendicările elitelor etnice de a prelua controlul asupra resurselor locale şi de a reînvia cultura autohtonă. Spre deosebire de transnistreni, conducerea găgăuză nu dorea o separare completă de Moldova, în ciuda declarării unei „republici găgăuze" independente. În timpul conflictului cu Chişinăul, comitetele raionale locale au continuat să primească fonduri din bugetul central de stat şi majoritatea conducătorilor locali erau conştienţi că subvenţiile lor veneau de la bugetul central. Natura retorică a acestor declaraţii se putea observa şi din faptul că nici în 1994 măcar, preşedintele „republicii găgăuze", Stepan Topal, nu a putut prezenta o hartă în care să se vadă ce zone anume se aflau sub control găgăuz.[27] Totuşi, la fel cum Mircea Snegur şi alţi conducători moldoveni au folosit mişcarea naţională de la sfîrşitul anilor 1980 pentru a-şi înlocui rivalii din structurile de partid şi de stat din Chişinău, tot astfel şi conducătorii locali din Comrat au privit mobilizarea populară a găgăuzilor ca pe un vehicul folositor pentru obţinerea concesiilor politice şi economice din partea guvernului central. Limba şi simbolurile folosite de găgăuzi păreau să indice în direcţia separării de Moldova, dar revendicarea esenţială era, de fapt, obţinerea unui control local mai mare aşa cum şi Chişinăul obţinuse din partea Moscovei.

După relaţiile foarte proaste dintre Chişinău şi Comrat în 1990, majoritatea politicienilor moldoveni au fost rapid de acord cu ideea că o formă de autonomie locală în sudul Moldovei era o revendicare

[26] Cei doi conducători, Stepan Topal şi Mihail Kendighelian, au fost ulterior eliberaţi. „Arestări în Republica Moldova", în *România liberă*, 24-25 august 1991, p. 1.

[27] Stepan Topal, peşedinte al Republicii Găgăuze, inerviu cu autorul, Comrat, 30 iunie 1994.

rezonabilă. Alegerile din 1994, în care susținătorii panromânismului au pierdut în fața candidaților de centru, mai interesați de stabilitatea politică decît de idealurile naționale, au constituit un moment de răscruce. În contextul curentului general prin care se acorda mai multă putere consiliilor unionale și se revigora administrația locală, ideea de a ceda din puterea politică în favoarea entității găgăuze din sud a devenit o idee general acceptată. Unii politicieni priveau autonomia găgăuzilor drept un prim pas extrem de primejdios spre desprinderea de Moldova, o bombă cu efect întîrziat care avea să explodeze în cazul în care Moldova se apropia și mai mult de România.[28] Totuși, după alegeri, noul parlament, dominat de Partidul Democrat Agrar, guvernul condus de Andrei Sangheli și președintele Snegur susțineau cu toții autonomia regiunii găgăuze, sub orice formă ar fi apărut ea.

Problema demografică din așezările găgăuze făcea totuși cedarea puterii politice, economice și culturale destul de dificilă. Găgăuzii formau majoritatea absolută doar în două din cele cinci raioane presupus incluse în republica găgăuză – raionul Ceadîr-Lunga (64,2%) și raionul Comrat (63,8%).[29] Găgăuzii formau majoritatea în doar douăzeci și opt de așezări din întreaga regiune din sud. Doar în raionul Comrat aceste așezări dominate de găgăuzi erau în majoritate, iar centrele raionale Comrat și Ceadîr-Lunga erau singurele orașe de mărime rezonabilă cu populații găgăuze majoritare.[30] Restul populației era compus mai ales din moldoveni și bulgari, care erau majoritari în celelalte trei raioane. Astfel, în cele cinci raioane „găgăuze", etnia găgăuză, cu cele 47,2 procente ale sale din totalul populației, nu forma o majoritate absolută, fapt pe care localnicii moldoveni și bulgari erau gata să-l spună oricui vorbea de „autodeterminarea" găgăuzilor.

În cele din urmă, guvernul moldovean a propus o formă de autodeterminare care le permitea populațiilor locale – găgăuze sau nu – să hotărască singure cărei unități administrative doreau să-i aparțină. Articolul 111 din constituția din 1994 promitea deja „statut special" Moldovei sudice, dar nu definea acest statut special. O lege cu privire la autonomia găgăuză, adoptată de parlament și de conducerea găgăuză în decembrie 1994, le garanta puteri sporite înalților funcționari locali oferindu-le, în același timp, unor sate aparte dreptul de a

---

[28] Vezi R. Iuncu, *K voprosu o gagauzskoi avtonomii*, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1990.

[29] „Național"nîi sostav naselenîh punktov v raionah kompatskogo projivania gagauzov", manuscris din Departamentul de Stat pentru Relații Naționale, p. 1.

[30] Ion Dron, „Găgăuzii în localitățile sud-vestului Republicii Moldova", în *Moldova Suverană*, 24 februarie 1994, p. 2.

opta pentru noul aranjament sau nu. Conform legii, a fost creată o „unitate teritorială autonomă" specială ca o „formă de autodeterminare pentru găgăuzi" și ca o „parte componentă a Republicii Moldova".[31] Satele cu majoritate absolută găgăuză puteau intra în noua unitate administrativă prin referendum și satele mixte puteau să-și organizeze separat un referendum cu privire la o viitoare aderare. În primele referendumuri din martie 1995, trei orașe și mai mult de douăzeci de sate au optat pentru regiunea autonomă cunoscută în limba găgăuză ca Gagauz Yeri (pământul găgăuz). Un guvernator (başkan), un comitet executiv (Bakannik Komiteti) și o adunare legislativă (Halk Toplușu) au fost alese prin votul local din mai și iunie 1995. Cei ce dețineau aceste funcții controlau și resursele locale, economia, justiția și alte domenii. Doar unele probleme majore precum acordarea cetățeniei, politica externă, circulația și emisia banilor precum și securitatea națională au rămas exclusiv în seama guvernului moldovean central. În plus, legea putea fi modificată doar de votul a 3/5 din parlamentarii moldoveni, permanența ei fiind astfel asigurată.

Trei limbi – găgăuză, moldovenească și rusă – deveniseră oficiale în Gagauz Yeri, ca o încercare de a liniști temerile cauzate de declararea limbii moldovenești ca unică limbă oficială a statului în 1989. În plus, în cazul unei „schimbări de statut a Republicii Moldova" – o presupusă unire cu România – găgăuzii își păstrau dreptul de a-și determina propria soartă. O astfel de prevedere în legea din 1995 nu numai că alunga temerile găgăuzilor cu privire la o posibilă unire a Moldovei cu România, dar asigura și integritatea teritorială a Moldovei. O dată ce orice încercare de unire forțată a celor două state avea să-i determine pe găgăuzi să ia în serios clauza din legea votată în 1995, forțele prounionale din Chișinău și București erau mai puțin tentate să facă vreo mișcare în direcția unificării.

Legea autonomiei locale a funcționat în mare parte așa cum fusese concepută – nu pentru că oferea o bază a renașterii culturale găgăuze, ci pentru că respecta principalele revendicări ale elitelor locale. Permițîndu-le foștilor administratori de raioane să aibă un cuvînt important de spus în guvernarea locală și menținînd, în același timp, clauzele prin care ei primeau încă fonduri de la bugetul central s-a dovedit a fi suficient pentru oprirea mișcării găgăuze de independență. În plus, spre deosebire de cazul Transnistriei, Chișinăul a încercat să rezolve problema insurgenților înarmați care amenințau

[31] „Lege privind statutul juridic special al Găgăuziei (Gagauz-Yeri)" în *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 14 ianuarie 1995, p. 46-49. Pentru o discuție cu privire la proiectul respectivei legi în limba engleză, vezi Vladimir Socor, „Gagauz Autonomy in Moldova: A Precedent for Eastern Europe?" în *RFE/RL Research Report*, 26 august 1994, p. 20-28.

securitatea zonei sudice mai ales în timpul recoltei și care rămăseseră o amenințare pentru autoritățile locale. În loc să dezarmeze „Batalionul Bugeac", ministerul de interne al Moldovei a creat un detașament special – unitatea militară 1045 – care a absorbit majoritatea membrilor grupului. Armele lor au fost înregistrate, au primit uniforme și, mai important, li s-au plătit salarii rezonabile – toate acestea în schimbul loialității față de autoritățile centrale moldovenești.[32]

După 1995, regiunea găgăuză nu mai era o problemă majoră pentru cei de la Chișinău. Găgăuzii participau la toate alegerile centrale și locale și instituțiile noii regiuni autonome erau deja stabilite și păreau să funcționeze la fel ca orice alte instituții locale din republică. În primele alegeri pentru Bakșan și Gagauz Yeri din 1995, Gheorghi Tabunșcic a cîștigat cu 64,1% din voturi în turul al doilea.[33] Tabunșcik, un fost secretar raional de partid, era considerat în general mai flexibil decît Stepan Topal, dar el a rămas devotat ideii de a obține cît mai mult control pentru Gagauz Yeri.[34] Baza lui electorală nu era cu mult diferită de cea a lui Topal sau a altor politicieni mai puternici din Moldova aparținînd rețelei de administratori locali, grupuri de muncitori și conducători de cooperative agricole, dintre care mulți rămăseseră la putere încă de la dezmembrarea Uniunii Sovietice. Noul partid al comuniștilor a devenit o forță majoră în sud și după 1995, acaparînd toate locurile de deputați ai Gagauz Yeri din parlamentul moldovenesc. Însă, din nou, aceste evoluții nu erau prea diferite de rezultatele electorale din alte părți ale republicii și, date fiind problemele sărăciei și subdezvoltării din sud, deloc surprinzătoare.

Toate acestea aveau totuși loc într-un mediu în care politicienii moldoveni nu erau încă uniți în opiniile lor cu privire la găgăuzii înșiși. Grupurile panromânești mai ales denunțau continuu ideea unei națiuni găgăuze ca ficțiune folosită de Moscova și Tiraspol pentru a încuraja scindarea republicii moldovenești.[35] Alții, mai pragmatici, susțineau că stabilirea unităților administrative în funcție de granițele etnice asigura viitoarea dezintegrare a statului moldovean.[36] Guvernul român, văzînd o paralelă deloc confortabilă între autonomia locală găgăuză și statutul cerut de unii etnici maghiari din Transilvania, a adoptat o poziție similară în timpul dezbaterilor cu privire

---

[32] Charles King, „Gagauz Yeri and the Dilemmas of Self-Determination", în *Transition*, 20 octombrie 1995, p. 25.

[33] Informație de la Fundația Internațională pentru Sistemul Electorale, Chișinău.

[34] „Gheorghi Tabunșcik: Gagauziemn ilk başkam", în *Gagauz sesi*, 30 iunie 1995, p. 1.

[35] „Gagauz-Yeri: un act de trădare națională finalizat", în *Țara*, 28 iulie 1995, p. 1.

[36] Vasile Nedelciuc, „Va fi oare Găgăuzia o Bosnie basarabeană?", în *Mesagerul*, 5 ianuarie 1996, p. 6.

la autonomia găgăuză în 1994 şi 1995.[37] Dar după garantarea autonomiei, rezultatul era un fapt consumat. Rămăseseră de discutat probleme minore despre stabilirea graniţelor regiunii, mai ales după decizia parlamentului moldovenesc de a renunţa la sistemul sovietic de împărţire administrativă a republicii în patruzeci de raioane în favoarea unui nou aranjament, cu nouă judeţe conduse de prefecţi.[38] Dar aceste probleme păleau în comparaţie cu violenţele trecutului.

TURCIA ŞI GĂGĂUZII

Oficialităţile moldovene au recunoscut foarte devreme că o modalitate de a detensiona relaţiile cu comunitatea găgăuzilor şi de a convinge cele mai radicale facţiuni în legătură cu bunăvoinţa guvernului central era aceea de a întări relaţiile cu Turcia. Turcia recunoscuse independenţa Moldovei în 1991 şi pînă în februarie 1992 cele două state stabiliseră deja relaţii diplomatice. Acorduri de cooperare economică, comerţ şi proiecte de dezvoltare agricolă au fost semnate în februarie 1994 şi la mijlocul lui 1994 consulatul turc din Moldova a fost ridicat la rangul de ambasadă. Turcia a fost şi una dintre primele ţări în care moldovenii şi-au deschis o ambasadă şi, în anii 1990, a rămas una dintre puţinele ţări cu o ambasadă deschisă în Chişinău.

Un punct de maximă importanţă în relaţiile între moldoveni şi turci a fost vizita de stat a preşedintelui turc Süleyman Demirel în iunie 1994, prima delegaţie la nivel înalt care a vizitat Moldova după declararea independenţei.[39] Venind cu o delegaţie de politicieni turci şi oameni de afaceri, Demirel a petrecut trei zile întîlnindu-se cu preşedintele Snegur şi alte oficialităţi moldoveneşti şi a semnat o serie de protocoale cu privire la legăturile economice şi culturale nou-stabilite precum şi un tratat de prietenie şi cooperare. Demirel a anunţat de asemenea un ajutor de $35 de milioane pentru Moldova, dintre care o mare parte avea să fie folosită pentru îmbunătăţirea rezervelor de apă şi a infrastructurii din regiunea găgăuză.[40] În timpul vizitei sale, Demirel a mers cu Snegur în oraşele găgăuze Comrat şi Ceadîr-Lunga şi s-a referit în mod constant la găgăuzi ca la „o punte solidă pen-

[37] Vezi declaraţia Guvernului României cu privire la noua constituţie a Moldovei, RSM-EE, 3 august 1994, pp. B/ 8-9.

[38] Cristina Zărnescu, „Comuniştii moldoveni se tem de unirea republicii cu România", în *Cotidianul*, 14 noiembrie 1998, p. 11.

[39] „V naceale iunia sostoitsea vizit v Moldovu ofiţial'noi delegaţii Turţii", în *Grajdanskii mir*, 20 mai 1994, p. 1.

[40] „Gagauzskaia administraţia udovletvorena itogami vizita v Moldovu Prezidenta Turţii", în *Nezavisimaia Moldova*, 9 iunie 1994, p. 1.

tru prietenia dintre Turcia și Moldova".[41] O scurtă vizită din 1998, în care Demirel a mai petrecut o zi în Comrat, a mai adus și alte promisiuni de ajutor pentru dezvoltare din partea turcilor.

Prin intermediul ambasadei din Chișinău ca și prin intermediul Agenției Turce pentru Cooperare și Dezvoltare (ATCD), Ankara a oferit ajutor financiar și educațional semnificativ după 1991. Aproape 200 de studenți găgăuzi au fost primiți în universitățile turcești în anul academic 1992-1993, un număr ce a rămas relativ constant pe parcursul anilor 1990. Într-un program special de schimb, mai mult de douăzeci de studenți turci și cîțiva profesori au studiat și au lucrat, la rîndul lor, în fiecare an la Universitatea din Comrat.[42] Cele două biblioteci găgăuze/ turcești din Moldova, numeroase programe de schimb pentru artiști găgăuzi, muzicieni și prezentatori de televiziune și o serie de alte programe inițiate după declararea independenței Moldovei se datorau ajutorului financiar turcesc.[43] La începutul lui 1994, Ankara a anunțat că va finanța tranziția limbii găgăuze la alfabetul latin prin donarea unei tipografii complet echipate, care urma să rămînă în Ceadîr-Lunga.[44] Liceul deschis în Ceadîr-Lunga în septembrie 1993, cu ore de predare în engleză și găgăuză, a fost finanțat din surse private, legate probabil indirect de conducătorul religios turc Fetullah Gülen. În plus, doi dintre cei mai prestigioși sociologi, unul sovietic și unul turc – Mihail Guboglu și Kemal Karpat – erau de origine găgăuză, aceste legături preexistente mărind interesul intelectualilor turci pentru comunitatea găgăuză. Cîteva cărți despre găgăuzi, o raritate în afara fostei Uniuni Sovietice, au apărut la Ankara după 1991, unele dintre ele fiind publicate de Ministerul Turc al Culturii și Societatea de Lingvistică Turcă.[45]

Implicarea Turciei în Moldova nu a fost însă binevenită pentru toți. Cele mai fervente facțiuni panromânești din parlamentul moldovenesc criticau continuu vizitele lui Demirel, insistînd că întărirea relațiilor cu Turcia îi va încuraja pe separatiștii găgăuzi să revendice federalizarea completă a Republicii Moldova. Totuși rolul Turciei a rămas în cheie minoră și a servit oricum interesele moldovenilor prin oferirea unei alternative față de Rusia, ca pol natural de asociere.

---

[41] „Dorim poporului găgăuz să devină o punte a prieteniei", în *Moldova suverană*, 4 iunie 1994, p. 2.

[42] Todur Zanet, „Neler yapildi belli", în *Ana sözü*, 31 mai 1994, p. 2.

[43] *Ibidem*, p. 2-3.

[44] „Publicații în limba găgăuză", în *Moldova suverană*, 16 aprilie 1994, p. 3.

[45] Harun Güngör și Mustafa Argunșah, *Gagauz Türkleri: Tarih, dil, folklor ve halk edebiyati*, Ankara, Kültür Bakanliği, 1991; *idem*, *Gagauzlar: Dünden bugüne*, Ankara, Electronik Iletişim Ajansi, 1993; Abdülmecit Doğru and Ismail Kaynak, *Gagauz türkçesini sözlüğü*, Ankara, Kültür Bakanliği, 1991.

DE LA SEPARATISM TERITORIAL LA GUVERN LOCAL

Problema găgăuză, cel puţin în termeni teritoriali, fusese rezolvată în mare parte pînă în 1995. Nici unul din conducătorii găgăuzi nu mai ameninţa să reînnoiască revendicările separatiste din 1989 şi 1990 şi nici politicienii moldoveni nu mai puneau în discuţie legislaţia privitoare la autonomie. În 1999, alegerea lui Dumitru Croitor, fost adjunct al ministrului de externe şi politician de centru, ca guvernator al regiunii găgăuze şi succesor al lui Tabunşcik, demonstra că regiunea fusese reintegrată în politica moldovenească centrală. Ceea ce fusese cîndva un conflict ce ameninţa integritatea statului devenise, în cîţiva ani, o problemă a guvernului local. Unele oficialităţi găgăuze locale comentau că rezolvarea disputelor nu rămăsese fără costuri serioase. Înalţi funcţionari OSCE, de la Consiliul Europei şi din alte organizaţii erau vizitatori obişnuiţi la Comrat la începutul anilor 1990, ei fiind cei ce salvau, în acelaşi timp, singurul restaurant mare din oraş de la faliment. Însă, din moment ce legislaţia cu privire la autonomie a intrat în vigoare, numărul vizitatorilor străini din capitala găgăuză a scăzut considerabil. Oficialităţile turce veneau la Comrat în vizite scurte, de o zi, atunci cînd veneau şi la Chişinău. Dar dincolo de aceste delegaţii ocazionale, găgăuzii deveniseră încă o dată o minoritate uitată într-o republică şi ea uitată de lume.

Date fiind conflictele din 1990, nici o veste venită din Gagauz Yeri nu putea fi o veste bună. Gagauz Yeri era încă o regiune înapoiată, unde crimele şi corupţia erau la ele acasă; elitele locale intrau încă în diferite conflicte, uneori violente, cu privire la împărţirea resurselor venite de la centru şi, mai ales în timpul recoltei, bandele rivale luptau pentru a obţine cît mai multe produse. Dar în acest sens Gagauz Yeri nu era diferită de alte regiuni din republicile foste sovietice. Universitatea găgăuză din Comrat, ca şi transmisiunile radio şi de televiziune şi eforturile Departamentului de Stat pentru Relaţii Naţionale din Chişinău au avut o mare importanţă în reînvierea tradiţiilor folclorice găgăuze. Studenţii găgăuzi şi profesorii mergeau mereu în vizite în Turcia şi limba găgăuză era pe cale să devină o caracteristică cultrală mai des întîlnită dacă nu şi dominantă în sudul Moldovei. În plus, o companie americană a forat în zonă şi a găsit zăcăminte de gaze naturale în sud, dînd naştere la tot felul de speculaţii cu privire la o posibilă transformare a regiunii într-un fel de Emirate ale Mării Negre. Dincolo de aceste tendinţe încurajatoare, era dificil totuşi de stabilit în ce fel teritoriul găgăuz va înceta să mai fie regiunea săracă şi dezavantajată dinaintea conflictelor din anii 1990, chiar dacă acum îşi avea propriul steag.

11 Un naționalism negociabil

Românii din Basarabia s-au trezit la sfîrșitul anilor 1980, glumea scriitorul Ion Druță, dar au uitat să se dea jos din pat.[1] Dezamăgirea pe care au simțit-o mulți intelectuali față de rezultatul mișcării naționale făcea parte dintr-o lungă istorie a deziluziilor trăite de multe generații care au contribuit la construirea națiunii. În fiecare moment, Moldova s-a dovedit a fi altceva decît majoritatea observatorilor sperau sau așteptau. Era una dintre cele mai sovietizate dintre republicile sovietice, cu o rată mare de asimilare lingvistică față de limba rusă și cu multe căsătorii interetnice. Însă ea trecea și printr-un conflict grav și violent între forțele ce susțineau independența și cele hotărîte să mențină unitatea statului sovietic. Era o republică ce nu avea nici un antecedent istoric clar în cadrul aceloraşi granițe. Însă ea produsese totuși o mișcare puternică de renaștere națională și, eventual, de independență. Era o republică adeseori considerată artificială de scriitorii occidentali, rezultatul redefinirii granițelor estice de către Stalin în timpul celui de-al doilea război mondial și un teritoriu care avea să încerce în mod sigur, dacă exista vreo șansă, să se unească din nou cu fosta sa patrie România. Însă, începînd cu 1991, sentimentele publice nu păreau deloc să meargă în direcția unificării celor două state.

Cel mai neobișnuit era faptul că proiectul sovietic de construire a unei națiuni moldovene distincte a avut un rezultat oarecum ambiguu. Conducătorii politici locali din alte republici naționale au ajuns la putere la sfîrșitul anilor 1980 apărînd o identitate istorică și culturală independentă, dar cei din Moldova au reușit, dimpotrivă, negînd-o pe a lor. O dată cu dezmembrarea Uniunii Sovietice, a apărut un stat moldovenesc independent, dar ideea unei națiuni moldovene independente părea să pălească o dată cu comunismul de tip sovietic. De atunci, moștenirea tipului sovietic de construire a națiunii și problema litigioasă a „adevăratei" identități naționale a moldovenilor au rămas subiecte aflate în centrul vieții politice.

[1] „Unirea nu se proclamă la mitinguri", în *Dimineața*, 27 noiembrie 1991, p. 1, 5.

Crearea unei națiuni moldovenești ar fi trebuit să fie o întreprindere simplă. Teritoriile moldovenești din est, atît înainte, cît și după anexarea Basarabiei, erau populate mai ales de țărani analfabeți, cu prea puține legături cu orașele cosmopolite. Ei fuseseră separați politic de cel mai apropiat grup coetnic – românii – în ultimele două secole sau chiar mai mult și fuseseră absenți în toate momentele istorice importante pentru formarea conștiinței naționale românești. Ei fuseseră subiecții unei varietăți de politici culturale variate: rusificare în Imperiul Rus, românizare în România interbelică, moldovenizare în republica autonomă și în republica unională și sovietizare pe parcursul întregii perioade sovietice. Construirea națiunii a însoțit, de asemenea, procese mai largi de urbanizare și industrializare, astfel încît retorica identității naționale a fost legată de alte teme importante ale culturii și modernității. Toate acestea au avut loc în mijlocul unei populații care, și înainte de Uniunea Sovietică, se numea „moldovenească" și în cadrul unui sistem politic autoritar care aprecia afilierea etnonațională și adeseori făcea toate eforturile pentru a o simula măcar. Există multe națiuni moderne care au fost construite în condiții chiar mai puțin favorabile.

Cu toate acestea însă, în anii 1990, moldovenii erau încă o națiune ce nu reușea să cadă de acord asupra identității sale comune. Pentru unii, ei erau pur și simplu români care, din cauza pericolului sovietic, nu fuseseră lăsați să recunoască acest lucru. Pentru alții, ei erau o națiune istorică independentă, înrudită cu românii din vest, dar distinctă de ei. Mai erau și alții care îi considerau o combinație între cele două posibilități anterioare, parte a spațiului cultural românesc, dar existînd ca popor separat și suveran, cu propriile sale tradiții, aspirații și o identitate comună. Modul în care au fost percepuți moldovenii nu a fost niciodată o problemă clară. În majoritatea cazurilor, de fapt, diferitele proiecte pentru cultivarea unui sentiment al apartenenței naționale printre moldoveni au avut rezultate total diferite de cele intenționate de inițiatorii lor.

Prima entitate politică moldovenească modernă, republica autonomă înființată în Ucraina în perioada interbelică, a fost creată cu scopul explicit de a sprijini eforturile sovietice de a anexa teritoriul românesc al Basarabiei, care fusese înglobat de Rusia înainte de 1918. Cultivarea unei identități naționale moldovenești, bazate pe o limbă moldovenească autohtonă, avea să fie principalul mijloc în realizarea acestui scop. Începînd cu anii 1920, sovieticii susțineau că majoritatea populației basarabene și țăranii din regiunile aflate imediat la est aveau o identitate națională comună, care putea să se dezvolte numai în cadrul Uniunii Sovietice. După 1940, cînd sovieticii au anexat Basarabia și i-au unit pe moldoveni într-o singură republică națională și socialistă, bastionul sovietic împotriva tendințelor ireden-

tiste românești a fost pretenția că ar exista un al doilea popor „romanic estic"

În anii 1920, specialiștii din RASSM s-au străduit să construiască o identitate moldovenească distinctă bazată pe cultura țărănească. Folosind caracteristicile culturale și lingvistice rurale și codificîndu-le într-un standard național cultural nou, cercetătorii și activiștii de partid sperau să-i îndepărteze pe moldovenii din Basarabia de România burgheză. La fel cum românii se străduiau să-i convingă pe țărani că locul lor era în cadrul României Mari, la fel și propagandiștii sovietici din RASSM se străduiau să-i separe de România și să-i aducă în cadrul unei republici sovietice moldovenești lărgite. Cultura și politica ajungeau astfel adeseori să însemne același lucru. În curînd însă moldovenizarea radicală a luat sfîrșit. Introducerea rapidă a alfabetului latin în 1932, criticile tot mai aspre la adresa arhitecților politicii culturale și anexarea forțată a Basarabiei de către Moscova în 1940 au dus deopotrivă la epurarea politică a elitei culturale care se aflase în centrul vieții politice moldovenești în primii ani ai republicii autonome.

Aceste evenimente au marcat, de asemenea, renunțarea la principalele tendințe ale politicii culturale stabilite în anii 1920. Elitele culturale au lăudat inițial natura „simplă" a vieții rurale moldovenești. Ridicînd această cultură necomplicată și democratică la nivelul de standard național, partidul încerca să construiască o națiune moldovenească distinctă ca o modalitate de a separa Basarabia de România. Pînă în 1938, totuși, aceleași forme culturale au fost denunțate ca „simple" într-un alt sens ca needucate, prostești, neliterare și nedemne de zelul modernizării manifestat de statul sovietic. Cu excepția alfabetului chirilic, după 1930, diferențele dintre limba moldovenească standard și limba română, înrudită, au ajuns cu totul nesemnificative. Cu tot conflictul dintre scriitorii sovietici și români în anii 1960 și 1970, cercetătorii din ambele țări erau la fel de puțin interesați de specificul țăranului moldovean, pe care elitele din RASSM îl plasaseră în centrul noii culturi naționale moldovenești.

Ceea ce începuse în anii 1920 și la începutul lui 1930 ca un proiect original de construire a identității a fost abandonat pînă în 1938. Totuși retorica legată de acest proiect – discursul diferențelor naționale – s-a menținut. Situația era destul de bizară. Pînă în anii 1980, cercetătorii moldoveni susțineau existența unei limbi care nu mai avea nici o formă standard și lăudau un proiect de mult abandonat: construirea unei noi culturi socialiste bazate pe obiceiurile rurale moldovenești. Limba vorbită efectiv acasă de intelectualii RASSM, pe care le-o transmiteau copiilor și studenților lor și pe care o considerau fundamentală pentru identitatea „moldovenească" era,

pentru restul lumii, pur și simplu limba română. Mișcarea națională a perioadei perestroika nu a fost, într-un anumit sens, o despărțire de trecut, ci rezultatul direct al unor decenii de romanizare culturală discretă în republica „moldovenească"

Se spune adeseori că eșecul moldovenilor în crearea unei națiuni moldovenești distincte și durabile s-a datorat în primul rînd artificialității întregului proiect, dar această afirmație este complet greșită. Politicile culturale din anii 1920 nu erau mai artificiale decît eforturile similare din alte republici ale Uniunii Sovietice și, într-adevăr, nici mai politizate decît evoluțiile similare din Franța secolului al XIX-lea, Iugoslavia secolului al XX-lea sau din orice altă regiune în care diferențierile etnice sau naționale ale unei populații au devenit o problemă de politică la nivel înalt. Toate națiunile și întreg bagajul lor de trăsături specifice – limbi literare, imnuri naționale, istorii oficiale și costume naționale – sînt artificiale în sensul că sînt produse ale creației umane, coduri omogene extrase din realitatea eterogenă a comportamentului uman. Construirea unei națiuni în Moldova a eșuat dintr-un motiv simplu: după cel de-al doilea război mondial, nu a mai încercat nimeni. Deși retorica diferențelor naționale s-a păstrat și a fost repetată la congresele sovietice de partid și la conferințele științifice, cultivarea unei culturi cu adevărat diferite a luat sfîrșit o dată cu anexarea de către Stalin a Basarabiei. Tot ce mai rămăsese de făcut în anii 1980 a fost să se admită public faptul pe care majoritatea intelectualilor moldoveni îl acceptaseră în secret decenii de-a rîndul.

Faptul că a eșuat construirea națiunii în Uniunea Sovietică nu a însemnat totuși că în România s-a reușit pe deplin acest lucru. În ciuda unui efort constant al statului român, în perioada interbelică, de a-i convinge pe locuitorii Basarabiei de originile lor românești, mulți dintre aceștia au păstrat o atitudine ambivalentă în acest sens. Nu numai că natura etnică eterogenă a populației Basarabiei nu se împăca deloc cu ideea că provincia ar fi în întregime românească, dar nici chiar moldovenii înșiși nu doreau în unanimitate să fie încorporați în cadrul României Mari. Dată fiind această ambivalență, nu era un mister faptul că, în 1991, moldovenii nu se dovediseră prea doritori să se aventureze în unirea cu România, ci acela că mulți observatori străini se așteptau că o vor face.

În Moldova postsovietică, politica identității a devenit și mai complexă. Pe lîngă faptul că problema perenă a relației dintre moldoveni și români este încă un subiect de discuție, au început să apară și un număr de alte probleme, mai ales cele referitoare la relațiile dintre naționalitatea majoritară și minoritățile din republică. Frontul Popular din Moldova, cîndva unit, a început să fie dominat de aripa panromânească, ce dorea strîngerea relațiilor cu România și chiar

uniunea politică a celor două țări după modelul din 1918. Membrii minorităților etnice din republică s-au retras pentru a alcătui propriile lor fronturi în apărarea a ceea ce mulți considerau o atitudine naționalistă a Frontului Popular. Disputele interne din Front precum și nemulțumirea generală față de haosul primilor ani de după independență au dus la intrarea acestui grup într-un con de umbră și la ridicarea vechii elite de partid și din domeniul agricol – cu toții transformați acum în apărători ai suveranității Moldovei.

Aceste probleme se manifestau uneori în aceleași activități culturale specifice naționaliștilor atît în România Mare, cît și în fosta Uniune Sovietică. De fapt, pînă în 1999, felul în care cineva scria cuvîntul „cîine" în Moldova putea lămuri complet atitudinile sale politice, căci adepții panromânismului, care încercau să folosească aceleași reguli ortografice ca și în România postcomunistă, scriau cuvîntul „câine", susținătorii identității moldovenești separate, care foloseau convenții ortografice mai vechi, scriau „cîine", iar transnistrenii, care foloseau încă alfabetul chirilic al perioadei sovietice, scriau „kyine" În fond, toate statele postsovietice erau prinse în dezbateri asupra identității și culturii, dar acestea erau rareori atît de evidente ca în Moldova.

Statul moldovenesc independent a devenit deja o constantă a politicii europene. Argumentele favorabile unirii Moldovei cu România au rămas, în general, fără ecou de ambele părți ale Prutului. Pentru moldoveni, promisiunea unei uniri cu o Românie aflată într-o mare criză economică nu prezenta nici un avantaj. Pentru români, reprimirea fiilor risipitori în patria-mamă, împreună cu un număr semnificativ de ruși și ucraineni acum, nu era deloc o propunere tentantă. Chiar dacă toți moldovenii ar fi fost convinși de moștenirea lor românească, puternicele argumente împotriva unirii cu România ar fi frînat unificarea panromânească. În plus, o dată ce Moldova continuă să-și dezvolte structurile de stat independent și să creeze noi generații de conducători loiali statului moldovenesc – și nu națiunii de dincolo de graniță – independența s-ar putea să devină și mai interesantă. Logica ar fi următoarea: de ce să fii primar al Chișinăului dacă poți fi președinte al Moldovei?

Același argument poate funcționa însă și în legătură cu Transnistria. La sfîrșitul anilor 1990, Moldova era oricum un stat divizat. Avea două legislaturi, două sisteme de taxe, două steaguri și, mai important, două armate. Runde repetate de negocieri eșuate le permiseseră transnistrenilor să-și dezvolte toate atributele unui stat separat și e dificil de văzut cum s-ar fi putut schimba această situație fără o restructurare majoră a statului moldovenesc. Chișinăul promitea din primele zile ale conflictului să garanteze un statut teritorial special Transnistriei; crearea unei enclave autonome găgăuze în 1995 urma

deja o structură dată. Însă atîta timp cît Tiraspolul continuă să fie susținut de personalitățile cele mai nereformate ale dumei ruse, conducătorii locali transnistreni nu aveau nici un motiv să-și dorească altceva decît o federație.

Dacă existența a două state „latine estice" – sau chiar trei, dat fiind caracterul multietnic al Republicii Moldovenești Nistrene – este acum acceptată în general, ce se poate spune atunci despre identitatea moldovenească? La sfîrșitul anilor 1990, importanța problemelor de limbă și cultură printre moldoveni scăzuse considerabil. Chiar pentru mulți intelectuali – protagoniștii principali în controversele culturale ale republicii – exista un sentiment clar că ultimii ani de *perestroika* reprezentaseră un fel de exces cultural, concentrarea constantă asupra aspectelor ezoterice ale istoriei și lingvisticii captînd atenția celor mai devotați entuziaști.[2] Moldova încă are o „zi a limbii" – sărbătoarea *Limba noastră*, la 31 august – dar festivitățile nu se bucură de prea mult sprijin din partea statului sau a publicului larg. Cultul pentru cultură, incluzînd numărul mare de cărți și articole despre legătura mistică dintre limbă și esența spirituală a națiunii, a dispărut de mult.

Totuși Moldova a rămas, chiar și la un deceniu după declararea independenței, singura țară din estul Europei în care există dispute între elitele politice și culturale cu privire la baza identității naționale. Doar în Moldova mai există o distincție clară între grupuri puternice ai căror membri au păreri divergente cu privire la problema fundamentală a sensului apartenenței la un grup etnic ce dă și numele țării. Nu pare posibil ca această dispută să dispară complet cum nici faptul că Frontul Popular a pierdut teren nu a distrus idealul panromânesc. De fapt, mulți dintre susținătorii săi s-au retras în aceleași instituții care au generat cîndva mișcarea națională: Universitatea de Stat din Chișinău, diferite institute din cadrul Academiei de Științe și Uniunea Scriitorilor. Acești arhitecți ai națiunii din zilele noastre călătoresc des la București sau Iași, au legături puternice cu intelectualii români, ca și înaintașii lor din 1918, și consideră că e datoria lor să trezească o națiune somnolentă. Atîta timp cît elevii și studenții moldoveni continuă să studieze româna literară, să primească burse românești și să învețe despre deznaționalizarea inspirată de sovietici, problema identității naționale nu va dispărea. Desigur, cunoașterea mai bine a României ar putea genera și nemulțumiri, căci moldovenii întîlnesc uneori aceleași atitudini de superioritate ale românilor, care i-au înstrăinat cîndva pe basarabeni de România Mare. Totuși, așa cum apariția unei noi elite intelectuale după 1960 a ajutat la dezin-

[2] Ion Ciocanu, „Călăuziți de interesele neamului", în *Materna*, 1993, martie, p. 1, 4.

tegrarea concepțiilor sovietice despre identitatea moldovenească, apariția unei noi generații de tineri moldoveni, educați în spiritul panromânismului, ar putea prevesti schimbări importante în viitor.

Povestea Moldovei se concentrează mai ales în jurul relației controversate dintre elitele politice și masele populare pe care pretind că le reprezintă, dintre arhitecții națiunii și națiunile pe care ei pretind să le construiască. În trecut, era o prăpastie adîncă între aceste grupuri. Creatorii de cultură, fie ei ruși, români sau sovietici și-au îndeplinit sarcina fără să țină cont prea mult de practicile culturale existente sau de voința politică a populațiilor spre care se orientau. „Poporul" era atît sursa, cît și obiectul unor idei opuse despre națiune promovate în ultimele două secole, dar ceea ce doreau oamenii înșiși rareori apărea în diferitele planuri stabilite pentru educarea lor. La sfîrșitul anilor 1980, totuși această prăpastie a început să se închidă. Pentru prima dată în istoria regiunii, popoarele Basarabiei și Transnistriei au avut ceva de spus cu privire la viitorul lor politic, economic sau cultural și nu e de mirare că se aud atît de multe voci.

Basarabia în căutarea identității: excurs istoriografic*

Preocupat îndelung, însă nesistematic, de Moldova pruto-nistreană, ca și de problema identității în istoriografie[1], poate că nu e un abuz să revin aici asupra temei, fie și limitînd-o momentan la perspectiva istoricului, redusă și aceasta la cîteva repere basarabene de un interes mai amplu. Demersul meu e motivat nu doar cantitativ, de mulțimea analizelor publicate în ultimii ani, ci mai ales de persistența unor teme, idei, atitudini în problematica respectivă, și de exigențele impuse în abordare de comunitatea europeană.

Totul se regîndește azi, sub presiunea schimbărilor geopolitice, dar și grație dezvoltării istoriografiei în context multidisciplinar. Cu atît mai mult se pretează la regîndire chestiunea identității, fie aceasta individuală sau colectivă, într-un moment de accelerare insolită a mutațiilor de tot felul. Avem de-a face, evident, cu o temă obsesivă și obsedantă a timpului nostru, poate cea mai caracteristică pentru secvența postmodernă a istoriei. Dacă fragmentarismul, secvențialul, caleidoscopicul constituie o notă definitorie a acesteia, reacția contrară, menită să apere sau să creeze coerențe, structuri, solidarități la diverse nivele nu e mai puțin semnificativă.

Abordat astfel, discursul identității capătă o notă gravă, peste tot în lume, dar mai cu seamă în zonele de margine, acolo unde fruntariile sînt mai labile, interferențele mai active și mai dramatice. Zone de răspîntie, s-ar putea spune, cunoscînd că omul însuși stă sub semnul răspîntiei, al situării la o continuă răscruce. S-a spus adesea despre România că e o țară de răspîntie, cu notele specifice care decurg de aici. Cu atît mai justificată este o asemenea poziție pentru Basarabia[2]: răspîntia răspîntiei n-ar fi un simplu joc de cuvinte cînd e vorba de partea dintre Prut și Nistru a Moldovei, un spațiu de confruntări dramatice, de interferențe și de osmoze contradictorii, privit adeseori ca atare de analiști. A căuta să-i definești identitatea înseamnă a urmări o țintă înaltă, mișcătoare și poate inaccesibilă[3]. Privită orizontal, în contemporaneitate, sau vertical, în diacronia ei, identitatea etnoculturală a unui atare spațiu comportă dificultăți imense. În acest domeniu concluziile nu pot fi nici lineare, nici definitive. Unghiul analizei se schimbă mereu, elementele puse la lucru comportă selecții subiective, dacă nu și voluntariste, discursurile identitare fiind

---

* Acest articol, apărut în volumul *Basarabia. Dilemele identității*, editat de Fundația Academică „A.D. Xenopol", Iași, 2001, a fost reluat în prezenta carte din inițiativa editurii, cu permisiunea dlui acad. Al. Zub.

[1] Al. Zub (ed.), *Identitate/alteritate în spațiul cultural românesc*, Iași, 1996.

[2] George Ciorănescu, *Bessarabia, disputed land between East and West*, München, 1985.

[3] Mihai Cimpoi, *Basarabia sub steaua exilului*, Chișinău, 1994.

prin însăși natura lor marcate de intenții reconstructive. Realitatea, mai cu seamă în acest domeniu, se vădește un proiect social[4], o materie fasonabilă, structurantă, asupra căreia se lucrează, cu metode și instrumente diverse, pe seama unor planuri nu totdeauna vizibile[5]. Specialiști de prestigiu s-au rostit deja în acest sens, fără a fi produs totuși efecte notabile în spiritul public. Glasul lor e covîrșit pesemne de mulțimea lamentațiilor identitare.

Istoricii, de la Xenopol la Ferdinand Lot și Brătianu[6], au scos în evidență mereu latura enigmatică a etnogenezei românilor, latură prezentă de altfel la originea oricărui alt popor, în sensul că nu se pot stabili nicicînd toate elementele care colaborează la acele creații etnoculturale. Este ceea ce l-a făcut pe V. Pîrvan să atragă atenția asupra nevoii de a explora cît mai deplin fenomenul, apelînd nu numai la izvoarele scrise, ci deopotrivă la viața din jur, ea însăși sursă inepuizabilă de cunoaștere istorică[7].

Cît despre Basarabia, privită sub acest unghi, ea comportă o dimensiune încă mai enigmatică, explicabilă îndeosebi prin poziția ei în cadrul românității orientale. Nu putem face acum istoricul unei asemenea chestiuni, care comportă deja o vastă bibliografie și numeroase puncte de vedere, asupra cărora specialiștii s-au oprit doar în treacăt. Tentativele de a sistematiza un asemenea repertoriu au dat numai rezultate parțiale[8]. Olandezul W.P. van Meurs a avut nevoie de un volum somptuos pentru a examina doar „istoriografia comunistă" a temei[9]. Chiar și limitînd demersul la spațiul românesc, o sistematizare acceptabilă e încă prematură. În 1933, Al. David avea nevoie de un întreg volum numai pentru bibliografia de după Unire despre Basarabia. Se poate spera totuși că noua generație de istorici își va orchestra mai bine eforturile pe această linie.

Vom căuta, mai departe, să punem în discuție doar cîteva elemente susceptibile să fixeze repere, să indice teme, să reamintească nume de închinători ai lui Clio dedicați chestiunii basarabene într-un fel cît de cît memorabil. Ar fi de mic folos, aici, un apel la textele cronicarilor, adesea puse în discuție de specialiști, ca și apelul la numeroșii istorici care s-au ocupat în treacăt de problemă.

Prezența masivă a Basarabiei în scrierile marilor noștri istorici, de la Kogălniceanu și Xenopol la Iorga și Brătianu, e un fapt evident, a cărui semnificație nu se poate ignora nici sub unghi istoriografic, nici sub latura unui civism identificabil la tot pasul în asemenea demersuri[10]. Kogălniceanu, basarabean după mamă, se oprise numai în fugă asupra spațiului respectiv, dat fiind că și-a scris opera istorică într-un moment cînd se afla sub protecția unui

---

[4] Cf. John R. Searle, *Realitatea ca proiect social*, Iași, Polirom, 2000.

[5] Cf. Peter L. Berger, Thomas Luckmann, *Constituirea socială a realității*, București, 1999.

[6] G. Brătianu, *O enigmă și un miracol: poporul român*, București, 1988.

[7] V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1925.

[8] Ioan Scurtu ș.a., *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1994*, București, 1994, p. 5-15.

[9] Wilhelmus Petrus van Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*, Chișinău, 1996. Bibliografia la p. 453-507.

[10] Cf. Iordan Datcu, *Basarabia în opera lui Nicolae Iorga*, în vol. N. Iorga, *Neamul românesc în Basarabia*, București, 1995, p. 5-29.

domn rusofil, a cărui poziție depindea în bună măsură de felul cum știa să ignore problema raptului din 1812 și să descurajeze orice tentativă de a fi pus, acesta, în discuția presei sau în istoriografie. Indirect însă a repus pe tapet chestiunea ori de cîte ori a avut ocazia. În *Cuvîntul introductiv* la cursul de istorie națională din 1843, el definea istoria în cauză fără restricții, iar în *Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques* a reprodus secvențe narative legate și de acel teritoriu, de astă dată pentru uzul savanților străini. Mai tîrziu, publicînd anume documentele strînse de Hurmuzaki despre *Răpirea Bucovinei*, tema basarabeană plutea în aer, fără să poată fi adusă explicit în discuție[11].

Neangajat partinic, B.P. Hasdeu a mers mai departe, îmbinînd istoria cu filologia pentru a valoriza elemente utile (începînd cu numele însuși) privitoare la Basarabia[12], în timp ce Eminescu se străduia să-i prezinte problemele în perspectivă istorică[13].

A.D. Xenopol, primul mare istoric de la care ne-a rămas o sinteză completă asupra trecutului nostru, s-a ocupat, cum era și firesc, de problemele teritoriale cel mai sistematic și cel mai stăruitor. Înainte însă de a elabora sinteza, el a publicat un volum despre *Războaiele dintre ruși și turci și înrîurirea lor asupra țărilor române* (1880), volum menit să așeze războiul pentru independență în seria conflictelor ce au marcat „chestiunea orientală" și să releve marea injustiție făcută poporului român în legătură cu Basarabia[14]. Nu era nici primul, nici ultimul studiu elaborat pe această temă. Va insista asupra ei și în *Istoria românilor din Dacia Traiană*, încă mai sistematic, va reveni și cu alte ocazii, îndeosebi la centenarul răpirii[15], cînd a ținut să evoce stăruitor evenimentele din 1812 și consecințele lor[16].

Un loc aparte în aceste preocupări îl ocupă însă N. Iorga, savantul care a făcut din unitatea națională, ca și predecesorul său, o idee-forță, readusă mereu la ordinea zilei și privită sub toate aspectele. De la *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe* (1899) pînă la protestele contra anexării Basarabiei și a Bucovinei de Nord, în chiar anul morții sale intempestive, el a abordat mereu chestiuni legate de provincia pruto-nistreană, fie sub unghi strict științific, documentar, interpretativ, fie sub impactul unor evenimente. *Neamul românesc din Basarabia* (1905), *Pagini despre Basarabia de astăzi* (1912), *Basarabia noastră, scrisă după 100 de ani de la răpirea ei de către ruși* (1912), *Din ținuturile pierdute, Boieri și răzeși în Bucovina și Basarabia în cele dintîi decenii după anexare*, *Continuitatea spiritului românesc în Basarabia* (1918), *La vérité sur le passé et le présent de la Bessarabie* (1922 etc), *Les Roumains au-delà du Dniester* (1925), *Trei zile în Basarabia* (1926), *La Bessarabie et l'oeuvre des Roumains* (1933), *Un ouvrage d'il y a un siècle sur la*

---

[11] Cf. Al. Zub, *M. Kogălniceanu, biobibliografie*, București, 1971, passim.

[12] Crina Decusară-Bocșan, *B.P. Hasdeu și problemele basarabenilor*, în *Manuscriptum*, XXIII, 1992, 1-4, p. 32-38.

[13] Mihai Eminescu, *Basarabia*, Sibiu, 1990.

[14] Apostol Stan, *Prefață* la A.D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci...*, București, 1997, p. V-XVI.

[15] Cf. Al. Zub, *A.D. Xenopol, bibliografie*, București, 1973. Cf. Și Nicolae I. Arnăutu, *Douăsprezece invazii ruseşti în România*, București, 1996.

[16] Dumitru Rusu, *Solidari cu Basarabia: România, 1912*, în *Patrimoniu*, Chișinău, 3/1991, p. 118-126.

Bessarabie comme pays moldave (1940), iată numai cîteva titluri din ampla bibliografie a lui N. Iorga despre acel spațiu etnocultural, prezent mereu în preocupările sale și scrutat sub laturile cele mai diverse[17].

Contribuții notabile, inclusiv pe tema specificului basarabean, au adus aproape sincron Z. Arbore, Șt. Ciobanu, G. Brătianu, ultimul dînd și o sinteză remarcabilă în domeniu[18]. Străduințe convergente au depus, în prima parte a secolului XX, și alți istorici. În afară de unele studii mai mărunte, Ion I. Nistor a scris o bună sinteză de *Istoria Basarabiei* (1923), completată cu noi contribuții și reeditată nu demult, în cadrul restituirilor întreprinse de istoriografia postcomunistă[19]: *Basarabia and Bucovina, Vechimea așezărilor românești dincolo de Nistru, Restaurarea Daciei în sintezele diplomației europene*, toate din 1939, apoi *Basarabia sub gospodăria românească* (1941), *Localizarea numelui Basarabia în Moldova Transpruteană* (1943), *Basarabia, pivotul politic al Moldovei voievodale* (1944) sînt simple exemple dintr-un palmares mai amplu[20].

Insistent și cu deplină competență s-a ocupat de istoria Basarabiei un cărturar din partea locului, Alexandru V. Boldur, a cărui bibliografie, sub acest unghi, e în adevăr impresionantă[21]. Să amintim acum, în expresii editoriale recente, măcar două dintre contribuțiile sale: *Basarabia și relațiile româno-ruse* și *Imperialismul sovietic și România*, ambele din anul 2000, una tratînd chestiunea din perspectiva dreptului internațional.

Deschiderile produse, pe multe planuri, în anii '90 ai secolului trecut, au înlesnit recuperări documentare, memorialistice etc., dar și pe tărîm istoriografic propriu-zis, publicîndu-se studii interzise de regimul comunist, reeditîndu-se unele sinteze mai vechi, încă utile pentru cunoașterea istoriei ocultate sub dictatură. Este cazul lui Boldur însuși, despre care au apărut mai multe studii și ale cărui contribuții legate îndeosebi de istoria provinciei natale au fost repuse editorial în circulație. La Universitatea de Stat din Chișinău, figura savantului a fost readusă în actualitate, la 4 martie 1992, prin evocări făcute de Al. Andronic, Anatol Petrencu, Al. Roman, V. Spinei, Igor Șarov etc[22]. *Revista de istorie a Moldovei* i-a dedicat un grupaj aproape concomitent, în timp ce alte publicații de resort i-au pus în valoare și ele, secvențial, aportul istoriografic. Unele sinteze privitoare la spațiul pruto-nistrean, deși erodate cumva de timp, au fost repuse în circuitul public, îndeosebi *Istoria Basarabiei*, una din cele mai substanțiale lucrări pe această temă.

Se pot aminti, desigur, destule alte inițiative istoriografice atît din spațiul cultural românesc cît și din afara acestuia. G. Ciorănescu, Mircea Păcurariu, Paul Mihail, Ion Alexandrescu, Ioan Scurtu (și colaboratorii), Donald L. Dyer, W.P. van Meurs, Klaus Heitmann, Doru Mihăescu, Charles King sînt numai

---

[17] Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, 1968.

[18] G. Brătianu, *La Bessarabie. Droits nationaux et historiques*, București, 1943.

[19] Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, ed. Stelian Neagoe, București, 1991.

[20] *Ibidem*, p. V-XXXVI: Stelian Neagoe, *Ion Nistor, un istoric pentru eternitatea românilor de pretutindeni*.

[21] Cf. Anatol Petrencu, *Alexandru Boldur, profund cunoscător al istoriei neamului*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, III, 3 (II), 1992, p. 40-54; Victor Spinei, *Reprezentanți de seamă ai istoriografiei și filologiei românești și mondiale*, Brăila, 1996, p. 43-90.

[22] Apud Victor Spinei, *op. cit.*, p. 56.

cîteva exemple la îndemînă, unele privind în mod expres chestiunea identității basarabene[23].

Două „studii", mai cu seamă, au produs, la distanță de două decenii, dispute pe tema identității: unul publicat de A.M. Lazarev (*Organizarea statului sovietic basarabean și problema basarabeană*, 1974) și altul de Petre P. Moldovan (*Moldovenii în istorie*, 1993), ambele de comandă politică și suscitînd numeroase comentarii polemice. Nu e cazul să ne ocupăm acum de ele, cu toate că le regăsim în miezul multor replici, directe sau indirecte, începînd cu binecunoscutul răspuns dat de Petre Moldoveanu (alias Constantin C. Giurescu)[24]. Al doilea text, subscris evident cu pseudonim (aluzie la Giurescu însuși), a făcut să curgă și mai multă cerneală, dată fiind libertatea de opinii de care s-a putut face uz în ultimii ani[25].

Reacții semnificative, dar în ton mai neutru, s-au produs și din afară. Am amintit deja unele contribuții. Să mai adăugăm faptul că Dennis Deletant, admirabil cunoscător al istoriei românilor în ansamblu, a știut să definească paradoxul acestei situații: "În entuziasmul produs de revoluția română, s-au făcut auzite chemări la unirea Moldovei cu România de ambele părți ale Prutului, dar în Republica Moldova naționalismul de expresie recentă, inițial cu un caracter distinct românesc, a dobîndit mai apoi un caracter moldovenesc, după declarația de independență din august 1991 a statului Moldova, conform noii lui titulaturi"[26]. Înseamnă aceasta o confirmare a tezei sovietice despre identitatea distinctă a românilor din Moldova? E numai un episod, încă unul, în înfruntarea dintre forțele existente acolo, forțe ce se oglindesc în mod firesc și în istoriografie. Cu un discernămînt remarcabil, același istoric întrezărea o evoluție care acum e un fapt împlinit. „Cei care încearcă încă să dezvolte o

---

[23] G. Ciorănescu, *Bessarabia, disputed land between East and West*, Munchen, 1985; M. Păcurariu, *Basarabia, aspecte din istoria bisericii și a neamului românesc*, Iași, 1993; Paul Mihail, *Mărturii de spiritualitate românească*, Chișinău, 1993; Ion Alexandrescu, *A short history of Bessarabia and Northern Bucovina*, Iași, 1994; Ion Scurtu, ș.a., *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1994*, București, 1994; W.P. van Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*, Chișinău, 1994; D.L. Dyer (ed.), *Studies in Moldovau. The history, culture, language and contemporary politics of the people of Moldova*, New York, 1996; Klaus Heitmann, *Limbă și politică în Republica Moldova*, Chișinău, 1998; Doru Mihăescu, *Bucovina și Basarabia (pornind de la numele lor)*, Iași, 2000; Charles King, *Moldovenii, România, Rusia și politica culturii*, Chișinău, 2001.

[24] Petre Moldoveanu, *Cum se falsifică istoria*, București, 1974 (și versiuni în limbi străine la Milano); ed. Nouă, 1991.

[25] Cf. Z. Oprea, *O carte ticăloasă*, în *România literară*, XXVII, 21, 1994, p. 9; Virgil Lazăr, *O diversiune editorială: „Moldovenii în istorie"*, în *România liberă*, 19.VII.1994, p. 2; Ion Halibei, *Carte ticăloasă, rușine cui te-a scris*, în *Opinia*, 18.X.1994, p. 5; G. Mihăilă, *Trei parale bârfirea, două minciuna și nerozii... două parale*, în *Literatorul*, 34-35, 1994, p. 5; Avram Laurențiu, *Din nou despre limba moldovenească*, în *Literatorul*, 40, 1994, p. 11; Valeria Guțu-Romalo, *„Românește"/„moldovenește"*, în *România literară*, XXVII, 33, 1994, p. 3; Adrian Riza, *Românii și moldovenii* (I-II), în *Glasul națiunii*, VI, 30, 1994, p. 5; *Timpul*, V, 32, 1994, p. 3; Gheorghe Ghimpu, *Românofibia – politică de stat sau analfabetism*, în *Glasul națiunii*, VI, 30/1994, p. 3; 31/1994, p. 3.

[26] *Prefață* la Dennis Deletant, *Prefață* la W.P. van Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*, Chișinău, 1996, p. 9.

conștiință moldovenească[27] ar putea să revină, astfel, la interpretările sovietice de altă dată privitoare la istoria și cultura Basarabiei. Prin urmare, putem fi martorii unei renașteri a unor păreri comuniste cu privire la trecutul Moldovei și ai unei reacții concomitente a românilor față de ele"[28].

Aceste desfășurări negative în chestiunea identității l-a îndemnat și pe Al. Husar să publice în 1995 o carte, *Lecțiile istoriei*, sub forma unei scrisori deschise către președintele de atunci al Moldovei[29]. O misivă *sui generis*, în care distinsul cărturar a făcut o amplă și patetică analiză a situației, plecînd anume de la discursul rostit de Mircea Snegur la Congresul I al forului *Casa Noastră – Republica Moldova* din 5 februarie 1993. Moldovenismul ca ideologie a statului respectiv, construit *de toute pièce* în tinda puterii, îi părea nu numai o eroare științifică, dar și una de ordin politic. Ca discurs în favoarea dublei statalități românești, moldovenismul cunoscuse deja o evoluție, de la exemplul grosolan din manualele de tip sovietic, pînă la teoriile aparent științifice ale istoriografiei oficiale. *Lecțiile istoriei* însemnau cu totul altceva pentru politicianul ajuns la magistratura supremă a Moldovei de peste Prut și pentru eruditul cărturar de la Iași[30]. Nimic mai semnificativ decît această opoziție între un discurs în care trecutul e aservit unui proiect politic actual și cunoașterea autentică a aceluiași trecut, pe seama unei acumulări și analize erudite a datelor extrase din izvoare. Este spiritul pe care un alt cunoscător al problemei, Mihai Cimpoi, militant de seamă al mișcării de renaștere națională, a voit să-l sublinieze spunînd că „adevărul științific" trebuie să primeze în confruntarea cu politicul[31] În același timp, opunîndu-se unei decizii de abolire a cursului de istorie a românilor, membrii institutului de resort din Chișinău au ținut să condamne tentativa de a falsifica istoria națională, de a o răstălmăci și îngusta după cum dicta interesul clasei politice[32]. Li s-au asociat lingviști, filologi, scriitori, sub diverse forme, însă fără a obține rezultatul scontat.

Nu e cazul să-i amintim aici, deși argumentele lor reclamă toată atenția. Au și fost evocate de altfel în mai multe rînduri, iar sistematizări pe această temă – ample inventare de proteste – au avut loc mereu atît în țară cît și peste fruntarii[33]. Ruperea istoriei Moldovei transprutene de contextul românesc a întîmpinat mari proteste, unele de o amploare unică în zona de dominație ex-sovietică.

Un moment critic în această evoluție pare a fi fost chiar amintitul congres desfășurat sub deviza *Casa Noastră – Republica Moldova*, cînd ispita autarhică s-a definit destul de limpede, sub un dublu patronaj: spiritual (Ion Druță) și politic (M. Snegur), fiecare pedalînd pe ideea de independență și integritate, deși aceasta nu putea fi nicicum asigurată prin autarhie. Snegur, pînă atunci mai rezervat în problema moldovenismului, denunța acum mesajul panromânesc ca pe o trădare, acuzîndu-i pe scriitori și pe istorici că se îndoiesc de „legiti-

---

[27] Vs. românească! (n.n.)

[28] Dennis Deletant, *Prefață* la W.P. van Meurs, *op. cit.*, p. 10.

[29] Al. Husar, *O tempora! Lecțiile istoriei*, Iași, Institutul European, 1995.

[30] *Ibidem*, p. 92-117.

[31] *Ibidem*, p. 101.

[32] *Ibidem*, p. 105.

[33] W.P. van Meurs, Charles King, Dennis Deletant, K. Heitmann, M. Minchis.

mitatea și fundamentele istorice ale dreptului de a fi un stat, de a ne numi poporul moldovean"[34]. După cum s-a observat deja, discursul lui Snegur de la „Casa Noastră" punea bazele unei ideologii de stat, una a existenței separate în raport cu statul român. Lingviștii, istoricii, scriitorii au reacționat prompt, apreciind că discursul în cauză era un afront adus majorității etnice sub unghi identitar[35]. Însă alegerile aveau să confirme opțiunea moldovenizanților și să pună în umbră, tot mai mult, șansele unionismului. Imnul de stat (*Deșteaptă-te, române!*) a fost înlocuit cu *Limba noastră* (de Alexei Mateevici), unde nu se precizează totuși numele limbii.

Independența statului n-a adus, în Moldova transpruteană, soluțiile așteptate, nici la nivel popular, nici la nivelul elitelor angajate să schimbe fundamental situația. Dacă în sfera social-economică situația e comparabilă, spun analiștii, cu cea existentă în țările vecine, în sfera culturii, care părea să fie marea mizā a eșalonului reformist, insatisfacții de tot felul n-au întîrziat să apară[36]. Ele se întemeiau nu atît pe lipsa de performanță, cît pe o anume pierdere de identitate, acuzată mereu de scriitori, istorici, ziariști, dacă nu și în sfera politică. „Spațiul nostru lingvistic a fost infestat de cel rusesc", declara primul, constatînd chiar „un complex al celor crescuți într-un mediu lingvistic impur", complex mai vechi desigur, însă care în ultimii ani a cunoscut forme și nuanțe noi[37]. Teama că diminuția identitară se va accentua e prezentă la unii cărturari de peste Prut, după cum rezultă din anchete, studii, analize dedicate „fenomenului basarabean"

Am folosit anume sintagma „fenomen basarabean" deoarece ea apare frecvent în comentariile despre zona transpruteană, iar unul dintre cărturarii contemporani ai acesteia, Mihai Cimpoi, a pus-o intensiv la lucru, definind *Basarabia sub steaua exilului*[38], punînd evoluțiile specifice, locale, în legătură cu cele românești în ansamblu, fiindcă fenomenul basarabean nu este, în definitiv, decît fenomenul românesc în condiții liminare. Dacă românii reprezintă o parte, cea mai semnificativă, din „romanitatea orientală" (sintagmă la care N. Iorga ținea așa de mult), basarabenii trebuie considerați ca avanpost al acesteia spre Est, avînd a juca în această zonă rolul pe care ardelenii l-au jucat în epoca renașterii naționale[39].

Istoria, privită etnopsihologic, oferă (cel puțin de la Xenopol și Hasdeu încoace) destule indicii capabile a defini „românismul basarabean", în aceeași expresie, „sub semnul păsării Phoenix". Este acest spirit mai conservator, mai atent la vechime și rusticitate, la sacral și la dimensiunea axiologică a culturii?

---

[34] Mircea Snegur, *Republica Moldova este țara tuturor cetățenilor săi*, în *Pământ și oameni*, 12 feb. 1994, p. 3.

[35] O invenție a regimului comunist, în *Moldova suverană*, 12 feb. 1994, p. 3; Să respectăm adevărul științific și istoric, în *Plus-minus*, feb. 1994, p. 8.

[36] Cf. Interviurile cu Vasile Gârneț, Valeriu Matei și Eugen Godea, în *Monitorul*, 12 iulie 1997, p. 6; Silviu Berejan, în *Cronica*, XXX, 1/1995, p. 5.

[37] Vasile Gîrneț, *Spațiul nostru lingvistic a fost infestat de cel rusesc*, în *Monitorul*, 12 iulie 1997, p. 6.

[38] Mihai Cimpoi, *Basarabia sub steaua exilului*, București, 1994. Cf. Și Z. Ornea, *Fenomenul basarabean*, în *România literară*, XXVII, 8 (8-14.III.1995), p. 9.

[39] Cf. Z. Ornea, *op. cit.*

„Oamenii de creație basarabeni sînt, ca și predecesorii lor moldoveni din secolul XIX, păzitori fideli ai fondului etnofolcloric, pe care-l opun noului formal. Conservatorismul basarabean are astfel, conchide M. Cimpoi, rațiuni polemice, el fiind întreținător de ființă națională, de continuitate spirituală românească"[40]. Nostalgia trecutului și boicotul istoriei (în expresia lui Blaga) țin de un anume fel de a exista „sub vremi", un post-sămănătorism pe care, adesea, exegeții cispruteni ai fenomenului nu l-au înțeles prea bine. Nu s-a observat că seninătatea mioritică e o mască a tragismului și că atitudinea „sămănătoristă" e, în fond, polemică și securizantă, cu analogii în modelul sterist de implicare în istorie, model marcat de „spirit mesianic, doctrinar, reformator, neopașoptist, chiar dacă literatura produsă e populată încă excesiv de eroi cam idilici, învinși, umiliți, fără vlagă și fără speranța reabilitării istorice. Dimensiunea culturală predomină, diminuînd sensibilitatea pentru estetic și prin aceasta șansa unei rapide integrări în „panorama" națională[41].

Încet, literatura română de peste Prut își recîștigă însă suflul și reperele necesare, de altfel ca și istoriografia, ca și alte domenii ale creației, în pofida vicisitudinilor existente și a subminării programate de neprieteni[42]. În căutarea unei identități mai stabile, creatorii basarabeni din orice domeniu par a fi mai sensibili la contestație, mai atinși de stigmatul ratării în circumstanțe mereu nefaste, cum rezultă și din acea *Istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, în care același Mihai Cimpoi aprofundează analiza fenomenului, opunîndu-se anume tendinței de închidere, manifestă la unii creatori, tendință motivată de neșansele istorice. Deocamdată, nevoia de a reconstitui sensuri și a umple goluri tematice limitează repertoriul și justifică recursul la formule indirecte de expresie, cum e romanul istoric folosit pentru a spune ceea ce istoriografia nu cuteza încă să afirme[43]. Deportările, foametea, genocidul organizat, colectivizarea (cu toate ororile ei), minciuna orchestrată în fel și chip, la toate nivelele, pentru a înlesni dominația unei puteri străine, apoi dominația nomenclaturii locale, iată numai cîteva teme și direcții preeminente, a căror valorizare promite o necesară sursă de drenaj psihosocial. Putem subscrie la concluzia formulată de un exeget al fenomenului pentru a sugera parcă ieșirea din impasul identitar: „Precum Ardealul, Basarabia a adus ființei românești regăsirea de sine. Ființa basarabeană, ca și cea ardeleană, a avut vocația *ființei adevărate*, vorba lui Noica, convertind în bine, în spor de realitate istorică chiar ceea ce părea s-o primejduiască: răul, înstrăinarea"[44]. Amenințată intens și îndelung, ea s-a refugiat adesea în ceea ce s-a numit „cultură rizomică", de apel reiterat și obsesiv la rădăcini, la obîrșii, la tradiție, la istorie. Tot astfel s-ar înțelege revenirea la baladism, ca soluție de restaurare a spiritului românesc ajuns în peri-

---

[40] Apud Z. Ornea, *op. cit.*

[41] Z. Ornea, *op. cit.*

[42] Augustin Nacu, *Sub semnul mitului basarabean*, în *Viața românească*, 1994, 9-10, p. 140-142.

[43] Mihai Cimpoi, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, ed. II, Chișinău, 1997; Cf. Interviul aceluiași (consemnat de N. Tomescu), în *Convorbiri literare*, CXXXI, 11, nov. 1997, p. 3.

[44] Interviul citat.

col de extincție[45]. E numai un exemplu din multele ce se pot evoca pe linia aceleiași nevoi de a salva identitatea etnoculturală și prin aceasta rosturile noastre în lume.

Desigur, fenomenul basarabean (basarabenismul, în lectura lui Cristian Livescu) nu e atît de simplu și nu poate fi circumscris nici definitiv, nici printr-o formulă unică. Aporiile, contrastele, rezistența și „ethosul deșertăciunii" au fost nu mai puțin evocate consensual[46]. Propensiunea sămănătoristă, de care s-a tot vorbit, reclamă și ea nuanțe, în sensul raportării mai stricte la contextul social-istoric din ultima jumătate de veac[47], context nici el uniform, după cum s-a putut conchide pe seama unor studii mai aplicate și mai riguroase[48].

Chestiunea identității prin limbă și cultură nu e doar un produs livresc, un apanaj al spiritului academic în continuă căutare, ci totodată o problemă de viață și încă una extrem de vie, după cum se vede peste tot în jurul nostru. De curînd, adunați la Neptun, scriitori de limbă română din toată lumea au făcut o *declarație* și au subscris un *apel* (26 sept. 2001) în apărarea culturii ca garant al identității și armoniei, la nivel individual sau colectiv[49]. Condamnarea politicianismului interesat să nege identitatea reală a limbii române, ieri ca și azi, nu e decît firească, negatorii de acum cultivînd același spirit care se degaja, pînă nu demult, ca expresie a stalinismului în expansiune. „Atentatul împotriva limbii este echivalent cu un atentat politic împotriva sufletului unui popor", se spune în *declarația* amintită, pentru a se conchide în *apelul* aferent că "viitorul națiunii române nu doar depinde, ci se confundă cu viitorul culturii sale"[50]

Speranță și identitate pentru România este titlul unei conferințe programate pentru 18 octombrie 2001 la *Cercul Francez* din Geneva, avîndu-i ca protagoniști pe Principesa Margareta și Principele Radu[51]. Mesajul speranței poate fi lesne asimilat, dar mesajul identității nu e la fel de limpede. El presupune o teamă de pierdere a specificului, de topire într-o realitate nouă, indezirabilă sub unghi național. Conștiința istorică nu e un cîștig definitiv nicăieri, iar națiunea – o știm încă de la Renan – se plebiscitează mereu.

Nu am putea sfîrși mai bine aceste note decît citînd o reflecție convergentă subscrisă de Mihai Cimpoi: „Ulyssele basarabean se întoarce la Ithaca fără a-și fi pierdut ceva din identitatea sa pe drumurile înstrăinării; el nu se află, de fapt, în căutarea identității pierdute, ci caută să-și păstreze identitatea pe cale de a fi pierdută din cauza sirenelor dulci-viclene ale înstrăinării în propria Ithaca. Asemeni eroului homeric, omul de cultură basarabean este un *polythrops*, un personaj cu multe înfățișări pe arena istoriei, adaptabil la situa-

---

[45] *Ibidem*.

[46] Cristian Livescu, *"Basarabenismul" și presiunea identitară*, în *Convorbiri literare*, CXXXI, 11, nov. 1997, p. 17.

[47] Valeriu Cristea, *Judecați și prejudecăți despre Ion Truță*, în *Literatorul*, 5/1995, p. 6.

[48] Cf. Mihai Cimpoi, *Drumurile întrerupte ale literaturii basarabene*, în *Steaua*, XLV, 1994, 7-8, p. 1-2.

[49] *O singură literatură română*, în *22*, XII, 40 (605), 2-8.X.2001, p. 16.

[50] *Ibidem*.

[51] Andrei Bodin, *Principesa Margareta pentru ajutorarea României*, în *Aldine*, VI, 286, 6.X.2001, p. I.

țiile imprevizibile ale acesteia, dar neschimbat în esența sa intimă"[52]. Un atare tablou, mai fără umbre, comportă neîndoielnic și riscuri în orice cultură. Nu îndeamnă el, indirect, la o răsturnare „achileică" a imaginii, măcar din cînd în cînd, în sensul preconizat de atîtea ori și în cultura română? Îndemnul e cu atît mai necesar cu cît, urmărită în planul istoriografiei propriu-zise, chestiunea identității se vădește nu doar actuală, ci și de amplă perspectivă[53].

Alexandru Zub

[52] M. Cimpoi, *Basarabia sub steaua exilului*, București, 1994, p. 212.
[53] Cf. Anatol Petrencu, *În serviciul zeiței Clio*, Chișinău, 2001.

Glosar

Limba din care provin diferiţii termeni este dată în paranteze (română, rusă, găgăuză). Cîte un plural neregulat este de asemenea indicat, căci există ortografii diferite pentru toponime.

Bakannik Komiteti (găg.) – comitetul executiv din Gagauz Yeri.

Başkan (găg.) – guvernator în Gagauz Yeri.

Basarabia – regiune istorică delimitată de Prut, Nistru, Dunăre şi Marea Neagră.

Boier (rom.) – nobil român.

Bugeac, Budjak – regiune din extrema sudică a Basarabiei istorice, astăzi în Republica Moldova şi în regiunea Odessa din Ucraina.

Bucovina, Bukovina – regiune de la graniţa nord-estică a României şi din zona Cernăuţi, în Ucraina.

Cămine culturale – centre educaţionale din România interbelică.

Cneaz (rom.) – principe local (înainte de înfiinţarea unor principate româneşti mai mari în secolul al XIV-lea).

Descălecare (rom.) – termen ce desemnează înfiinţarea primului stat moldovenesc în secolul al XIV-lea.

Dobrogea, Dobrudja – regiune între Dunăre şi Marea Neagră în sud-estul României şi în Bulgaria.

Domn, domnitor (rom., pl. *domni*) – principe al Moldovei sau Valahiei medievale şi moderne.

Fanarioţi – principi greci sau elenizaţi care au guvernat Principatele Române în perioada 1711-1821.

Gagauz Yeri (găg.) – district autonom al găgăuzilor de origine turcă, înfiinţat în 1995 în sudul Moldovei.

Gubernie (rus) – (diviziune administrativă) provincie din Rusia imperială.

Halk Toplușu (găg.) – adunare legislativă din Gagauz Yeri.

Hospodar (rom.) – principe moldovean sau valah, mai ales în perioada fanariotă (1711-1821).

Județ (rom., pl. județe) – diviziune administrativă (comitat) românească; folosit și în Republica Moldova după 1998.

Hatî-cital'ni (rus.) – case de lectură; biblioteci locale înființate ca parte a programelor sovietice de alfabetizare din anii 1920.

Jenotdel (rus.) – secțiune a femeilor; organizație de masă responsabilă cu propaganda.

Komsomol (rus.) Uniunea Tineretului Comunist (Kommunisticeski Soiuz Molodioji).

Korenizația (rus.) – politică sovietică de creștere a reprezentării populațiilor nonrusești în instituțiile de partid și de stat.

Krasnîe uglî (rus.) – ungherașe roșii; secțiuni în școli, fabrici sau alte instituții dedicate propagandei politice la începutul perioadei sovietice.

Kulak (rus.) – țăran bogat (chiabur).

Kul'tarmeiții (rus.) – soldați ai culturii; propagandiști și agenți ai mobilizării de masă la începutul perioadei sovietice.

Latinizatori (rus.) – latinizanți; profesori ce predau alfabetul latin în timpul campaniei de reformare a alfabetului din RASSM, 1932-1938.

Marea Adunare Națională (rom.) – adunare de masă în Chișinău, în august 1989, chemată să-și exprime aderența la noile legi ale limbii.

Moldbrigadă (rom., pl. *moldbrigăzi*) – brigadă de moldovenizare în RASSM.

Narkompros (rus.) – comisariatul popular pentru educație în perioada de început a Uniunii Sovietice (Narodnîi Kommisariat Prosveșcenia).

Narodnost' (rus.) – naționalitate, grup etnic.

Nația (rus.) – națiune, în sensul de comunitate lingvistică și culturală distinctă.

Obkom (rus.) – comitet regional al partidului comunist al Uniunii Sovietice; organizație regională de partid în RASSM, 1924-1940 (Oblastnoi Komitet).

Panromânesc, panromânism – ideea că toți etnicii români ar trebui să facă parte din același stat.

Perestroika (rus.) – politică de restructurare economică lansată de Mihail Gorbaciov.

Politbiuro (rus.) – birou politic; grupul de decizie la cel mai înalt nivel din partidul comunist al Uniunii Sovietice.

Raion (rus.) – diviziune administrativă sovietică.

Regat (rom.) – vechiul regat; România înainte de 1918 (Valahia și Moldova).

Românizare – a deveni român, asimilare în cultura română.

Sfatul Țării (rom.) – consiliul național al Basarabiei, 1917-1918.

Siguranța (rom.) – poliția secretă românească în perioada interbelică.

Soțialisticeskaia nația (rus.) – națiune socialistă; cea mai înaltă formă de dezvoltare etnoculturală conform istoricilor și etnografilor sovietici.

Sovnarkom (rus.) – Consiliul Comisarilor Poporului; principala autoritate executivă din perioada de început a Uniunii Sovietice (Sovet Narodnîh Komissarov).

Țara Românească (rom.) – principat românesc, cunoscut și sub numele de Valahia, care s-a unit cu Moldova Vestică pentru a forma statul aflat la baza României moderne în 1859.

Transnistria – regiune dintre rîurile Nistru și Bug, guvernată de România între 1941 și 1944; regiune la est de Nistru în Moldova de astăzi.

Uezd (rus.) – diviziune administrativă a Imperiului Rus (district).

Versta (rus.) – unitate imperială rusă de măsură, egală cu aproximativ 1600 de metri.

Vlah, valah – termen general pentru vorbitorii de limbă română la nord și sud de Dunăre pînă la apariția naționalismului panromânesc în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea; termen încă folosit pentru populațiile cu dialecte latine din Grecia și Macedonia.

Voievod, vodă (rom.) – principe medieval român.

Valahia – vezi *Țara Românească.*

Zemstvo (rus.) – sistem al consiliilor electorale districtuale în Rusia prerevoluționară.

Bibliografie

Cercetările pentru această carte s-au bazat în mare măsură pe sursele găsite în librăriile şi arhivele din România şi Republica Moldova. Pentru perioada interbelică, Departamentul Arhivelor Istorice Centrale de la Arhiva Naţională a României, din Bucureşti, mi-a oferit o adevărată comoară de documente cu privire la politica culturală şi la evoluţia politică generală. Fondurile de arhivă ale preşedinţiei, Consiliului de Miniştri, ale Ministerului Educaţiei şi Culturii şi ale Ministerului Propagandei Naţionale au fost surse importante cu privire la politica generală a României în Basarabia precum şi asupra relaţiilor dintre români şi sovietici. Colecţia *Casa Şcoalelor*, organizaţia cvasiguvernamentală creată pentru a ajuta şcolile locale din Basarabia şi din alte părţi ale României Mari, conţine rapoarte complete cu privire la starea şcolilor, nivelul alfabetizării şi al propagandei culturale. Cîteva colecţii de documente personale aflate la Arhiva Naţională mi-au fost, de asemenea, indispensabile. Printre acestea s-au aflat documentele lui Onisifor Ghibu, ale marelui istoric basarabean Alexandru Boldur, ale scriitorilor şi politicienilor basarabeni Nichita Smochină, Ioan Pelivan, Pavel Gore, Gherman Pântea şi, mai ales, Pantelimon Halippa. Colecţiile Academiei Române includ şi periodice importante, atît din anii interbelici, cît şi dinainte, precum şi valoroase lucrări, din secolul al XIX-lea, despre Basarabia, publicate atît în România, cît şi în Imperiul Rus.

Fosta arhivă a Partidului Comunist din Moldova – redenumită Arhiva Organizaţiilor Socio-Politice din Republica Moldova – deţine o colecţie remarcabilă de documente din RASSM, deşi un ghid occidental de prestigiu al arhivelor sovietice afirmă în mod greşit că această colecţie a fost distrusă în cel de-al doilea război mondial. Printre fondurile de arhivă consultate s-au aflat cele ale comitetului regional moldovenesc al partidului comunist din Ucraina (f. 49), ale comisiei de control regional (f. 52) şi ale unor numeroase comitete de partid raionale şi orăşeneşti. Din perioada RASSM, arhiva conţine şi fonduri importante ale Comitetului Central al Partidului Comunist din Moldova (f. 51) şi ale Institutului pentru Istoria Partidului (f. 90). Copii ale multor documente de după 1945 se află la Moscova şi Kiev, dar cea mai importantă colecţie este, fără îndoială, în Chişinău.

Lucrînd la Arhiva Naţională a Moldovei am găsit documente de la cele mai importante instituţii ale statului, printre care consiliul districtual din Tiraspol (f. P-656), principalul corp guvernamental din Transnistria înainte de înfiinţarea RASSM în 1924. Din perioada interbelică, arhiva conţine şi documentele prezidiului Sovietului Suprem al RASSM (P-2947), ale comisariatului pentru educaţie (P-1140) şi ale Comitetului Ştiinţific Moldovenesc (P-1151).

Biblioteca Națională a Moldovei, Biblioteca Academiei de Științe și Camera Cărții din Chișinău păstrează colecții aproape complete ale principalelor ziare și periodice, printre care *Plugarul roș*, *Krasnaia Bessarabia*, *Moldova socialistă* și altele. Cărțile dinainte de 1960 sînt împrăștiate în aceste trei librării, majoritatea fiind concentrate în fostele „fonduri speciale" care nu au fost complet catalogate nici pînă acum. Cărțile și periodicele publicate în secolul al XX-lea sau mai înainte pot fi, de asemenea, găsite în diferite biblioteci din Oxford, Londra, München și Washington.

Pentru perioada sovietică tîrzie, sursele arhivistice din Moldova fie nu sunt accesibile încă, fie nu au fost corect catalogate, dar „Arhiva roșie" de la Radio „Europa Liberă", Radio „Libertatea" (anterior la München) conține o serie de decupaje și rapoarte cu privire la RASSM din perioada 1960-1980. Colecția de ziare aflată la „Royal United Services Institute for Defence Studies" de la Londra este foarte importantă pentru înțelegerea evenimentelor din perioada marcată de *perestroika*. Frecventele vizite de studiu în Europa de Est, interviurile și conversațiile cu politicieni moldoveni, români, ruși sau de alte naționalități, precum și decupajele din presa locală și internațională au fost principalele surse pentru studierea perioadei contemporane.

Pentru fiecare perioadă studiată, adeseori cea mai bună sursă de informație au fost – așa cum va înțelege orice cercetător al Europei postcomuniste – vînzătorii stradali din București și Chișinău, ale căror standuri conțin adeseori opere indispensabile de istorie, literatură sau analiză politică ce nu pot fi găsite în nici o bibliotecă cu excepția celor personale. Specialiștii est-europeni au fost nevoiți pentru multă vreme să-și alcătuiască propriile biblioteci de cercetare aducînd acasă, din călătoriile lor, geamantane întregi pline cu cărți rare și sînt puține semne că această situație se va schimba curînd.

CĂRȚI ȘI ARTICOLE

Românești/ Moldovenești

10 ani de construire socialistă a RASSM (în ajutorul raporturilor), Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1934.

Actele legislative ale RSS Moldovenești cu privire la decretarea limbii moldovenești limbă de stat și revenirea ei la grafia latină, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1990.

Ancel, Jean, *Transnistria*, 3 vol., București, Editura Atlas, 1998.

Anuarul statistic al României, 1937 și 1938, București, Editura Institutului Central de Statistică, 1939.

Arbore, Zamfir C., *Basarabia în secolul al XIX-lea*, București, Institutul de Arte Grafice, 1898.

Babilunga, N.V. și Bomeșko V.G., *Pagini din istoria plaiului natal*, Tiraspol, Institutul Transnistrean pentru Continuarea Educației, 1997.

Baluh, M.A., *Cu ce vine URSS: Către animia Octiabriului a 15-a, și RASSM în vețuiria de 8 ani*, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1934.

Bobeică, Alexandru, *Sfatul Țării: stindard al renașterii naționale*, Chișinău, Universitas, 1993.

Boldur, Alexandru, *Istoria Basarabiei*, București, Editura Victor Frunză, 1992.

Buciușcanu, G., *Gramatica limbii moldovenești*, Balta, Editura de Stat a Moldovei, 1925.

_____, *Slovar moldovo-rusesc*, Balta, Editura de Stat a Moldovei, 1926.

_____, *Slovar ruso-moldovenesc*, Balta, Editura de Stat a Moldovei, 1926.

Bulat, G.I., *10 ani RASSM*, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1934.

Cantemir, Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, Chișinău, Hyperion, 1992.

Cazacu, P., *Moldova dintre Prut și Nistru, 1812-1918*, Iași, Viața Românească, f.d.

_____, *Zece ani dela unire: Moldova dintre Prut și Nistru, 1918-1928*, București, Tipografia ziarului „Universul", 1928.

Chior, P.I., *Basarabia sub călcîiu boieresc*, Balta, Editura de Stat a Moldovei, 1928.

_____, *Cîntece moldovenești (norodnice)*, Balta, Editura de Stat a Moldovei, 1927-1928.

_____, *Cuvîntelnic ruso-moldovenesc*, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1930.

_____, *Dispri orfografia lingii moldovinești*, Bîrzula, Comitetul Științific Moldovenesc, 1929.

_____, *Zîcătoarele moldovenești*, Balta, Editura de Stat a Moldovei, 1926.

Ciachir, Mihail, *Dicționar găgăuzo (tiurco)-român pentru găgăuzii din Basarabia*, Chișinău, Tiparul Moldovenesc, 1938.

_____, *Istoria găgăuzilor din Basarabia*, Chișinău, Tipografia Bancei Centrale Cooperative, 1933.

Ciachir, Nicolae, *Basarabia sub stăpînire țaristă (1812-1917)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1992.

Cimpoi, Mihai, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, Chișinău, Arc, 1997.

Ceban, I.D., *Cultura românească în Basarabia sub stăpînirea rusă.*, Chișinău, Editura Enciclopedică „Gheorghe Asachi", 1992.

_____, *Cuvîntelnic ortografic moldovenesc*, Tiraspol:,Editura de Stat a Moldovei, 1940.

_____, *Gramatica limbii moldovenești, partia întîi (fonetica și morfologhia)*, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1939.

_____, *Gramatica limbii moldovenești: partia întîi, fonetica și morfologia*, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1946.

Ciobanu, Ştefan, *Basarabia: populaţia, istoria, cultura*, Chişinău, Ştiinţa, 1992.

_____, *Unirea Basarabiei*, Chişinău, Universitas, 1993.

Constantin, Ioan, *România, Marile Puteri şi problema Basarabiei*. Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1995.

Corlăteanu, N.G., *Egale între egale: limba moldovenească literară în perioada sovietică*, Chişinău, Secţia de redactare şi editare a AŞ din RSS Moldovenească, 1971.

_____, *În constelaţie de limbi înfrăţite*, Chişinău, Lumina, 1982.

Crăciun, P.I. şi Grigorieva D.E., *Abecedar*, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1936.

Cuşmăunsă, Ia., *Gramatica limbii moldoveneşti: partia a doua (sintacsisu)*, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1939.

Dîmbul, A.P., *Gramatica, morfologia: manual pentru şcoala medie, anul al cincilea de învăţămînt*. Tiraspol: Editura de Stat a Moldovei, 1933.

_____, *Manual de limba moldovenească: gramatica şi ortografia (clasa a 3-a şi a 4-a)*, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1936.

Evdoşenco, Arcadie. *Comoara din străbuni*. Chişinău: Hyperion, 1992.

Fala, Porfirie. *Ce neam suntem? O lămurire pentru moldovenii din Basarbia*. Bucureşti: Editura Casei Şcoalelor, 1927.

_____. *Cugetările unui luptător moldovean în timpul revoluţiei ruseşti din 1917*. Bucureşti: Editura Casei Şcoalelor, 1927.

Ghibu, Onisifor. *De la Basarabia rusească la Basarabia românească*. Bucureşti: Semne, 1997.

_____, *În vîltoarea revoluţiei ruseşti: însemnări din Basarabia anului 1917.*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1993.

_____, *Pe baricadele vieţii: în Basarabia revoluţionară (1917-1918)*, Chişinău, Universitas, 1992.

_____, *Trei ani pe frontul basarabean*, Bucureşti, Fundaţia Culturală Română, 1996.

Golopenţia, Anton, „Populaţia teritoriilor româneşti desprinse în 1940", în *Geopolitica şi geoistoria: Revistă română pentru sudestul european 1941*, nr. 3, p. 3-17.

Goma, Paul, *Din calidor: o copilărie basarabeană*, Bucureşti, Editura Albatros, 1990.

Gordinschi, G.C., *Dicţionarul terminologiei matematice.*, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1932.

Graur, Al., *Studii de lingvistică generală*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1960.

Gribincea, Mihai, *Basarabia în primii ani de ocupaţie sovietică, 1944-50*, Cluj, Dacia, 1995.

_____, *Trupele ruse în Republica Moldova: factor stabilizator sau sursă de pericol?* Chişinău, Civitas, 1998.

Halippa, Pantelimon, *Basarabia noastră*, Bucureşti, Universul, 1941.

Husărescu, Z.I., *Mişcarea subversivă în Basarabia*, Chişinău, Atelierele Imprimeriei Statului, 1925.

Împotriva falsificatorilor burgeji ai istoriei şi culturii poporului moldovenesc, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1974.

Ioanid, Radu, *Evreii sub regimul Antonescu*, Bucureşti, Hasefer, 1998.

Iorga, Nicolae, *Basarabia noastră: scrisă după 100 de ani de la răpirea ei de către ruşi*, Vălenii de Munte, Neamul Românesc, 1912.

Istoria RSS Moldoveneşti, 2 vol. Chişinău, Cartea Moldovenească, 1967, 1970.

Kogălniceanu, C., *Dragoş şi Bogdan seu întemeierea Principatului Moldova: cercetare istorică*, Bucureşti, Stabilimentu grafic Socecu şi Teclu, 1886.

Lupan, Ilie, ed. *Povară sau tezaur sfînt?* Chişinău, Cartea Moldovenească, 1989.

Madan, L.A., *Gramatica limbii moldoveneşti: fonetica, morfologia şi sintaxa*, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1932.

_____, *Gramatica moldovinascî*, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1929, 1920.

Mănuilă, Sabin, *Studiu etnografic asupra populaţiei României.*, Bucureşti, Editura Institutului Central de Statistică, 1940.

Marghiloman, Alexandru, *Reintrarea Basarabiei în sînul patriei-mame*, Bucureşti, Institut de Arte Grafice, 1924.

Marx, Karl, *Însemnări despre români: manuscrise inedite*, Editate de A. Oţetea şi S. Schwann, Bucureşti, Academia RPR, 1964.

Mâţu, Constantin, *O necesitate deconsiderată: presa românească în Basarabia*, Chişinău, Cartea Românească, 1930.

Moldova: materialile statistice, Balta, Moldavskoe Statisticeskoe Upravlenie, 1928.

Moldovan, Petre P., *Moldovenii în istorie*, Chişinău, Poligraf-Servis, 1993.

Moldoveanu, Petre, *Cum se falsifică istoria*, Baia Mare, Gutinul, 1991.

Munteanu, Cassian R., *Prin Basarabia românească: însemnări de călătorie*, Lugoj, Tipografia Iosif Sidon, 1919.

Nedelea, Marin, *Prim-miniştrii României Mari*, Bucureşti, Viaţa Românească, 1991.

Nistor, Ion, *Istoria Basarabiei*, Bucureşti, Humanitas, 1991.

_____, *Istoria Bucovinei*, Bucureşti, Humanitas, 1991.

Pecenaia, L., *Două lagheri – două politişi: dispri zîdirea naţionalno-culturnicî în RASSM şî staria în Basarabia ocupatî*, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1931.

Pelivan, Ioan, *Ion Inculeț și Conferința de pace de la Paris (1919-1920)*, București, Tipografia ziarului „Universul", 1920.

_____, *Să vorbim românește*, Chișinău, Gazeta Basarabiei, 1938.

Pelivanu, Ioniță, *Adunaria întemeetoare*, Chișinău, Tipografia Ocîrmuirei Guberniale, 1917.

Ploieșteanu, N., *Limba moldovenească: gramatica și ortografia (manual pentru școlile de adulți cu puțină știință de carte)*, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1926.

Popovschi, Nicolae, *Mișcarea de la Balta sau Inochentizmul în Basarabia*, Chișinău, Cartea Românească, 1926.

_____, *Problema naționalizării în Basarabia*, Chișinău, Tipografia Societății de Editură Națională „Luceafărul", 1992.

Popp, N., *Românii transnistreni și Republica Moldovenească*, Giurgiu, Scrisul Românesc, 1935.

Schina, M.C., *Pe marginea unirii: Basarabia, ianuarie 1918 – iunie 1919*, București.

Scriban, August, *Gramatica limbii românești (morfologia) pentru folosința tuturor*, Iași, Institutu de Arte Grafice „Viața Românească", 1925.

Scurtu, Ioan, *Monarhia în România, 1866-1947*, București, Danubius, 1991.

Scurtu, Ioan et al., *Istoria Basarabiei: de la începuturi pînă în 1998*, ed. a II-a, București, Semne, 1998.

Smochină, N.P, *Republica Moldovenească a Sovietelor*, București, Cartea Românească, f.d.

Shemiakov, D.E. și Isak V.P., ed. *Luptători pentru fericiria poporului*, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1985.

Șișcanu, Ion, *Deșteptărnirea bolșevică în Basarabia*, Chișinău, Adrian, 1994.

Tătărescu, Gh., *Internaționala a III-a și Basarabia*, București, Independența, 1925.

Titulescu, Nicolae, *Basarabia, pămînt românesc*, București, Rum-Irina, 1992.

Trei Schini, A., *Dela regimul teocratic spre regimul democratic: amintirile unui basarabean, 1870-1930*, Chișinău, Cartea Românească, 1930.

Verenca, Olivian, *Administrația civilă română în Transnistria.*, Chișinău, Universitas, 1993.

Vieru, Boris, ed. *O luptă, o suferință și* Chișinău, Literatura Artistică, 1989.

Weinberg, A.S., *Chișinăul în trecut și prezent: schiță istorică*, Chișinău, Tipografia Carmen Silva, 1936.

Rusești

Aleksandri, L.N., *Bessarabia i bessarabski vopros*, Moscova, Gosizdat, f.d.

Antoniuk, D.I., Afteniuk, S.Ia., Esaulenko A.S. şi Itkis M.B., *Predatel'skaia rol' „Sfatul Ţării"*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1969.

Batiuşkov, R.N., *Bessarabia: Istoriceskoe opisanie*, St. Petersburg, Obşcestvenaia Polza, 1892.

Berg, L.S., *Bessarabia: Strana, liudi, hozeaistvo*, Petrograd, Ogni, 1918.

_____, *Naselenie Bessarabii: etnograficeski sostav i cislennost'*, Petrograd, Rossiiskaia Akademia Nauk, 1923.

Boceacer, M.N., *Moldavia.*, Moscova, Gosizdat, 1926.

Brejnev, Leonid Ilici, *Vospominania*, ed.a II-a., Moscova, Izdatelstvo

Bromlei, I.V., *Etnosoţial'nie proţesî: teoria, istoria, sovremennost'*, Moscova, Nauka, 1987.

Brîsiakin, S.K., ed., *Kul'turnoe stroitel'stvo v Sovetskoi Moldavii*, Chişinău, Ştiinţa, 1974.

Ciachir, Mihail, *Russko-moldavskii slovar'*, Chişinău, Eparhialnaia Tipografia, 1907.

Dembo, V., *Bessarabskoe krestianstvo pod vlastiu kulakov i pomeşcikov*, Moscova, Izdatel'stvo ŢK MOPR SSSR, 1931.

_____, *Nikogda ne zabît! Krovavia letopis' Bessarabii*, Moscova, Krasnaia Nov', 1924.

_____, *Sovetskaia Moldavia i bessarabskii vopros*, Moscova, Izdatel'stvo Moskovskogo otdela Obşcestva bessarabţev, 1925.

Derjavin, K.N. „Literaturnoe stroitel'stvo v soţialisticeskoi Moldavii", în *Trudî instituta slavianovedenia Akademii Nauk SSSR*, 1932, nr.1, p. 239-296.

Doncev, I.P., *Russko-rumânskie spravoc'nîe razgavorniki*, St. Petersburg, Tipografia V. Kandaurova, 1877.

Dron, I.D., *Gagauzskie gheograficeskie nazvania.*, Chişinău, Ştiinţa, 1992.

Garski, Viktor, *Trudovaia Bessarabia i sovetskaia vlast'*, Moscova, Gosizdat, 1921.

Ginkulov, Ia., *Nacertanie pravil valaho-moldavskoi gramatiki*, St. Petersburg, Tipografia Imperatorskoi Akademii Nauk, 1840.

Grekul, A., *Raşţvet moldavskoi soţialisticeskoi naţii*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1974.

Grosul, I. S. şi Mohov N.A., *Istoriceskaia nauka Moldavskoi SSR*, Moscova, Nauka, 1970.

Guzun, G.K., *Protiv fal'sifikaţii sovetskogo naţional'no-gosudarstvenogo stroitel'stva v Moldavii (1924-1936 gg.) v burjuaznoi ideologhii*, Odessa, Odeskii Gosuniversitet imeni I.I. Mec'nikova, 1974.

Iakovlev, V.N., *Terpistîi put' k spravedlivosti*, Tiraspol, 1993.

Iakovlev, V.N., ed., *Bessarabskii vopros i obrazovanie Pridnestrovskoi Moldavskoi Respubliki*, Tiraspol, RIO-PGKU, 1993.

Iliaşenko, T.P. *Formirovanie romanskih literaturnîh iazîkov: moldavskii iazîk*, Chişinău, Ştiinţa, 1983.

Isaev, M.I. *Iazîkovoe stroitel'stvo v SSSR*, Moscova, Nauka, 1979.

_____, *Soţiolingvisticeskie problemî iazîkov narodov SSSR*, Moscova, Vîsşaia Şkola, 1982.

Itoghi vsesoiuznoi perepisi naselenia 1959 goda: Moldavskaia SSSR, Moscova, Gostatizdat, 1962.

Itoghi vsesoiuznoi perepisi naselenia 1970 goda: Moldavskaia SSSR, Moscova, Statistika, 1973.

Itoghi vsesoiuznoi perepisi naselenia 1979 goda: Moldavskaia SSSR, Moscova, Goskomstat, 1989.

Itoghi vsesoiuznoi perepisi naselenia 1989 goda: Moldavskaia SSSR, Minneapolis, Minn., East View Publications, 1993.

Iuncu, R., *K voprosu o gagauzskoi avtonomii*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1990.

Holostenko, V., *3 goda naţional'nogo stroitel'stva v A.M.S.S.R., 10 let naţional'nogo ugnetenia v Bessarabii*, Balta, Gosizdat Moldavii, 1928.

Kopanski, I.M., *Obşcestvo Bessarabţev v SSSR i soiuzî bessarabskih emigrantov (1924-1940)*, Chişinău, Ştiinţa, 1978.

Kruşevan, P.A., *Bessarabia: gheograficeskii, istoriceskii, statisticeskii, ekonomiceskii, etnograficeşkii, literaturnîi i spravocinîi sbornik*, Moscova, Bessarabţa, 1903.

Kul'tura Moldavii za godî sovetskoi vlasti: Sbornik dokumentov, vol.I, 2 părţi, Chişinău, Ştiinţa, 1975.

Kul'turnoe stroitel'stvo v SSSR, 1917-1927: Dokumentî i materialî, Moscova, Nauka, 1989.

Kuroglo, S.S. şi Marunevici M.V., *Soţialisticeskie preobrazovania v bîte i kul'ture gagauzskogo naselenia MSSR*, Chişinău, Ştiinţa, 1983.

Lazarev, A.M., *Moldavskaia sovetskaia gosudarstvennost' i bessarabskii vopros*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1974.

Lazo, E.S., *Moldavskaia partiinaia organizaţia v godî stroitel'stva soţializma (1924-40)*, Chişinău, Ştiinţa, 1981.

Lukianeţ, O.S., *Russkie issledovateli i moldavskaia etnograficeskaia nauka v XIX-naceale XX v.*, Chişinău, Ştiinţa, 1986.

Martsell, Stepan, *Rossiisko-rumânskaia gramatika*, St. Petersburg, Tipografia Departamenta Narodnago Prosveşcenia, 1827.

Marunevici, M.V., *Pravda o gagauzskom narode kak o samobîtnom etnose i ego etniceskoi teritorii*, Comrat, Aidinik, 1993.

Mohov, N.A., *Ocerki istorii formirovania moldavskogo naroda*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1978.

Moraru, A.G., *Obrazovanie i razvitie moldavskoi soţialisticeskoi naţii v krivom zerkale burjuaznoi istoriografii*, Chişinău, Znanie, 1973.

Moşkov, V.A., „Turetkie plemena na Balkanskom poluostrove", în *Izvestia Imperatorskogo russkago gheograficeskago obşcestva* 40, 1904, p. 399-436.

Nako, Alexei. *Istoria Bessarabii s drevneişih vremion*, 2 vol., Odessa, Tipografia Ulriha i Shultse, 1875.

Narodnoe hozeaistvo Moldavskoi SSR, 1924-1984, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1984.

Obrazovanie Moldavskoi SSR i sozdanie Kommunisticeskoi Partii Moldavii: sbornik dokumentov i materialov, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1984.

Ocerki istorii Kommunisticeskoi Partii Moldavii, ed. a III-a, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1981.

Omelciuk, F.S., *Razvitie soţialisticeskoi kul'turî Moldavskoi SSSR*, Chişinău, Şcoala Sovietică, 1950.

Pervaia vseobşciaia perepis naselenia Rosiiskoi Imperii, 1897 g. St. Petersburg, Izdanie Ţentral'nago Statisticeskago Komiteta Ministerstva Vnutrenih Del, 1905.

Pokrovskaia, A., *Gramatica gagauzskogo iazîka*, Chişinău, Lumina, 1990.

Repida, A., *Obrazovanie Moldavskoi ASSR*, Chişinău, Ştiinţa, 1974.

_____, *Obrazovanie Moldavskoi SSR*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1983.

Semiriaga, M.I., *Tainî stalinskoi diplomatii, 1939-1941*, Moscova, Vîsşaia Şcola, 1992.

Sergievskii, M.V., *Moldavo-slavianskie etiudî*, Moscova, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1959.

_____, *Moldavskie etiudî*, Moscova, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1936.

Şemiakov, D.E. şi Iaţenko Ia.S., *Kul'turnaia revoliuţia v Sovetskoi Moldavii (1924-1967 godî)*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1969.

Skalkovskii, A.A., „Istoriceskoe vedenie v statisticeskoe opisanie Besarabskoi oblasti', *Jurnal Ministerstva vnutrenih del* 13, 1846, p. 169-198, 407-444.

Sovetskaia Bessarabia i Sovetskaia Bukovina, Moscova, Gosudarstvenoe Izdatel'stvo Politiceskoi Literaturî, 1940.

Surilov, A.V., ed. *Gosudarstvenno-pravovîe aktî Moldavskoi SSR (1924-1941 gg.)*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1963.

Sîrku, Polihronii, *Iz bîta bessarabskih rumân*, Petrograd, Tipografia V.D. Smirnova, 1914.

Sîtnik, M.K., ed. *Straniţî istorii sovetskoi Moldavii*, Chişinău, Ştiinţa, 1973.

Tabak, I.V., *Russkoe naselenie Moldavii: cislennost', rasselenie...* Chişinău, Ştiinţa, 1990.

Ţăran, A.M., *Golod v Moldove (1946-1947): sbornik dokumentov*, Chişinău, Ştiinţa, 1993.

Tarasov, O. Iu., *Ocerki istorii organizaţii nauki v sovetskoi Moldavii (1924-1961)*, Chişinău, Ştiinţa, 1980.

Troiniţki, N.A., ed. *Obşcii svod po imperii rezul'tatov razrabotki dannîh pervoi vseobşcei perepisi naselenia, proizvedenoi 28 ianvaria 1897 goda*, 2 vol, St. Petersburg, 1905.

Ţaranov, V.I., ed. *Istoriceskaia nauka Sovetskoi Moldavii: k 60-letia obrazovania Moldavskoi SSR i sozdania kompartii respubliki*, Chişinău, Ştiinţa, 1984.

Ursul, D.T. şi Topilina V.M., *I.V. Ocinschi (1888-1970)*, Chişinău, Ştiinţa, 1979.

Vne Rossii: sbornik nauc'nîh statei o russkih i russkoi kul'ture Moldavii, Chişinău, Institutul Minorităţilor Naţionale, Academia de Ştiinţe a Moldovei, 1997.

Voprosî moldavskogo iazîkoznania, Moscova, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1953.

Vostanavlivaia pravdu istorii, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1989.

Vsesoiuznaia perepis' naselenia 1926 goda, Moscova, Izdanie ŢSU Soiuza SSR, 1929.

Zagorodnaia, E.M. şi Zelenciuk V.S., *Naselenie Moldavskoi SSR (soţial'no-demograficeskie proţesî)*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1987.

Zajac'kowski, Wlodzimierz, „K etnogenezu gagauzov", *Folia Orientalia 15* (1960), p. 77-86.

Zaşciuk, A., *Materialî dlea gheografii i statistiki Rossii: Bessarabskaia gubernia*, St. Petersburg, 1862.

Englezeşti

Anderson, Barbara şi Brian Silver, „Demographic Sources of the Changing Ethnic Composition of the Soviet Union", în *Population and Development Review* 15, nr. 4 1989, p. 609-656.

Anderson, Benedict, *Imagined Communities*, Ed. rev. Londra, Verso, 1991.

Armstrong, Hamilton Fish, „The Bessarabian Dispute", în *Foreign Affairs* 2, nr. 4, 1924, p. 662-667.

_____, *The New Balkans*, Londra, Harper and Brothers, 1926.

Atlas of Dniester Moldavian Republic, Tiraspol, Dniester State Corporative T.G. Shevchenko University, 1997.

Austin, Paul T., „Soviet Karelian, The Language That Failed", în *Slavic Review* 51, nr. 1, 1992, p. 16-35.

Bacon, Walter, M., Jr., *Behind Closed Doors: Secret Papers on the Failure of Romanian-Soviet Negotiations, 1931-1932*, Stanford, Hoover Institution Press, 1979.

Baerlein, Henry, *Bessarabia and Beyond*, Londra, Methuen, 1935.

_____, *In Old Romania*, London, Hutchinson, 1940.

Bibesco, Prince Antoine, *Redeeming Bessarabia*, New York, Society of the Friends of Romania, 1921.

Blinkhoorn, Martin, ed. *Fascists and Conservatives: The Radical Right and the Establishment in Twentieth-Century Europe*, Londra, Unwin Hyman, 1990.

Bowers, Stephen, „The Crisis in Moldova", în *Jane's Intelligence Review*, noiembrie 1992, p. 483-486.

Bremmer, Ian și Ray, Taras, ed. *Nations and Politics in the Soviet Successor States*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.

Brooks, Shirley, *The Russians of the South.*, Londra, Longman, Brown, Green and Longmans, 1854.

Bruchis, Michael, „The Language Policy of the CPSU and the Linguistic Situation in Soviet Moldova", în *Soviet Studies* 36, nr. 1, 1984, p. 108-126.

_____, *Nations-Nationalities-People: A Study of the Nationalities Policy of the Communist Party in Soviet Moldavia*, Boulder, Colo., East European Monographs, 1984.

_____, *One Step Back, Two Steps Forward: On the Language Policy of the Communist Party of the Soviet Union in the National Republics (Moldavian: A Look Back, a Survey, and Perspectives, 1924-1980)*, Boulder, Colo., East European Monographs, 1982.

Cazacu, P., *The Truth about Bessarabia*, București:, Cultura Națională, 1926.

Chinn, Jeff și Kaiser Robert, *Russians as the New Minority: Ethnicity and Nationalism in the Soviet Successor States*, Boulder, Colo., Westview Press, 1996.

Chinn, Jeff și Roper Steven D., "Territorial Autonomy in Gagauzia", în *Nationalities Papers* 26, nr. 1, 1998, p. 87-101.

Ciorănesco, George, *Bessarabia: Disputed Land between East and West*. München, Editura Ion Dumitru, 1985.

Clark, Charles Upson, *Bessarabia: Russia and Romania on the Black Sea*, New York, Dodd Mead, 1927.

_____, *United Romania*, New York, Dodd Mead, 1932.

Clem, Ralph S., ed. *The Soviet West: Interplay between Nationality and Social...*, New York, Praeger, 1975.

Colley, Linda, *Britons: Forging the Nation, 1707-1837*, New Haven, Conn., Yale University Press, 1992.

Cretzianu, Alexandre, *The Lost Opportunity*, London, Jonathan Cape, 1957.

Crowther, William, „Ethnic Politics and the Post Communist Transition in Moldova", în *Nationalities Papers* 26, nr. 1, 1998, p. 147-164.

_____, „Ethnicity and Participation in the Communist Party of Moldavia", în *Journal of Soviet Nationalities* 1, nr. 1, 1990, p. 148-149.

_____, The Politics of Ethno-National Mobilization: Nationalism and Reform in Soviet Moldavia", în *Russian Review* 50, April 1990, p. 183-202.

Dallin, Alexander, *Odessa, 1941-1944: A Case Study of Soviet Teritory under Foreign Rule*, ed. rev. Iași, Centrul pentru Studii Românești, 1998.

Dawisha, Karen și Parrott Bruce, eds. *Democratic Changes and Authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus, and Moldova*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.

Deletant, Dennis, „Genoese, Tatars and Romanians at the Mouth of the Danube in the Fourteenth Century", *Slavonic and East European Review* 52, nr. 4, 1981, p. 511-530.

_____, „Moldavia between Hungary and Poland, 1347-1412", în *Slavonic and East European Review* 64, nr. 2, 1986, p. 187-211.

_____, „Romania and the Moldavian SSR"în *Soviet Analyst* 12, nr. 1, 1983, p. 6-8.

_____, „The Soviet View of Bessarabia", în *Slavonic and East European Review* 56, nr. 1, 1978, p. 115-118.

Demidov, Anatole de, *Travels in Southern Russia and the Crimea: Through Hungary, Wallachia, and Moldavia, during the Year 1837*, 2 vol, Londra, J. Mitchell, 1853.

Dima, Nicholas, *Bessarabia and Bukovina: The Soviet-Romanian Territorial Dispute*, Boulder, Colo., East European Monographs, 1982.

_____, *From Moldavia to Moldova: The Soviet-Romanian Territorial Dispute*, Boulder, Colo., East European Monographs, 1991.

Diorditsa, A.F., *Moldavia: A Flourishing Orchard*, Londra, Soviet Booklets, 1960.

Dobrinescu, Valeriu Florin, *The Diplomatic Struggle over Bessarabia*, Iași, Centrul pentru Studii Românești, 1996.

Dyer, Donald, ed. *Studies in Moldovan: The History, Culture, Language and Contemporary Politics of the People of Moldova*, Boulder, Colo., East European Monographs, 1996.

East, W.G., *The Union of Moldavia and Wallachia, 1859: An Episode in Diplomatic...*, Cambridge, Cambridge University Press, 1929.

Elleman, Bruce A. „The 1925 Soviet-Japanese Secret Agreement on Bessarabia", în *Diplomacy and Statecraft* 5, nr. 2, 1994, p. 287-325.

Fierman, William, *Language Planning and National Development: The Uzbek Experience*, Berlin, Mouton, 1991.

Fisher, Louis, *Men and Politics: An Autobiography*, Londra, Jonathan Cape, 1941.

Fisher, Julius S., *Transnistria: The Forgotten Cemetery.*, New York, Thomas Yoseloff, 1969.

Gafencu, Grigore, *Prelude to the Russian Campaign*, Trad. E. Fletcher-Allen. Londra, Frederick Muller, 1945.

Gallagher, Tom, *Romania after Ceaușescu*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1996.

Gellner, Ernest, *Thought and Change*, Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1964.

Gleason, Abbott, Kenez Peter, and Stites Richard, ed. *Bolshevik Culture: Experiment and Order in the Russian Revolution*, Bloomington, Indiana University Press, 1985.

Gold, Lack, „Bessarabia: The Thorny „Non-Existent" Problem", *East European Quarterly* 13, nr. 1, 1974, p. 47-74.

Hall, D.J., *Romanian Furrow*, Londra, George G. Harrap, 1939.

Hamm, Michael F., „Kishinev: The Character and Development of a Tsarist Frontier Town", *Nationalities Papers* 26, nr. 1, 1998, p. 19-37.

Harris, Chauncy. „The New Russian Minorities: A Statistical Overview", în *Post-Soviet Geography* 34, nr. 1 ,1993, p. 1-27.

Helsinki Watch, *Human Rights in Moldova: The Turbulent Dniester*, New York, Human Rights Watch, 1993.

Hill, Ronald J., *Soviet Political Elites: The Case of Tiraspol*, New York, St. Martin"s, 1977.

Hitchins, Keith, *The Romanians, 1774-1866*, Oxford, Clarendon Press, 1996.

_____, *Rumania, 1866-1947*, Oxford, Clarendon Press, 1994.

Hobsbawm, Eric şi Ranger Terence, ed. *The Invention of Tradition*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983.

Iorga, Nicolae, *A History of Romania*, Trad. Joseph McCabe, Londra, T. Fisher Unwin, 1925.

Jagendorf, Siegfried, *Jagendorf"s Foundry*, New York, Harper Collins, 1991.

Jewsbury, George F., *The Russian Annexation of Bessarabia: 1774-1828*, Boulder, Colo., East European Quarterly, 1976.

Katz, Zev, ed. *Handbook of Major Soviet Nationalities*, Londra, Collier Macmillan, 1975.

Kaufman, Stuart J. şi Bowers Stephen R., „Transnational Dimensions of the Transnistrian Conflict", în *Nationalities Papers* 26, nr. 1, 1998, p. 129-146.

Kelley, Robert F., „Soviet Policy on the European Border", în *Foreign Affairs* 3, nr. 1, 1924, p. 91-98.

King, Charles, „Gagauz Yeri and the Dilemmas of Self-Determination", în *Transition*, 20 octombrie 1995, p. 21-25.

_____, „Moldova with a Russian Face", *Foreign Policy*, decembrie 1994-1995, p. 106-120.

King, Charles şi Melvin Neil J., ed. *Nations Abroad: Diaspora Politics and International Relations in the Former Soviet Union*, Boulder, Colo., Westview Press, 1998.

King, Robert R., *A History of the Romanian Communist Party*, Stanford, Hoover Institution Press, 1980.

_____, *Minorities under Communism: Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1973.

Kirkwood, Michael, ed. *Language Planning in the Soviet Union*, London, Macmillan, 1989.

Kolsto, Pål, Edemsky, Andrei şi Kalashnikova, Natalya, „The Dniester Conflict: Between Irredentism and Separatism", în *Europe-Asia Studies* 45, nr. 6, 1993, p. 973-1000.

Kolsto, Pål şi Malgin, Andrei, „The Transnistrian Republic: A Case of Politicized Regionalism", în *Nationalities Papers* 26, nr. 1, 1998, p. 104-127.

Kreindler, Isabelle, ed. *Sociolinguistic Perspectives on Soviet national Languages: Their Past, Present and Future*, Berlin, Mouton de Gruyter, 1985.

Kroupensky, A.N. şi Schmidt A. Ch., *The Bessarabian „Parliament" (1917-1918)*, Paris, Imprimerie Lahure, f.d.

_____, *What is the „Bessarabian Question ?"* Paris, Imprimerie Lahure, f.d.

Laitin, David D., *Identity in Formation: The Russian-Speaking Populations in the Near Abroad*, Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 1998.

Lebed, Alexander, *My Life and My Country*, Washington, Regenery Publishing, 1997.

Lewis, E. Glyn, *Multilingualism in the Soviet Union*, The Hague, Mouton, 1972.

Liber, George, *Soviet Nationality Policy, Urban Growth and Identity Change in the Ukrainian SSR, 1923-1934*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992.

Lithgow, William, *The Totall Discourse of the Rare Adventures and Painefull Peregrinations of Long Nineteene Yeares Travayles from Scotland to the Most Famous Kingdomes in Europe, Asia and Affrica*, Glasgow, James McLehose and Sons, 1906 (1632).

Livezeanu, Irina, *Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation-Building and Ethnic Struggle, 1918-1930*, Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 1995.

_____, „Moldavia, 1917-1990: Nationalism and Internationalism Then and Now", în *Armenian Review* 43, nr. 2, 1990, p. 153-193.

_____, „Urbanization in Low Key and Linguistic Change in Soviet Moldavia", partea I, *Soviet Studies* 33, nr. 3, 1981, p. 327-351 ; partea a II-a, *Soviet Studies* 33, nr. 4, 1981, p. 573-592.

Luckyj, George S.N., *Literary Politics in Soviet Ukraine, 1917-1934*, New York, Columbia University Press, 1956.

Lungu, Dov B., *Romania and the Great Powers, 1933-40*, Durham, N.C., Duke University Press, 1989.

_____, „Soviet-Romanian Relations and the Bessarabian Question in the 1920s", *Southeastern Europe/ L'Europe du sud-est* 6, nr. 1, 1979, p. 29-45.

Mace, James E., *Communism and the Dilemmas of National Liberation: National Communism in Soviet Ukraine, 1918-1933*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1983.

Martonne, Em. De, *What I Have Seen in Bessarabia*, Paris, Imprimerie des Artes et des Sports, 1919.

Marx, Anthony W., *Making Race and Nation: A Comparison of the United States, South Africa and Brazil.*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998.

Melvin, Neil, *Russians beyond Russia: The Politics of National Identity*, Londra, Pinter, 1995.

Miliukov, Paul, *The Case for Bessarabia: A Collection of Documents*, ed. a II-a, Londra, Russian Liberation Committee, 1920.

Moldovan, Petre, *A.M. Lazarev: A Counterfeiter of History*, Milan, Nagard, 1976.

Mosley, Philip E., „Is Bessarabia Next?" în *Foreign Affairs* 18, nr. 3, 1940, p. 557-562.

Nandriș, Grigore, *Bessarabia and Bucovina: The Trojan Horse of Russian Colonial Expansion to the Mediterranean*, Londra, Editura Societății pentru Cultură, 1968.

Nedelciuc, Vasile, *The Republic of Moldova*, Chișinău, Parlamentul Republicii Moldova, 1992.

Nimigeanu, Dumitru, *Hell Moved Its Border*, Londra, Blandford Press, 1960.

O'Loughlin, John, Vladimir Kolossov și Andrei Tchepalyga, „National Construction, Territorial Separatism, and Post-Soviet Geopolitics in the Transdniester Moldovan Republic", în *Post-Soviet Geography and Economics* 39, nr. 6, 1998, p. 332-358.

Pelivan, Ion G., *Chronology of the Most Important Events of the Life of Bessarabia*, Paris, Imprimerie des Arts et des Sports, 1920.

_____, *The Right of the Romanians to Bessarabia*, idem.

_____, *The Union of Bessarabia with Her Mother-Country Romania*, Paris, idem.

Popovici, Andrei, *The Political Status of Bessarabia*, Washington, Ransdell, 1931.

Rakovsky, C.G., *Roumania and Bessarabia*, Londra, W. Coates, 1925.

Seton-Watson, R.W., *A History of the Romanians: From Roman Times to the Completion of Unity*, Cambridge, Cambridge University Press, 1934.

Shlapentokh, Vladimir, Senoich Munir și Payin Emil, ed. *The New Russian Diaspora: Russian Minorities in the Former Soviet Republics*, Armonk, N.Y., M.E. Sharpe, 1994.

Skene, James Henry, *The Frontier Lands of the Christian and the Turk: Comprising Travels in the Regions of the Lower Danube in 1850 and 1851*, ed a II-a, 2 vol. Londra, Richard Bentley, 1853.

Smith, Graham, ed. *The Nationalities Question in the Soviet Union*, Londra, Longman, 1990.

Sollors, Werner, ed. *The Invention of Ethnicity*, New York, Oxford University Press, 1989.

Spector, Sherman David, *Romania at the Paris Peace Conference*, Iaşi, Centrul de Studii Româneşti, 1995.

Spencer, Edmund, *Travels in the Western Caucasus*, 2 vol. Londra, Henry Colburn, 1838.

Spinei, Victor, *Moldavia in the 11th-14th Centuries*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1986.

Szajkowski, Bogdan, ed. *New Political Parties of Eastern Europe, Russia, and the Successor States*, London, Longman, 1995.

Titulescu, Nicolae, „Two Neighbours of Russia and their Policies: (I) Romania and Besssarabia", în *Nineteenth Century and After 1924*, June, p. 791-803.

Todorova, Maria, *Imagining the Balkans*, New York, Oxford University Press, 1997.

Treaties of Peace with Italy, Romania, Bulgaria, Hungary and Finland, Londra, HMSO, 1947.

Urussov, Prince Serge Dmitryevich, *Memoirs of a Russian Guvernor*, Trad. Herman Rosenthal, New York, Harper and Brothers, 1908.

Van Meurs, Wim, *The Bessarabian Question in Communist Historiography: Nationalist and Communist Politics and History-Writing*, Boulder, Colo., East European Monographs, 1994.

Viola, Lynne, „Bab'i Bunty and Peasant Women's Protest during Collectivization", *Russian Review* 45, nr. 1, 1986, p. 23-42.

_____, *Peasant Rebels under Stalin*, Oxford, Oxford University Press, 1996.

Weber, Eugen, *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870-1914*, Londra, Chatto and Windus, 1977.

Wexler, Paul, *Purism and Language: A Study of Modern Ukrainian and Belorussian Nationalism (1840-1967)*, Bloomington, Indiana University Press, 1974.

Wilkinson, William, *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia*, Londra, Longman, Hurst, Rees, Orme and Brown, 1820.

Winnifrith, T.J., *The Vlachs: The History of a Balkan People*, Londra, Duckworth, 1987.

Wolff, Larry, *Inventing Eastern Europe*, Stanford, Stanford University Press, 1994.

În alte limbi

Alcuni documenti sulla unità della lingua romena, Florenţa: VIII Congresso Internazionale di Studi Romanzi, 1956.

Association „Pro Bessarabia" de France et de Grande-Bretagne, et al. Pro Basarabia: *Mémoire*, Paris, Imprimerie Blanchard, 1955.

Babel, Antony, *La Bessarabie: Étude historique, ethnographique et économique*, Paris, Librairie Félix Alcan, 1926.

Cazacu, P., *Témoinages russes concernant le caractère roumain de la Bessarabie*, Bucharest, Institut d'Histoire Nationale de Bucarest, 1944.

Cioranesco, George, et al., *Aspects des relations russo-roumaines: Rétrospectives et orientations*, Paris, Minard, 1967.

Cioranesco, George, et al., *Aspects des relations soviéto-roumaines, 1967-1971: Sécurité européene*, Paris, Minard, 1971.

D'Hauterive, Le Comte, *Mémoire sur l'état ancien et actuel de la Moldavie en 1787*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl", 1902.

Doğru, Abdülmecit şi Ismail Kaynak, *Gagauz tükçesini sözlüğü*, Ankara, Kültür Bakanliği, 1991.

Gangloff, Sylvie, „L'émancipation politique des Gagaouzes, turcophones chrétiens de Moldavie", în *Cahiers d'études sur la Méditerranée orientale et le monde turco-iranien 1997*, nr. 23, ianuarie-iunie, p. 231-257.

_____, „Les Gagouzes: État des recherches et bibliographie", în *Turcica* 30, 1998, p. 13-61.

Gradeshliev, Ivan, *Gagauzite*, Dobrich, Izdatelska kŭshta Liudmil Beshkov, 1994.

Güngör, Harun şi Argunşah Mustafa, *Gagauz Türkleri: Tarih, dil, folklor ve halk edebiyati*, Ankara, Kültür Bakanliği, 1991.

_____, *Gagauzlar: Dünden bugüne*, Ankara, Elektronik Iletişim Ajansi, 1991.

Haarman, Harald, *Soziologie der kleinen Sprachen Europas*, 2 vol., Hamburg, Helmut Buske, 1973.

_____, „Das Moldauische – eine eigenständige ostromanische Sprache?" în *Südosteuropa-Mitteilungen* 27, nr. 1, 1987, p. 56-62.

_____, „Probleme der moldauischen Sprache in der Ära Gorbačev", în *Südosteuropa* 38, nr. 1, 1989, p. 28-53.

Heitmann, Klaus, „Rumänische Sprache und Literatur in Bessarabien und Transnistrien (die sogenannte moldauische Sprache und Literatur)", în *Zeitschrift für romanische Philologie*, nr. 81, 1965, p. 102-156.

Hoppe, Ernst Max, „I Gagauzi, popolazione turco-cristiana della Bulgaria", în *Oriente Moderno* 14, 1934, p. 132-143.

Iorga, Nicolae, *Les roumains au-delà du Dniester: Pour éclarer le sens de la „République Moldave" des Soviets russes*, Paris, J. Gamber, 1925.

Kleess, Arnold, „Rumänisch und Moldauisch", în *Osteuropa* 5, 1955, p. 281-284.

Kowalski, Tadeusz, *Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du nord-est*, Cracovia, Polska Akademja Umiejętności, 1933.

Lozovan, Eugène, „La linguistique roumaine de 1952 à 1954", în *Zeitschrift für romanische Philologie* 1955, nr. 71, p. 391-407.

Nistor, Ion, *La Bessarabie et la Bucovine*, Bucureşti, Académie Roumaine, 1937.

Okhotnikov, J. şi Batchinsky N., *La Bessarabie et la paix européenne*, Paris, Association des Emigrés Bessarabiens, 1927.

Özkan, Nevzat, *Gagavuz Türkçesi grameri*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1996.

Pelivan, Ion G., *La Bessarabie sous le régime russe (1812-1918)*, Paris, Imprimerie Générale Lahure, 1919.

Şuga, Alexander, *Die völkerrechtliche Lage Bessarabiens in der geschichtlichen Entwicklung des Landes*, Bonn, 1958.

Tagliavini, Carlo, *Le origini delle lingue neolatine*, ed. a VI-a. Bologna, Casa Editrice Prof. Riccardo Petron, 1969.

_____, *Una nuova lingua letteraria romanza? Il moldavo*, Florenţa, Sansoni, 1956.

Tott, François de, *Mémoires du Baron de Tott sur les Turcs et les Tatares*, 2 vol., Amsterdam, 1784.

Weigand, Gustav, *Die Dialekte der Bukowina und Bessarabiens (mit einem Titelbilde und Musikbeilagen)*, Leipzig, Johann Ambrosius Barth, 1904.

Wittek, Paul, „Les Gagaouzes: Les gens de Kaykaus", în *Rocznik Orientalistyczny* 17, 1951-1952, p. 12-24.

ZIARE ŞI ALTE PERIODICE

22 (Bucureşti)
Adevărul (Bucureşti)
Ana sözü (Chişinău)
Analele Academiei Române (Bucureşti)
Arena politicii (Chişinău)
Argumentî i faktî (Moscova)
Arhivele Basarabiei (Chişinău)
Arhivele totalitarismului (Bucureşti)
Basarabia (Chişinău)
Basarabia economică (Chişinău)
Basarabia: Ziar săptămînal independent (Chişinău)
BBC Sumary of World Broadcasts (Londra)
Contemporanul (Bucureşti)
Cotidianul (Bucureşti)
Cugetul (Chişinău)

Curierul național (București)
Cuvîntul moldovenesc (Chișinău)
Demograficeskii ejegodnik SSSR (Moscova)
Dimineața (București)
Dreptatea (București)
Economia Națională a RSS Moldovenești/ RSS Moldova/ Republicii Moldova (Chișinău)
Flacăra (București)
Foreign Broadcast Information Service Daily Report (Washington)
Gagauz sesi (Comrat)
Grajdanskii mir (Chișinău)
Haberlär (Comrat)
IMF Economic Reviews (Washington)
Independent (Londra)
International Herald Tribune (Paris)
Învățămîntul public (Chișinău)
Izvestia (Moscova)
Izvestia Akademii Nauk Moldavskoi SSR, seria obșcestvennîh nauk (Chișinău)
Kommunist (Moscova)
Kommunist Moldavii/ Comunistul Moldovei (Chișinău)
Komsomol'skaia pravda (Moscova)
Krasnaia Bessarabia (Moscova)
Kraznaia zvezda (Moscova)
Kul'tura/ Cultura (Chișinău)
Le Figaro (Paris)
Le Monde (Paris)
Libertatea (București)
Limba și Literatura Moldovenească (Chișinău)
Literatura și arta (Chișinău)
Literaturnaia gazeta (Moscova)
Materna (Chișinău)
Mesagerul (Chișinău)
Mejdunarodnaia jizn' (Moscova)
Moldova: Economic Trends (Bruxelles/ Chișinău)
Moldova nouă (București)
Moldova socialistă (Tiraspol/ Chișinău)
Moldova suverană (Chișinău)
Monitorul oficial al Republicii Moldova (Chișinău)
Moscow News (Moscova)
Narodnoe hozeaistvo Moldavskoi SSR (Chișinău)
Nașa rech' (București)
Nezavisimaia Moldova (Chișinău)
Nistru (Chișinău)
Octeabriu/ Octombrie/ Ohteabr' (Tiraspol)
Oxford Analytica East Europe Daily Brief (Oxford)
Partiinnaia jizn' (Moscova)
Pămînt și oameni (Chișinău)
Plugarul roș (Balta/ Tiraspol)

Plus-Minus (Chişinău)
Pravda (Moscova)
Radio Free Europe/ Radio Liberty Daily Report (München)
Radio Liberty Report on the USSR/ Research Bulletin (München)
Revista de istorie a Moldovei (Chişinău)
Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară (Chişinău)
România liberă (Bucureşti)
România nouă (Chişinău)
Sfatul Ţării (Chişinău)
Sovetskaia Moldavia (Chişinău)
Sovetskaia Rossia (Moscova)
Ţara (Chişinău)
Tineretul liber (Bucureşti)
Tinerimea Moldovei (Chişinău)
Transition (Praga)
Tribuna (Chişinău)
Viaţa Basarabiei (Chişinău)
Voprosî iazîkoznania (Moscova)
Voprosî istorii (Moscova)

Indice

Abhazia, 184
Academia de Ştiinţe a Moldovei, 65, 106, 113, 117, 128, 135, 172-173, 216, 231
Academia Română, 107
Acordul de la Alma-Ata, 158
Administraţie locală, 179-180
Agenţia Turcă pentru Cooperare şi Dezvoltare, 224
Ahromeev, Serghei, 133
Akkerman, 14, 95, 184
Albania, 35
Al doilea război mondial, România în, 91-96
Alecsandri, Vasile, 83
Alexandru I, 19, 21-22
Alexandru cel Bun, 15
Alianţa Civică (din Moldova), 159
Alianţa Civică (din România), 168
Alegeri, pentru parlament (1994), 150, 159-163; pentru parlament (1998), 166; pentru preşedinte (1996), 165; rezultatele începînd cu 1991, 162; program, 165; pentru Sovietul Suprem (1990), 150
Alexandrescu, Ion, 236
Ana sözü, 216
Andreeva, Nina, 192
Andronic, Al., 236
Antanta balcanică, 91
Antisemitism, 24, 29, 44, 75, 93, 141, 179
Antonescu, Ion, 92, 94
Arbore, Ecaterina, 73-74
Arbore, Zamfir, 236
Ardeal, 240
Armata a 46-a, 188
Armata a 14-a, 198; acordul de retragere, 203-204; Asociaţia Emigranţilor Basarabeni, 51; în conflictul transnistrean, 195-197; sub control rusesc, 195
Asociaţia Istoricilor, 136
Atamaniuk, Vladimir, 200
Avari, 66
Azerbaidjan, 77, 85

Bakannik Komiteti, 221
Banat, 30-31, 336
Basarab I, 14
Basarabia, 28, 29, 32
Basarabia, anexarea ei în 1812, 155; anexarea ei în 1940, 3, 91-93; autonomie, 32; alfabetizarea din, 22, 41; asistenţă culturală românească pentru, 31; Biserca din, 23, 25, 30; germanii din, 97; independenţa, 33; intervenţie militară românească în, 33; în România Mare, 40-50; în Imperiul Rus, 19-27; legile din 1829, 21; migraţie spre, 23; minorităţi din, 44; mişcare de reformă în Imperiul Rus, 27-32; nume, 20; negocieri asupra, 37, 81; populaţie, 23, 41; propaganda sovietică din, 51-52; Republica Democratică Moldovenească, 33; ruşii din, 44; statutul din 1818, 20; unirea cu România, 33-34; vinul din, 42
Başkan, 221
Bănulescu-Bodoni, Gavril, 20-21
Belarus, 68, 77, 188
Bender, 14, 51, 54, 184
Bender, bătălia de la, 197-201
Berejan, Silviu, 137
Berg, L.S., 58
Bergman, Mihail, 204
Berlin, Congresul de la, 21
Biserica Mitropoliei Basarabiei, 168
Blocul Unităţii Socialiste, 161, 178

Bodiul, Ivan, 100, 101, 103, 106, 125, 144
Bogdan, 14
Bogdan al III-lea, 15
Bogopol'skaia, Niunea, 73-74
Boieri, 16, 19, 21, 27
Boldur, Alexandru V., 236
Bolgrad, 21
Bondarciuc, Nicolae, 137
Borodin, P.G., 101
Brătianu, familia, 36
Brătianu, Constantin, 94
Brătianu, Gheorghe I., 234, 236
Brătianu, Ionel, 35, 39
Brejnev, Leonid, 96, 98, 101, 103, 105, 125,
Bruchis, Michael, XVI, 116
Buburuz, Petru, 133
Buciuşcanu, Gavril, 64, 65, 86
Bucovina (Bukovina), anexarea din 1775, 18, 20, 155; anexarea din 1940, 2, 91-92
Bucureşti, Tratatul de la (1812), 19
Bugeac (Budjak), 211
Bulgară, limba, 180
Bulgară, minoritatea, 180
Bulgari, 66

Cahul, 21, 140, 180
Callimachi, familia, 17
Cantemir, Dimitrie, 12, 16, 18, 20
Carabinieri, 196
Carol I, 39, 40
Carol al II-lea, 35, 39-40, 81, 92, 94
Carol al XII-lea,184
Casa Noastră, 160-161, 238, 239
Cavalerii Teutoni, 15
Cazaci, în conflictul transnistrean, 196, 198
Ceauşescu, Elena, 108, 152
Ceauşescu, Nicolae, 105, 108, 114, 117, 152
Ceauşescu, Nicu, 108
Ceban, I.D., 84-85, 110
Cecenia, 184
Cenaclul literar-muzical „Alexei Mateevici", 127, 130-132, 134, 190, 217
Cernenko, Konstantin, 98
Cernobîl, 104
Cervoni orah, vezi *Plugarul roş*
Chiaburi, 51, 98
Chilia, 14, 184
Chior, Ion, 65
Chior, Pavel, 63-65, 67, 68, 71, 78, 86, 109
Chişinău, pogromuri din, 24, 29; capitală a provinciei, 22; populaţie, 177
Chiţac, Ştefan, 195
Ciachir, Mihail, 213
Ciorănescu, G., XVI, 236
Ciceagov, Serafim, 29
Cimpoi, Mihai, 238, 239, 240, 241
Ciobanu, Ştefan, 236
Ciubuc, Ion, 167
Clark, Charles Upson, 45
Cnezate, 13
Colbasna, 205
Comisia de control comună, 199-200
Comisia Interdepartamentală pentru Studiul Istoriei şi Problemelor de Dezvoltare ale Limbii Moldoveneşti, 128, 132
Comitetul de grevă al femeilor, 192
Comitetul pentru moldovenizare şi ucrainizare, 69, 71, 76-77
Comitetul Ştiinţific Moldovenesc, 65-66, 71, 78, 79, 86-87
Comunitatea Statelor Independente, Moldova şi, 158, 201
Conflictul din Transnistria, memorandumul din 1997 cu privire la, 205-206; acordul de la Odessa, 206; acordul Snegur-Elţin, 199-200; cronologie, 194; educaţie şi, 200-201; evoluţie, 193-201; operaţiuni de menţinere a păcii, 199-200; origini, 189-193; negocieri, 201-206; pierderi, 184; rolul OSCE, 201-206
Congresul Deputaţilor Poporului, 130, 150, 217-218
Congresul Intelectualităţii, 158, 161; *vezi şi* Partidul Forţelor Democratice
Congresul „Casa Noastră – Republica Moldova", 159-160
Consiliul Europei, 173, 225
Constantinescu, Emil, 167, 171
Constantinopol, 16-17
Constituţie, 163, 173, 202
Convenţia Democrată din Moldova, 167

Corlăteanu, Nicolae, 106, 110, 114
Costaş, Ion, 199
Coval, N.G., 101
Cretzianu, Alexandre, 39
Crimeea, XV, 18
Crişana, 36
Croitor, Dumitru, 225
Cumania, 13
Cumani, 13, 212
Cuvîntul moldovenesc, 30, 32
Cuza, Alexandru Ioan, 27

Dabija, Nicolae, 131, 143
Daci, 66
David, Al., 234
Deletant, Dennis, XVI, 116, 237
Dembo, Vladimir, 58-60
Demirel, Suleiman, 223-224
Democraţii Constituţionali (Imperiul Rus), 29
Departamentul de Stat pentru Limbi, 163, 172-173
Departamentul de Stat pentru Relaţii Naţionale, 173, 216, 225
Descălecare, 13
Devşirme, 15
D'Hauterive, conte, 17
Dima, Nicolae, XVI, 116
Districtul militar Odessa, 188
Divizia a LIX-a de Gărzi Motorizate, 188
Dobrogea (Dobrudja), 36, 212-213
Dobrov, Leonid, 218
Doina, 185
Dorpat (Tartu), Universitatea din, 28
Druc, Mircea, 156, 176, 218
Druţă, Ion, 120, 131, 143, 156, 159, 226, 238
Dubăsari, luptele de la, 196
Duma, 28, 29, 203, 213
Dyer, D.L., XVI, 236

Edineţ, 43, 139
Edinstvo, 133-134, 144, 161, 192
Editura de Stat a Moldovei, 75-76
Ecaterina cea Mare, 18
Elţin, Boris, 194, 199, 207
Eminescu, Mihai, 83, 185, 235
Engels, Friedrich, 107
Eremei, Grigore, 101, 193
Esperanto, 82
Evnevici, Evgheni, 205
Evrei, în Basarabia, 23; în Moldova, 178-179

Fala, Porfirie, 57
Fanarioţi, 16-17, 21, 26
Federaţia Rusă: acord cu privire la retragerea trupelor, 203-205; conflictul din Transnistria, 198-200; relaţii cu Moldova, XV, 206
Femei, în RASSM, 71-74
Ferdinand, 35-36, 40, 45, 50
Finlanda, 32, 53, 92
Floreşti, 139
Forţele de Autoapărare Ucrainene, 175; şi conflictul transnistrean, 200, 205, 208
Frontul Popular Creştin Democrat din Moldova, *vezi* Frontul Popular din Moldova
Frontul Popular din Moldova, crearea, 132; despre unirea cu România, 156-157; în alegerile din 1994, 190-191; plecări din, 157-159; şi găgăuzii, 217-218; şi Transnistria, 161
Frontul Salvării Naţionale, 154, 168

Gagauz Halkî, 132, 143, 217-218
Gagauz Yeri, 219-223
Galiţia şi Volînia, 184
Garda de Fier, 37, 117
Gavriliţă, Emanuil, 28-29
Gazprom, 206
Găgăuză, Republica, declararea republicii, 151; *vezi şi* Găgăuzi, Gagauz Yeri
Găgăuzi, demografie, 209, 220; asimilare lingvistică, 215-216; în Uniunea Sovietică, 213-217; în România Mare, 213; migraţie spre Basarabia, 213; mişcarea de independenţă, 217-219; origini etnice, 212-213; probleme sociale, 214; Turcia şi, 223-224; violenţa, 217-218
Gărzile Nistrene, 195, 200
Gellner, Ernest, 2
Geneva, 241
Geţi, 66
Gheorghiu-Dej, Gheorghe, 105
Ghibu, Onisifor, 31, 168

Ghica, familia, 17
Giurescu, Constantin C., 237
Gladki, D.S., 101
Glasnost', 127
Glasul, 138
Goma, Paul, 19
Gorbaciov, Mihail, 125, 127, 141, 151-152, 155, 207
Gorki, Maxim, 83
Goți, 66
Graciov, Pavel, 196, 199
Grossu, Semion, 100-101, 103, 125-128, 129, 140-142, 144, 152, 160
Grupul Operațional al Forțelor Ruse, *vezi* Armata a 14-a
Guboglu, Mihail, 224
Gülen, Fetullah, 224
Gurie, mitropolit al Chișinăului, 44

Haarman, Harald, 115
Hadârcă, Ion, 132, 134, 157
Halippa, Pantelimon, 28-32, 34, 47, 57, 108
Hasdeu, B.P., 235, 239
Halk Topluşu, 221
Heitmann, Klaus, XVI, 115, 236
Herța, 91
Hohenzollern-Sigmaringen, familia, 39
Hotin, 14, 20, 51, 95, 184
Hruşciov, Nikita, 98, 105
Huni, 66
Hurmuzachi, colecția, 235
Husar, Al., 238

Iakovlev, Ghenadi, 195
Iakovlev, Vasili, 133
Identitate etnică, teorii ale, 1
Identitatea moldovenească, dezvoltarea ei, 49; în Evul Mediu, 14-15; în secolul al XIX-lea, 24-27; puncte de vedere românești și sovietice comparate, 56-61; puncte de vedere sovietice asupra ei, 111-112; puncte de vedere occidentale asupra ei, 115-118; sondaje, 163; viitorul ei, 231-232
Identitatea națională, teorii ale, 1
Identitatea românească, *vezi* identitatea moldovenească
Ilaşcu, Ilie, 209
Iliescu, Ion, 152-154, 170
Imperiul Austriac, și Principatul Moldovei, 18-19
Imperiul Habsburgic, *vezi* Imperiul Austriac
Imperiul Roman, 2, 13, 111-112
Imperiul Rus: revoluție, 28; revoluția din februarie, 30; și Moldova, istoria veche, 18
Inculeț, Ion, 32, 48, 64
Inochentism, 72
Institutul pentru Afaceri Evreiești, 179
Institutul Agricol din Chișinău, 139-140
Institutul Internațional pentru Istorie Socială, 107
Institutul pentru Minorități Naționale, 173
Institutul Pedagogic din Chișinău, 180
Institutul Pedagogic din Tiraspol, 113
Interfront, 133, 166, 178
Internaționala Comunistă, 51, 105
Ion Vodă cel Viteaz, 18
Ionescu, Take, 38
Iorga, Nicolae, 31, 234, 235, 236, 239
Ismail, 21, 95
Iugoslavia, 35, 91
Ivan al III-lea, 18

Jockey Club, 47
Johnson, Donald, 202
Jenotdeli, 73
Jirinovski, Vladimir, 207

Kardaşlik, 216
Karelia, 53, 79-80
Karpat, Kemal, 224
Kay-Kaus, Izz al-Din, 212
Kendighelian, Mihail, 218
Kerenski, Aleksandr, 32, 48
Karuzin, A.N., 28
King, Charles, XV, XVI, 236
Kogălniceanu, Mihail, 234
Komsomol, 126
Komsomol'skaia pravda, 126
Korenizația, 69, 77
Basarabia roşie, 51
Kravciuk, Leonid, 208
Krupenski, familia, 24, 29
Kruşevan, Pavalache, 29
Kuban, 18

Kuc'ma, Leonid, 208
Kuciuk-Kainargi, Tratatul de la, 18

Lari, Leonida, 153, 158
Lazarev, Artiom, 107, 116, 237
Lebed', Aleksei, 200
Lebed', Aleksandr, 183, 196, 199, 202, 203, 205
Lebedev, Pavel, 25
Legea cetățeniei, 173, 178
Lenin, Vladimir, 22, 83
Legile limbii, schimbări după 1994, 163-164, 172-173; *vezi și* limba moldovenească, RSSM
Liga Națiunilor, 37, 63
Liga Rușilor Adevărați, 29
Limba găgăuză, alfabetul, 215-217, 224; educația și publicațiile, 213-217
Limba română: dezvoltarea ei, 49; în Basarabia, 45-47; în Transnistria, 209; puncte de vedere sovietice cu privire la, 63-68; *vezi și* limba moldovenească
Limba moldovenească, alfabetul, 28-30, 45, 64-66, 76, 79-82, 109, 127-139; construcția sovietică a ei, 63-68; în RSSM, 108-110, 115; neologisme în, 67; statutul legal în anii 1980, 124-125, 131-135; statutul legal în anii 1990, 161-164, 172-173; păreri occidentale asupra ei, 115-118, *vezi și* limba română
Limba noastră, 127, 163, 239
Limba romani, 181
Limba rusă, statut legal, 134-135, 177
Literatura și arta, 127-128, 131, 136, 143
Lithgow, William, 16
Litkai, Valeri, 200
Livescu, Cristian, 241
Lot, Ferdinand, 234
Lozovan, Eugen, 115
Lubavitcher Hassidim, 179
Lucinschi, Petru, 101, 164-166, 170, 193
Ludovic I de Anjou, 14
Lupescu, Magda, 81
Lycostomium, *vezi* Chilia

Madan, Gheorghe, 29
Madan, Leonid, 65-67, 68, 70-71, 76, 79, 83, 85-87, 109-110, 114
Maghiari, 13
Mahomed al II-lea, 19
Mămăligă cu brînză, 28
Maniu, Iuliu, 48, 81, 94
Mao Zedong, 107-108
Maracuța, Grigore, 200
Maramureș, 14, 36
Marea Adunare Națională, 133, 138
Margareta, Principesa, 241
Marghiloman, Alexandru, 48
Martonne, Emmanuel de, 11-12
Marx, Karl, 1, 107
Mateevici, Alexei, 127, 163, 236
Matei, Valeriu, 158
Maurocastro, *vezi* Akkerman
Mavrocordat, familia, 17
Mălai, I.A., 68
Meurs, W.P. van, XVI, 234, 236
Mica Antantă, 91
Mihail al VIII-lea Paleologul, 212
Mihail, Paul, 236
Mihăiescu, Doru, 236
Milev, Dmitri, 59-60
Minorități etnice, *vezi* minorități
Minorități, legi referitoare la, 173-174; atitudini populare față de, 174; *vezi și intrările la* grup etnic
Minoritatea romă, 180-182; *vezi și* țigani; limba romani
Minoritatea rusă, 176-178; emigranți și refugiați, 177-178; și Transnistria, 191-192
Minoritatea ucraineană, emigrație, 174-176, 178
Mircea cel Bătrîn, 20
Mișcarea Democratică Moldovenească pentru Restructurare, 127, 130-131, 190
Mișcarea pentru o Moldovă Democrată și Prosperă, 166-167
Mocanu, Alexandru, 137
Mohov, N.A., 111
Moldova, Principatul, revoluția din 1821, 20, 26-27; Imperiul Otoman și, 15-19; istoria veche, 12-16; mitul descălecării, 12-13, 167; ocupația rusă, 26, *vezi și* Basarabia
Moldova, declarația de independență, 155; relațiile cu România, 167-171; retragerea trupelor rusești, 203-205, *vezi și intrările separate*

Moldova literară, 75
Moldova nouă, 185-186
Moldova socialistă, 75, 131, 136; *vezi și Plugarul roș*
Moldova suverană, 177
Moldovan, Petre P., 237
Moldoveanu, Petre, 237
Moldoveanul, 29
Moldovenizare, a aparatului de partid și de stat, 69-71; renunțare la, 77-79, *vezi și* identitatea moldovenească
Mordovеț, I.L., 97
Moșanu, Alexandru, 158
Moțpan, Dumitru, 159
Mungiu, Alina, 168

Nagorno-Karabah, 184
Napoleon, 19
Naționalism, teorii ale, 1-2
Năstase, Adrian, 154
Nedelciuc, Vasile, 158
Netkacev, Iuri, 199
Nezavisimaia Moldova, 177
Nicolai I, 21
Nicolai al II-lea, 50
Nistor, Ion I., 236
Noica, Constantin, 240

Ocinschi, Ivan, 78, 79, 81-82, 86
Octiabriu, 82
Operațiunea Nord, 97
Operațiunea Sud, 97
Organizația Internațională pentru Ajutorarea Luptătorilor pentru Revoluție, 51
Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa, 183-184, 201-202, 225

Pactul Kellog-Briand, 38
Pactul Ribbentrop-Molotov, 91, 131, 133-134, 155
Partide politice, fragmentare, 166-167; dezvoltare, 157-159, *vezi* și partidele individuale
Partidul Comunist din Federația Rusă, 207
Partidul Comunist Român, și Basarabia, 105, 107-108
Partidul Comunist din Moldova: calitatea de membru, 100; conducerea, 101; crearea sa, 98; renunțarea la rolul conducător, 151-152; transnistrenii din, 138-142
Partidul comuniștilor, 166, 178, 222
Partidul Conservator (România), 36, 39, 48
Partidul Democrat Agrar, 157, 158, 161, 166, 191, 219
Partidul Forțelor Democratice, 167
Partidul Liberal (România), 35, 40, 47, 94
Partidul Liberal Democrat (Rusia), 207
Partidul Național Liberal (România), *vezi* Partidul Liberal
Partidul Național Moldovenesc, 30
Partidul Național Țărănesc Creștin și Democrat (România), 168, 170
Partidul Național Țărănesc (România), 48, 94
Partidul Renașterii și Reconcilierii, 167
Partidul România Mare, 170
Partidul Socialist al Moldovei, 161
Partidul Socialist revoluționar (Rusia), 32, 48, 64
Patszinakia, 13
Păcurariu, Mircea, 236
Pământenia basarabeană, 28
Pecenegi, 13, 66, 212
Pelivan, Ion, 28, 57
Perestroika, 127-128, 155-156
Petrencu, Anatol, 236
Petru cel Mare, 18, 184-185
Podolia, 185
Pârvan, Vasile, 234
Podul de Flori, 153
Polovți, 66
Popovschi, Nicolae, 48
Protocoalele Înțelepților din Sion, 24
Primul război mondial, acordul de pace, 35-37; România în, 30-31
Principatele dunărene, *vezi* Principatul Moldovei, Valahia, Principatele Unite
Principatele Unite, 27
Problema Basarabiei în România comunistă, 104-108; în politica internă a României, 170-171
Purișkevici, V.M., 29
Pușkin, Aleksandr, 22

Radio „Europa Liberă", *vezi* Radio „Libertatea"

Radio „Libertatea", 105, 116
Radu, Principele, 241
Rakovski, Crisitian, 54-55, 58
Rareş, Petru, 15
Rasputin, 29
Războiul Crimeii, 21
Regat, 35-36
Regimentul 300 de Gărzi Aeropurtate (Rusia), 202
Republica Autonomă Bureat-Mongolă, 53
Republica Moldovenească Nistreană, crearea ei, 151, 192; *vezi şi* Transnistria
Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească, *vezi* RASSM
Republica Populară Ucraineană, 32
„Romii Moldovei", 181
Republica Sovietică Socialistă Basarabeană, 37
Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, *vezi* RSSM
Revoluţia bolşevică, 30, 32, 36
Revoluţia rusă, *vezi* revoluţia bolşevică
RASSM, crearea, 3, 52-56; alfabetizare, 76-77; campania de latinizare, 82; educaţie, 74-75; epurare, 86-87; femeile din, 71-74; folosirea alfabetului chirilic, 83-85; populaţie, 52, 53; publicaţii, 75-76
Roman, Al., 236
România, revoluţia din 1989, 4, 146, 152-153; constituţie, 173; crearea, 27; holocaust în, 93-94; minorităţi în, 36, 174; relaţiile cu Republica Moldova, 167-171; relaţiile cu Uniunea Sovietică, XVI, 104-108
RSSM, agricultură, 99; colectivizare, 97; corupţie, 103; creare, 3, 95; deportări, 97; diviziunea dintre Basarabia şi Transnistria, 121, 138-151; intelectualii din, 109-115, 135-138; legile limbii, 124-125, 131-135; minorităţi, 119; mişcarea naţională, 125-135; relaţii cu România, 152-153; schimbări de nume, 152, 155; tendinţe demografice, 99, 101-104, 118-122; tendinţe lingvistice, 118-119, 121-123
Roşca, Iurie, 153, 157, 164
Rusia kieveană, 184
Ruţkoi, Aleksandr, 197

Salogor, N.I., 101
Sangheli, Andrei, 139, 157, 166, 220
Sărbătoarea *Limba noastră*, 231
Scînteiu leninist, 75
Scurtu, Ioan, 236
Serdiuk, Z.T., 101
Serghievski, M.V., 63-64
Seton-Watson, R.W., 35-36
Sfatul Ţării, 91-96; Blocul Moldovenesc în, 32, 34; unirea cu România, 33
Sfatul Ţării, 150
Siguranţa, 42, 51
Sistem electoral, 164-165
Skripnik, Mikola, 86
Slavofili, 26
Smirnov, Igor, 192, 195, 200, 209
Smochină, Nichita, 185
Snegur, Mircea, 133-134, 139-142, 145, 151, 154-155, 157, 165-166, 238; şi găgăuzii, 219; şi „moldovenismul", 4, 159, 169
Societatea basarabenilor, 51
Societatea Culturală Israelită, 79
Societatea pentru Cultură Evreiască, 179
Societatea pentru Cultură Naţională Moldovenească, 28, 30
Societatea de Lingvistică Turcă, 224
Solidaritatea, 137
Soliman Magnificul, 15
Soroca, 181
Spinei, V., 236
Stalin, Iosif, 69, 77-78, 81, 83, 187
Stănileşti, bătălia de la, 18
Stere, Constantin, 28, 30
Stroescu, Vasile, 29
Sturza, Ion, 167
Suceava, 15
Suvorov, Aleksandr, 185

Şarov, Igor, 236
Şerbi, emancipare, 24
Şevardnadze, Eduard, 152
Şevţov, Vadim, 207
Şornikov, Piotr, 133
Ştefan cel Mare, 15-16, 18, 152
Şuga, Alexandru, 117

Tabunşcik, Gheorghi, 222
Tagliavini, Carlo, 115
Taraclia, 179-180
Tatar Bunar, 51-52
Tavşanci, Konstantin, 218
Tătari, 13, 66
Tighina, *vezi* Bender
Titulescu, Nicolae, 37, 40, 54, 56
Topal, Stepan, 198, 218, 219, 222
Tott, François de, 17
Transnistria, economie, 190, 208-209, 210; caracteristici fizico-geografice, 184; în istoria română, 184-186; în perioada sovietică, 186-189; minoritatea rusă şi, 177-178; ocupaţia românească, 93-94; populaţie, 176-178, 187, 189, 210; refugiaţi, 42, 51, 186; rolul în RSSM, 138-142
Transilvania, 6, 34, 36, 222
Tratatul sovieto-nazist, *vezi* Pactul Molotov-Ribbentrop
Tratatul de la Trianon, 36
Tratatul de la Varşovia, 105-106
Turci oguz, 212
Turcia, 77, 91; şi găgăuzii, 223-224

Ţara Românească, *vezi* Valahia
Ţările Baltice, 131, 133, 137-138
Ţîu, Nicolae, 157

Ucraina, şi Basarabia, 33; relaţiile cu Moldova, 175
Ungureanu, Ion, 153
Uniunea Poporului Rus, 29
Uniunea Scriitorilor din Moldova, 135-136, 137, 160, 231
Uniunea Sovietică, referendumul cu privire la uniune din martie 1991, 155; relaţiile cu România, 37, 50-56, 81, 104-108, *vezi şi intrările separate*
Consiliul Unit al Colectivelor de Muncă, 192-193
Unirea Principatelor, 27
Unitatea militară 1045, 222
Universitatea de Stat din Chişinău, 113, 139, 160, 179, 214, 231
Urussov, Serghei, 24, 25
Uzbekistan, 68, 77, 138

Xenopol, A.D., 233, 234, 235, 239

Valahi, 13-15, 185, 213
Valahia, 21, 35, 107; istoria veche, 14-15; revoluţia din 1821, 21, 26-27; ocupaţia rusă, 27
Vlahi, *vezi* valahi
Vaslui, bătălia de la, 15
Viaţa Basarabiei, 29
Vieru, Grigore, 131, 153, 157
Voronin, Vladimir, 166
Voronovici, E.P., 74
Voronovici, Ecaterina, 73-74
Voronţov, M.S., 21
Vucinich, Wayene S., XX
Vuzrajdane, 180

Weigand, Gustav, 63
Wilson, Woodrow, 37
Wittek, Paul, 212

Zatonski, V.P., 79-80
Zemstva, sistemul, 24, 41, 47
Ziuganov, Ghenadi, 207
Zub, Alexandru, XVI

Descrierea CIP a Camerei Naţionale a Cărţii
King, Charles
Moldovenii, România, Rusia şi politica culturală/ Charles King; Trad. Diana Stanciu. – Ch.: Arc, 2002 (Combinatul Poligrafic). – 304 p.
ISBN 9975-61-213-X

323/324(478+498+470)+008

Editura ARC, str. G. Meniuc nr. 3, Chişinău
Tel.: (3732) 73.53.29, 73.36.19. Fax: (3732) 73.36.23
E-mail: cedbirsa@moldnet.md

Difuzare: Societatea de Distribuţie a Cărţii *Pro-Noi*
Republica Moldova
str. Alba-Iulia nr. 23/1, Chişinău
Tel.: (3732) 51.68.17, 51.57.49;
e-mail: pronoi@moldtelecom.md; www.pronoi.md
România
str. Ing. Pandele Ţărușanu nr. 13 sector 1, Bucureşti
Tel./ fax: (01)222.69.38, (01)222.69.35

Ministerul Culturii,
Departamentul Activităţi Editoriale, Poligrafie
şi Aprovizionare cu Cărţi,
Firma Editorial-Poligrafică „Combinatul Poligrafic",
2004, Chişinău, str. P. Movilă nr. 35
Com. nr. 51428

Charles King este lector la Universitatea Georgetown, la *School of Foreign Service and the Department of Government,* unde este și titular al Catedrei de Studii Românești „Ion Rațiu". A beneficiat de o bursă „Marshall" și și-a obținut doctoratul în știință politică la Universitatea Oxford. Printre publicațiile sale se numără *Nations Abroad: Diaspora Politics and International Relations in the Former Soviet Union (Națiuni peste hotare: politica diasporei și relațiile internaționale în fosta Uniune Sovietică)* (coeditor), precum și numeroase articole în reviste de specialitate.

Între România și Rusia, drama moldovenilor din republica pruto-nistreană, examinată acum cu precădere sub unghiul politicii culturale, continuă să se consume. Tema identității, cu avatarurile ei mai vechi sau mai noi, l-a pasionat mereu pe autor, iar demersul făcut acum constituie, neîndoielnic, un efort considerabil pe linia înțelegerii cît mai depline a problemei...

Cartea pe care Charles King ne-o dă acum, în versiune românească, zugrăvește un tablou etnocultural foarte dinamic, sinuos și schimbător, unul fără analogii clare în spațiul ex-sovietic. Ea pune pe gînduri și îndeamnă la aprofundarea unei teme care, prin ea însăși, se anunță inepuizabilă. Se cuvine a-i fi recunoscători distinsului istoric pentru stăruința cu care a studiat-o și pentru larga comprehensiune a interpretării. Istoricii nu sînt singurii săi beneficiari. Problematica identității pasionează acum un public destul de larg și este de presupus că nu-și va epuiza prea curînd resursele cognitive.

Alexandru Zub

O carte erudită și subtilă. Lectură obligatorie pentru toți cei care vor să cerceteze în amănunt relația dintre identitatea națională, construirea națiunii, tradițiile politice și tendințele culturale într-una din cele mai puțin cunoscute și înțelese țări ale Europei de Est. King folosește o abordare istorică, politică, economică și culturală pentru a pune în discuție vechile stereotipuri și pentru a propune o perspectivă nouă, originală cu privire la oamenii din Basarabia și Transnistria.

Vladimir Tismăneanu,
profesor de știință politică, Universitatea din Maryland (College Park)